

**Záchranný výzkum mladopaleolitických lokalit v Brně-Štýřicích
v kontextu osídlení Brněnska**

Zdeňka Nerudová – Petr Neruda – Lenka Lisá – Martina Roblíčková

**Analýza a interpretace nálezů z příkopu neolitického rondelu
ve Vchynicích (okr. Litoměřice)**

*Jaroslav Řídký – Petr Květina – Marek Půlpán – Lenka Kovačiková –
Daniel Stolz – Roman Brejcha – Blanka Šreinová – Vladimír Šrein*

**Bemerkungen zur Wiederauffindung des späthallstattzeitlichen
Wagengrabs von Kladruby, Bezirk Rokycany, Westböhmen**

Pavel Sankot

**Raně středověké hradiště Libušín
Hlavní poznatky z revizního zpracování výzkumů**

Ladislav Varadzin

„Velkomoravský stát“ – kontroverze střeoevropské medievistiky

Jiří Macháček

Trutnov v listinách zderazského kláštera

Jiří Bock

LXIV–2012–4 589–828

ARCHEOLOGICKÉ ROZHLEDY

ARCHEO LOGICKE ROZHLEDY

ročník LXIV – 2012
sešit 4

Archeologický ústav Akademie věd ČR, Praha, v.v.i.

ARCHEO LOGICKE ROZHLEDY

Archeologické rozhledy LXIV–2012, sešit 4

Recenzovaný časopis

Vydává Archeologický ústav Akademie věd České republiky, Praha, v.v.i.

Peer-reviewed journal published by the Institute of Archaeology, Prague.

<http://www.arup.cas.cz>

<http://www.arup.cas.cz/?cat=69>

Adresa redakce

Letenská 4, CZ-118 01 Praha 1

fax: 00420/257532288

Redakční rada – Editorial board

Andrea Bartošková, Martin Bartelheim, Jiří Doležel, Luboš Jiráň, Jan Klápště,
Petr Květina, Jiří Macháček, Martin Oliva, Vladimír Salač, Josef Unger

Vedoucí redaktor – Editor in chief

Martin Ježek

jezek@arup.cas.cz; tel.: 00420/607942455

Technická redakce

Filip Laval

laval@arup.cas.cz; tel.: 257014321

Pokyny pro autory viz AR 1/2012, s. 196, nebo internetové stránky AR. – Instructions to authors on the AR Internet pages, or in AR 1/2012, p. 196.

Sazba: Marcela Hladíková. Tisk: PBtisk Příbram.

Vychází čtyřikrát ročně. Rozšiřuje, informace o předplatném podává a objednávky přijímá DUPRESS, Podolská 110, CZ-147 00 Praha 4; tel. 241433396; dupress@tnet.cz

Orders from abroad: SUWECO CZ s.r.o., Českomoravská 21, CZ-180 21 Praha 9, Czech Republic, nakup@suweco.cz; Kubon & Sagner, P.O.Box 341018, D-80328 München 34, Germany, postmaster@kubon-sagner.de; Rudolf Habelt GmbH, Am Buchenhang 1, D-53115 Bonn, Germany, info@habelt.de

Tento sešit vyšel v prosinci 2012.

Doporučená cena 86,- Kč

© Archeologický ústav AV ČR, Praha, v.v.i.

ISSN 0323–1267

NOVÉ PUBLIKACE ARCHEOLOGICKÉHO ÚSTAVU AV ČR, PRAHA, v.v.i. NEW BOOKS FROM THE INSTITUTE OF ARCHAEOLOGY IN PRAGUE

ARCHEOLOGIE PRAVĚKÝCH ČECH. Sv. 1–8. Editoři řady: Luboš Jiráň – Natalie Venclová. Praha 2007–2008.

Při odběru kompletní řady 2891 Kč; ceny jednotlivých svazků viz níže. – Czech. Complete set: 114 €

Svazek 1: Martin Kuna (ed.) et al.: Pravěký svět a jeho poznání. Praha 2007. 163 s. 415 Kč / 17 €

Svazek 2: Slavomil Venc (ed.) – Jan Fridrich: Paleolit a mezolit. Praha 2007. 164 s. 415 Kč / 17 €

Svazek 3: Ivan Pavlů (ed.) – Marie Zápotocká: Neolit. Praha 2007. 118 s. 332 Kč / 14 €

Svazek 4: Evžen Neustupný (ed.) et al.: Eneolit. Praha 2008. 185 s. 435 Kč / 17 €

Svazek 5: Luboš Jiráň (ed.) et al.: Doba bronzová. Praha 2008. 265 s. 466 Kč / 19 €

Svazek 6: Natalie Venclová (ed.) et al.: Doba halštatská. Praha 2008. 173 s. 415 Kč / 17 €

Svazek 7: Natalie Venclová (ed.) et al.: Doba laténská. Praha 2008. 164 s. 415 Kč / 17 €

Svazek 8: Vladimír Salač (ed.) et al.: Doba římská a stěhování národů. Praha 2008. 214 s. 415 Kč / 17 €

Jan Mařík: LIBICKÁ SÍDELNÍ AGLOMERACE A JEJÍ ZÁZEMÍ V RANÉM STŘEDOVĚKU – Early Medieval agglomeration of Libice and its hinterland. Praha 2009. 283 s. Czech with English summary. 207 Kč / 9 €

Bořivoj Nechvátal et al.: ROTUNDA SV. MARTINA A BAZILIKA SV. VAVŘINCE NA VYŠEHRADĚ. ARCHEOLOGICKÝ VÝZKUM. Praha 2009. 432 s. Czech with English and German summaries. 456 Kč / 18 €

Vladimír Salač – Jan Bemmann Hrsg.: MITTELEUROPA ZUR ZEIT MARBODS. Praha – Bonn 2009. 594 s. German, English. 1166 Kč / 47 €

Marie Zápotocká: NEOLITICKÉ SÍDELNÍ REGIONY V ČECHÁCH (CA 5300–4400 PŘ. KR.). REGION LITO-MĚŘICKO. Praha 2009. 358 s. Czech with German summary. 311 Kč / 13 €

Alžběta Danielisová: OPPIDUM ČESKÉ LHOTICE A JEHO SÍDELNÍ ZÁZEMÍ – Oppidum České Lhotice and its hinterland. Praha 2010. 341 s. Czech with English summary. 500 Kč / 20 €

Ivan Pavlů: ČINNOSTI NA NEOLITICKÉM SÍDLIŠTI BYLANY. PROSTOROVÁ ANALÝZA KERAMIKY – Activities on a Neolithic Site of Bylany. An Intrasite Spatial Analysis of Pottery. Praha 2010. 200 s. Czech with English summary. 363 Kč / 15 €

Jiří Hošek – Henry Cleere – Lubomír Mihok eds.: THE ARCHAEOLOGICAL AND SCIENTIFIC RESEARCH. Praha 2011. 318 pp. English. 465 Kč / 19 €

Martin Trefný – Luboš Jiráň a kol.: LUŽICKÉ POHŘEBIŠTĚ V CHODOUNECH U ROUDNICE NAD LABEM – Lausitzer Gräberfeld in Chodouny bei Roudnice nad Labem. Praha – Roudnice nad Labem 2012. 145 s. Czech with German summary. 180 Kč / 7 €.

Orders:

- Archeologický ústav AV ČR, v.v.i., Knihovna, Letenská 4, CZ-118 01 Praha 1, Czech Republic knihovna@arup.cas.cz
- Beier & Beran – Archäologische Fachliteratur, Thomas-Müntzer-Str. 103, D-08134 Langenweissbach, Germany; verlag@beier-beran.de
- Kubon & Sagner, Buchexport-Import, P.O.Box 341018, D-80328 München, Germany postmaster@kubon-sagner.de
- Oxbow Books, Park End Place, Oxford OX1 1HN, United Kingdom
- Rudolf Habelt GmbH, Am Buchenhang 1, D-53115 Bonn, Germany; info@habelt.de

OBSAH

<i>Zdeňka Nerudová – Petr Neruda – Lenka Lisá – Martina Roblíčková</i> , Záchranný výzkum mladopaleolitických lokalit v Brně-Štýřicích v kontextu osídlení Brněnska – Rescue excavation of the Upper Palaeolithic sites in Brno-Štýřice in the context of Brno region	591–627
<i>Jaroslav Řídký – Petr Květina – Marek Půlpán – Lenka Kovačiková – Daniel Stolz – Roman Brejcha – Blanka Šreinová – Vladimír Šrein</i> , Analýza a interpretace nálezů z příkopu neolitického rondelu ve Vchynicích (okr. Litoměřice) – Analysis and interpretation of finds from the Neolithic rondel ditch in Vchynice (Northern Bohemia)	628–694
<i>Pavel Sankot</i> , Bemerkungen zur Wiederauffindung des späthallstattzeitlichen Wagengrabs von Kladruby, Bezirk Rokycany, Westböhmen – Poznámky k znovuobjevení pozdně halštatského hrobu na voze z Kladrub, okr. Rokycany	695–722
<i>Ladislav Varadzin</i> , Raně středověké hradiště Libušín. Hlavní poznatky z revizního zpracování výzkumů – The early medieval stronghold in Libušín. The main findings from a review of excavations	723–774
DISKUSE	
<i>Jiří Macháček</i> , „Velkomoravský stát“ – kontroverze středoevropské mediévistiky – “Great Moravian State” – a controversy in Central European medieval studies	775–787
<i>Jiří Bock</i> , Trutnov v listinách zderazského kláštera – Trutnov in den Urkunden des Klosters von Zderaz	788–792
AKTUALITY	
<i>Luboš Chroustovský</i> , Miejsca pamięci – pradzieje, średniowiecze i współczesność (Biskupin 4.–6. 7. 2012)	793–794
<i>Zdeňka Nerudová</i> , Mezinárodní konference o středním paleolitu	794–795
<i>Zdeňka Nerudová</i> , Setkání SKAM v Moravském zemském muzeu	795–796
<i>Jan Kypka</i> , Havelské město pražské – téma mezioborového (?) kolokvia	797
<i>Natalie Venclová</i> , Uprostřed plné práce odešel Miloš Čižmář	798–799
<i>Jan Klápště – Petr Sommer</i> , Prof. PhDr. Tomáš Durdík, DrSc. (24. 1. 1951 – 20. 9. 2012)	799–801

NOVÉ PUBLIKACE

- Kateřina Tomková*, Petr Dresler: Opevnění Pohanska u Břeclavi (Brno 2011) 802–805
- Jan Křypa*, Sven Ostritz (Hg.): Die mittelalterliche jüdische Kultur in Erfurt 1. Der Schatzfund: Archäologie – Kunstgeschichte – Siedlungsgeschichte (Weimar 2010) 805–809
- Sven Ostritz (Hg.): Die mittelalterliche jüdische Kultur in Erfurt 2. Der Schatzfund: Analysen – Herstellungstechniken – Rekonstruktionen (Weimar 2010)
- Sven Ostritz (Hg.): Die mittelalterliche jüdische Kultur in Erfurt 3. Der Schatzfund: Die Münzen und Barren (Weimar 2011)
- Michal Preusz*, Kolektiv autorů: Bitva u Rakovníka 1620 (Rakovník 2011) 810–811
- L. Kořnar*, Walter Melzer – Torsten Capelle (Hrsg.): Bleibergbau und Bleiverarbeitung während der römischen Kaiserzeit im rechtsrheinischen Barbaricum (Soest 2007) 811–814
- kv*, Philip R. Nigst: The Early Upper Palaeolithic of the Middle Danube Region. Studies in Human Evolution (Leiden 2012) 814–815
- Petr Limburský*, Christoph Steffen: Die Prunkgräber der Wessex und der Aunjetitz-Kultur. Ein Vergleich der Repräsentationssitten von sozialem Status (Oxford 2010) 816–817
- Vojtěch Peksa*, Katrin Struckmeyer: Die Knochen- und Geweihgeräte der Feddersen Wierde. Gebrauchsspurenanalysen an Geräten von der römischen Kaiserzeit bis zum Mittelalter und ethnoarchäologische Vergleiche (Rahden/Westf. 2011) 817–818
- Jan Bouzek*, N. Venclová – V. Hulínský – J. Henderson – S. Chenery – L. Šulová – J. Hložek: Late Bronze Age mixed-alkali glasses from Bohemia. Archeologické rozhledy 63, 2011, 559–585 818–820
- OBSAH ARCHEOLOGICKÝCH ROZHLEDŮ LXIV/2012** 821–828

Záchranný výzkum mladopaleolitických lokalit v Brně-Štýřicích v kontextu osídlení Brněnska

Rescue excavation of the Upper Palaeolithic sites in Brno-Štýřice
in the context of Brno region

Zdeňka Nerudová – Petr Neruda –
Lenka Lisá – Martina Roblíčková

K dokladům epigravettienské kolonizace na území Brna-Štýřice (okr. Brno) přibýly v posledních letech další prameny k poznání zdejšího osídlení v období pozdní fáze mladého paleolitu. Cílem příspěvku je popis a srovnání veškerých dosavadních nálezů. Vzhledem k tomu, že v těsném sousedství stanic v Brně-Štýřicích bylo v minulosti detekováno několik míst s doklady přibližně stejně starého osídlení, zdá se, že oblast byla v období pozdní fáze mladého paleolitu opakovaně obydlována.

magdalénien – epigravettien – kamenná štípaná industrie – rekonstrukce osídlení – Brno

Additional evidence of Epigravettian settlement in Brno-Štýřice (Brno district) acquired in recent years has increased the inventory of sources available for gaining an understanding of the local settlement in the late phase of the Upper Palaeolithic. The aim of this work is to describe and compare all of the existing finds. Due to the fact that several locations with evidence of settlement of approximately the same age have been detected in close proximity to the stations in Brno-Štýřice, it appears that the area was repeatedly settled during the late phase of the Upper Palaeolithic.

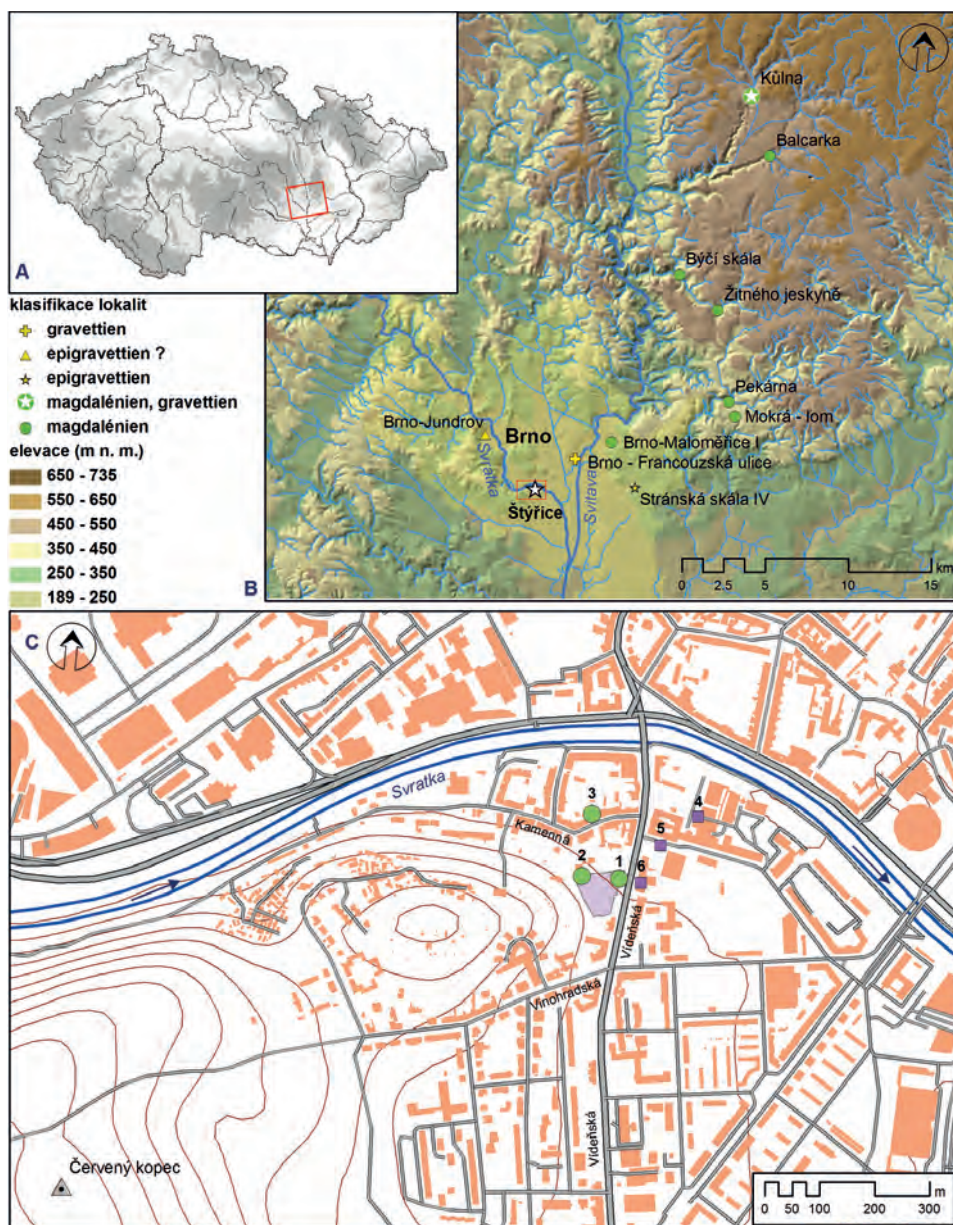
Magdalenian – Epigravettian – chipped stone industry – settlement reconstruction – Brno

Poloha lokalit a stratigrafie

V jihozápadní části Brna, asi 300 m jižně od nynějšího břehu regulovaného toku řeky Svratky, se ve výšce 210 m n. m. (10 m nad hladinou řeky) nachází výrazný terénní spočin (*obr. 1C*). Ten přechází západním směrem v nevysoký, ale strmý útes spodnodevonských slepenců, geograficky označovaných jako Červený kopec, s maximální výškou 311,42 m n. m.

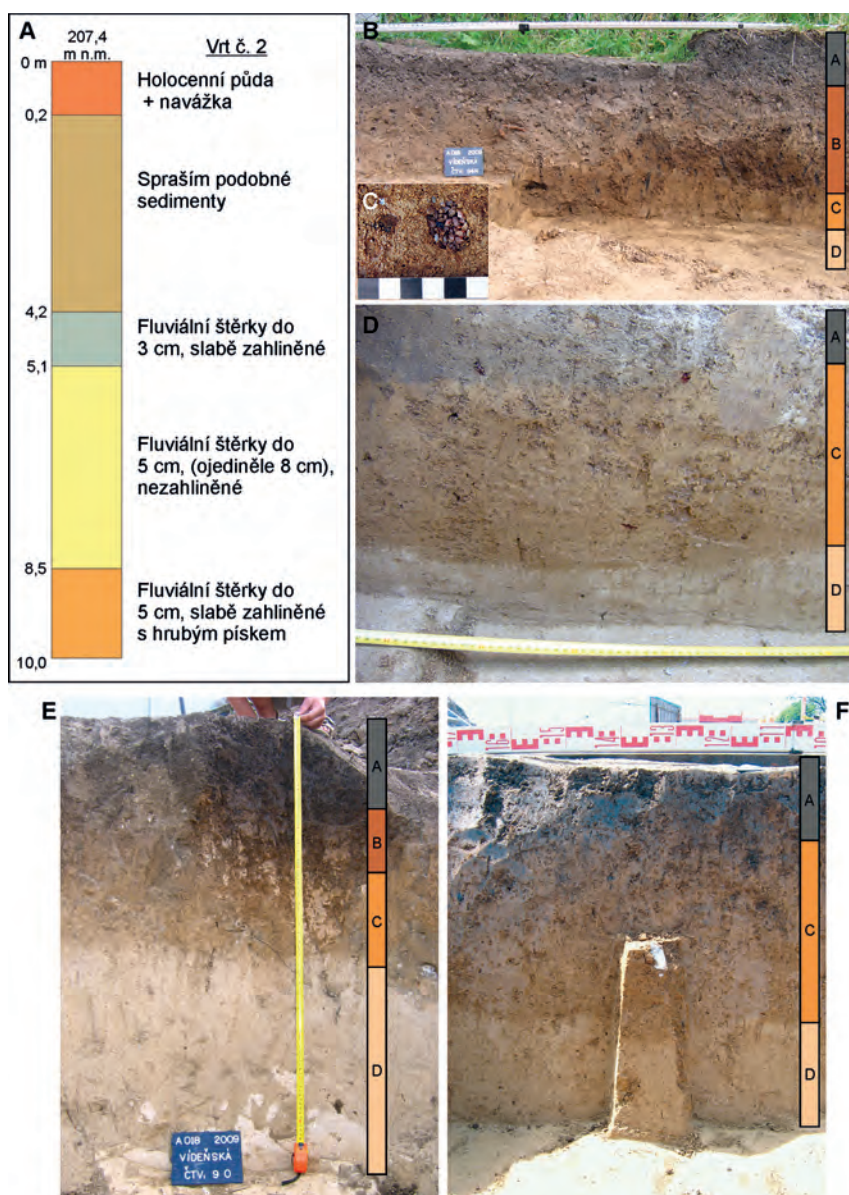
Kvartérní pokryv sledovaného území je tvořen akumulací eolických (spraší) a koluviálních sedimentů (spraším podobné sedimenty s příměsí písků a valounů pocházejících ze spodnodevonských slepenců) uložených na terase tvořené zahliněnými fluviálními štěrky a štěrkopísky kvarterního stáří, které byly zastiženy vrty v hloubce 202–204 m n. m. (*obr. 2A*). Podle vrtaných sond není souvrství pleistocenních sedimentů děleno fosilními půdami. V horní části je vrstevní sled spraší a sprašových sedimentů ukončen oranžovým prachovitým sedimentem C (slabě vyvinutá půda), na kterou dosedá holocenní půda typu hnědozemě (*obr. 2*, horizonty A–B), která byla v různé míře postižena subrecentními a recentními zásahy. Pouze ve vyšších partiích plochy se holocenní půda dochovala víceméně nezměněná, tj. včetně A a B horizontu (*obr. 2B*), ve střední části svahu je B-horizont dochován jen v reliktu (*obr. 2E*), v severovýchodní části zkoumané plochy v nejnižších partiích

Obr. 1. A – Mapa ČR; B – model brněnské kotliny a Moravského krasu s nejdůležitějšími lokalitami; C – lokality v Brně-Štýřicích: 1 – Brno-Štýřice III, 2 – Brno-Štýřice IIIa, 3 – Brno-Štýřice – Kamenná ulice, 4–6 ojedinělé nálezy. Digitalizace P. Neruda, zdroj DMT ČR – ArcData Praha (B) a geographic database of global administrative areas – GADM (C).

Fig. 1. A – Map of the Czech Republic; B – model of the Brno Basin and the Moravian Karst with the most important sites; C – sites in Brno-Štýřice: 1 – Brno-Štýřice III, 2 – Brno-Štýřice IIIa, 3 – Brno-Štýřice – Kamenná St., 4–6 single finds. Digitalisation P. Neruda (figs. 1, 3–5), DMT ČR – ArcData Praha (B) and geographic database of global administrative areas – GADM (C).

Obr. 2. Stratigrafické podmínky v Brně-Štýřicích. A – schematický profil technicko-geologického vrtu, upraveno podle posudku Ing. D. Baluna; B – stratigrafická situace ve čtvrcích 94/M–N; C – výplň dutiny po činnosti bioty – štěrky ze spodnosedevonských slepenců, čtv. 94/M; D – stratigrafie ve čtvrci 8–9/N; E – stratigrafie ve čtvrci 9/O; F – poloha paleolitického artefaktu v sedimentu C v jižní stěně čtvrci 9/Q. Stratigrafické členy: A – A-horizont holocenní půdy, B – B-horizont holocenní půdy, C – oranžový spraším podobný sediment (slabě vyvinutá půda), D – spraš. Foto P. Neruda 2009.

Fig. 2. Stratigraphic conditions in Brno-Štýřice. A – schematic profile of the techno-geological borehole; B – stratigraphic situation in squares 94/M–N; C – fill of cavity following biogenic activity – gravel from Lower Devonian conglomerates, square 94/M; D – stratigraphy in square 8–9/N; E – stratigraphy in square 9/O; F – the location of a Palaeolithic artefact in sediment C in the south wall of square 9/Q. Stratigraphic units: A – A-horizon of Holocene soil; B – B-horizon of Holocene soil; C – orange loess-like sediment (weakly developed soil), D – loess.

se horizont B prakticky nedochoval (*obr. 2D, 2F*). V těchto případech A-horizont doléhal přímo na pleistocenní sedimenty, a to s ostrým přechodem, který v daných místech indikuje existenci hiátu.

Archeologické nálezy byly vyzvednuty převážně z již zmíněné zhruba 25 cm mocné vrstvy oranžově hnědého prachovitěho sedimentu C (*obr. 2B, D–F*), který je téměř průběžný v celém rozsahu relativně svažité skrývky a jeho přechod do podloží má poměrně ostrou hranici. V ojedinělých případech zasahovaly doklady paleolitického osídlení (např. čelist mamuta ve čtverci 9/Q) i do báze černozemního horizontu A.

Mikromorfologická analýza byla provedena s cílem zjistit genezi oranžově hnědého prachovitěho sedimentu C a určit možné postdepoziční procesy.

Odběr kompaktního bloku o rozměrech 3 x 4 cm pro výbrus byl proveden ve východním profilu čtverce 8/Q. Studovaný vzorek má kanálkovitou mikrostrukturu. Klasty mají v matrix porfyrickou distribuci. Převažujícími typy pórů jsou kanálky a jsou zde zastoupeny ca 5 %. Matrix vzorku je poměrně dobře vytříděna. Klastická frakce je zastoupena frakcí o velikosti 200–500 mikronů a je tvořena převážně křemenem, živci a biotitem. Barva matrix je světle hnědá až oranžová a B fabric je příčně striatická, slabě vyvinutá. Organická hmota je ve vzorku zastoupena přibližně 3 %, a to ve formě opákných, tmavých klastů o velikosti do 100 mikrometrů. Na okrajích některých pórů jsou celkem sporadicky vyvinuty náteky mikritického uhličitánu vápenatého.

Vzorek oranžově zabarveného sedimentu vykazuje zmitostní a minerální složení typické pro spraše či sprašim podobné sedimenty (*Lisá – Uher 2006; Lisá et al. 2009*). Makroskopicky je oranžová barva vzorku způsobena vyšším obsahem hydroxidů železa, kterými je obohacena jílovitá složka matrix. Ty pocházejí z rozložených biotitů a organické hmoty v důsledku pedogenetických procesů. Podle *Kempa (1985)* odpovídá světle hnědá až oranžová barva matrix jemně dispergovanému goethitu, lepidocrokitu či amorfním hydroxidům železa. Slabě vyvinutá striatická B fabric matrix je odrazem změn, které v sedimentu probíhaly v důsledku pedogeneze (*Bullock 1985*). Názory na procesy, které způsobují usměrnění jílových minerálů do striatické podoby se značně různí. *Kemp (1985)* odkazuje na autory, kteří tuto striaci přiřazují pochodům spojeným se zamrznáním či rozmrznáním, zatímco např. *Brewer (1976)* přiřazuje vznik těchto struktur k fázím zvlhčování či vysušování. V případě námi studovaného vzorku je striace velmi slabě vyvinuta a její původ je těžko identifikovatelný. Vzhledem k poměrně malému obsahu organické hmoty, pozice paleolitických artefaktů *in situ* v rámci vrstvy a redistribuce jemně dispergovaných hydroxidů železa se nejspíše jedná o počáteční stádium ranně holocenní půdy, resp. reliktu jejího B-horizontu, na kterém se později vyvinul humusový A-horizont. Vzhledem k minimální redistribuci jílové komponenty do prostoru pórů lze říci, že zde nejde o typický Bt-horizont a v žádném případě nejde o redeponovanou starší interglaciální půdu.

Historie výzkumu

Mezi domy č. p. 234/16 (pohostinským zařízením) a č. p. 241/26 (školou) v ulici Vídeňská (dříve Koněvova; *obr. 1, 2*) se po vybourání staré zástavby zachovala nezastavěná proluka, do r. 2009 využívaná pouze k zahrádkářským účelům. V r. 1972 dělníci při úpravách inženýrsko-technické sítě vedené v těsném sousedství této proluky narazili na lidské kosterní

pozůstatky. Protože při následné obhlídce terénu byla nalezena i patinovaná kamenná štípaná industrie *in situ* ve spraši, byl v místech neprodleně zahájen záchranný archeologický výzkum (Valoch 1975, 3).

Výzkum se soustředil na relativně úzký pás plochy, vzniklý technickými výkopovými pracemi podél chodníku v ulici Vídeňská, od rohu domu čp. 234/16, od něhož byla sondáž zaměřována, až do vzdálenosti 60 m (tj. zhruba před dnešní přechod na tramvajový ostrůvek). V místech, kde se v rýze objevily výraznější koncentrace kamenné industrie a zvířecích kostí, pak nechal K. Valoch zkoumanou plochu rozšířit o sondy položené kolmo na rýhu, směrem proti tehdejšímu svahu zahrady (Valoch 1975). Detailněji o postupu prací informuje nálezový deník K. Valocha z r. 1972 (archiv ústavu Anthropos MZM, na jehož základě rozmístění sond rekonstruovali Z. Nerudová a P. Neruda (2010, obr. 11).

Sondu I nechal K. Valoch vykopat v místě nálezu prvních artefaktů *in situ*, přibližně 15 m od rohu domu č. 16. V sondě bylo nalezeno asi 30 artefaktů sbíjených převážně z rohovce typu Olomučany, mezi další zajímavé nálezy patřily zbytky barviva. Zřejmě nejbohatší část plochy byla porušena výkopem, protože velké množství předmětů se podařilo zachránit později z haldy.

Sonda II byla vzdálena (od rohu domu č. 16) 56,2 metru. Postupně byla rozšiřována o další metr (na šířku) a na délku na 4 m od původního bodu průkopu, v celkové šířce tedy asi 150 cm směrem do svahu. (Hrana sondy byla zachycena výzkumem v r. 2009). V severozápadním rohu v metru 4 sondy II byla objevena poloha spálených kostí. Výkop byl rozšířen, a zjistilo se tak, že plocha se spálenými kostmi je poměrně rozsáhlá [přesný údaj v nálezovém deníku chybí] a zasahuje i pod stojící profil ve svahu. Množství přepálených kostí a probarvené půdy podle K. Valocha indikovalo ohniště *in situ*. Proto byla plocha (sonda) II ještě jednou rozšířena v místě ohniště o 2 × 2 metry a opět zde byly nalezeny početné artefakty a zvířecí kosti (obrázek situace viz Valoch 1975, obr. 6).

Sonda III – poblíže domu 16, v metru 11,5. V profilu bylo nalezeno zvířecí žebro, u něj množství barviva, 3 artefakty a zlomky dalších zvířecích kostí.

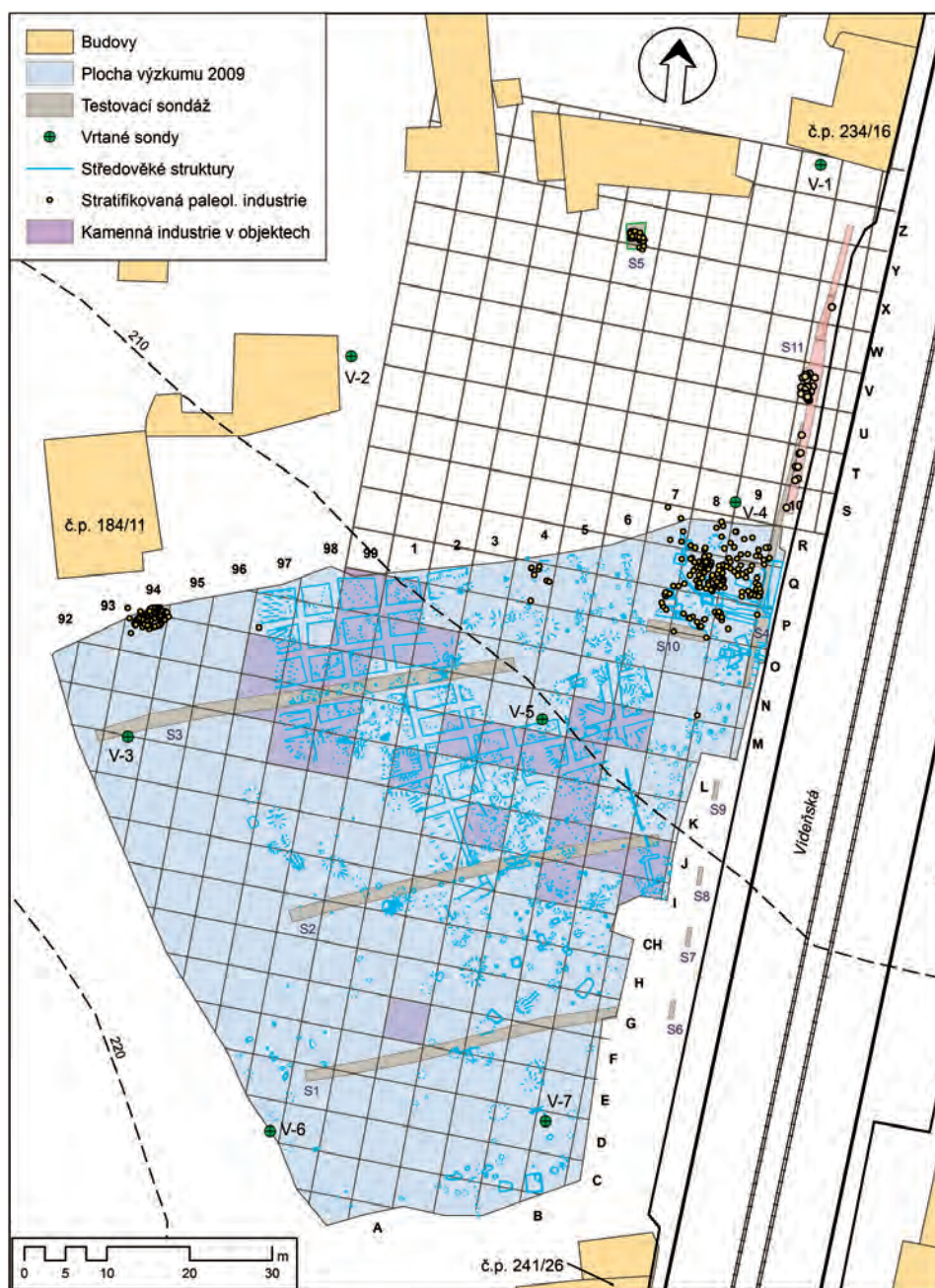
Výkop IV byl situován 18 metrů od rohu domu, za poruchou kanálu. Na rozhraní mezi poruchou a okrajem neolitické jámy (objekt byl znovu zachycen výzkumy v r. 2009 a 2011) byla nalezena kumulace kamenných artefaktů, kterou tvořila početná jádra a úštěpy hustě nakupené na sebe. Nálezy ležely v hnědě sprašovitě hlíně, na spodní části holocenní půdy.

Nejvzdálenější nález se nacházel 67 m od rohu domu a byla jím část koňské řezákové kosti s denticí (Nerudová – Neruda 2010, obr. 11). V září r. 1972 bylo ještě odkryto místo mezi plochami III a I, kde se našly další koncentrace artefaktů, fragment parohu a dalších kostí. Tímto byly výzkumy v r. 1972 uzavřeny.

V r. 1988 byly provedeny nové sondáže ve školní zahradě. Nejprve byly vykopány 3 šachty, později následovala ještě jedna. První byla zhruba v úrovni koncentrace II z r. 1972, druhá a třetí asi 4 m jihozápadně od první. Na dně sondy I (dosažená hloubka 200 cm) narazili na ohniště, ale kosti ani kamenné artefakty zde nebyly. Sonda II (hloubka 220 cm) pouze zachytila okraj pravěkého objektu, jinak byla bez nálezů. V sondě III (hloubka 180 cm) byly nalezeny zlomky fosilních kostí a několik artefaktů. Šachta IV umístěná v severozápadním rohu trávníku poblíž vodovodu (hloubka 200 cm), byla bez nálezů.

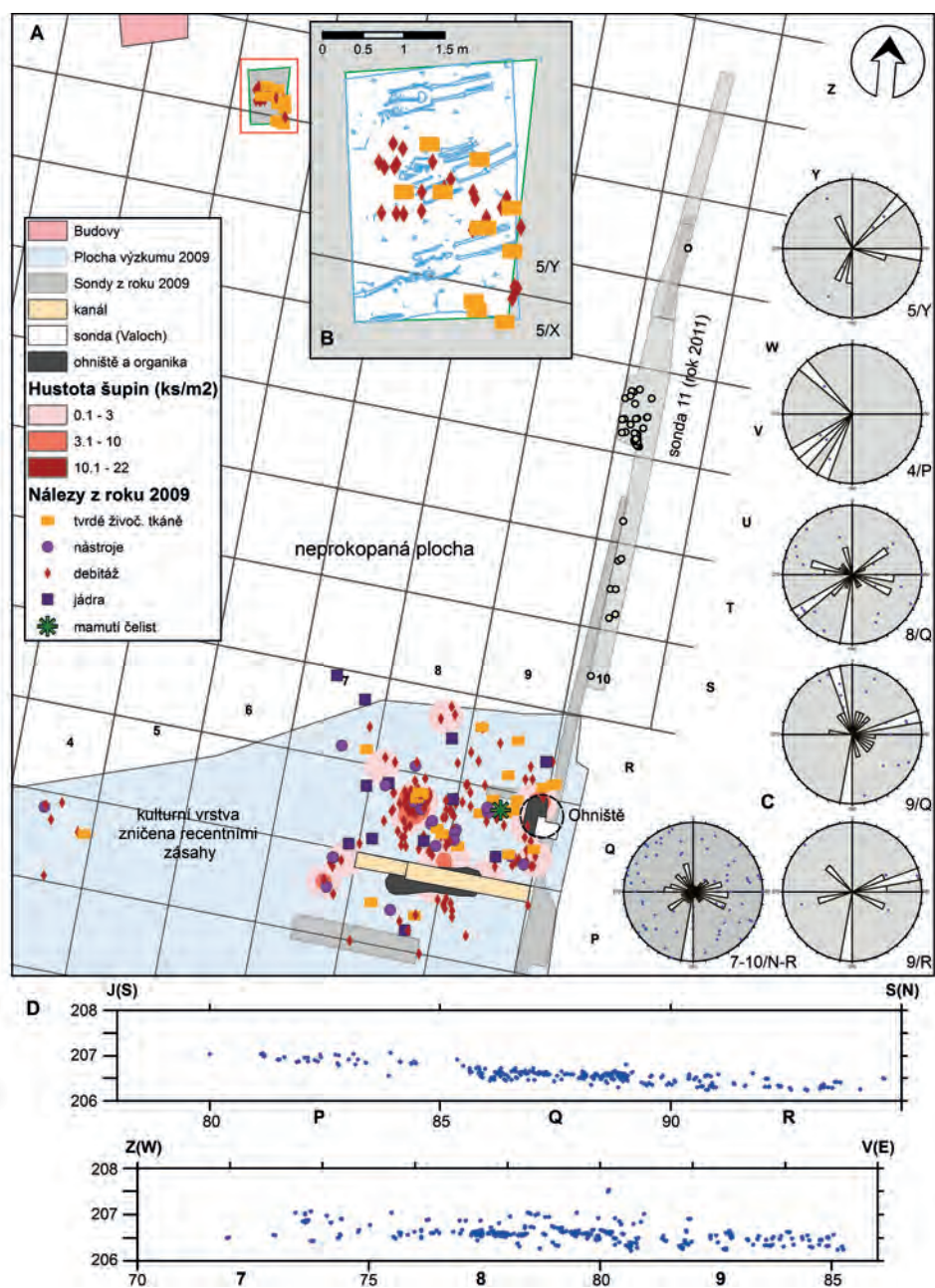
O rok později se navázalo na předešlé výzkumné práce prohloubením dvou předešlých sond. (Sonda A: jižní, blíže vedle branky, severní sonda B byla o 3 m dále). V sondě A byly nalezeny drobné úštěpky rohovce, v sondě B jen jeden artefakt. Přestože mezi oběma šachtami byly nalezeny v nadloží spraše (v holocenním horizontu) ještě ojedinělé artefakty, v intaktních polohách v sondách nové nálezy nebyly, a tak byl výzkum K. Valochem ukončen.

Místo proluky zůstalo, jako jedno z mála v intravilánu města, po velmi dlouhou dobu ušetřeno investorských záměrů. Na jaře r. 2009 však došlo k vykoupení pozemků se záměrem vybudovat zde obytný komplex se třemi patry podzemních garážových stání. To vyvolalo nutnost plošně i hloubkově velkého záchranného výzkumu (akce ARCHAIA Brno o.p.s., č. A18/09). Před zahájením předstihového výzkumu bylo nejprve vyhloubeno několik sond

Obr. 3. Celkový plán stavebního záboru a archeologického výzkumu z let 2009 a 2011. Digitalizace P. Neruda, plán plochy dle Archaia Brno, o. p. s.

Fig. 3. Overall plan of construction work and archaeological excavations in 2009 and 2011.

Obr. 4. Brno-Štýřice III. A – celkový plán; B – detail plochy ve čtvercích 5/X–Y; C – vizualizace orientace artefaktů prostřednictvím „Schmidt Equal Diagram“ programu NewPlot; D – vertikální distribuce v podélném a příčném řezu plochou 7–9/P–R. Digitalizace P. Neruda.

Fig. 4. Brno-Štýřice III. A – overall plan; B – detail of area in squares 5/X–Y; C – visualisation of artefact orientation using the “Schmidt Equal Diagram” in the NewPlot program; D – vertical distribution in the lengthwise and transverse section of area 7–9/P–R.

(obr. 3, S1-S10)¹, které měly určit průběh sedimentů, a případně indikovat přítomnost více archeologických horizontů. První paleolitické artefakty byly zachyceny v sondě S5, která měla sloužit jako septik pro technické zázemí stavby. Po odebrání koster z holocenní vrstvy byly dokumentovány a vyzvednuty paleolitické artefakty (obr. 4).²

Další nepočtené artefakty byly zachyceny v několika úzkých sondách, které byly vyhloubeny podél stávajícího chodníku. Směrem od jihu se poprvé objevily v sondě 4, která již prakticky navazovala na dřívější výkopy K. Valocha (čtverce 10/P, Q, R). Západním směrem od tohoto místa se rovněž podařilo zachytit artefakt v sondě 10, což naznačovalo rozsah původní paleolitické stanice (obr. 3, čtverec 8/O–P).

Následně byla plocha stavebního záboru rozčleněna čtvercovou sítí na plochy 5 x 5 m, přičemž označení čísla probíhalo ve směru západ–východ a písmeny jih–sever (obr. 3). Artefakty byly zaměřovány od hran čtverců v kartézském systému a nivelovány podle jednotné nivelety stanovené na jižní stěně domu č. p. 234/16.

Průběžně byl povrchovou prospekci sledován odkrytý povrch sprašových sedimentů s cílem zjistit, zda nedochází k erozi paleolitické kulturní vrstvy. Takto se podařilo zachytit několik artefaktů výše po svahu ca 90 m západně od klasické stanice zkoumané K. Valochem. V těchto místech byl proveden systém řezů ve čtvercích 94–97/K–N. Tím se podařilo identifikovat intaktní archeologickou vrstvu ve čtvercích 94/M–N (obr. 5), která byla zkoumána plošným odkryvem, přičemž všechny artefakty do 2 cm byly evidovány ve třech koordinátech a sediment ze subčtverců 25 x 25 cm byl plaven.

Po odebrání středověkých nálezů jsme se zaměřili na průzkum čtverců, které byly situovány v okolí sond K. Valocha. Ve čtverci 4/P se již na povrchu sprašových sedimentů objevil mamutí molár. Ve čtvercích 7–10/P–R jsme zachytili vlastní kulturní vrstvu téměř neporušenou subrecentními zásahy, které byly častější pouze v blízkosti chodníku.

Kromě těchto dvou zkoumaných ploch jsme evidovali i patinované paleolitické nálezy, které se objevovaly ve výplních středověkých objektů. Nejprve byly zapsány do evidenčního systému, který využívala společnost Archaia Brno, později byly údaje převedeny podle potřeb ústavu Anthropos Moravského zemského muzea.

V r. 2011 probíhaly drobné výkopové práce v sondě č. 11 podél chodníku v severovýchodní části stavebního záboru v blízkosti domu č. p. 234/16. V těchto místech bylo sice evidováno několik artefaktů, ale evidentně v sekundární poloze vlivem subrecentních zásahů, spojených s výstavbou i demolicí domů, které dříve stávaly v zastavované proluce (obr. 3).

Struktura sídelních ploch na podkladě archeologických nálezů

Výzkum pozůstatků paleolitického osídlení navazoval na postup prací při zkoumání pravěkého až raně středověkého osídlení, který jsme museli respektovat (k metodologii výzkumu podrobně viz *Nerudová – Neruda 2010, 275*). Celou plochu v Brně-Štýřicích lze v současné době rozdělit do tří hlavních částí. Nejseverněji se podařilo odhalit větší množství artefaktů v plošně omezené sondě 5 (obr. 3; 4: B) ve čtvercích 5/X–Y (obr. 4: B). Industrie se zde nacházela na rozhraní holocenní půdy a podložního oranžově zbarveného sedimentu C, v některých místech byla sekundárně porušena mladohradištním řadovým pohřebišťem, neboť dna hrobových jam byla zčásti zapuštěna do úrovně paleolitické vrstvy. Rozložení nálezů není v tomto případě směrodatné, protože předpokládáme redepozici vlivem

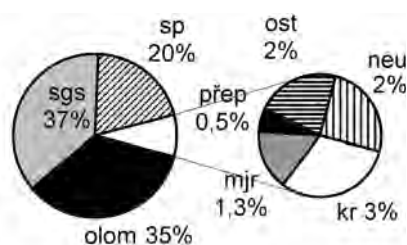
¹ Číslování sond odpovídá finální dokumentaci společnosti Archaia.

² V původní dokumentaci jsou artefakty zaměřeny ke stěnám sondy, později byla poloha přepočítána k nově vytvořené čtvercové síti.

Graf 1. Brno-Štýřice III, výzkum 2009 a 2011. Podíl surovin kamenných štípaných artefaktů. Sgs – silicit glacienních sedimentů, olom – rohovec typu Olomučany, sp – spongolit, kr – rohovec typu Krumlovský les, přep – přepálené, mjr – moravské jurské rohovce, ost – ostatní, neu – neurčené.

Graph 1. Štýřice III, excavations in 2009 and 2011. Share of raw materials for chipped stone artefacts. Sgs – erratic silicites, olom – Olomučany-type chert, sp – spongolite, kr – Krumlov Forest-type chert, přep – burnt, mjr – Moravian Jurassic chert, ost – others, neu – unidentified.

zmíněných subrecentních zásahů. Poloha protáhlých artefaktů nevykazuje usměrnění určitým směrem, většina artefaktů je ale vytočená ve vertikální rovině (obr. 4: C, čtverec 5/Y). Kamenné artefakty, které představovaly hlavně preparační odštěpy s podílem jader a rydel, byly vyrobeny z poměrně pestrého spektra surovin: silicitů glacienních sedimentů, rohovce typu Olomučany, spongolitu i rohovce typu Krumlovský les (tab. 1; graf 1). Kolekci doplňovaly malé fragmenty zvířecích kostí. Toto nálezové místo je od nejbližších nálezů v sondě č. 11 vzdáleno ca 25 m a od nejbohatší polohy označené jako lokalita Brno-Štýřice III (Viedeňská ulice) více než 36 m. Prozatím není jasné, zda se jedná o tutéž, nebo o zcela novou lokalitu.

Nejvíce informací jsme získali pro lokalitu Štýřice III s akumulací nálezů ve čtvercích 7–10/P–R (obr. 4: A). Východní okraj lokality je zničen nebo zakryt současnou komunikací. Západním směrem by mohl být rozsah lokality indikován nálezy ve čtverci 4/P. Průběh kulturní vrstvy mezi centrální koncentrací a tímto místem byl poškozen řadou menších jam (srov. obr. 3, čtverce 5/O–Q) a možná i vodní erozí. Jižním směrem je hlavní koncentrace dosti ostře ohraničena, podařilo se nalézt pouze jeden artefakt ve čtverci 9/N. Nejasné je pokračování průběhu kulturní vrstvy severním směrem, neboť tato plocha nebyla zatím plošně zkoumána. Podle nálezů ze sondy 11 ale můžeme soudit, že plocha sídliště bude ještě nejméně o 20 m delší. Původní situace zde ale bude narušena množstvím subrecentních zásahů. Zmíněným směrem totiž pokračuje řadové středověké pohřebiště zachycené v prostoru čtverců 7–10/P–R a v sondě 11 byly dokumentovány zbytky základů domů. Souvislost s nálezy v sondě 5 není, jak jsme již uvedli, prozatím dostatečně zřejmá.

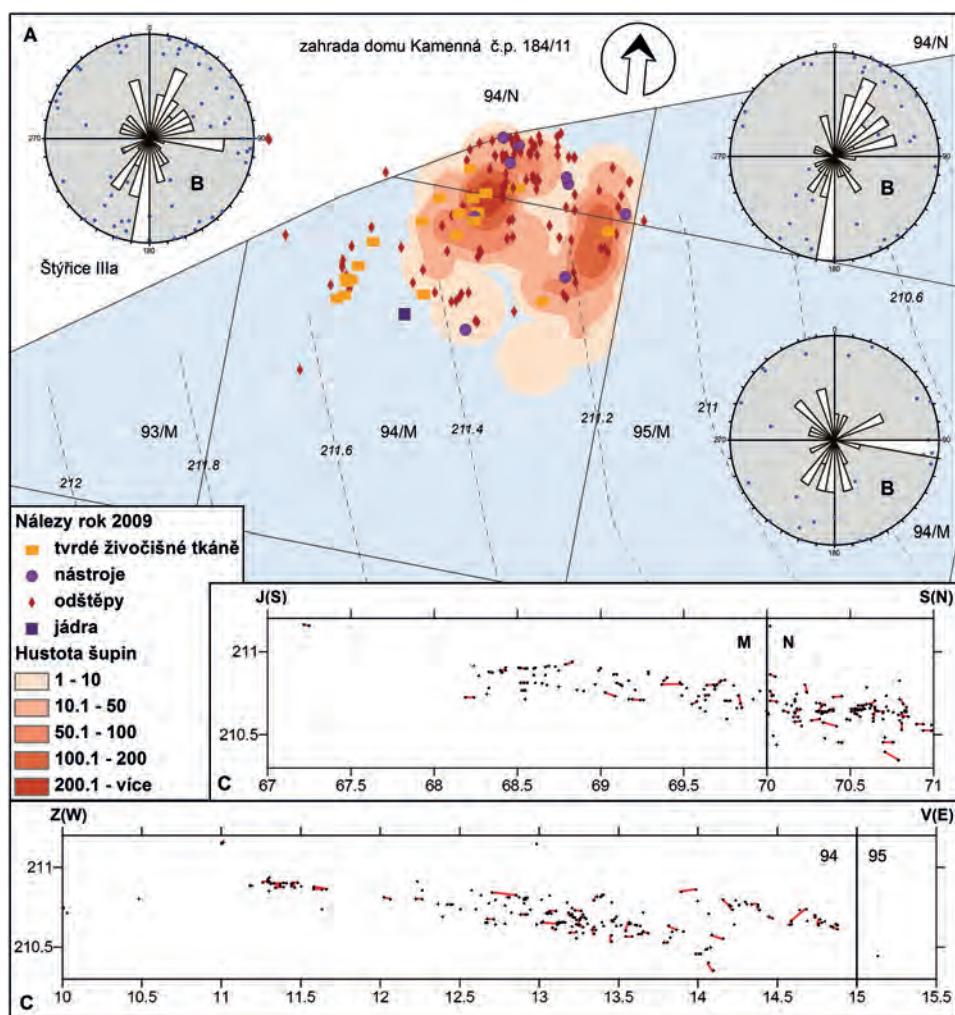
Polohy artefaktů nevykazují výraznější usměrnění, které by naznačovalo plošnou redepozici nálezů (obr. 4: C).³ V celkovém průmětu artefaktů všech čtverců pozorujeme pouze uklonění většiny artefaktů jižním směrem, což je směr proti mírnému svahu, a tudíž se nejedná o doklad možné soliflukce. Minimální plošný posun nálezů dokládá i korelace největší hustoty zaměřených nálezů s rastrem hustoty šupin, který vykazuje maximální výskyt ve čtverci 8/Q. Určitě ale docházelo ke změnám v poloze nálezů ve vertikálním směru (obr. 4: C), což mohlo být způsobeno mnoha faktory od přírodních po antropické. Mikromorfologická analýza více méně vyloučila působení vody na deponované artefakty.

Kamenná industrie se koncentruje zejména ve čtverci 8/Q, kde máme zachycenu hlavně debitáž a drobné šupiny, které mohou souviset s těžbou jader i s výrobou nástrojů. Jádra, stejně jako nástroje, nevytvářejí výraznější koncentraci. Poněkud překvapivě se kamenná industrie prostorově neváže na ohniště, které bylo poprvé zachyceno K. Valochem a které

³ Poloha artefaktů byla analyzována prostřednictvím programu NewPlot (www.oldstoneage.com)

Stádium/exploitation phase	Štýřice III – výzkum 2009, 2011				Štýřice III – výzkum K. Valocha*				Štýřice IIIa – výzkum 2009				
	úštěp/flake	čepel/blade	jádro/core	valoun/pebble	úštěp	čepel	jádro	valoun	úštěp	čepel	jádro	valoun	Σ
vrchlík/first blank	3	0			3	1			1	1	0		1
odštěp s celk. kůrou/ cortical blank	2	1			3	1			1	6	0		6
odštěp s větší částí kůry/blank with major part of cortex	6	1			7	7	1		8	8	3		11
vodící hrana z jedné hrany jádra/crested blank – 1 core side	1	7			8	2	4		6	4	7		11
sekundární vodící hrana/secondary crested blank	1	0			1	1			1	0	1		1
preparační odštěp/trimming blank	57	11			68	64	11		75	51	9		60
připravené jádro/prepared blank			3		3			1	1			1	1
počátkové jádro/precore			1		1			2	2				
odštěp s laterální kůrou/blank with lateral cortex	6	19			25	8	9		17	10	6		16
cílový odštěp/final blank	37	57			94	52	62		114	34	34		68
odštěp z boku jádra/blank with lateral part of core	8	1			9	20	9		29	15	4		19
čepelové jádro/blade core			6		6			6	6			1	1
úštěpové jádro/flake core			12		12			6	6			1	1
tableta z úderové plochy/flake rejuvenated striking platform	1	0			1	2			2				
odražená těžní plocha/blank rejuvenated of exploited surface	3	1			4	6	2		8	3	0		3
sekundární preparace/repairation of crested blade	3	2			5	3			3	1			1
oultrepassé	2	5			7	1	4		5	3	3		6
zlomky/fragments	90	16			106	352	17		369	326	8		334
rydlový odštěp/burin spall	2	7			9	1	26		27	5	5		10
šupiny/splinters	17	0			17	20	1		21	48	1		49
zbytek jádra/core rest			1		1			1	1			2	2
zlomek jádra/core fragment			2		2			2	2				
zlomek suroviny/raw material fragment								4	4				
retušér/retoucher				1	1								1
abradér/abrader				2	2								
manuport?				5	5				2	2			3
Σ	239	128	25	8	400	541	146	18	6	711	81	5	605

Tab. 1. Přehled nalezené kamenné industrie. – Tab. 1. Overview of stone industry finds.

Obr. 5. Brno-Štýřice IIIa. A – celkový plán; B – vizualizace orientace artefaktů prostřednictvím „Schmidt Equal Diagram“ programu NewPlot; C – vertikální distribuce v podélném a příčném řezu plochou 94/N–M. Digitalizace P. Neruda.

Fig. 5. Brno-Štýřice IIIa. A – overall plan; B – visualisation of artefact orientation using the “Schmidt Equal Diagram” in the NewPlot program; D – vertical distribution in the lengthwise and transverse section of area 94/N–M.

se rozkládalo na rozhraní čtverců 9–10/Q–R (obr. 4: A). Novým výzkumem jsme zachytili pouze západní okraj projevující se koncentrací spálených kostí v severovýchodním rohu čtverce 9/Q. V jeho okolí leželo větší množství zlomků kostí a jedna celá dolní čelist mamuta (obr. 4: A).

Jižně od hlavní koncentrace nálezů se ve čtvercích 8–9/P–Q objevila velká, horizontálně uložená poloha s tmavými skvrnami. L. Lisá odebrala 2 vzorky ve čtvercích 8–9/P,

kteří měly zjistit složení a genezi tohoto horizontu. Studované vzorky mají dobře vyvinutou kanálkovitou mikrostrukturu. Klasy mají v matrix porfyrickou distribuci. Převažujícím typem pórů jsou kanálky a jsou zde zastoupeny asi 20 procenty. Dalšími typy pórů, které jsou ve vzorku zastoupeny, jsou větší dutiny (zhruba do 5 %) a praskliny (do 3 %). Matrix vzorku je poměrně dobře vytřídění. Klastická frakce je zastoupena frakcí přibližně 200–500 mikronů a je tvořena převážně křemenem, živci a biotitem. Barva matrix je světle hnědá. B fabric je krystalická jen místy slabě vyvinutá příčně striatická. Organická hmota je ve vzorku zastoupena asi 3 % opákní tmavou složkou do velikosti 100 mikronů a opákní světlou složkou, místy až s 20% zastoupením. Rozkladem organické hmoty došlo k uvolňování hydroxidu železa a jeho částečné redistribuci. Nedošlo ale k tvorbě nodulí a polohy s opákní organickou hmotou jsou silně bioturbované.

Tmavé fleky identifikované ve vrstvě s paleolitickým kontextem byly interpretovány díky barvě a struktuře jako pozůstatky organických pigmentů (*Kemp 1986*). V rámci studované vrstvy byl identifikován vyšší stupeň jak primárního, tak sekundárního provápnění a zvýšené bioturbace. Ta je zřetelná z množství a typů pórů a vznikala pravděpodobně v důsledku působení živného substrátu tj. organikou bohaté matrix. Akumulace karbonátů na povrchu pórů a uvnitř matrix jsou přítomny v důsledku zvýšené bioturbace, a tudíž i zvýšenému obsahu kapilární vlhkosti. Nahromadění organických pigmentů souvisí tedy s rozkladem organické hmoty (např. rozložené zvířecí tělo). Vzhledem k absenci fytoolitů ale pravděpodobně nejde o organickou hmotu z rostlinných tkání. Pozice struktury v rámci lokality a přítomnost mikrouhlíků naznačuje, že zde sehrávala roli činnost člověka.

Postupnou povrchovou prospekci odkryté plochy stavebního záboru jsme posléze narazili na další, pravděpodobně samostatnou polohu s uskupením paleolitických artefaktů, kterou jsme označili následně jako lokalitu Brno-Štýřice IIIa (detailně viz *Nerudová – Neruda 2010*, 276). Systémem řezů o šířce 0,5 m jsme určili rozsah kulturní vrstvy, která zabírala čtverce 94–95/M–N s maximální koncentrací ve čtvercích 94/M a 94/N, přičemž část nálezové plochy ležela původně i v místech zahrady domu Kamenná č. p. 184/11 (*obr. 3*). Jižním a východním směrem byl nálezový horizont zničen jak soliflukcí, tak i sub-recentními hliníky (čtverce 97–99/M–O), o čemž mohou svědčit nálezy kamenné industrie v zásypu objektů, které pocházejí vždy ze svrchní úrovně 0–20 cm.

Kamenná industrie ležela ve stejné stratigrafické poloze jako v případě lokality Brno-Štýřice III (*obr. 2: B*, horizont C). Měřením orientace artefaktů se nepodařilo prokázat žádnou výraznější plošnou redepozici, i když nejvíce artefaktů mělo osu vytočenu ve směru JZ–SV. Tento směr určený pro celou lokalitu není shodný se současným sklonem svahu (srov. *obr. 5: A a 5: B*). Stejně jako v případě Štýřic III i zde je patrná změna orientace artefaktů ve vertikálním směru. Tato reorientace není ale výrazná a je zcela vysvětlitelná působením biotických jevů, které se projevovaly četnými kanálky po kořenech, žížalách a norami vyplněnými drobným štěrkem ze spodnODEVONSKÝCH SLEPENCŮ (*obr. 2: C*).

Kamenná industrie je zastoupena především silicity glacienních sedimentů, doplněnými ojediněle spongolitem a jedním kusem rohovce typu Olomučany a prozatím neidentifikovanou horninou, připomínající limnosilicity. Jádra jsou doložena pouze jedním kusem; poměrně početná industrie obsahuje spíše odštěpy a odpad. Minimální je zastoupení nástrojů, mezi nimiž se sporadicky objevují rydla, jemný vrtáček připomínající mikrolitický hrot s otupeným bokem nebo různé zlomky retušovaných nástrojů (*tab. 2; obr. 8: 10–16*). Koncentrace velké kamenné industrie je poněkud posunuta oproti maximálnímu výskytu šupin,

Plocha/Site	typ nástroje/tool	ks/pc
IIIa	laterální opotřebení/lateral use-wear	3
	vrtáček/borer	1
	rydlo klínové/dihedral burin	1
	zlomek ret.nástroje/fragment of retouched tool	1
	odštěpovač?/splintered tool?	1
	rydlo/burin	1
	nástroj s otupeným bokem/backed blade	3
	laterální retuše/lateral retouch	1
	drasadlo/side scraper	2
	Σ	14
III	škrabadlo nevýrazné/atypical end scraper	1
	rydlo hranové/burin on retouched truncation	7
	rydlo klínové/dihedral burin	6
	rydlo kombinované/burin multiple	2
	rydlo několikanásobné hranové/burin multiple on retouched truncation	2
	zlomek rydla/burin fragment	2
	rydlo hranové na šikmo retušované čepeli/burin on retouched truncation oblique	3
	rydlo nevýrazné/burin atyp.	1
	vrtáček/borer	1
	čepelka s otupeným bokem/backed bladellet	6
	zoubky/denticulate	1
	vrub dorzální/notch on dorsal face	1
	odštěpovač?/splintered tool?	1
	příčná retuše/truncated blade	1
	šikmá retuše/truncated piece oblique	2
	laterální retuše/lateral retouch	3
	bilaterální retuše/bilateral retouch	2
	laterální opotřebení/lateral use-wear	13
hrot/point	1	
	Σ	56

Tab. 2. Přehled retušovaných typů.

Tab. 2. Overview of retouched types.

což může indikovat určitý posun artefaktů severovýchodním směrem. Industrii doprovázejí nálezy tvrdých živočišných tkání, které byly dochovány převážně ve fragmentech malých rozměrů, ojedinělé uhlíky a zbytky červené hmoty, která pochází pravděpodobně z rozpadlých spodnodevonských slepenců (souvislost s činností člověka nelze určit).

Kolekci stratifikovaných nálezů z více méně intaktních pleistocenních vrstev doplňují předměty, vyzvednuté ze záspy středověkých objektů. Stejně jako v případě výše zmíněných nálezů z hlíníku ve čtverci 97–99/M–O, byly i v ostatních objektech artefakty uloženy téměř výhradně pouze ve svrchní části záspy (rozsah viz obr. 3).

Analyza kamenné industrie – Brno-Štýřice III

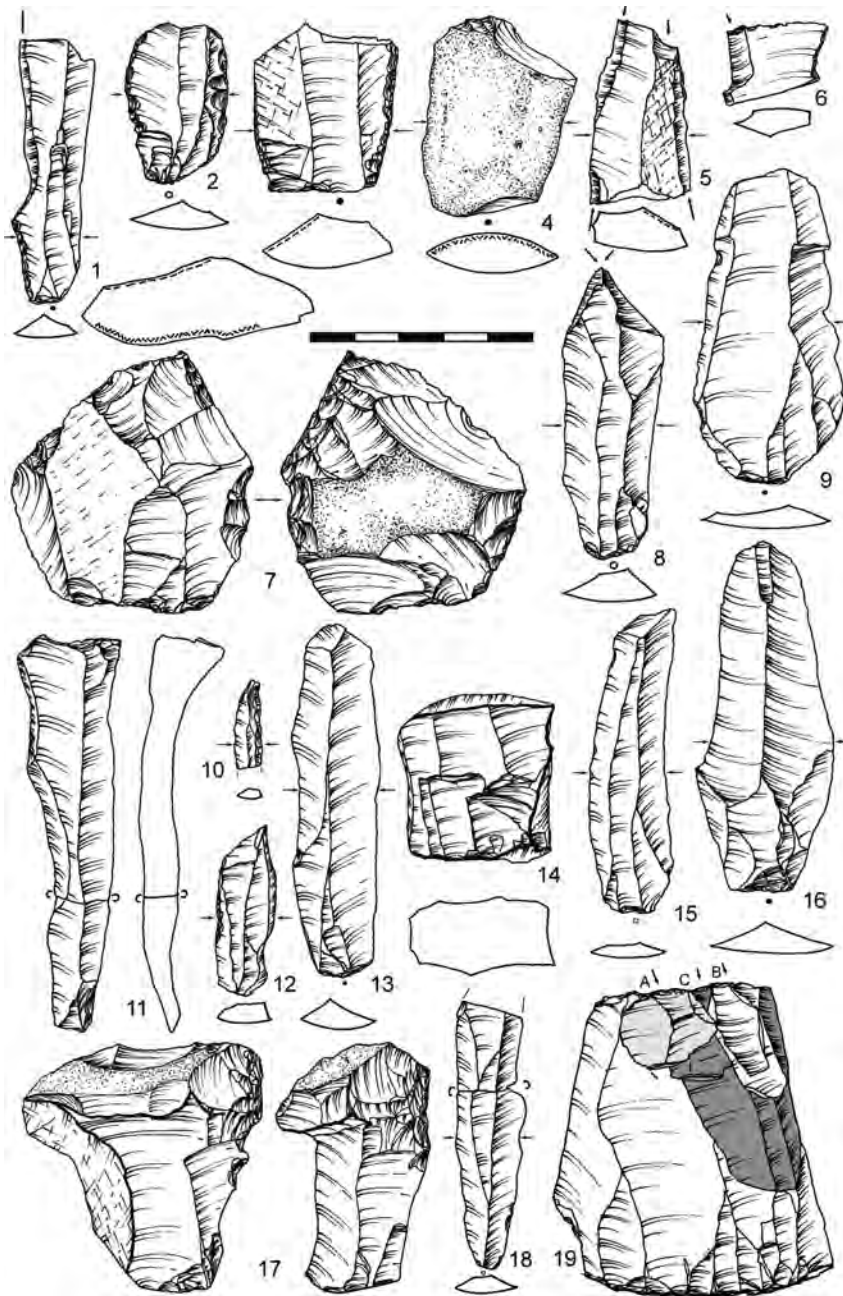
Z lokality Brno-Štýřice III pochází převážná část kamenné industrie, zejména vezmeme-li v potaz dřívější nálezy K. Valocha (*Valoch 1975*). Z výzkumů MZM v letech 2009 a 2011 bylo získáno 400 ks artefaktů, takže celkový počet analyzovaných předmětů činí 1111 ks. Z proplachů pochází dalších 232 kusů drobných šupinek, ty ale nebyly analyzovány, a nebyly tudíž zahrnuty ani do databáze. Podobně nebyly do celkových počtů zahrnuty ani 4 post-paleolitické artefakty (čepele s leskem), které byly zjevně součástí inventáře pravěkých objektů.

Surovinové určení

Určení surovin bylo provedeno pouze makroskopicky, pouze několik nejasných artefaktů bylo konzultováno s prof. A. Přichystalem a determinováno pod stereoskopickou lupou. Ze zjištěných surovin tvoří nejvyšší podíl silicity glacienních sedimentů a olomučanské rohovce – obojí téměř shodně 36 % a 37 % (*graf 1*). Po nich následují spongolity s 21% zastoupením. Rohovec typu Krumlovský les je přítomen 2 %, přepálené artefakty stejně jako moravské jurské rohovce 0,3 %. Ve skupině neurčených zůstaly 2 % surovin. Suroviny jsou v lokalitě Brno-Štýřice III relativně pestré. Vedle rohovců typu Krumlovský les a Olomučany se zde objevují spongolity (i s valounovou kůrou) a silicity glacienních sedimentů. U některých spongolitů je i pouhým okem patrné střídání světlejších a tmavších vrstev, které by snad mohlo svědčit o jejich původu z primárních výskytů (srov. *Přichystal 2009, 75*). Zastoupeny jsou i rohovce jurského stáří, které postrádají dostatek signifikantních znaků a které sdružujeme do skupiny již zmíněných tzv. moravských jurských rohovců (*Přichystal 2009, 63*). Kategorie v grafu označená jako „ostatní“ (*graf 1*) zahrnuje ojedinělý křemen, křemenec, drobu a vyvřelinu brněnského masivu, tj. materiály použité ponejvíce na hrubotvarou složku industrie (viz *tab. 1*, kategorie retušér, abradér a manuport?). Poněkud odlišné je procentuální složení surovin pocházejících z výzkumu K. Valocha. Zde totiž převládají silicity glacienních sedimentů (68 %), doplněné v 20 % případech olomučanskými rohovci. Celková skladba surovinového spektra ale zůstává stejná (*graf 2*).

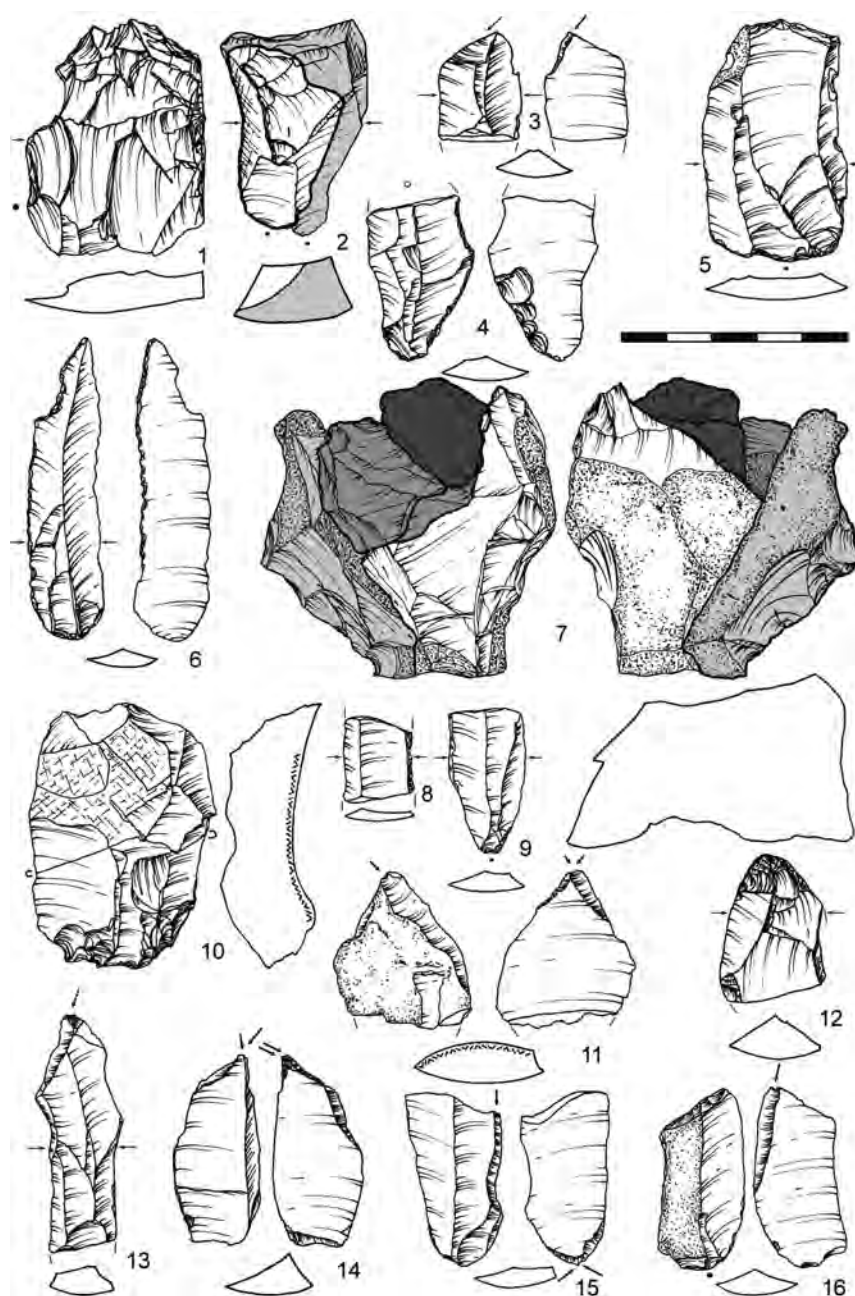
Technologie

V technologickém procesu přípravy a exploatace jádra jsou zastoupeny všechny skupiny od počátečních úprav, přes preparační fáze, následnou extrakci cílových polotovarů doprovázenou opravami, až po zbytky a zlomky debitáže a jader (*tab. 1*). Zachované odštěpy svědčí o tom, že jádra byla velmi pečlivě formována velmi intenzivním procesem, a to odbitím série odštěpů s celkovou nebo částečnou kůrou. Na jádrech jsou dochovány úpravy jejich laterálních i distálních částí a rovněž i preparace zad (*obr. 6: 7*). Doložena je příprava jednostranné vodící hrany. Jak ale můžeme pozorovat u některých současných experimentátorů, tato středová vodící hrana nutně nemusí zahajovat vlastní fázi sbíjení cílových polotovarů. Jako vodící hrana pro iniciaci těžby cílových čepelí může sloužit i zmíněná úprava boku jádra. Takový postup by vysvětloval výrazné zastoupení odštěpů z boku jádra. Výjimečně se objevila sekundární vodící hrana, opravující předcházející nepovedené odbití polotovarů. Jádra jsou sbíjena vždy jen z jedné podstavy (*obr. 6: 14, 17*) za současné kontroly příčné a podélné konvexity těžní plochy, jak může také dokládat

Obr. 6. Brno-Štýřice III – výběr kamenné štípané industrie, výzkum 2009. 1, 2, 5, 6, 8, 9, 11–16, 18–19 – rohovec typu Olomučany; 3, 7, 17 – silicit glacienních sedimentů; 4 – rohovec typu Krumlovský les; 10 – spongolit. 3, 7–8 čtverec 8/P, vše ostatní čtverec 8/Q. Kresba Z. Nerudová.

Fig. 6. Brno-Štýřice III – selection of chipped stone industry, excavation in 2009. 1, 2, 5, 6, 8, 9, 11–16, 18–19 – Olomučany-type chert, 3, 7, 17 – erratic silicites, 4 – Krumlov Forest-type chert, 10 – spongolite. 3, 7–8 square 8/P, all others square 8/Q.

Obr. 7. Brno-Štýřice III – výběr kamenné štípané industrie. 1,2 – sonda I; 3–5, 7, 12 – sonda III; 6 – sonda z roku 1975; 7 – sonda IV (vše výzkum K. Valocha); 8–11, 13–16 – výzkum 2009; 10–11 – čtverec 8/R; 8, 9 – čtverec 7/R; 13 – čtverec 7/P; 14–16 – čtverec 9/Q. 1, 2, 7, 14–15 – rohovec typu Olomučany; 3–6, 8–10, 12–13, 16 – silicite glacienních sedimentů, 11 – rohovec typu Krumlovský les. Kresba Z. Nerudová.
 Fig. 7. Brno-Štýřice III – selection of chipped stone industry. 1,2 trench no. I, 3–5, 7, 12 trench no. III, 6 – trench in 1975, 7 – trench no. IV (all from the excavation by K. Valoch); 8–11, 13–16 excavation in 2009: 10–11 square 8/R, 8,9 – square 7/R, 13 square 7/P, 14–16 square 9/Q. 1, 2, 7, 14–15 Olomučany-type chert, 3–6, 8–10, 12–13, 16 erratic silicites, 11 – Krumlov Forest-type chert.

jedna ze skládanek (*obr. 6: 19*). V jejím případě byla k jádru (upravenému z velmi světlé varianty rohovce typu Olomučany) přiložena sekvence drobných odštěpků opravujících distální (protilehlou) část těžní plochy.

Primárně byla jádra těžena paralelně s cílem získat převážně čepelové polotovary s paralelními hranami (*obr. 6: 1, 8, 11, 13, 15, 16, 18*), nicméně v souboru jsou dochována i jádra, která z důvodu metriky negativů byla označena jako úštěpová (*tab. 1; obr. 6: 7*). Tyto kusy nesou stopy po intenzivní těžbě i častých úpravách. Snahu o maximální využití suroviny můžeme pozorovat např. na zbytku jádra, u něhož byla několikrát změněna orientace těžby (*obr. 6: 19*), nebo také na zbytku přirozeně prohnutého jádra, jehož zadní část tvoří původní povrch hlízy (*obr. 7: 10*). V souboru jsou přítomny různé reparační tablety (*obr. 7: 1*) nebo odštěpy s distální partií jádra (*outrpassé; obr. 6: 11*), jejichž rozměry dobře ilustrují původní metriku jader a intenzitu těžby (*tab. 1*).

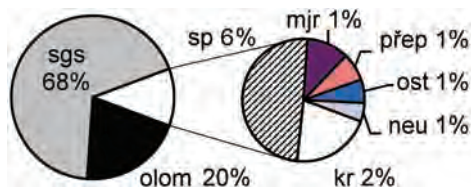
Typologie

Kolekce nástrojů zahrnuje v současnosti předměty z výzkumu K. Valocha i artefakty získané v r. 2009 a 2011, takže jejich souhrnný počet je 56 kusů (*tab. 2*). Vzhledem k celému souboru kamenné štípané industrie činí jejich zastoupení pouhých 5 %. Z přehledu v *tab. 2* je patrná převaha určitých typů nástrojů. Majoritní skupina rydel je zastoupena 41% podílem (*obr. 6: 1, 5–6, 8; obr. 7: 3, 11, 13–16*), po ní následují s 32% podílem laterální, nebo bilaterální retuše (*obr. 6: 2–3*) a různá opotřebená (*obr. 7: 6, 8–9*). Třetí významnější skupinou nástrojů jsou čepelky s otupeným bokem (celkem 6 ks, tj. 10,7 %; *obr. 6: 10*). Všechny ostatní typy nástrojů se v souboru ze Štýřic III vyskytují jen jako jednotlivé kusy – např. nevýrazné škrabadlo (*obr. 7: 12*), vrtáček (*obr. 9: 9*), zoubky nebo nepovedené rydlo (*tab. 2; obr. 9: 7*).

Skládaneky

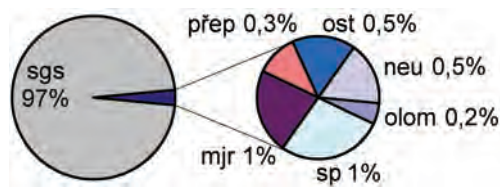
Poměrně četné jsou zejména skládaneky jednoduchých lomů, většinou původních (tj. patinovaných). Některé rekonstrukce zlomených artefaktů či technologických skládanek se podařilo provést již K. Valochovi, nově se podařilo navázat dalšími skládanekami. Z toho nejzajímavějšího, co publikoval K. Valoch, musíme upozornit na rekonstrukci tří masivních preparačních odštěpů s částečnou kúrou, odbitých z valounu silicitu glacienních sedimentů (*Valoch 1975, obr. 2: 14*). Bohužel se k nim ani přes bohatý materiál nezdařilo dodat žádné další předměty nebo přiložit je k některému z jader. Jinou zajímavou skládanekou je přiložení rydlového odštěpu ke klínovému rydlu, vyrobenému na masivním čepelovém polotovaru ze silicitu glacienních sedimentů (*Valoch 1975; zde obr. 9: 11*). Plošnou distribuci artefaktů nalezených v sondě II společně se spojnicemi skládanek vyobrazil K. Valoch (*1975, obr. 6*). Popisy dalších skládanek již byly provedeny nově v rámci celkového zhodnocení získaného materiálu.

Sekvence dvou preparačních úštěpů z boku jádra pochází z Valochova výzkumu ze sondy I (*obr. 7: 2*). Za podstatnější můžeme považovat rekonstrukci následujících dvou jader. První (výzkum K. Valoch, plocha sondy III) bylo připraveno z poměrně nekvalitní varianty olomučanského rohovce se silnou vrstvou kúry na povrchu a špatně silicifikovanou vrstvou uvnitř hmoty. Samotné jádro bylo rozlomeno na dvě části. K němu byl přiložen boční odštěp s patrnou úpravou laterální části jádra (*obr. 7: 7, světle šedá*). Proces formování

Graf 2. Brno-Štýřice III, výzkum K. Valocha. Podíl surovin kamenných štípaných artefaktů.

Graph 2. Brno-Štýřice III, excavation by K. Valoch. Share of raw materials for chipped stone artefacts.

Graf 3. Brno-Štýřice IIIa. Podíl surovin kamenných štípaných artefaktů.

Graph 3. Brno-Štýřice IIIa. Share of raw materials for chipped stone artefacts.

těžní plochy jádra ilustrují dva nepravidelné odštěpy (*obr. 7: 7*, středně a tmavě šedá), odbité po sérii úštěpů, které se nepodařilo najít. Vlivem vnitřních inhomogenit v surovině nebylo možné jádro efektivně zformovat, a proto bylo opuštěno.

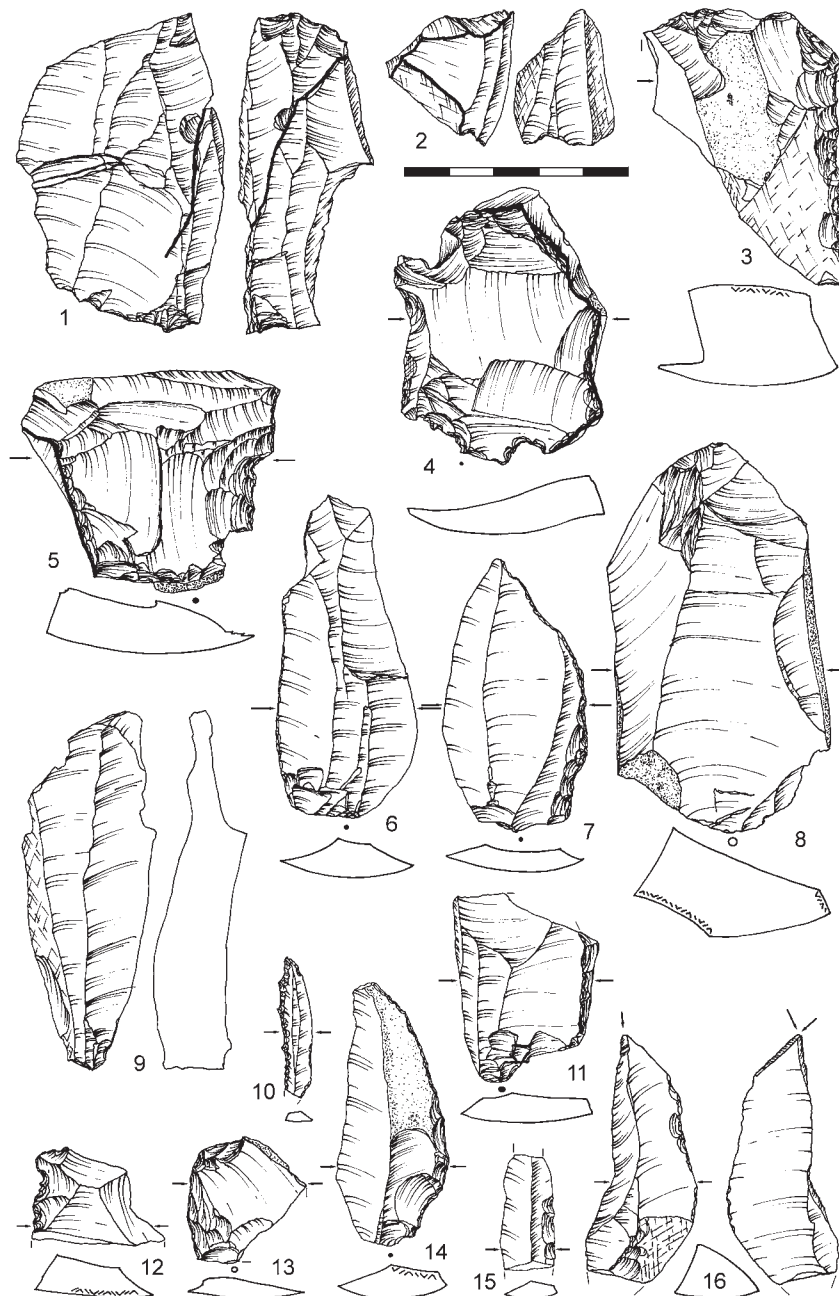
Všechny složené části druhé skládky pocházejí ze čtverce 8/Q. Jednodřstavové čepelové jádro bylo připraveno z jemné, světle šedé variety rohovce typu Olomučany.⁴ K jádru se podařilo přiložit tři odštěpy opravující jeho distální část. Zatímco první a druhý odštěp (na *obr. 6: 19* světle šedě a bíle) opravoval konvexitu distálního konce jádra (první odštěp má bodovou patku a intenzivní abrazi proximálního konce na dorzální ploše; druhému odštěpu proximální část chybí), třetí odštěp měl opravit „zaběhnutí“ po předcházejícím nepodařeném odbití dvou čepelí (na *obr. 6: 19* tmavě šedá). To se ale nepodařilo, protože místo zamýšlené opravy těžní plochy došlo naopak k jejímu znehodnocení dalším invazivním „zaběhnutím“. Protože se nepodařilo přiložit další polotovary, nejsme schopni rozpoznat, zda ještě bylo pokračováno v těžbě, nebo zda bylo jádro opuštěno. I přes to jde o jedno z nejzdařilejších jader v souboru. Kus má velmi pečlivě připravená záda zadní plochou preparací a upravenou distální i proximální část. Na podkladě barevných variet olomučanského rohovce se domníváme, že byly z tohoto jádra s vysokou pravděpodobností extrahovány čepel na *obr. 6: 11, 18* a sekvence dvou čepelí dochovaných ve formě mesiálních zlomků (jeden je složený ze dvou kusů – nevyobrazeno). Všechny tyto vyjmenované kusy stejně jako jádro rovněž pocházejí ze čtverce 8/Q.

Další rekonstrukce už byly velmi skromné: podařilo se k sobě přiložit dvě čepel v jejich mesiální části, částečně zrekonstruovat jednu zlomenou čepel (*obr. 6: 18*) a jeden masivní preparační odštěp (*obr. 7: 10*). Za zmínku stojí vrtáček (*obr. 9: 9*), nalezený při výzkumu v r. 2011. Fraktura vykazuje zcela jednoznačné znaky dynamického lomu.

Kamenná štípaná industrie – Brno-Štýřice IIIa

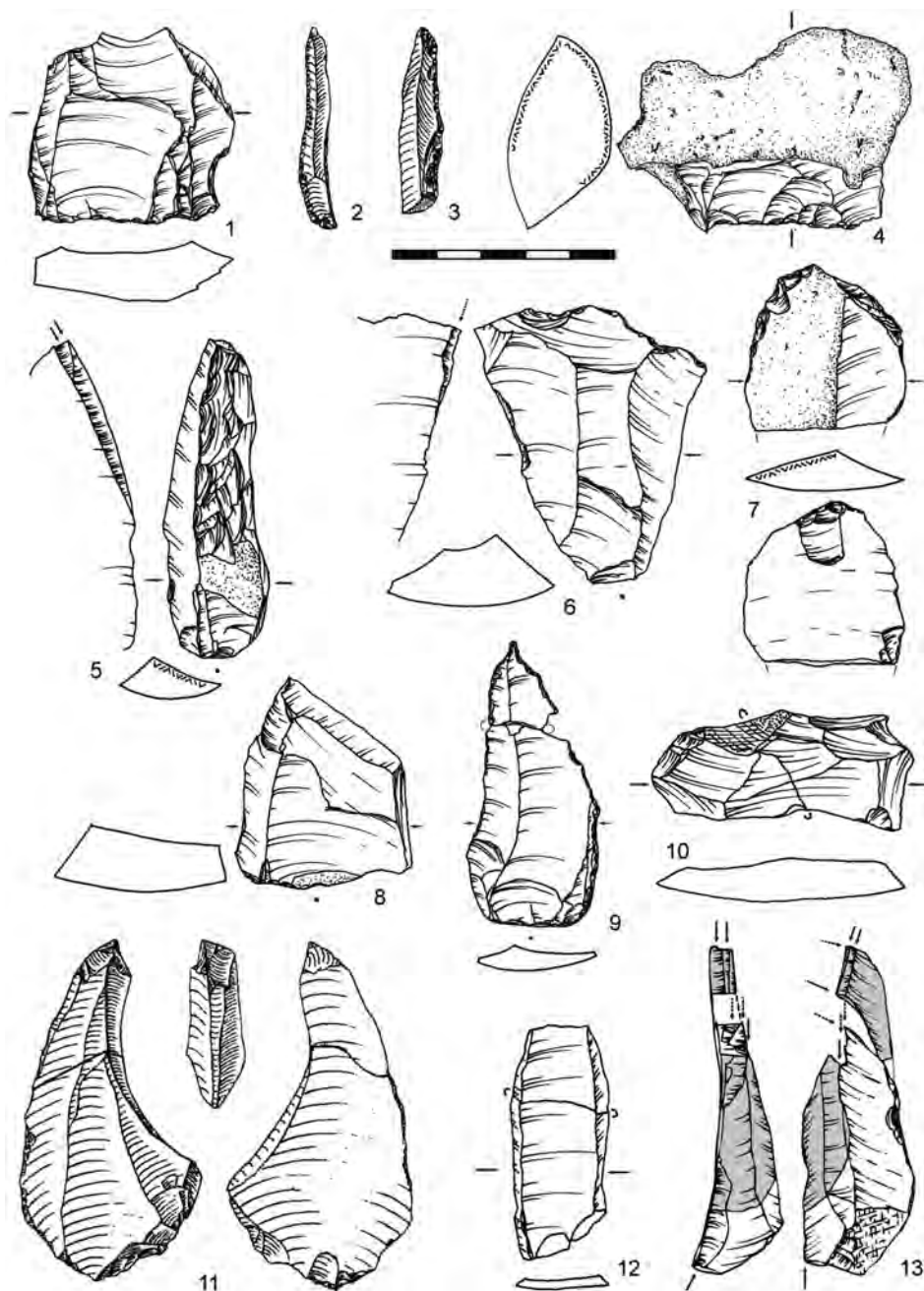
Výzkumem byla získána poměrně reprezentativní kolekce artefaktů, čítající celkem 605 klasifikovaných kusů (*tab. 1*). Nejvíce jsou zastoupeny úštěpy (85 %; po odečtení kategorie odpadu pak 22,4 %) a čepel, které mají zhruba 13% podíl. Jádra jsou v tomto souboru vyloženě minoritní; jejich přítomnost dosahuje jen 0,82 %.

⁴ Jde o varietu, ve které převládají bělošedé nebo nažloutle-šedé neprůsvitné smouhy s tmavými lépe průsvitnými smouhami a čočkami (*Přichystal 2009, 70*).

Obr. 8. Brno-Štýřice IIIa – výběr kamenné štípané industrie. 14 – spongolit, 15 – rohovec typu Olomučany, vše ostatní silicit glacienních sedimentů. 1, 3 – čtverec 99/K-L; 2, 7, 14 – čtverec 98/M; 4-6, 8, 11, 13 – čtverec 94/M; 9, 10, 12, 15-16 – čtverec 94/N. Kresba Z. Nerudová.

Fig. 8. Brno-Štýřice IIIa – selection of chipped stone industry. 14 – spongolite, 15 – Olomučany-type chert, all others erratic silicites. 1, 3 – square 99/K-L, 2, 7, 14 – square 98/M, 4-6, 8, 11, 13 – square 94/M, 9, 10, 12, 15-16 square 94/N.

Obr. 9. Brno-Štýřice III (1–9, 11) a IIIa (10, 12–13) výběr kamenné štípané industrie. 5–9 – nálezy z roku 2011. 1, 8 – rohovec typu Olomučany, vše ostatní silicit glacienních sedimentů. Kresba Z. Nerudová, 2, 3, 11 podle K. Valocha 1975.

Fig. 9. Brno-Štýřice III (1–9, 11) and IIIa (10, 12–13) selection of chipped stone industry. 5–9 finds from 2011. 1, 8 – Olomučany-type chert, all others erratic silicites. Drawing Z. Nerudová, 2, 3, 11 after K. Valoch 1975.

Surovinové složení

Variabilita používaných surovin nebyla příliš pestrá. Většina nalezené industrie byla sbíjena ze silicitů glacienních sedimentů, které tak tvoří v souboru 97% podíl (detailně *graf 3*). Zbývá tři procenta představují moravské jurské rohovce, spongolit, rohovec typu Olomučany, přepálené a blíže neurčené suroviny. Mezi neurčenými surovinami se nachází několik artefaktů, makroskopicky připomínajících opály nebo limnosilicity. Jejich povrch je poměrně intenzivně patinován, uvnitř hmoty byly pod stereomikroskopem patrné částčky cizí hmoty, ale nebylo možné rozhodnout, zda se jedná o zbytky foraminifer nebo rostlin. Nela Doláková se domnívá, že struktury uvnitř suroviny vzdáleně připomínají prokřemenělé vzdušné kořeny druhohorní kapradiny. V surovině rovněž nalezla jednu sporu kapradiny, takže by se podle jejího názoru nemělo jednat o horninu vzniklou v hlubokomořském prostředí daleko od pobřeží.

Technologie

Technologie přípravy a sbíjení jader je shodná s výše popsanou lokalitou Brno-Štýřice III. Zastoupeny jsou všechny kategorie od počátečních úprav, přes preparační fáze, sbíjení cílových polotovarů, opravy, až po zbytky a zlomky debitáže a jader (*tab. 1*). Proces formování jader nelze spolehlivě charakterizovat, protože bylo nalezeno jen jedno počátkové jádro, dvě jádra těžená (*obr. 8: 1, 2*) a dva zbytky jader. Nicméně podle dochovaných stop se zdá, že jádra byla pečlivě preparovaná a intenzivně těžená, což se projevuje doklady opakovaných oprav (*obr. 8: 1*), které umožnily maximální využití suroviny (*obr. 8: 2*). Na jednom z těžných jader jsou zřetelně patrné zbytky úpravy obou distálních částí i zadní preparace, včetně snahy o reparaci předcházejícího opakovaného zaběhnutí odražených odštěpů (*obr. 8: 1*; viz odštěp na *obr. 8: 9*). Obě dvě těžná jádra byla sbíjena z jedné hlavní podstavy, přičemž u prvního z nich je patrná kontrola podélné konvexity těžní plochy, která se projevuje snahou o reparaci těžní plochy odbitím obnovující odštěpu z protilehlé podstavy. Oprava se ale nezdařila a jádro bylo opuštěno.

V debitáži jsou opět doloženy jednostranné a sekundární vodící hrany, velmi časté jsou také odštěpy z boku jader. V souboru jsou přítomny různé preparační tablety (*obr. 8: 4, 5*) nebo odštěpy s distálním koncem jádra (*outrépassé; obr. 8: 8*), a opět můžeme konstatovat, že jen na jejich příkladu můžeme rekonstruovat původní metriku jader a intenzitu těžby.

Typologie

Ze Štýřic IIIa pochází výrazně méně retušovaných nástrojů (*tab. 2*) než z lokality III. Jejich celkový podíl činí v kontextu veškeré industrie pouhých 2,3 %.

Většina retušovaných typů je zastoupena jen jednotlivými kusy, pouze čepelky s otupeným bokem a předměty s laterálním opotřebením (*obr. 8: 15*) jsou zastoupeny po 3 kusech. Typologicky průkaznější se jeví drobný vrtáček na čepelce s otupeným bokem a drobnými vyštípnutými ploškami na protilehlém konci, který morfologicky připomíná mikrolitické hrůtky s otupeným bokem (*obr. 8: 10*). Rydla (*obr. 8: 16*), podobně jako drasadla (*obr. 8: 3, 13*), jsou doložena jen dvěma kusy, ale rydlových odštěpů bylo nalezeno několikrát více (*srov. tab. 1 a 2*). Svědčí to o několikanásobné reutilizaci rydel prováděné přímo v místě.

Skládanky

Výše zmíněnou reutilizaci rydel dokládá skládanka rydla a několika odštěpů (srov. *obr. 8: 16 a obr. 9: 13*). K několikanásobnému klínovému kombinovanému rydlu, které bylo vytvořeno na masivní sekundární čepeli z hrany jádra, byly postupně přiloženy dva rydlové odštěpy. Jeden z prvních rydlových odštěpů nasedá ke zbytku nástroje jen malým zlomkem plochy, ale zato pěkně dokresluje původní rozměry a tvar celého artefaktu (*obr. 9: 13 – šedě*). Oprava rydlových ploch zmenšila nástroj nejméně o 2 cm. Další rydlové odštěpy se nepodařilo nalézt. Nástroj byl vyroben ze silicitu glacienních sedimentů a všechny jeho části pochází z jediného čtverce 94/N.

Částečně se ještě podařilo zrekonstruovat distální část masivnějšího preparačního odštěpu, jehož části se nacházely ve čtvercích 94/N a 94/M (*obr. 9: 10*) a střední část zlomené čepelce (*obr. 9: 12*). Více skládanek se nepodařilo provést, ale podle charakteru suroviny, jejího zbarvení a určitých rysů bylo patrné, že mnohé odštěpy původně patřily k sobě. V souboru ale chybí velká část cílových polotovarů.

Srovnání kolekcí

Skladba nálezů v obou souborech byla podobná, vedle kamenné industrie jsou početnou složkou souboru i štěpiny tvrdých živočišných tkání. Dolní lokalita Brno-Štýřice III vykazuje poněkud komplexnější strukturu, což je zajisté dáno lepším dochováním lokality. Zaznamenali jsme doklady ohniště s velkým množstvím spálených kostí, kumulaci artefaktů, která zřejmě reprezentuje výrobní místo, i zvláštní plochu s tmavými skvrnami organiky. Lokalita IIIa je zřejmě jenom malým zbytkem původně rozsáhlejšího sídliště.

V rámci obou souborů kamenné industrie byly prováděny také skládanky, které kromě zpřesnění technologické analýzy industrie měly přispět zejména k řešení otázky současnosti či vztahu obou lokalit. Nepodařilo se ale mezi nimi najít žádné propojení, a nepodařilo se propojit ani materiály z navazujícího výzkumu plochy lokality III s původními nálezy K. Valocha. Skládanky vždy „respektovaly původ“ artefaktů. Zároveň jsme ověřovali industrii získanou sekundárně ze zásypů pravěkého osídlení až raně středověkého osídlení. Rovněž tyto nálezy nebylo možné propojit s intaktními polohami, ani je složit mezi sebou.

Srovnání obou hlavních kolekcí jsme provedli pomocí technologických a typologických kritérií. Prostřednictvím výzkumů byly získány reprezentativní soubory kamenné štípané industrie, které ačkoliv pocházejí ze dvou různých lokalit, vykazují obdobné znaky. Technologie je orientovaná na sbíjení pečlivě připravovaných jednopodstavových jader, z nichž byly extrahovány čepelové polotovary. V obou lokalitách se dochovaly spíše nevyužitelné zbytky jader.

Podle některých pozorování by se od sebe měla jádra magdalénienu a epigravettienu technologicky odlišovat. V lokalitě Sowin v Polsku, kde se nacházejí tyto dva kulturní horizonty v přímé superpozici, vykazovala magdalénienská jádra specifikou preparaci úderové plochy (podstavy), která spočívá ve vytvoření výstupku na podstavě, sloužícího k přesnému odbití čepelce pomocí prostředníku. Patky čepelí z takto upravených jader jsou označovány jako typ „en épéron“ (*Floss 2012, 123*). Epigravettienská jádra ze Sowina naproti tomu takové preparace postrádají (A. Wiśniewski, osobní sdělení 4. 5. 2012).

Lokalita III	lomená/diedre		glacigenní povrch/ natural smooth		hladká/plain		bodová/ punctiform		preparovaná/ prepared		s kůrou/cortical		Σ
	dors. preparace		dors. preparace		dors. preparace		dors. preparace		dors. preparace		dors. preparace		
	ano	ne	ano	ne	ano	ne	ano	ne	ano	ne	ano	ne	
čepel/blade	6	14	2	0	49	17	32	42	6	0	0	4	172
úštěp/flake	18	37	10	8	64	56	52	55	6	12	2	13	333
Σ	24	51	12	8	158	85	84	97	12	12	2	17	505
Lokalita IIIa	lomená		glacigenní povrch		hladká		bodová		preparovaná		s kůrou		Σ
	dors. preparace		dors. preparace		dors. preparace		dors. preparace		dors. preparace		dors. preparace		
	ano	ne	ano	ne	ano	ne	ano	ne	ano	ne	ano	ne	
čepel/blade	1	4	2	0	7	8	10	11	0	4	0	0	47
úštěp/flake	4	14	3	9	15	28	17	35	2	4	2	6	139
Σ	5	18	5	9	29	46	27	46	2	8	2	6	186

Tab. 3. Přehled variant preparací u patek. Dorsální preparace – drobné odštěpky na hraně jádra (úderová hrana) mezi zbytkem úderové plochy (patkou) a těžní plochou.

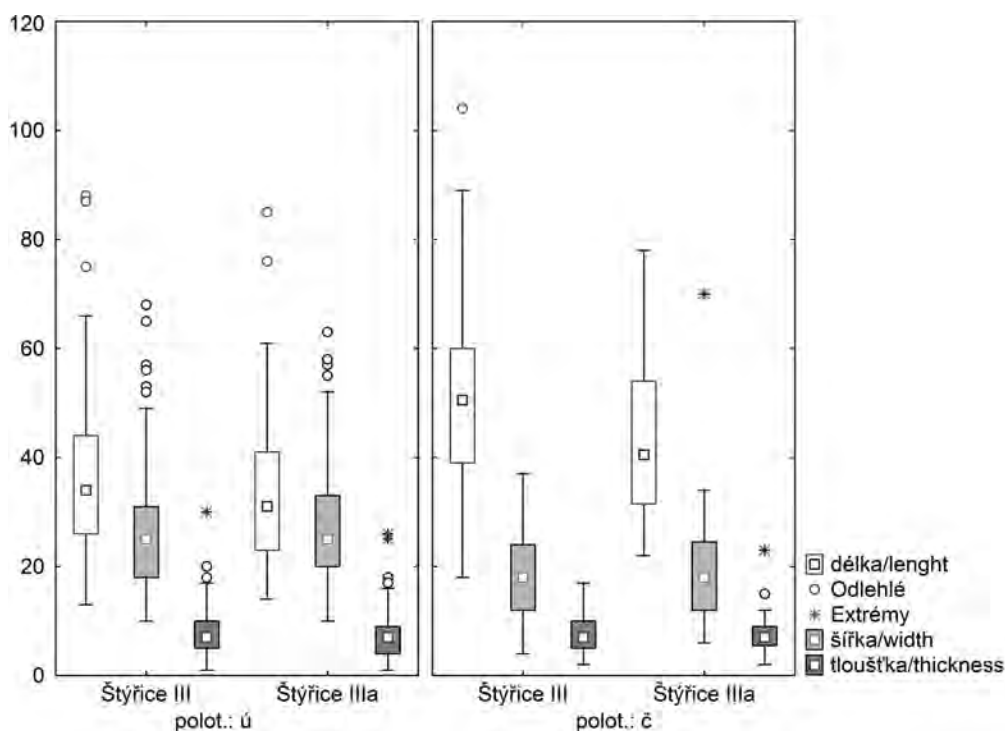
Tab. 3. Overview of rests of striking platform. Dorsal preparation – abrasion of core edge between surface of exploitation and striking platform.

Pokusili jsme se proto analyzovat jádra z Brna-Štýřic i z tohoto technologického hlediska, ale bez jednoznačných závěrů. Početnější jsou jádra z lokality III, kterou považujeme za epigravettienskou (Valoch 1975), a tudíž by se zde měly objevovat spíše podstavy hladké, vzniklé odražením velké tablety. Ukázalo se však, že se v souboru výjimečně objevily i dva kusy s pečlivou preparací úderové plochy a připraveným výstupkem k odražení čepele. Je však otázkou, zda tyto lokální úpravy podstavy nesouvisejí s malými rozměry jádra (šetření surovinou). V horní lokalitě IIIa jsou jádra nepočtená a spíše vytěžená, takže se na nich nedají pozorovat podrobnější technologické postupy. Podobně nejednoznačně dopadla i snaha o srovnání s epigravettienskými jádry z Kamenné ul. (Nerudová 2010).

Cílové odštěpy odrážené z takto připravených jader většinou chybí. Z dochovaných artefaktů lze konstatovat, že způsoby přípravy jader a odbíjení polotovarů jsou v obou srovnávaných lokalitách velmi podobné. Technologii lze sledovat především na patkách čepelí a úštěpů. Jen velmi výjimečně jsou v obou kolekcích dochovány patky s kůrou nebo původním glacigenním povrchem, což dosvědčuje, že původní úprava jádra probíhala na jiném místě, pravděpodobně mimo vlastní lokalitu (srov. tab. 1). Mezi čepelemi i úštěpy zcela jednoznačně převládají patky hladké a bodové, přičemž oba typy polotovarů vykazují i stopy dorsální preparace v jejich proximální části (abrazie úderové hrany). Patky lomené byly doloženy převážně na úštěpech. V lokalitě III navíc výrazněji vystupují u čepelí ploché podlouhlé patky, které ukazují na využití měkkého otloukače k odražení čepelí (podrobně tab. 3).

Obě lokality III a IIIa se od sebe poměrně výrazně odlišují skladbou surovin. Ve IIIa je téměř výhradně používán silicit glacigenních sedimentů, zatímco v lokalitě III je sice rovněž zastoupen, ale významně je doplněn i zpracováním rohovců typu Olomučany a dalších ojedinělých surovin (grafy 1–3).

Sledována byla také metrika dochovaných předmětů a byly navzájem porovnány obě lokality podle typu polotovarů (graf 4). Použity byly pouze údaje pro celistvé, nefragmen-

Graf 4. Srovnání metrik celistvých artefaktů podle typu polotovaru v lokalitách Brno-Štýřice III a Brno-Štýřice IIIa.

Graph 4. A comparison of the metrics of complete artefacts and types of artefacts at the Brno-Štýřice III and Brno-Štýřice IIIa sites.

tární artefakty a pro srovnání byly použity hodnoty mediánu, které jsou ze statistického hlediska vhodnější, neboť eliminují extrémní odchylky. Z grafu 4 je patrné, že industrie ze IIIa je obecně kratší, řádově o 10 mm, než artefakty ze sídliště Štýřice III, a to i v případě, že se zaměříme pouze na porovnání rozměrů předmětů vyrobených ze silicitu glacialních sedimentů. Naopak šířkové a tloušťkové indexy jsou již téměř nebo zcela totožné, přičemž hodnoty tloušťek u ústěpů jsou shodné s hodnotami pro čepele (technologie jejich odbití je stejná).

Výrazné jsou rozdíly v minimálních (13 mm u ústěpů a 19 mm u čepelí) a maximálních (66 mm u ústěpů a 89 mm u čepelí) hodnotách měřených parametrů ve srovnání s jejich mediány (graf 4). Tyto údaje nám současně dobře dokládají původní rozměry jader na počátku jejich exploatace a současně i snahu po maximálním využití jejich objemu.

Skladba retušovaných nástrojů není ani v jedné z poloh příliš pestrá a také jejich celkový podíl v obou kolekcích je velmi nízký. Obecně můžeme konstatovat, že z nástrojů dominují nejruznější varianty rydel hranových, klínových nebo kombinovaných, a to zejména v Brně-Štýřicích III (tab. 2; obr. 7: 3, 11, 13–16). Doplněny jsou nejčastěji čepelkami s otupeným bokem (obr. 6: 10). Velmi početné jsou také různé retušované nebo opotřebované čepele (obr. 6: 2, 3; 7: 6, 8, 9; 8: 15). Zde se také vyskytlo jedno nevýrazné škra-

badlo (*obr. 7: 12*), zoubky a vrub, z horní plochy lokality IIIa pak pocházejí dvě drasadla (*obr. 8: 3, 7*).

Jediným specifickým artefaktem je zlomek čepelky s otupeným bokem, který by mohl být klasifikovaný jako mikrolitický hrot s otupeným bokem (*obr. 8: 10*; srov. *Nerudová – Neruda 2010*, Tab. 1). Pochází z lokality Brno-Štýřice IIIa. Další zajímavé nástroje byly nalezeny výzkumem lokality III v r. 2011. Jsou mezi nimi klínové rydlo (*obr. 9: 6*), klínové rydlo na přirozené ploše (*obr. 9: 8*), hranové rydlo na hřebenové čepeli (*obr. 9: 5*), vrtáček (*obr. 9: 9*) a zlomek pravděpodobně nepovedeného rydla (*obr. 9: 7*). Žádné další signifikantní nástroje prozatím nebyly identifikovány.

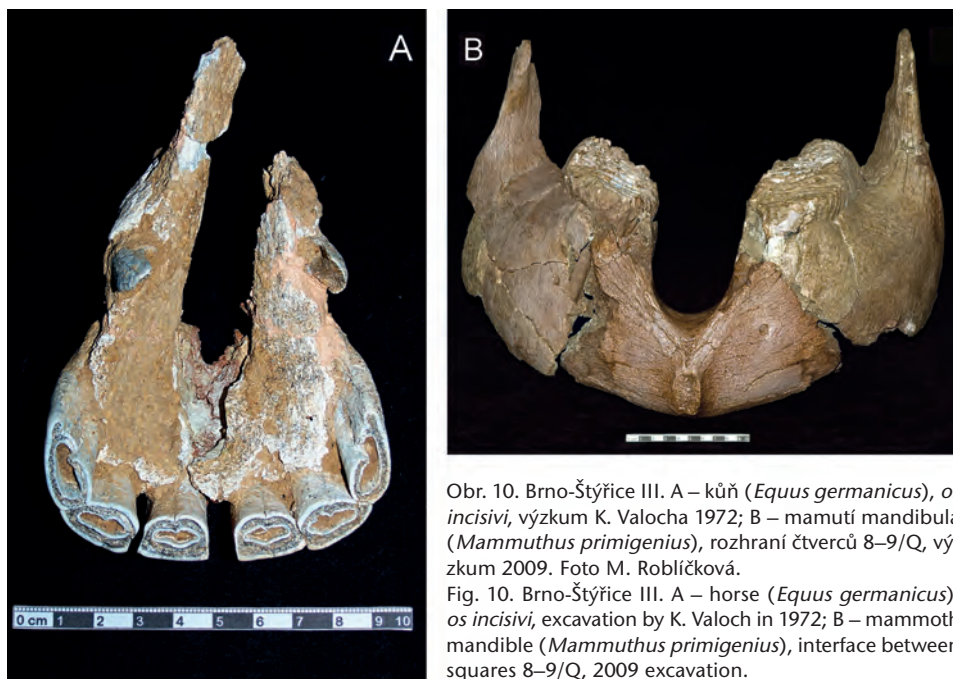
Můžeme shrnout, že spektrum retušovaných nástrojů v obou souborech postrádá řadu signifikantních typů, ale je naopak reprezentováno různými typy rydel s doklady mnoha reutilizací, včetně jejich zlomků a rydlových odštěpů. K nástrojům můžeme připočítat ještě čepelky s otupeným bokem a výrazné množství čepelí s opotřebením nebo různými retuše- mi a snad i zlomek drobného ventroterminálně retušovaného hrotu pocházející z plochy lokality Štýřice III (*Valoch 1975*, *obr. 2: 1*). V obou lokalitách se také nacházely zlomky zvířecích kostí, i přepálených, uhlíků a K. Valoch uvádí ze svých výzkumů zlomky barviva.

Chronostratigrafická pozice a kulturní klasifikace

Industrie z Brna-Štýřic III byla K. Valochem klasifikovaná jako epigravettien ovšem s poněkud nízkým absolutním datováním $14\,450 \pm 90$ BP (GrN-9350), které spadá do období, kdy se již ve střední Evropě objevuje magdalénien, jak o tom svědčí např. nová data z jeskyně Maszycké (*Kozłowski et al. v tisku*). V r. 2001 odebral další vzorky na datování z materiálů z výzkumu K. Valocha A. Verpoorte. Z kolagenu kosti bylo získáno velmi podobné datum $14\,820 \pm 120$ BP (GrA-20002; *Verpoorte 2004*, 262). Z druhého vzorku přepáleného zbytku (GrA-20137) pochází dvě data – $11\,960 \pm 70$ BP 13 δ –17.3 a $2\,920 \pm 45$ BP 13 δ –22.1 (GrA-19572), která podle komentáře laboratoře nejsou spolehlivá, protože z přepálených zbytků (z apatitové frakce přepáleného zbytku, který ale nebyl vystaven teplotě nad 600 °C) jsou obvykle „špatné výsledky“ (osobní sdělení A. Verpoorta, 31. 1. 2012). Určité rozdíly mezi popsányými inventáři (zejména složení surovin) připouštějí domněnku, že nalezené pozůstatky reprezentují dvě samostatné lokality, které patří různým, časově nepříliš vzdáleným kulturám – epigravettien a magdalénien. Zatímco lokalitu III stále klasifikujeme jako epigravettien, v případě horní polohy lokality IIIa přichází v úvahu možnost zařadit nálezy k magdalénien (v předběžné zprávě o výzkumu byla klasifikace obou lokalit mylně prohozena, srov. *Nerudová – Neruda 2010*). Pro přesnější určení souboru ale chybí dostatek kulturně signifikantních typů.

Za účelem zjištění přesnější chronostratigrafické pozice nálezů byly poslány na absolutní datování vzorky z obou stanic do laboratoře v Oxfordu. Nová data se ale nepodařilo získat z důvodu nízkého množství kolagenu ve vzorcích.⁵

⁵ Obě dvě data z ulice Vídeňské, tedy první publikované K. Valochem v r. 1993 i druhé zveřejněné A. Verpoortem v r. 2004 pocházejí z téhož zlomku kostí.

Obr. 10. Brno-Štýřice III. A – kůň (*Equus germanicus*), os incisivi, výzkum K. Valocha 1972; B – mamutí mandibula (*Mammuthus primigenius*), rozhraní čtverců 8–9/Q, výzkum 2009. Foto M. Roblíčková.

Fig. 10. Brno-Štýřice III. A – horse (*Equus germanicus*), os incisivi, excavation by K. Valoch in 1972; B – mammoth mandible (*Mammuthus primigenius*), interface between squares 8–9/Q, 2009 excavation.

Zvířecí osteologický materiál

V souladu se členěním zkoumané plochy do tří hlavních částí, kterými jsou nejseverněji vymezená sonda 5 (obr. 3; 4: B) ve čtvercích 5/X–Y (obr. 4: B), Brno-Štýřice III s akumulací nálezů ve čtvercích 7–10/P–R (obr. 4: A) a Brno-Štýřice IIIa, které zabírá čtverce 94–95/M–N, bylo provedeno i zpracování osteologického materiálu. Veškeré doposud nalezené kosti jsou silně chemicky korodované, velice fragmentární a nesoudržné. Výpovědní hodnota získaného souboru je proto poměrně nízká.

Druhová i anatomická determinace zvířecích osteologických pozůstatků byla prováděna s pomocí sbírek ústavu Anthropos MZM a s využitím osteologických atlasů a příruček (Hue 1907; Pales – Lambert 1971; Lavocat ed. 1966). Počet minimálně přítomných jedinců (MNI) jednotlivých druhů byl zjišťován pomocí metodiky podle Chaplina (Chaplin 1971). Použita je anatomická terminologie dle Nomina anatomica veterinaria (Popesko et al. 1974) a dle učebnice veterinární anatomie (Najbrt et al. 1980), převážně jsou však užívány české názvy kostí.

V sondě 5 bylo nalezeno pouze několik velmi drobných fragmentů kostí, které nebylo možné blíže determinovat.

Lokalita Brno-Štýřice III

Celkem bylo z této polohy zpracováno 1563 fragmentů zvířecích kostí, přičemž přibližně 1290 z nich nedosahuje ani velikosti 20 mm. Není tedy překvapivé, že 1070 velmi drobných fragmentů zůstalo druhově i anatomicky neurčeno (tab. 4). Celkem 210 nalezených

Taxon	cornus	os incisivi + I	mandibula	dentes	costae	humerus	neurčeno/undet.	celkem ks / total
<i>Mammuthus primigenius</i>			2	160	2	1	45	210
<i>Mammuthus primigenius</i> (?)							194	194
<i>Coelodonta antiquitatis</i> (?)					1			1
<i>Equus germanicus</i>		1		1			10	12
<i>Rangifer tarandus</i>	9							9
velký savc / big mammal					2		65	67
neurčeno / undeterminate							1070	1070
CELKEM / TOTAL	9	1	2	161	5	1	1384	1563

Tab. 4. Brno-Štýřice III. Přehled determinace osteologického materiálu.

Tab. 4. Brno-Štýřice III. Overview of osteological material.

kostních fragmentů pochází z mamuta srstnatého (*Mammuthus primigenius*). Další 194 fragmentů pravděpodobně patří stejnému taxonu, ale vzhledem k fragmentárnosti materiálu je nelze zcela bezpečně determinovat. Dvanáct nalezených kusů kostí pochází z koně (*Equus germanicus*), devět ze soba polárního (*Rangifer tarandus*), jeden fragment žebra snad z nosorožce srstnatého (*Coelodonta antiquitatis*) a 67 fragmentů kostí se podařilo přiřadit pouze mezi pozůstatky některého z větších savců (např. tur, kůň, jelen, sob, nosorožec, mamut; tab. 4).

V sondách vyhloubených v r. 1972 při výzkumu K. Valocha, bylo z výše uvedených 1563 kusů nalezeno přibližně 940 fragmentů kostí, z nichž 830 zůstalo, vzhledem k jejich velikosti, i nadále zcela bez anatomického i taxonomického určení. Determinováno bylo pouze celkem 20 kostí mamuta srstnatého, a to 6 drobných fragmentů lamel mamutích stoliček, jeden zlomek klu, v sondě I fragment pažní kosti a jeden fragment žebra. Zbylých 11 zlomků kostí mamuta nebylo anatomicky determinováno, lze pouze konstatovat, že se jedná o drobné fragmenty dlouhých kostí. Dále bylo z výzkumu K. Valocha determinováno 12 osteologických pozůstatků koně, nejzajímavějším nálezem byla pravá i levá řezáková kost (*os incisivi*) s kompletními řezáky i špičáky (obr. 10: A). Dále byl nalezen třenový zub (*dens praemolaris* P2) koně a 10 drobných úlomků kostí, které patrně náleží k výše uvedeným řezákovým kostem a k horní čelisti. Na základě přítomnosti špičáků se jednalo o hřebce, podle míry ohryzu řezáků o hřebce starého 5–7 let (*Habermehl 1975*). Kromě pozůstatků koně a mamuta bylo při výzkumu K. Valocha nalezeno také 9 fragmentů parožní soba polárního, 5 z nich v sondě III. Další 67 osteologických nálezů bylo určeno pouze jako pozůstatek velkého savce. Relativně větší fragment žebra (délka 220 mm), pocházející z Valochových výzkumů, by snad mohl náležet nosorožci srstnatému, vzhledem k silné korozi to však nelze potvrdit s jistotou. V prostoru sondy II zachytil K. Valoch také pozůstatky ohniště, z něhož pochází ca 650 drobných a velmi drobných přepálených fragmentů kostí, druhově i anatomicky neurčitelných.

Výzkumem v r. 2009 byly v prostoru Brna-Štýřic III nalezeny zvířecí kosterní pozůstatky pouze ve čtvercích 8/P, 8/Q, 9/Q, 7–10/R a ve čtverci 4/P (*Nerudová – Neruda 2011*, obr. 3). Studováno bylo přibližně 430 fragmentů kostí, metricky většinou drobných a velmi drobných, z nichž 170 zůstalo bez determinace. Z prostoru čtverce 9/Q bylo kromě uvedeného materiálu vyzdvíženo větší množství přepálených drobných fragmentů zvířecích kostí

(přibližně 500 ks a více). Nálezová situace byla ztotožněna s pokračováním rozsáhlého ohniště, částečně zachyceného již K. Valochem (Valoch 1975). Analýza tohoto osteologického materiálu dosud probíhá.

Na rozdíl od výzkumu K. Valocha, kde byly zachyceny i kosti koně, soba a snad i nosorožce, byl mezi osteologickým materiálem z výzkumu v r. 2009 determinován pouze mamut srstnatý. Jednoznačně bylo mamutu srstnatému přiřknuto 148 nalezených kostí, dalších 112 fragmentů kostí náleží patrně také mamutu. Nejzajímavějším osteologickým nálezem z výzkumu 2009 je ne zcela kompletní spodní čelist mamuta srstnatého, nalezená na rozhraní čtvrců 8–9/Q (obr. 10: B). Čelist je slepena z velkého množství drobných fragmentů, v její kaudální části chybí větve spodní čelisti (*ramus mandibulae*). Čelist obsahuje pravý i levý molár, na pravém bylo napočítáno 16 lamel, na levém 17 lamel. Na obou zubech však 1–3 lamely chybí. Jedná se tedy o druhé trvalé spodní moláry – m2, případně o třetí trvalé spodní moláry – m3 (Maglio 1973; Garutt 1984; Osborn 1942; Vereščagin 1977). Na základě posouzení molárů pochází čelist z mamuta staršího dvaceti let. Ve čtvrci 9/Q bylo dále nalezeno velké množství drobných (a velmi drobných) fragmentů mamutích stoliček (85 ks, patrně odlámáno ze stoliček z výše uvedené čelisti) a obdobné množství drobných (a velmi drobných) fragmentů většinou mamutích kostí, v případě některých úlomků však nebylo možné stanovit taxon s jistotou. Ve čtvrci 8/Q se vyskytlo ca 20 drobných fragmentů patrně mamutích kostí, určené byly na základě struktury kostí a tloušťky kompakty. Větší množství (ca 170 ks) drobných a velmi drobných fragmentů kostí pochází také ze čtvorce 10/R. Na základě struktury kostí a tloušťky kompakty lze o některých z nich uvažovat jako o zbytcích mamutích kostí, často jsou však tyto drobné úlomky taxonomicky neurčitelné. Dvě třetiny až tři čtvrtiny z celkového množství osteologického materiálu čtvorce 10/R vykazují stopy po přepálení, opálení či částečném opálení. Jedná se patrně opět o pokračování zmíněného ohniště. Ve čtvrcích 9/R, 8/R a 7/R bylo ve srovnání se čtvrcem 10/R osteologického materiálu nalezeno málo. Ve čtvrci 9/R bylo nalezeno 9 fragmentů mamutích kostí, sedm z nich bylo přepáleno. Kromě drobných přepálených fragmentů byla v tomto čtvrci nalezena centrální část mamutího žebra a úlomek lamely mamutí stoličky. Ve čtvrci 8/R byl opět nalezen fragment mamutí stoličky, k tomu fragment dlouhé kosti. Jeden fragment mamutí stoličky byl nalezen i ve čtvrci 7/R, spolu s několika drobnými úlomky snad mamutích kostí. Velmi málo zvířecích kostí pochází také ze čtvorce 8/P, kde byl nalezen pouze jeden malý, částečně opálený fragment mamutí stoličky a dále dva drobné fragmenty mamutích kostí. Ve čtvrci 4/P, který by mohl indikovat západní okraj lokality Brno-Štýřice III, bylo nalezeno 55 větších i menších fragmentů mamutí stoličky.

V r. 2011 bylo vyzvednuto ze sondy č. 11 v Brně-Štýřicích III dalších přibližně 190 kusů zvířecího osteologického materiálu. Celkem 49 kostních fragmentů z tohoto množství bylo jednoznačně determinováno jako pozůstatky mamuta srstnatého, dalších 75 fragmentů bylo determinováno jako pravděpodobné pozůstatky tohoto taxonu. Zbývající osteologický materiál se nepodařilo determinovat. Zajímavým nálezem z výzkumu r. 2011 je fragment spodní čelisti mamuta srstnatého, konkrétně se jedná o symfýzu levé a pravé hemimandibuly (obr. 11: A). Tento nález, spolu s výše uvedenou neúplnou spodní čelistí nalezenou na rozhraní čtvrců 8–9/Q při výzkumu v r. 2009, je dokladem, že osteologický materiál mamuta srstnatého z prostoru lokality Brno-Štýřice III pochází minimálně ze dvou jedinců. Dále bylo vyzvednuto 9 fragmentů lamel molárů mamuta srstnatého, ostatní fragmenty

Taxon	femur	neurčeno/undet.	celkem ks / total
<i>Mammuthus primigenius</i>	4	3	7
<i>Mammuthus primigenius</i> (?)		4	4
neurčeno / undeterminate		448	448
CELKEM /TOTAL	4	455	459

Tab. 5. Brno-Štýřice IIIa. Přehled determinace osteologického materiálu.

Tab. 5. Brno-Štýřice IIIa. Overview of osteological material.

kostí, determinované jako pozůstatky mamuta nebo pozůstatky pravděpodobně z mamuta, byly anatomicky neurčitelné.

Lokalita Brno-Štýřice IIIa

Poloha byla vymezena výzkumem v r. 2009 (*Nerudová – Neruda 2011*). V jeho průběhu bylo vyzdviženo 459 fragmentů zvířecích kostí, nicméně obdobně jako u lokality Brno-Štýřice III, převážná většina nalezených kostních fragmentů nedosahuje větší velikosti než 20 mm. Částečně se jedná o fragmenty kostí pocházející z mamuta srstnatého, ve většině případů jde však o tak drobné fragmenty kostí, že ačkoliv z kontextu lze předpokládat, že se jedná o mamutí kosti, nelze tvrzení prokázat. Jednoznačně bylo jako pozůstatky mamuta determinováno pouhých 7 nálezů (*tab. 5*). Osteologické nálezy byly omezeny pouze na čtverce 94/M a 94/N. Ve čtverci 94/M byly nalezeny 4 větší kusy dlouhé kosti mamuta o délkách 245 mm, 215 mm, 185 mm a 63 mm, často rekonstruované z drobnějších fragmentů (*obr. 11: B*), spolu s ca 350 drobnými a velmi drobnými fragmenty. Vzhledem k náleзовému kontextu by tyto 4 kusy dlouhé kosti mamuta pravděpodobně mohly patřit též kosti stehenní, s ohledem na fragmentárnost materiálu to ale nemůžeme bezpečně potvrdit. Dále bylo ze čtverce 94/M vyzdviženo asi 90 drobných a velmi drobných fragmentů blíže neurčených, ale většinou patrně mamutích kostí, z nichž několik bylo vystaveno působení ohně. Ve čtverci 94/N byl nalezen jeden drobný přepálený fragment zvířecí kosti, taxonomicky obtížně určitelný.

Shrnutí

V epigravettienské lokalitě Štýřice III byly v největší míře prokázány osteologické pozůstatky mamuta srstnatého pocházející nejméně ze dvou jedinců, v daleko menším množství zde byly nalezeny také pozůstatky koně, soba polárního a snad i nosorožce srstnatého (*tab. 4*). Množství spálených velmi drobných fragmentů zvířecích kostí nalezených při výzkumu K. Valocha a dále výzkumem v r. 2009 ve čtvercích 9/Q a 10/R ukazuje na přítomnost ohniště a na užívání kostí jako materiálu k otopu.

Zatímco v období gravettienu byl mamut běžnou součástí nálezů lovené fauny mnoha sídlišť jako odraz loveckých strategií paleolitických lovců (např. *Svoboda et al. 2005*), pro epigravettien dosud příliš mnoho poznatků nemáme. Nejbližším příkladem je nález kamenné industrie z ulice Kamenné (viz dále) doprovázené zlomkem mamutího klu. Zatímco ale v uvedeném případě nemáme přímý doklad vztahu mezi industrií a zvířecími kostmi, existují doklady cíleného lovu mamutů epigravettienci a využívání získané biomasy (*Germonpré et al. 2008*). Rekonstrukce přírodního prostředí období druhé poloviny pozdního

Obr. 11. A – Brno-Štýřice III. Symfýza obou hemimandibul mamuta (*Mammuthus primigenius*), výzkum 2011; B – Brno-Štýřice IIIa. Fragment femuru mamuta (*Mammuthus primigenius*). Foto M. Roblíčková.

Fig. 11. A – Brno-Štýřice III. Symphysis of both hemimandibles of mammoth (*Mammuthus primigenius*), 2011 excavation; B – Brno-Štýřice IIIa. Fragment of mammoth femur (*Mammuthus primigenius*).

pleistocénu ukazují na základě nálezů z Východoevropské roviny, že mamuti preferovali regiony s velkými vodními toky a vegetací (Velichko – Zelikson 2005, 146). V tomto kontextu tedy představovaly Brno-Štýřice III pro epigravettieince výhodnou lokalizaci.

V magdalénienské lokalitě Brno-Štýřice IIIa byly prokázány pouze pozůstatky mamuta srstnatého, které pocházejí nejméně z jednoho jedince (tab. 5). V tomto případě se ale nejspíše jedná o sekundární depozici kostí uskutečněnou magdalénienci ve smyslu sběru suroviny (Svoboda *et al.* 2002, 239), neboť v tomto období, podle dokladů nálezů z dalších sídlišť střední Evropy, nabývaly na významu jiné druhy fauny (tamtéž).

Malakofauna a determinace uhlíků

Malakofauna

Determinaci malakofauny provedla Lucie Juříčková, které byly k analýze předány vzorky získané z proplachů sedimentu, odebraného v lokalitě Brno-Štýřice III ve čtverci 9/Q. Jednalo se o místo, kde se nacházela značná koncentrace přepálených zvířecích kostí.

Musíme zdůraznit, že sediment nebyl odebírán cíleně pro analýzu malakofauny, ale že se jedná o náhodné nálezy, zejména vzhledem k běžně používané malakozoologické metodologii, což zcela určitě ovlivnilo počet nalezených kusů a diverzifikaci zjištěné tafonomie. Podle určení se jedná o typické zástupce sprašové stepi, tedy období vrcholu glaciálu, neboť v pozdním glaciálu už *Pupilla loessica* mizí.

Vzorek 1	<i>Pupilla loessica</i>	6 ks
	<i>Vallonia excentrica</i>	1 ks
Vzorek 5	<i>Pupilla loessica</i>	2 ks
	<i>Helicopsis striata</i>	1 ks
Vzorek 6	<i>Pupilla loessica</i>	1 ks

Determinace uhlíků

Jak již bylo uvedeno, v lokalitě Brno-Štýřice III bylo ve čtverci 9/Q odebráno několik vzorků sedimentu, obsahujícího značné množství zlomků přepálených kostí. Po jeho proplavení byly vedle vzorků malakofauny nalezeny drobné šupinky kamenné štípané industrie. Většinu objemu ale představovaly právě přepálené zlomky kostí různých velikostních frakcí: od prachových částic až po zhruba 3 cm velké fragmenty. S předpokladem výskytu uhlíků byl materiál předán na antrakologickou analýzu J. Novákovi. Ten detekoval pouze ve vzorku č. 5 čtverce 9/Q jeden zcela miniaturní zloemek jehličnanu (ca 1 mm), s nejvyšší pravděpodobností rodu *Larix/Picea*. Pro podrobnější antrakologickou determinaci by zřejmě byla vhodnější jemnější frakce (1–2 mm), ta ale nebyla z materiálu vyčleněna. Podle *Théry-Parisot (2002)* velké množství spálených kostí a pouze malé množství dřevěných uhlíků ukazuje na využívání kostí jako paliva, zvláště když jsou rozbity na malé fragmenty. Studie z gravettienské lokality Grub-Kranawetberg interpretuje drobné spálené kosti jako výsledek strategie zužitkování odpadů, v rámci které kosti po jejich využití k subsistenčním účelům slouží jako palivo (*Bosch et al. 2012*, 118–119). Můžeme tedy předpokládat, že v Brně-Štýřicích III bylo k rozdělení ohně použito dřevo a následně se topilo převážně kostmi.

Zhodnocení lokalit v kontextu osídlení brněnské kotliny

Úzký prostorový vztah s lokalitami Brno-Štýřice III a IIIa pojí nálezy z Brna-Štýřic Kamené ulice (*obr. 1C: 3*). Zde byly při bourání domu č. p. 174/4 a kopání sklepů a základů pro novostavbu nalezeny v r. 1929 mamutí a sobí kosti, mezi kterými ležely pazourkové artefakty (*Skutil 1930*). Celá kolekce, nacházející se ve sbírkách ústavu Anthropos MZM, byla s ohledem na nové poznatky z výzkumu ulice Vídeňské nově revidována (*Nerudová 2010*). Z informací publikovaných již J. Skutilem je zřejmé, že se artefakty nacházely v obdobné stratigrafické poloze jako industrie v ulici Vídeňské, tedy v horní úrovni pozdně viselského sprašového pokryvu, těsně pod holocenním B-horizontem. Vedle kamenných nástrojů, čítajících 140 kusů, zde byly nalezeny také zlomky mamutích a sobích kostí (*Skutil 1930*, 437). Část dochovaného zlomku mamutího klu byla poslána na datování do laboratoře v Oxfordu.

Kamenná štípaná industrie z ulice Kamenné obsahuje vedle nástrojů také průvodní debitáž a jádra (podrobně *Nerudová 2010*). Mezi nástroji, jak se zmiňuje již J. Skutil, dominují rydla. Celkem jich je 10 kusů z celkových 18 nástrojů. Nejčastěji jsou klínová, několikanásobná klínová, hranová a několikanásobná hranová. Jedním předmětem je zastoupeno několikanásobné kombinované mikrorydlo (*Nerudová 2010*, obr. 2: 9) a předmět upomínající na rydlo typu Lacan (*Nerudová 2010*, obr. 3: 1). Rydla doplňují velmi početné rydlové odštěpy, které dokládají jejich intenzivní reutilizaci přímo v lokalitě. Vedle rydel jsou početné různě retušované nebo opotřebované čepele. Atypickým předmětem je zlomek ventroterminálně retušované čepele, upomínající nejvíce na hroty jerzmanovického typu (*Nerudová 2010*, obr. 3: 5). Soubor doplňuje úštěp se souvislou obvodovou retuší a odlomeným vrcholem, který snad mohl původně sloužit jako vrtáček. Naopak Skutilem vyobrazený vrtáček (*Skutil 1930*, Tab. I, 7, 7a zvětšený) nebyl v kolekci nalezen, takže jej v současnosti nelze ověřit.

Z hlediska složení použitých surovin v souboru z ulice Kamenné č. 4 převládají silicity glacienních sedimentů, podobně jako na ulici Vídeňské, ojediněle doplněné několika málo spongolity a jedním úštěpem radiolaritu. Zcela chybějí rohovce typu Olomučany a Krumlovský les (*Nerudová 2010*, 9).

Techno-typologický rozbor tohoto drobného souboru naznačil, že se s největší pravděpodobností jedná o epigravettienské nálezy (*Nerudová 2010*). Takové zařazení podporuje i nové radiokarbonové datum, získané ze zlomku mamutího klu, které udává stáří $14\,235 \pm 60$ BP (OxA-24105). Složení kamenné štípané industrie, kde převládají rydla a masivní čepele, a nález mamutích a sobích kostí ukazuje na krátkodobé lovecké nebo zpracovatelské stanoviště, využívající vhodné geomorfologie terénu pod úpatím Červeného kopce v blízkosti vodního toku.

Další pozůstatky pravděpodobně také epigravettienského osídlení jen nedaleko odtud zachytil v rámci záchranného výzkumu P. Škrdla (*Škrdla et al. 2005*) v prostoru Nemocnice Milosrdných bratří (obr. 1C: 4). Přestože zde kamenná štípaná industrie nebyla příliš početná, převažují v nástrojích rydla a z osteologického materiálu je nutné zmínit nález mamutí stoličky a zlomky pravděpodobně koňského žebra (*Škrdla et al. 2005*, 175). Uváděné radiokarbonové datum je však o něco starší (GdA-459: $15\,650 \pm 70$ BP). V rámci dozoru nad výstavbou komerčního domu na protější straně ulice (Vídeňská 849/15, parcela č. 440/3; obr. 1C: 6) byly ve spraši opět nalezeny osamocené zvířecí kosti (*Zůbek 2006*; *Holub et al. 2005*, 149).⁶ Obě lokality zřejmě můžeme začlenit do komplexu Brno-Štýřice.

Z prostoru Červeného kopce a bývalé Kohnovy cihelny ve Vídeňské ulici jsou v osteologických sbírkách ústavu Anthropos evidovány další nálezy pleistocenní fauny. Jejich systematické zpracování by se mohlo stát předmětem některého z budoucích projektů. Každopádně se zdá, že spočin pod Červeným kopcem v zákrutu řeky Svratky patřil v období pozdní fáze mladého paleolitu k opakovaně vyhledávaným stanovištím tehdejších lovců.

Nejbližší analogií by mohla být stanice v Brně-Jundrově (obr. 1B). Zde byly postupně nalezeny artefakty vyráběné převážně z radiolaritu, rohovce typu Krumlovský les a silicitu glacienních sedimentů. V nástrojích výrazně dominují různá rydla (nad 50 %), doplněná škrabadly, zoubky, vruby. Charakter kamenného inventáře a umístění lokality ve výhodné

⁶ J. Skutil zmiňuje Blochovu cihelnu v kontextu ulice Kamenné a Vídeňské jako možné další místo nálezů paleolitických artefaktů (*Skutil 1936*, 65).

poloze s výhledem a dobrou dostupností k vodnímu toku dovolují usuzovat, že jde o pozůstatek osídlení skupinou lovců velké stádní zvěře (*Oliva 1991, 27*). Stáří lokality neznáme a ani celková skladba industrie neusnadňuje její kulturní klasifikaci. Mohlo by se jednat o soubor gravettienů, stejně jako o pozdější fázi vývoje (srov. *Oliva 1991, 28; 2005, 88; Svoboda et al. 2002*).

Důležitá lovecká stanice epigravettienů v poloze Stránská skála IV je vzdálená od Štýřic zhruba 6 km východně. Skladba nástrojů, množství dochovaných zvířecích kostí, mezi nimiž ale chybí dlouhé kosti končetin (pažní a stehenní kosti) a lebky a prostorová organizace sídliště naznačují, že na Stránské skále probíhaly specializované lovecké aktivity orientované na lov koní (*Svoboda et al. 2002, 214*). Nálezy jsou však výrazně starší, protože absolutní data spadají do intervalu 17 740–18 820 let BP nekalibrované chronologie. Každopádně se zdá, že v oblasti Brněnska, přestože se jednalo spíše o okrajovou část gravettienské oikumeny (Brno – Francouzská ulice, jeskyně Kůlna a další drobné jeskyně; *Oliva 2002, 2003; Svoboda et al. 2002*), pokračoval vývoj gravettienských industrií i v období pozdní fáze mladého paleolitu.

V širším okolí brněnské kotliny jsou stopy osídlení epigravettienů velice sporé. Lokality časově srovnatelné s Brnem-Štýřicemi III a Brnem-Štýřicemi Kamennou ulicí prakticky neznáme. Nález koňských kostí a dvou artefaktů z cihelny ve Velkých Pavlovicích je ze stejného časového období (GrN-16139: 14460 ± 230 BP; *Svoboda – Fišáková 1999*), ale s epigravettienem je asociován na základě radiokarbonového data a stratigrafické pozice nálezů. Nově zkoumanou epigravettienskou stanicí je v současnosti lokalita Mohelno–Plevovice, která vykazuje obdobné technologické a typologické rysy jako Brno-Štýřice III (*Škrdla et al. v tisku*).

Malé množství známých lokalit pozdní fáze mladého paleolitu nemusí zákonitě znamenat nižší hustotu osídlení. Určitě významnou roli sehrávají i depoziční podmínky (stratigrafická poloha těsně pod holocénem), stejně jako dlouhodobá a intenzivní výstavba, která mohla řadu lokalit zničit, a to zejména v prostoru velkých měst. Dokladem pak mohou být i magdalénienské lokality, které se mimo Moravský kras vyskytují jenom ojediněle a které se dochovaly jen ve výjimečných případech – Maloměřice–Borky I (*Valoch 1963; obr. 1B*), případně Brno-Štýřice IIIa, jedná-li se skutečně o magdalénien.

Závěr

Po dlouhou dobu se mohlo zdát, že s výjimkou specifické oblasti Moravského krasu (*Svoboda et al. 2002*), není v pozdní fázi mladého paleolitu hustota osídlení na Moravě, zřejmě v návaznosti na změny klimatu vzhledem k předcházejícím obdobím, nijak zvlášť vysoká. V poslední dekádě ale zaznamenáváme vedle mnoha dalších i přírůstky nových lokalit datovaných právě do období závěru posledního glaciálního maxima také v oblasti Moravy. Vedle industrií nalezených povrchovými sběry např. v polohách Kunovice „V úzkých“, Napajedla „Oráčiny“ (*Škrdla 2008, 233; Škrdla – Švehla 2009, 235*), to jsou i lokality stratifikované jako Loštice I (*Neruda – Nerudová – Čulíková 2009*) nebo Přerov – Horní náměstí (*Škrdla – Schenk – Zapletal 2008*). Je pravděpodobné, že v budoucnu bude takových lokalit přibývat. Zvláště v prostoru brněnské kotliny je cenný každý nový nález, zejména jedná-li se o lokalitu v intravilánu městské aglomerace. Poslední výzkumy z pravobřeží řeky Svratky

v městské části Brno-Štýřice naznačují, že zde v období pozdní fáze mladého paleolitu, tj. zhruba mezi 18–14 tis. lety BP docházelo k opakovanému sídlení. Využívaný prostor byl vymezený od severu až severovýchodu říčním tokem a od západu svahem Červeného kopce.

Shodným rysem kamenných industrií z jednotlivých lokalit v Brně-Štýřicích je převaha rydel a rydlových odštěpů; minoritně dochovaná jádra jsou spíše vytěžená a zbylá část industrie reprezentuje v technologickém smyslu spíše odpad. Naopak se jednotlivé lokality mezi sebou navzájem liší v podílech použitých druhů surovin, jak je zvláště patrné srovnáním nálezů ze III a IIIa. Současně se tyto dvě polohy vzájemně respektují a menší dílčí koncentrace můžeme zřejmě vyčlenit i v jejich rámci: sonda z r. 2011, situovaná nejbližší výzkumu K. Valocha, sonda III K. Valocha a sonda 5 („septik“) jsou od sebe vzdáleny jen 25 metrů, ale přesto se v nich nenacházela taková industrie, která by se dala mezi sebou navzájem složit. Z funkčního hlediska se zdá, že jednotlivé lokality sloužily podobnému účelu – krátkodobé lovecko/zpracovatelské stanice, které využívaly příhodný terén v dosahu vodního zdroje.

Autoři děkují Lucii Juříčkové za určení malakofauny, Nele Dolákové a prof. A. Přichystalovi za konzultace při determinaci kamenné suroviny a Janu Novákovi za prohlédnutí zlomků přepálených kostí a determinaci nalezeného uhlíku. Příspěvek byl napsán v rámci záměru MZM v. o. 000094862 a GLÚ AV ČR v. v. i. č. RV067985831.

Literatura

- Bosch, M. D. – Nigst, P. R. – Fladerer, F. A. – Antl-Weiser, W. 2012: Humans, bones and fire: Zooarchaeological, taphonomic, and spatial analyses of a Gravettian mammoth bone accumulation at Grub-Kranawetberg (Austria). *Quaternary International* 252, 109–121.
- Brewer, R. 1976: Fabric and mineral analysis of soils. New York: Krieger.
- Bullock, P. 1986: The role of micromorphology in the study of Quaternary soil processes. In: J. Boardman ed., *Soils and Quaternary Landscape evolution*, Chichester: Wiley, 45–68.
- Buol, S. W. – Southard, R. J. – Graham, R. C. – McDaniel, P. A. 2003: *Soil Genesis and classification*. Blackwell: Iowa State University Press.
- Floss, H. 2012: Grundbegriffe der Artefaktmorphologie und der Bruchmechanik. In: H. Floss Hrsg., *Steinartefakte vom Altpaläolithikum bis zu die Neuzeit*, Tübingen: Kerns Verlag, 117–132.
- Garutt, V. Ye. 1964: Das mammut *Mammuthus primigenius* (Blumenbach). In: *Die Neue Brehmbücherei* 331 (translated by Günther Grempe). Wittenberg: A. Ziemsen Verlag.
- Germonpré, M. – Sablin, M. – Khlopachev, G. A. – Grigorievad, G. V. 2008: Possible evidence of mammoth hunting during the Epigravettian at Yudinovo, Russian Plain. *Journal of Anthropological Archaeology* 27, 475–492.
- Habermehl, K. H. 1975: *Die Altersbestimmung bei Haus- und Labortieren*. Berlin – Hamburg: Verlag Paul Parey.
- Holub, P. – Kolařík, V. – Merta, D. – Peška, M. – Zapletalová, D. – Zübek, A. 2005: Předběžné výsledky záchranných archeologických výzkumů v Brně v r. 2004. In: *Přehled výzkumů* 46, Brno: Archeologický ústav AV ČR, 111–169.
- Hue, E. 1907: *Ostéométrie des mammifères*. Musée Ostéologique, Étude de la Faune Quaternaire. Paris: Librairie C. Reinwald.
- Chaplin, R. E. 1971: *The study of animal bones from archaeological sites*. London – New York: Seminar press.
- Kemp, R. A. 1985: *Soil micromorphology and Quaternary*. Technical guide no. 2. Cambridge: Quaternary Research Association of Britain.
- Kozłowski, S. K. – Pottowicz-Bobak, M. – Bobak, D. – Terberger, T. v tisku: New information from Maszycka Cave and the Late Glacial recolonisation of Central Europe. *Quaternary International* (2012), doi:10.1016/j.quaint.2012.02.052

- Lisá, L. – Uher, P. 2006: Provenance of Wurmian loess and loess-like sediments of Moravia and Silesia (Czech Republic): a study of zircon typology and cathodoluminescence. *Geologica Carpatica* 57, 397–403.
- Lavocat, R. ed. 1966: Faunes et Flores Préhistoriques de l'Europe Occidentale. Atlas de Préhistoire, Tome III. Paris: Éditions N. Boubée etc.
- Lisá, L. – Buriánek, D. – Uher, P. 2009: New approach to garnet redistribution during aeolian transport. *Geological Quaterly* 53, 333–340.
- Maglio, V. J. 1973: Origin and evolution of the Elephantidae. *Transactions of the American Philosophical Society (new series)* 63/3, 1–149.
- Najbrt, R. – Červený, Č. – Kaman, J. – Mikyska, E. – Štarha, O. – Štěrba, O. 1980: Veterinární anatomie 1. Praha: Státní zemědělské nakladatelství.
- Neruda, P. – Nerudová, Z. 2009: Záchranný výzkum paleolitické stanice na ulici Vídeňská (Brno). In: 15. kvartér 2009, sborník abstrakt. Ústav geologických věd PFF MU Brno 26. 11. 2009, Brno: Ústav geologických věd PFF MU, 24–25.
- Neruda, P. – Nerudová, Z. – Čulíková, V. 2009: Loštice I – Kozí vrch. Magdalénienská stanice v horním pomoraví. *Acta Musei Moraviae – Scientiae sociales* 94, 39–64
- Nerudová, Z. 2010: Revize paleolitických nálezů z ulice Kamenné (Brno-Štýřice). *Acta Musei Moraviae – Scientiae sociales* 95, 3–11.
- Nerudová, Z. – Neruda, P. 2010: Brno (k. ú. Štýřice, okr. Brno-Město). In: Přehled výzkumů 51, Brno, 275–278.
- Oliva, M. 1991: Mladopaleolitická stanice s radiolaritovou industrií v Brně-Jundrově. *Acta Musei Moraviae – Scientiae sociales* 76, 19–29.
- 2002: Gravettien Moravského krasu. *Acta Musei Moraviae – Scientiae sociales* 87, 81–104.
- 2003: Gravettien okrajových zón Pálavského mikroregionu a menších sídelních oblastí na Moravě. *Acta Musei Moraviae – Scientiae sociales* 88, 91–131.
- 2005: Palaeolithic and Mesolithic Moravia. Brno: Moravské zemské muzeum.
- Osborn, H. F. 1942: Proboscidea: A Monograph of the Discovery, Evolution, Migration and Extinction of the Mastodonts and Elephants of the World. Vol. II: Stegodontoidea, Elephantoida. New York: American Museum of Natural History.
- Pales, L. – Lambert, Ch. 1971: Atlas ostéologique pour servir à l'identification des Mammifères du Quaternaire. Paris: Editions du centre national de la recherche scientifique.
- Popesko, P. – Hájovská, B. – Kaman, J. 1974: Nomina anatomica veterinaria. Bratislava: Příroda.
- Přichystal, A. 2009: Kamenné suroviny v pravěku východní části střední Evropy. Brno: Masarykova univerzita.
- Skutil, J. 1930: Zpráva o nové paleolitické stanici v Brně, objevené roku 1929. *Časopis Moravského musea (Acta Musei Moraviae) – Scientiae sociales* 26/27, 436–440.
- 1936: Übersicht der Mährischer Paläolithische Funde. *Światowit* 16 (1934/1935), 47–78.
- Svoboda, J. – Fišáková, M. 1999: Velké Pavlovice (okr. Břeclav). In: Přehled výzkumů 40 (1997–1998), Brno: Archeologický ústav AV ČR, 184–186.
- Svoboda, J. – Havlíček, P. – Ložek, V. – Macoun, J. – Musil, R. – Přichystal, A. – Svobodová, H. – Vlček, E. 2002: Paleolit Moravy a Slezska. 2. aktualizované vydání. Dolnověstonické studie, svazek 8. Brno: Archeologický ústav AV ČR.
- Svoboda, J. – Péan, S. – Wojtal, P. 2005: Mammoth bone deposits and subsistence practices during Mid-Upper Palaeolithic in Central Europe: three cases from Moravia and Poland. *Quaternary International* 126–128, 209–221.
- Škrdla, P. 2008: Kunovice (okr. Uh. Hradiště). In: Přehled výzkumů 49, Brno: Archeologický ústav AV ČR, 231–237.
- Škrdla, P. – Knotek, P. – Kuča, M. – Rychtaříková, T. – Eigner, J. – Bartík, J. – Vokáčová, J. – Vokáč, M. – Nikolajev, P. v tisku: Neobvykle situovaná polykulturní lokalita Mohelno–Plevovce – příklad pronikání lidí do nitra Českomoravské vrchoviny. *Acta Musei Moraviae – Scientiae sociales*.
- Škrdla, P. – Nývltová Fišáková, M. – Sedláčková, L. – Zapletalová, D. 2005: Brno (k. ú. Štýřice, okr. Brno-město). In: Přehled výzkumů 46, Brno: Archeologický ústav AV ČR, 173–177.
- Škrdla, P. – Schenk, Z. – Zapletal, R. 2008: Přerov (okr. Přerov). In: Přehled výzkumů 49, Brno: Archeologický ústav AV ČR, 254–257.
- Škrdla, P. – Švehla, P. 2009: Napajedla (okr. Uh. Hradiště). In: Přehled výzkumů 50, Brno: Archeologický ústav AV ČR, 235.
- Théry-Parisot, I. 2002: Fuel management (bone and wood) during the Lower Aurignacian in the Pataud rock shelter (Lower Palaeolithic, Les Eyzies de Tayac, Dordogne, France). *Contribution of experimentation. Journal of Archaeological Science* 29, 1415–1421.

- Valoch, K. 1963: Borky I, eine Freilandstation des Magdaléniens in Brno-Maloměřice. Časopis Moravského Musea (Acta Musei Moraviae) – Scientiae sociales 48, 5–30.
- 1975: Paleolitická stanice v Koněvově ulici v Brně. Archeologické rozhledy 27, 3–17.
- 1982: Paleolit Brněnské kotliny. In: Kvartér Brněnské kotliny, Stránská skála IV. Studia Geographica 80, 213–228.
- Velichko, A. A. – Zelikson, E. M. 2005: Landscape, climate and mammoth food resources in the East European Plain during the Late Paleolithic epoch. Quaternary International 126–128, 137–151.
- Vereščagin, N. K. 1977: Berelyokskoje „kladbišče“ mamontov. Trudy Zoologičeskovo Instituta 72, 5–50.
- Verpoorte, A. 2004: Eastern Central Europe during the Pleniglacial. Antiquity 78/300, 257–266.
- Verpoorte, A. – Šída, P. 2009: The Magdalenian colonisation of Bohemia (Czech Republic). Archäologisches Korrespondenzblatt 39, 325–332.
- www.oldstoneage.com: <http://www.oldstoneage.com/software/Plot.shtml>, 30. 5. 2012.
- Zůbek, T. 2006: Brno Vídeňská 15 (integrováný dům). NZ č. 35/06. Ms. depon in archiv Archaia Brno, o.p.s.

Rescue excavation of the Upper Palaeolithic sites in Brno-Štýřice in the context of Brno region

Brno-Štýřice open-air site (also known as Vídeňská or Koněvova St in literature; Valoch 1975), is located in the south-western part of Brno, approximately 300 m south of the current bank of the Svratka River (fig. 1 – below). The first finds of chipped stone industry were published by K. Valoch (1975), and rescue excavations in 2009 (Nerudová – Neruda 2010) and 2011 yielded further finds. The site area can today be divided into three main parts.

The first is represented by trench 5 (fig. 3; 4B). The stone artefacts, representing mainly preparation flakes with a share of cores and burins, were made from a wide spectrum of materials: erratic silicities, Olomučany-type chert, spongolite and Krumlovský Forest-type chert (tab. 1; graph 1, 2). Small fragments of animal bone also made up the collection.

Another part is site Štýřice III, which also includes the areas from K. Valoch's excavation (fig. 4A). The orientation of the artefacts do not show any significant shifting, which would indicate the redeposition of finds (fig. 4C). The stone industry is concentrated especially in Square 8/Q, where mainly debitage and fine flakes have been captured, which may be linked with the reduction of cores and the manufacture of tools (tab. 1). As with tools, the cores do not form a more significant concentration practically anywhere on the surface area. The presence of a hearth was confirmed, which had already been detected by K. Valoch. In its vicinity lay a large amount of bone fragments and an intact lower mandible of a mammoth (fig. 4A).

The third part with a cluster of Palaeolithic artefacts is site Štýřice IIIa (Nerudová – Neruda 2010, 276; fig. 3). Towards the south and east, the find context was damaged by solifluction and sub-recent terrain disturbance. The stone industry was located in the same stratigraphic position as was the case in Štýřice III (fig. 2B, layer C). Primarily represented are erratic silicities, supplemented with occasional spongolite and one piece of Olomučany-type chert, and an as yet unidentified mineral that appears to be a limnosilicite (graph 3). There is only a single piece of a core; flakes and waste are highly represented industries (tab. 1). The least numerous finds are tools, which sporadically include burins, a small borer that looks like a microlithic backed point, or various fragments of retouched tools (tab. 2; fig. 8: 10–16). Small fragments of animal bone were also present.

The technology is based on reduction of carefully prepared unidirectional cores from which semi-cortical blades were extracted. The methods for preparing and reduction cores are similar at both compared sites (Štýřice III, Štýřice IIIa; see also tab. 3). On the other hand, sites III and IIIa differ in the composition of raw materials (graphs 1–3). Tools that dominate are variations of burins (edge-type, dihedral and combined), mainly at the Štýřice III site (tab. 2; fig. 7: 3, 11, 13–16). They are often supplemented with backed bladelet (fig. 6: 10). Also plentiful are various retouched blades or blades with traces of use-wear (fig. 6: 2, 3; 7: 6, 8, 9; 8: 15). At Štýřice III an inconspicuous endscraper

(fig. 7: 12) was found, as were small denticulates and a notch. The second site (IIIa) yielded two sidescrapers (fig. 8: 3, 7) and a specific tool is a microlithic blade artifact classified as a borer that was mentioned above (fig. 8: 10; cf. Nerudová – Neruda 2010, Tab. 1). Both sites yielded fragments of animal bone, mainly mammoth (tab. 4, 5; fig. 10), often also burnt, and charcoals. The life of artefacts is represented mainly by a refitting of a burin with a sequence of burin spall (fig. 8: 16; 9: 13) and unidirectional blade core with flakes that repair its distal part (fig. 6: 19).

K. Valoch classified the industry at Štýřice III as Epigravettian, however with a somewhat lower absolute dating of $14,450 \pm 90$ BP (GrN-9350); other specimens were taken for dating by A. Verpoorte: $14,820 \pm 120$ BP (GrA-20002; Verpoorte 2004, 262). Certain differences between the described sites (mainly the composition of raw materials) lead to speculation that the found remains represent two independent sites which belong to various cultures not all that distant from one another chronologically – Epigravettian (Štýřice III) and Magdalenian (Štýřice IIIa). There is however a lack of culturally significant types that stands in the way of a more precise identification of the assemblages.

A common stone industry trait from individual sites in Brno-Štýřice is a predominance of burins and burin spall. The small number of preserved cores is most likely mined, whereas the remaining part of industry probably represents waste in a technological sense. On the other hand, the individual locations differ from one another in the share of raw materials used, a fact that is especially evident in a comparison of sites III and IIIa. These two sites respect one another, and it is apparently also possible to divide smaller partial concentrations in these areas: although a trench from 2011 situated nearest to K. Valoch's excavation, Valoch's trench III and trench no. 5 are only 25 m apart, they did not contain industry that would establish a mutual connection. From a functional perspective it appears that the individual sites served a similar purpose as short-term hunting/processing stations that took advantage of advantageous terrain located near the water source.

For a long time it seemed that, with the exception of the specific territory of the Moravian Karst (Svoboda et al. 2002), the density of settlement in the late phase of the Upper Palaeolithic in Moravia had not been especially high, apparently a result of the climate changes that had occurred since the previous period. However, the past decade has seen the discovery of many new sites dated to the end of the Last Glacial Maximum, including those in Moravia. Particularly in the Brno basin every new find is valuable, especially when sites within the developed part of the city are involved. Besides of the Epigravettian site of Stránská skála IV in the eastern part of the Brno City the most recent excavations on the right bank of the Svratka River in the city district of Brno-Štýřice indicates repeated settlement at this location in the late phase of the Upper Palaeolithic, i.e. between approximately 18,000 and 14,000 BP. In the wider area of Moravia surface industries were discovered for example at the "V úzkých" site in Kunovice and the "Oráčiny" site in Napajedla (Škrdla 2008, 233; Škrdla – Švehla 2009, 235), and occasionally also stratified sites such as Loštice I (Neruda – Nerudová – Čulíková 2009) and Přerov – Horní náměstí Square were excavated (Škrdla – Schenk – Zapletal 2008). It is possible to suppose the number of such sites will likely increase in the future.

English by Zuzana Maritzová

LENKA LISÁ, Geologický ústav AV ČR v.v.i, Rozvojová 269, CZ-165b 00; lisa@gli.cas.cz

PETR NERUDA, Ústav Anthropos MZM v.o., Zelný trh 6, CZ-659 37; pneruda@mzm.cz

ZDEŇKA NERUDOVÁ, Ústav Anthropos MZM v.o., Zelný trh 6, CZ-659 37; znerudova@mzm.cz

MARTINA ROBLÍČKOVÁ, Ústav Anthropos MZM v.o., Zelný trh 6, CZ-659 37; mroblickova@mzm.cz

Analýza a interpretace nálezů z příkopu neolitického rondelu ve Vchynicích (okr. Litoměřice)

Analysis and interpretation of finds from the Neolithic rondel ditch
in Vchynice (Northern Bohemia)

Jaroslav Řídký – Petr Květina – Marek Půlpán –
Lenka Kovačiková – Daniel Stolz – Roman Brejcha –
Blanka Šreinová – Vladimír Šrein

Práce se zabývá rondelem z lokality Vchynice (severozáp. Čechy), který je datovaný do mladšího neolitu. Cílem je prozkoumat vztah mezi nálezy ve výplni příkopu, dobou jeho zaplňování, funkcí a původní podobou mladoneolitických kruhových areálů. Byla provedena kvalitativní, kvantitativní a prostorová analýza nálezů z výplně příkopu rondelu. Sledovány byly zejména ty vlastnosti různých kategorií nálezů, které by mohly postihnout významné tendence spojené s formativními procesy. Výsledky jednotlivých analýz byly srovnány s jinými soubory z období neolitu. Na základě sumarizace dílčích výsledků byla pak formulována interpretace vzniku výplně příkopu. Pouze malý zlomek nálezů lze spojit s obdobím funkce rondelu. Výplň příkopu obsahovala některé nálezy, které dovolují diskutovat původní podobu objektu, nicméně samotnou funkci rondelu nelze z nálezů dešifrovat. Aplikovaný metodologický postup lze využít také na jiných objektech, které byly v minulosti zkoumány po tzv. mechanických vrstvách.

mladý neolit – kultura s vypíchanou keramikou – příkop – formativní procesy – keramika – kamenná industrie – mazanice – zvířecí kosterní pozůstatky

The text deals with the rondel (circle enclosure, Kreisgrabenanlage) from the Vchynice site, distr. Litoměřice (Northern Bohemia), dated to Late Neolithic. The aim is to study the relationship between the finds from the ditch infill, the duration of infilling, and the purpose and original form of Late Neolithic rondels. Qualitative, quantitative and spatial analysis of the finds from the rondel ditch was accomplished. Parameters of the different find categories that could reflect important tendencies related to formative processes were studied. The results of the particular analyses were compared with other Neolithic assemblages. On the basis of summarization of the intermediate results, interpretation hypothesis of the ditch infill formation was formulated. Only small part of the finds can be connected with the time when the rondel was in use. The ditch infill contained some finds that allow discussion of the original form of the feature, but the rondel's function as such cannot be deduced from the finds. The methodological procedure applied may be used for other features that were excavated in the so-called mechanical (artificial) layers in the past.

Late Neolithic – Stroked Pottery culture – ditch – formation processes – pottery – lithics – daub – animal remains

1. Úvod

V této práci se budeme zabývat mladoneolitickým rondelem, který byl součástí sídelního areálu zkoumaného v l. 2008–2009 na katastru obce Vchynice (okr. Litoměřice, Ústecký kraj) v severozápadních Čechách¹ (obr. 1). Přestože mohla být prozkoumána jen zhruba

¹ Výzkum provedl pod vedením M. Půlpána a M. Volfy Ústav archeologické památkové péče severozápadních Čech v Mostě, v. v. i. Samotný rondel byl zkoumán v r. 2008.

třetina z celého rondelu a z konstrukčních prvků se dochoval pouze hrotitý příkop, otevřely se zde možnosti řešení některých otázek tradičně spojených se studiem rondelů. Jedná se zejména o problém vztahu movitých nálezů ve výplni příkopu k předpokládané funkci, původní podobě a datování rondelu (např. *Pavlu 1990*).

Dlouhodobým sledováním vlivu přírodních procesů na zaplňování příkopů bylo prokázáno, že po počátečním rychlém zaplnění spodních partií objektů vlivem erozních činitelů dochází ke zpevnění jejich stěn vegetací a další akumulační proces je výrazně zpomalen (*Bell – Fowler – Hillson 1996; Broes – Bosquet 2007*, 146). Pokud tedy byla funkce rondelu ukončena a nedošlo k rychlému zaplnění jeho příkopů odpadem, z důvodů zarovnaní terénu nebo z jiných příčin (např. rituálních), mohlo k dalšímu využívání a potažmo i k zaplňování příkopů docházet v poměrně dlouhém časovém úseku.²

Z výplní příkopů mladoneolitických rondelů je v publikacích uváděno srovnatelné množství nálezů jako z „běžných“ sídlištních objektů větších rozměrů (např. *Pavlu v tisku*, 274). Vzhledem k mohutnosti rondelových příkopů a výše uvedeným poznatkům experimentální archeologie může jít o soubory značně heterogenní, a je proto nezbytné zabývat se otázkou, co tyto nálezy vlastně reprezentují.

Z literatury lze shrnout tři základní interpretační modely reflektující vztah movitých nálezů z výplní příkopů k rondelům:

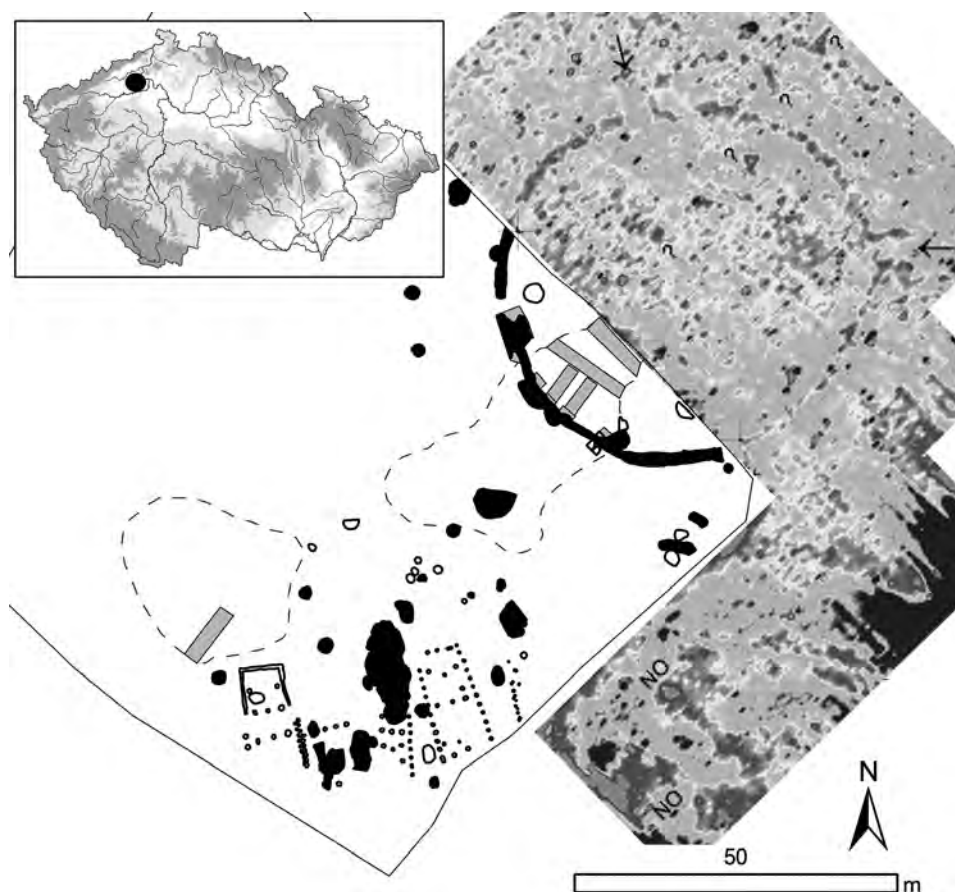
- Movité nálezy z výplní příkopů jsou pozůstatky aktivit spojených se sociokultovním areálem (s jeho primární funkcí, pro kterou byl vystavěn), které uvnitř objektů či v jejich blízkosti probíhaly, a dále pozůstatky „vybavení“ rondelů (např. lebeční partie turů zavěšené u vstupů);
- nálezy z výplní příkopů nemají s obdobím funkce rondelu nic společného a jsou spíše dokladem pozdějšího využití prostoru (např. pro umístění odpadu), kdy už byla původní funkce rondelu z různých důvodů ukončena;
- různé prostorové (vertikální i horizontální) partie příkopů reprezentují odlišné způsoby zaplňování, a tím i odlišné chronologické a funkční horizonty (výběrově *Pavlu – Rulf – Zápotocká 1995; Podborský a kol. 1999; Bertemes – Northe 2007; Melichar – Neubauer Hrsg. 2010; Trnka v tisku*).

Předložené interpretační modely se pokusíme ověřit na nálezové situaci rondelu ve Vchynicích. Pro jejich testování bude provedena kvalitativní, kvantitativní a prostorová analýza artefaktů a některých ekofaktů, vyzvednutých z výplně prozkoumané části příkopu. Dalším cílem této práce je testovat možnosti využití mikroprostorových analýz nálezů u objektů, které byly v minulosti zkoumány po tzv. mechanických vrstvách, a tím umožnit využití dané metody i v jiných lokalitách.

2. Výplně a nálezy v příkopech rondelů v kostce

Dostupná absolutní data z příkopů rondelů spadají do horizontu 4900/4800 – 4600/4500 B.C. Rondely se v tomto období objevují na poměrně širokém teritoriu střední Evropy, zhruba

² V dolnorakouských lokalitách Kamegg, Wilhelmsdorf 1 a Friebritz 1 je doloženo využití neolitických rondelových příkopů i ve starší době bronzové (*Melichar – Neubauer Hrsg. 2010*, 19).

Obr. 1. Poloha lokality a celkový plán s vyznačenými objekty s keramikou STK, doplněn o výsledky geofyzikálního měření R. Křivánka.

Fig. 1. Site location and the overall site plan with features containing STK pottery highlighted, completed with results of the geophysical survey by R. Křivánek.

od Severního Porýní-Vestfálska a středních Franků přes Sasko, Polsko až na JZ Slovenska, do Rakouska a Maďarska. Definice rondelů, jejich rozšíření a kulturní zařazení byly publikovány v řadě odborných prací v minulosti (viz např. *Daim – Neubauer Hrsg. 2005*, 13; *Stäuble 2007*, 170–172; *Melichar – Neubauer Hrsg. 2010*, 15, 18, 64–66).

Délka původní funkce (nebo lépe funkcí) rondelů by neměla přesáhnout podle několika studií období dvou až tří generací (např. *Petrasch 1990*, 457; *Stadler et al. 2005/2006*, 66). Rondely zřejmě plnily několik funkcí najednou, a to ve sférách sociálních a kulturních (např. *Podborský 2006*; *Parkinson – Duffy 2007*, 124). Při funkčních interpretacích rondelů se vychází nejčastěji z jejich tvaru půdorysu a rozměrů, prostorového umístění a chronologického vztahu s okolními objekty, a co je důležité pro naši práci – z nálezů z výplní příkopů a z objektů v nejbližším okolí rondelů.

Předmětem zájmu této práce jsou nejnápadnější součásti rondelu – příkopy. Jejich půdorys uzavírá většinou okrouhlý tvar a jejich maximální průměr dosahuje 30–240 m. Šířka příkopů se pohybuje mezi 1,5 m až 14 m (u vícenásobných příkopů se šířka většinou zmenšuje od vnitřního příkopu směrem ven), hloubka dosahuje 1 m až 4,5 m (také tato hodnota se většinou u vnějších příkopů zmenšuje). Stěny příkopů uzavírají typický hrotitý tvar, pro jejich výplně je charakteristické mnohonásobné vrstvení. Výplně rondelových příkopů obsahují nejčastěji následující nálezy:

- fragmenty keramických nádob;
- kamenné nástroje z kategorií štípané, broušené i tzv. ostatní kamenné industrie;
- mazanici;
- zvířecí kosterní pozůstatky.

Ojedinele jsou ve výplních příkopů zaznamenány lidské pozůstatky – kompletní kostry nebo jejich části. Některé artefakty, například fragmenty keramických figurálních plastik či lžíce, jsou specifické pro konkrétní kulturně/geografická prostředí (v tomto případě pro kulturu lengyelského komplexu).

Jako příklad interpretace formování výplně příkopu rondelu a jeho funkce a podoby opřené o nálezy zde uvedeme poměrně nedávno publikované výsledky výzkumu známého rondelu z lokality Goseck v německém Sasku-Anhaltsku (*Bertemes – Northe 2007*).

Jedná se o rondel s jedním příkopem a dvěma vnitřními žlábkami o max. průměru 71 m. Do rondelu vedly tři vstupy formované vytažením příkopů ven z areálu (typ 21 dle *Řídký 2011*, obr. III.12). Příkop dosahoval max. šířky 2,5 m a max. hloubky 1,9 m. V r. 2004 proběhl výzkum zaměřený na odkryv příkopu a historii jeho zaplňování. Klasický hrotitý profil přechází v Gosecku z důvodů nestability podložních vrstev (písek a valouny) do téměř mísovitého tvaru. Autoři výzkumu zaznamenali ve výplni příkopu tři rozdílné úrovně, přičemž pouze střední část považují za antropogenního původu. Tato střední úroveň se skládala z více kompaktních vrstev s častým výskytem valounů. Valouny se ve výplni objevují až po částečném zaplnění příkopu a dosahují až do dvou třetin výšky příkopu. Uvedený materiál byl vhozen do příkopu z vnější strany příkopu a autoři výzkumu ho interpretují jako materiál z valu. Rozměry původního valu odhadují buď na šířku 5 m a výšku 1,5 m, nebo na šířku 3 m a výšku 2,5 m (*Bertemes – Northe 2007*, 146). Svrchní část příkopu zůstala delší čas otevřená a došlo zde k akumulaci půdního horizontu vlivem přírodních procesů.

Největší množství nálezů se koncentruje v prostoru vstupů. Jednalo se zejména o keramické fragmenty, dále zvířecí kosterní pozůstatky (v různých koncentracích a z různých zvířecích druhů), nástroje z kostí a parohů a štípanou industrii. Ojedinele byly nalezeny fragmenty lidských kostí a zcela chybí nálezy broušené industrie a ostatní kamenné industrie.

V Gosecku pochází nejvíce střepů ze spodních a středních partií výplně. Střepy z těchto partií dosahují větších velikostí a nejsou abradovány, a proto je autoři práce spojují s dobou využívání objektu. Podle autorů jde o pozůstatky nádob využívaných během rituálů, které nemohly být deponovány v blízkosti obytných jednotek, ale musely být umístěny do sakrálního prostoru. Pozůstatkem rituálu by mohl být také depot čepelí štípané industrie (*Bertemes – Northe 2007*, 148–149, 160). S kultovní funkcí rondelu (přípravou kultovního jídla) by měly souviset i sídlištní jámy u jihových. a jihozáp. vstupu, uvnitř kterých jsou doloženy propálené vrstvy (*Bertemes – Northe 2007*, 160). Koncentrace lebečních partií turů jsou považovány za zbytky rituálních hostin, nebo za bukrania původně zavěšená na kulech u vstupů. Hlubší analýza nálezů není v práci prezentována a nebyla zahrnuta ani ve starších publikacích (*Bertemes et al. 2004; Bertemes – Biehl 2005; Bertemes – Northe 2006*).

Podobné publikované analýzy archeologických pramenů z lokalit s rondely se objevují zřídka a jejich interpretace se mnohdy výrazně liší (pro srovnání jiných nálezů viz např. *Petrasch 2000*, 363; *Daim – Neubauer Hrsg. 2005*, 133–135; *Podborský 2006; Eibl et al. 2010*).

Širším srovnáním výplní a charakteru nálezů z několika různých lokalit se v minulosti zabýval I. Pavlů, který definoval tři fáze zásypů, jež se v různých variantách u rondelů opakují (Pavlů 1990, 177). Spodní úrovně výplní mají většinou formu neintencionálního nánosu a obsahují minimum nebo žádné nálezy. Střední úrovně obsahují zpravidla největší množství nálezů. Předpokládá se, že nálezy z těchto úrovní vznikly nahromaděním odpadu z okolí příkopů bezprostředně po ukončení jeho primární funkce. Právě keramika z této střední úrovně je nejčastěji využívána pro dataci objektů. Nejsvrchnější úroveň výplní by měly tvořit splachové vrstvy, které mohly vznikat v delším časovém úseku po ukončení funkce rondelu a pro původní funkci objektu nemají nálezy z této části žádný význam (Pavlů v tisku, 274).

Z uvedeného krátkého shrnutí vyplývá opodstatněnost hlubších analýz výplní příkopů a nálezů z těchto výplní, opřených o prostorové syntézy.

3. Lokalita Vchynice

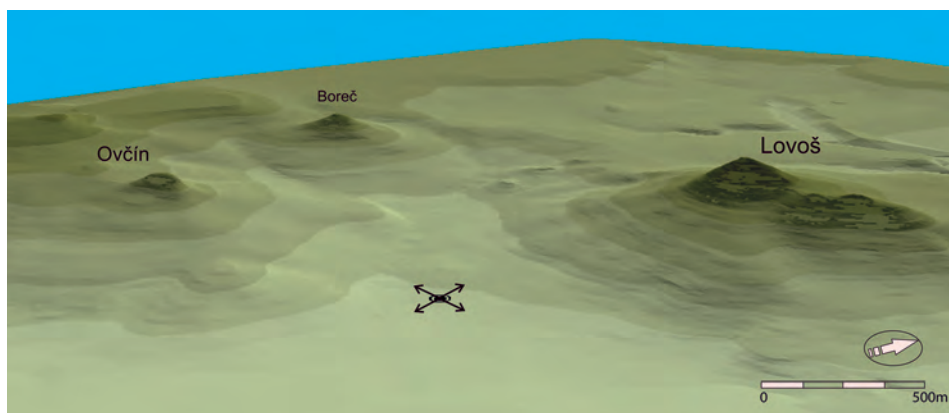
Vchynice se nacházejí na mírném svahu orientovaném k JV³, v nadm. výšce 182–187 m, v erozní sníženině na rozhraní geomorfologických celků Lovosická kotlina a Kostomlat-ské středohoří (Demek ed. a kol. 1987). Osou oblasti je řeka Labe (I. řádu), která protéká ca 2 km k severovýchodu. Nejbližší místní vodotečí je levobřežní přítok Labe, Vchynický potok, vzdálený v současnosti ca 100–150 m jižním směrem od rondelu. Západním směrem od lokality se rozkládá České středohoří, jihovýchodním směrem se krajina otevírá k lab-ské nivě. Z významných nejbližších geomorfologických bodů lze zmínit ca 1,5 km k SZ vzdálenou horu Lovoš (570 m n. m.), vrch Boreč (449 m n. m.; 2 km západním směrem) a vrch Ovčín (381 m n. m.; 1,5 km jihozápadním směrem).

Samotná archeologická lokalita se nachází v sedle mezi vrchy Lovoš a Ovčín (obr. 2). Vyskytují se zde převážně následující nepevněné sedimenty: písčitohlinitý až hlinitopísčité sediment (zejména ve dnech plochých údolí), nad ním jsou přítomny kamenité až hlinito-kamenité sedimenty (tvořící hnědozemě a zemědělské půdy charakteristické hojnou přítomností valounů vulkanických hornin), v otevřených stráních se vyskytují i deluvioelické sedimenty (spraše) okrově hnědé barvy. Převážná část půdy leží na horninách svrchní křídly, která v tomto území náleží horizontu s vůdčí zkamenělinou *inoceramus labiatus* podle Hybsche. Nejčastější horninou jsou písčité slínovce až spongilitické jílovce místy silicifikované (opuky). Dále se v blízkém okolí nacházejí silicifikované jílovité vápence a slínovce, zejména mezi Vchynicemi a Radosticemi.

Stav zachování archeologických objektů v lokalitě ovlivnila silná eroze. Hluboká zemědělská půda na archeologicky zkoumané ploše ve Vchynicích, která vznikla na spraši, patří do hydrologické půdní skupiny se střední rychlostí infiltrace (Podhrázká – Dufková 2005). Průměrná dlouhodobá ztráta půdy na sledovaném pozemku ve Vchynicích, která byla spočítána s pomocí parametrů tzv. Univerzální rovnice USLE (Janeček ed. a kol. 2008), dosáhla hodnoty 1,76 t.ha⁻¹.rok⁻¹.⁴ Odhadnutý úbytek ornice za 50 let odpovídá 8,8 kg na m², což na této ploše, jak bylo empiricky zjištěno, koresponduje přibližně se snížením výšky profilu o 2 cm (maximálně 3 cm) na 1 m². V důsledku působení erozních činitelů předpokládáme

³ Sklon svahu se v prostoru rondelu pohybuje kolem 3°.

⁴ Při výpočtu byly zohledňovány faktor erozní účinnosti deště (R = 20), faktor erodovatelnosti půdy (K=0,41), sklonu (S=0,84) a délky svahu (L=1,294), faktor ochranného vlivu vegetačního pokryvu vyjádřený v závislosti na vývoji vegetace a použité agrotechnice (C=0,197) a faktor účinnosti protierozních opatření (P=1), přičemž se nepředpokládá, že na ploše byla aplikována protierozní opatření.

Obr. 2. Model reliéfu se zvýrazněnou polohou rondelu ve Vchynicích. Šipky vyznačují orientaci vstupů.
 Fig. 2. Topographic model with location of the rondel in Vchynice highlighted. Arrows indicate the orientation of the entrances.

v lokalitě od zintenzivnění zemědělské činnosti v období středověku úbytek kolem půl metru původního terénu. Připočítáme-li k tomuto údaji ještě hloubku skrývek (v prostoru rondelu průměrně kolem 70 cm), můžeme u příkopu rondelu ve Vchynicích uvažovat o ztrátě více než 1 m svrchních partií příkopu.⁵

Předstihový archeologický výzkum na katastru Vchynic byl spojen s plánovanou výstavbou dálnice D8, vedoucí přes Milešovskou část Českého středohoří. Celková prozkoumaná plocha v letech 2008 a 2009 činila bezmála 1 ha. Průběh výzkumu byl přizpůsoben nárokům kladeným na plynulý postup stavby. V r. 2008 byla prozkoumána podstatně větší část celkové plochy, v r. 2009 pak byly zkoumány části pod původními deponiemi ornice a také zbylá plocha v jihozápadní části. Před prvotní obhlídkou plochy odborným pracovníkem byla investorem provedena skrývka ornice těžkou mechanizací, která se však pro potřeby primární rekognoskace terénu ukázala být nedostačující. K odkrytí nálezoových horizontů byl proto již za dozoru odborných pracovníků využit stroj UDS. Mocnost takto odkrytých vrstev dosahovala v horních partiích svahu 20 až 30 cm, ve středních partiích svahu 40 až 60 cm a v dolních partiích jižního svahu pak až 110 cm.

Objekty se na skrytém povrchu v podložní okrové až žluté spraši projevíly sytější hnědou až černohnědou hlinitou výplní. V r. 2008 byla odkryta přibližně jedna třetina původního půdorysu rondelu (obr. 3). Během výzkumu byla prozkoumána část mezi jeho jižním a západním vstupem a dále menší úsek mezi západním a severním vstupem. Mimo zkoumanou plochu, na sousedním poli, byl půdorys rondelu geofyzikálně zaměřen Romanem Křivánkem (ARÚ AV ČR Praha).

Průběh příkopu rondelu byl po skrývce ornice a ručním začišťení zřetelný především v okolí jižního vstupu ve 14 m dlouhém úseku. V tomto úseku byly rozměřeny a zkoumány čtyři sektory označené A, B, C a D, rozmístěné v pravidelných rozestupech po 2 m. Podobně na protilehlém konci rondelu byl dobře patrný průběh příkopu prozkoumán třemi sektory obdobných rozměrů (označeny H, J a K). V uvedených sedmi sektorech se příkop zahluvoval do podložní spraše a nebyl ve svrchních partiích výrazněji překryt půdními sedimenty. Kromě jediné výjimky, kterou představoval obj. 12 v rámci sektoru J, nebyl příkop v těchto úsecích porušen mladšími objekty.

Naprosto odlišná nálezoová situace panovala ve střední části příkopu, kde byl jeho průběh přes několikrát ruční začišťování plochy nezřetelný. Tento fakt byl způsoben přítomností mocné a rozsáhlé terénní

⁵ Dochované hloubky příkopů se u rondelů v ČR pohybují mezi 0,9 – 4,2 m (průměr je 2,5 m; medián činí 2,45 m). Dochovaná hloubka příkopu ve Vchynicích (1,8 m) tak odpovídá našemu předpokladu o ztrátě přibližně 1 m z původní hloubky příkopu.

deprese, která překrývala také část vnitřního areálu rondelu, a dále četnými superpozicemi několika objektů. K největšímu porušení příkopu došlo u západního vstupu, který byl objektem č. 9 z větší části zničen. Další výrazné porušení příkopu rondelu mladšími objekty bylo evidováno v sektorech E, F, G, I a L, rozměřených v prostoru průběhu terénní deprese. V uvedeném prostoru objekty překrývala souvislá vrstva svahových sedimentů. Po odebrání této svrchní vrstvy byly mladší zásahy vůči průběhu příkopu lépe patrné a odlišitelné až na profilech. Sektory E, F, G, I a L byly záměrně umístěny v místech superpozic a předpokládaných stykových ploch příkopu rondelu a mladších objektů.⁶ Po odkrytí a následné dokumentaci profilů u těchto 12 sektorů byly prozkoumány i zbylé sektory ponechané původně jako kontrolní bloky, označené A–B, B–C, C–D, D–L, E–G, H–J, J–K.

Odebírání výplní v sektorech probíhalo většinou po mechanických vrstvách po 10–30 cm, pouze u složitějších stratigrafických situací v místech superpozic byla tato metodika kombinována s odkryvem v rámci tzv. přirozených vrstev (Půlpán 2009).

4. Rondel

Půdorys rondelu (obj. 4) ve Vchynicích uzavírá téměř pravidelný kruhový tvar (obr. 1). Z konstrukčních prvků rondelu byl zachycen pouze příkop, z něhož přibližně jedna třetina zasahovala do prostoru plánované zástavby. Zbylé dvě třetiny objektu byly zdokumentovány R. Křivánkem za pomoci cesiového magnetometru (Křivánek 2009). Na základě kombinace výsledků předstihového výzkumu a závěrů geofyzikální prospekce můžeme v současnosti konstatovat, že se jednalo o rondel s jedním příkopem, přerušeným na 4 místech vstupy, orientovanými zhruba k hlavním světovým stranám (s odchylkou cca 10–15° k severozápadu). Rondel dosahoval maximálního průměru kolem 55–58 m. V úrovni skryté plochy měl příkop maximální šířku od 1,5 do 2,15 m a maximální hloubku od 1,4 do 1,8 m.

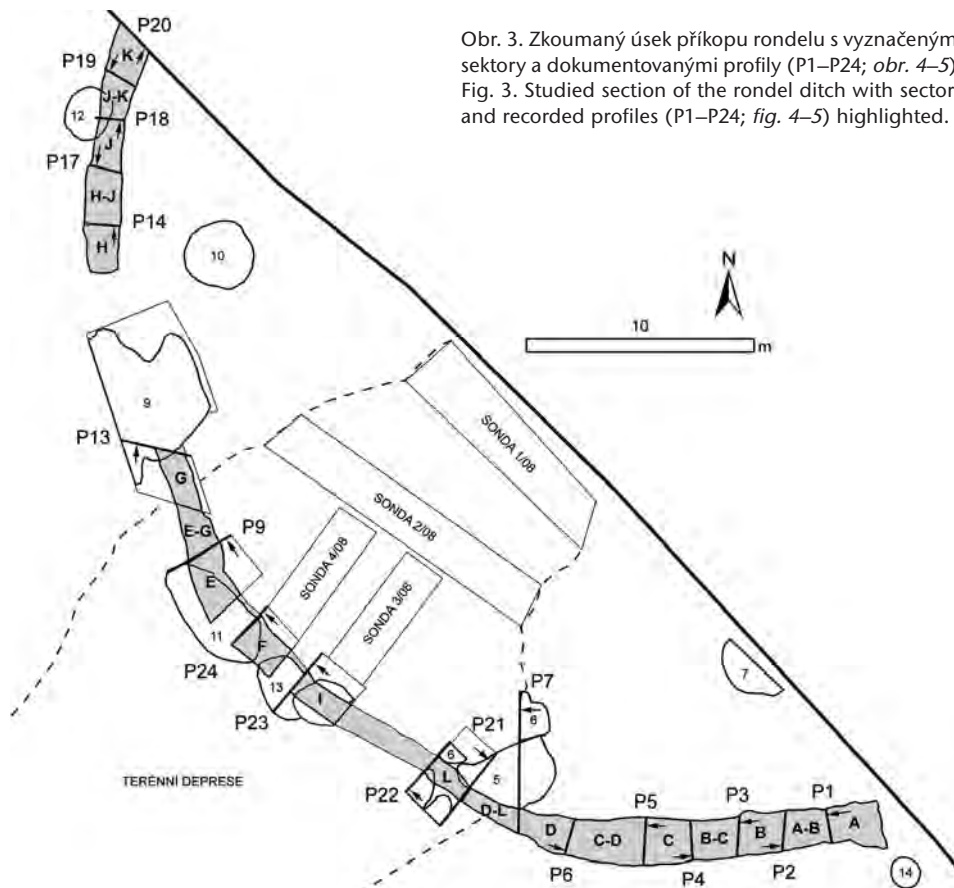
Během výzkumu byly odkryty pozůstatky dvou vstupů, a to jižním a západním směrem. Ani v jednom případě nelze zjistit šířku průchodů, sevřených příkopem. Západní vstup byl zčásti porušen mladším objektem č. 9 z doby laténské, jižní vstup se nacházel přímo na hranicích zkoumané plochy. Podle výsledků terénního výzkumu byly oba odkryté vstupy vytvořeny jednoduchým přerušením příkopu.

Na základě výsledků geofyzikální prospekce byl však jižní vstup původně vytvarován jiným způsobem. Jak je patrné na rekonstrukci půdorysu rondelu, příkop byl v místě jižního vstupu protažen směrem ven z areálu, stejně jako u vstupů východního a severního (obr. 1; typ 3 dle Řídký 2011, obr. III.12). Protože v naprosté většině známých případů bývá tvar vstupu v rámci příkopu rondelu konstantní, můžeme tuto situaci vysvětlit buď předčasným ukončením výstavby rondelu, nebo byla hloubka vybíhajících ramen vstupu tak malá, že v průběhu času došlo k jejich erozi a poslední stopy mohly zmizet během skrývky ornice před zahájením výzkumu.

Podle výsledků geofyzikální prospekce se délka ramen východního a severního vstupu pohybovala mezi 6 až 9 m. Vnitřní šířka těchto vstupů, průchodná mezi vybíhajícími rameny, dosahovala 2–3 m.

Jak už bylo uvedeno v úvodu této práce, vnitřní palisádové žlábků, jež jsou jedním ze základních konstrukčních prvků rondelu, nebyly během výzkumu doloženy. Pro ukotvení kůlů je počítáno s hloubkou výkopů mezi 0,5 m až 1 m, samotné kůly by měly dosahovat

⁶ Jednotný úzus v rozložení a délce zkoumaných sektorů příkopu nebyl z těchto důvodů dodržen.

Obr. 3. Zkoumaný úsek příkopu rondelu s vyznačenými sektory a dokumentovanými profily (P1–P24; obr. 4–5).
Fig. 3. Studied section of the rondel ditch with sectors and recorded profiles (P1–P24; fig. 4–5) highlighted.

výšky kolem 2–3 m (Podborský 1988, 252; Lobisser – Neubauer 2005, 6). Dno palisádových žlábků ve Vchynicích se tedy mohlo nacházet nad úrovní skrývky.

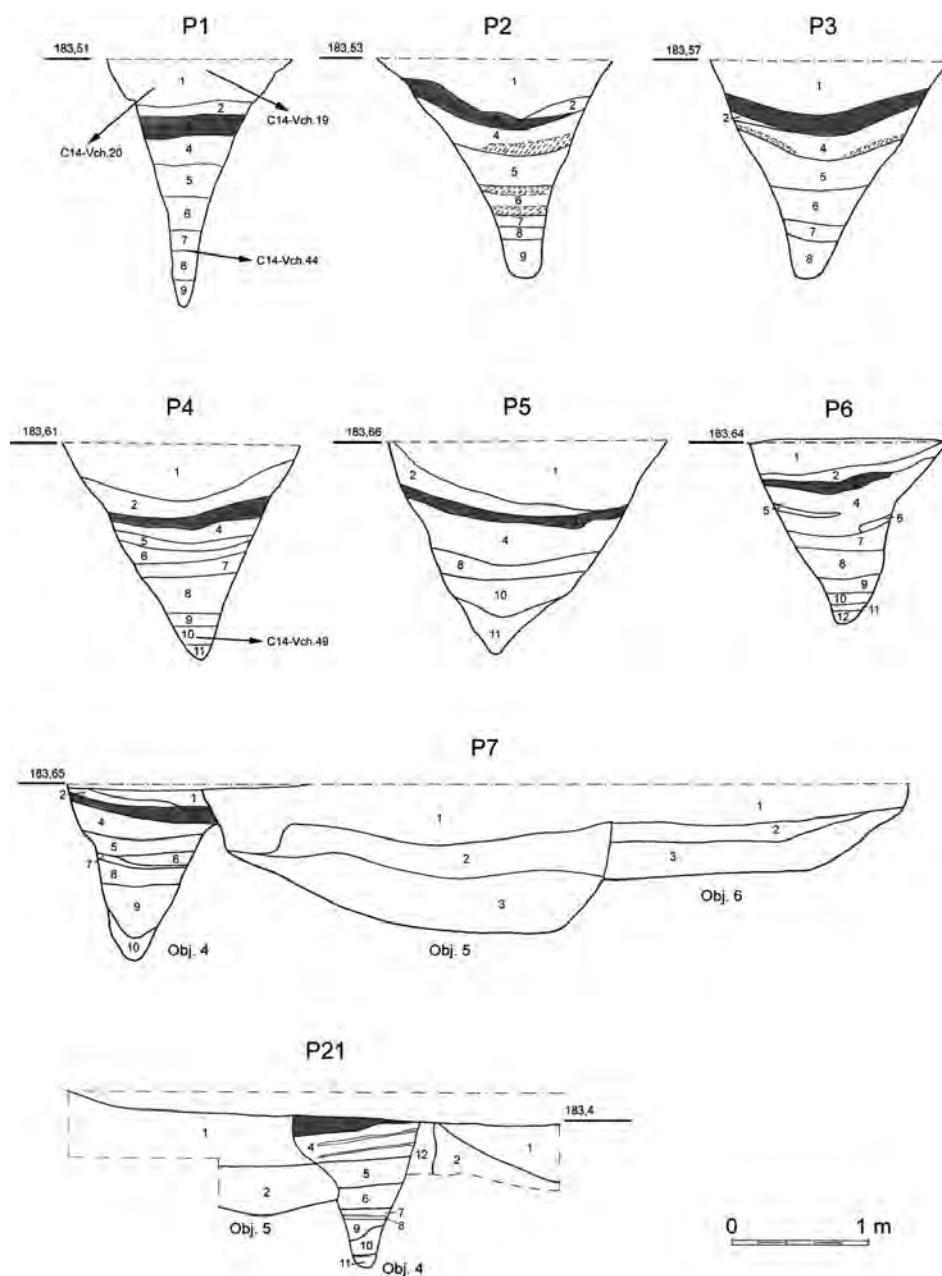
4.1. Vrstvy ve výplni příkopu

Dokumentaci vrstev výplně v příkopu rondelu ve Vchynicích byla během terénní části výzkumu věnována zvýšená pozornost. Důležité bylo zejména rozlišení objektů v superpozici s příkopem (obj. č. 5, 6, 11, 13 a obj. č. 9) a jejich stratigrafický vztah přibližně ve středním úseku odkryté části příkopu, kde byl zaznamenán průběh terénní deprese (obr. 3). Další superpozice byla dokumentována v severozáp. části v sektorech J a J–K (s obj. 12).

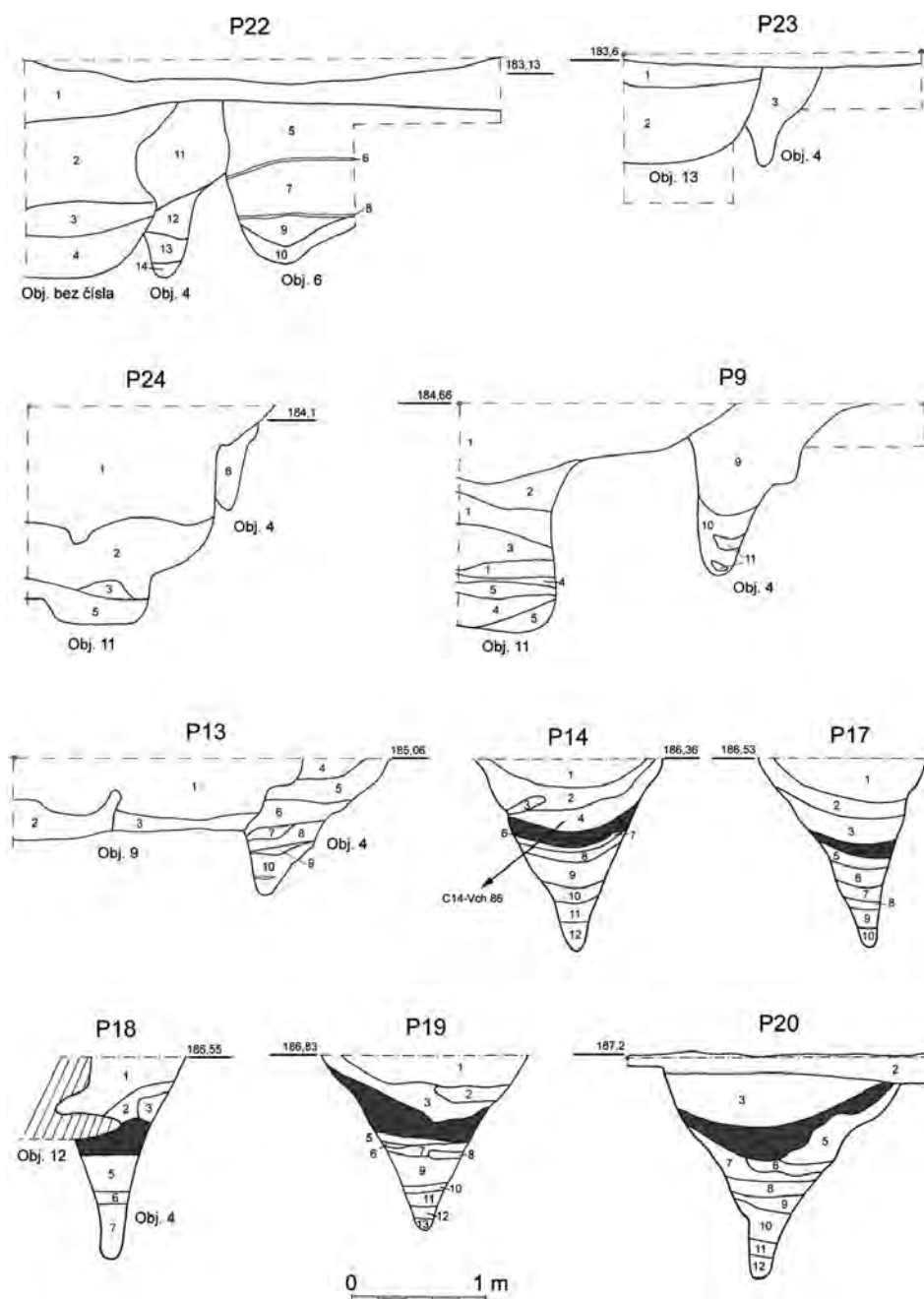
Výplně jednotlivých objektů v superpozici s příkopem byly v průběhu dokumentace profilů poměrně dobře vizuálně odlišitelné (obr. 4–5). Příkop rondelu má typické hrotité dno, dosahuje převážně větší hloubky než ostatní objekty a má nápadně vrstvenou výplň, takže jeho identifikace na zkoumaných profilech nečinila velké obtíže. Podle kresebné i fotografické dokumentace pořízené v terénu můžeme konstatovat, že všechny objekty v superpozici s příkopem rondelu jsou mladší než rondel (obr. 4: P7, P21; obr. 5: P22–P24, P9, P13, P18).

Ve výplni příkopu je nápadná zejména vrstva mazanícové destrukce, která vzhledem k jejímu výskytu v sektorech A až D, stejně jako v menší míře v sektorech H až K, dříve probíhala v celé odkryté části

Obr. 4. Dokumentované profily příkopu rondelu P1–P7, P21. Zvýrazněna je vrstva mazaniceové destrukce. Šípkami jsou vyznačeny úrovně, ze kterých byly odebrány vzorky kostí na datování ¹⁴C.
 Fig. 4. Recorded profiles of rondel ditch P1–P7, P21. Daub destruction layer highlighted. Arrows indicate levels from where bone samples for ¹⁴C dating were extracted.

Obr. 5. Dokumentované profily příkopu rondelu P22–P24, P9, P13, P14, P17–P20. Zvýrazněna je vrstva mazačnické destrukce. Šipkou je vyznačena úroveň, ze které byl odebrán vzorek z kosti na datování ^{14}C .
 Fig. 5. Recorded profiles of rondel ditch P22–P24, P9, P13, P14, P17–P20. Daub destruction layer highlighted. Arrows indicate level from where bone samples for ^{14}C dating was extracted.

příkopu (obr. 4–5). Ve středním úseku příkopu byla tato vrstva s největší pravděpodobností odstraněna výkopem mladších objektů. Z příkopu rondelu se v těchto místech dochovala většinou jen jeho spodní část (špice; obr. 5: P23-P24). Vrstva mazanice se vykytuje v hloubkách od 50 do 80 cm od úrovně skrývky a má na příčných profilech nepravidelný mísovitý tvar (obr. 6–9).

V bezprostřední blízkosti příkopu nebyly zachyceny žádné zahluobené objekty, které by obsahovaly podobně mocné vrstvy mazanice. Nejbližší pozůstatky kůlových staveb, z jejichž stěn by mazanice mohla pocházet, byly identifikovány až ca 30 m jihozápadně od rondelu (obr. 1).⁷ Také v žádném z objektů porušujících rondel nebyly stopy mazanice destruktce evidovány. Tato výrazná vrstva se tedy váže pouze k výplni příkopu.

Mladší navazující vrstvy (od povrchu skrývky do ca 50 cm) jsou ve všech sektorech poměrně jednotvárné, jde většinou o šedohnědě zbarvené vrstvy, občas promíšené spraší. Nejsvrchnější vrstva výplně v úrovni skrývky byla ve středním úseku průběhu příkopu téměř nerozlišitelná s výplní deprese. Vrstvy pod mazaniceovou destrukcí se v jednotlivých sektorech rondelu střídají, nápadné jsou zde zejména splachové vrstvy s vysokým podílem spraše, které se objevují od hloubky ca 60 cm do ca 150 cm. V nižších partiích, od 150 cm níže, jsou zaznamenány už jen kompaktní světle hnědé nebo šedé vrstvy, které vyplňují špičku příkopu.

4.2. Objekty v superpozici s příkopem rondelu a sondy v terénní depresi

Z výplně objektu č. 5⁸, jež porušoval příkop v oblasti sektoru D–L (obr. 4: P7), bylo vyzvednuto 19 keramických fragmentů STK, které bylo možné spojit do 11 jedinců (57,9 %).⁹ Ostatní tvarové, výzdobné a technologické znaky jsou u všech objektů porušujících rondel nebo nacházejících se v jeho těsné blízkosti zaznamenány v tab. 1–3. Podle výzdoby a tvarů lze obj. 5 datovat obecně do období STK.

Obj. 6¹⁰, porušující příkop v sektoru L (obr. 5: P22), obsahoval zlomky keramiky obecně datovatelné pouze do „keramického pravěku“.

Obj. 9¹¹ porušoval příkop rondelu v oblasti sektoru G (obr. 5: P13). Z obj. 9 bylo vyzvednuto celkem 18 keramických fragmentů z období STK, které bylo možné spojit do 4 jedinců (22,2 %). Z chronologicky citlivých znaků keramiky byl identifikován pouze jeden hrncovitý tvar, který klade neolitickou keramiku až do STK – mladšího stupně. Objekt je datován do doby laténské.

Obj. 11¹² porušil příkop v sektorech E, E–F a F (obr. 5: P24, P9). Z jeho výplně pochází keramika, kterou lze datovat obecně do doby bronzové nebo do širšího období pravěku. Do STK lze zařadit 9 fragmentů, jež reprezentují 9 jedinců. Výzdobné techniky aplikované na povrchu nádob jsou typické pro STK – starší stupeň, vyskytují se však také v mladším období.

Obj. 12¹³ porušuje příkop v sektorech J a J–K (obr. 5: P18). Celkem 4 fragmenty reprezentovaly 4 jedince. Objekt lze pouze na základě těchto zlomků klást obecně do období STK.

Z obj. 13¹⁴, který porušoval příkop v sektorech F a I (obr. 5: P23), byla prozkoumána pouze omezená část. V 8 fragmentech zde bylo zachováno 6 jedinců (75 %). Ve výzdobných motivech se projevuje starší i mladší stupeň STK. Jiné keramické nálezy zde nejsou.

⁷ Nemůžeme je zcela vyloučit v prostoru terénní deprese, kde hranice objektů splývaly. Kůlové jamky, které by indikovaly přítomnost povrchových staveb, zde však nebyly během výzkumu nikde zaznamenány.

⁸ Objekt nepravidelného půdorysu o max. rozměrech 4,3 (délka) x 2,7 (šířka) x 0,8 (hloubka) m. Zřejmě nebyl prozkoumán celý.

⁹ Termín *jedinec* odpovídá části jedné nádoby, která se může skládat z více fragmentů, spojitelných na základě obrysových křivek, materiálu a hlavně výzdoby. Základní tvarové vyhodnocení, vyhodnocení technologických vlastností a výzdoby keramiky bylo provedeno metodikou vytvořenou na základě prací M. Zápotocké (viz Řídký 2011).

¹⁰ Objekt nepravidelného půdorysu o max. zachytitelných rozměrech 5,1 x 2,1 x 1,1 m. Nebyl prozkoumán celý.

¹¹ Objekt nepravidelného půdorysu o max. zachytitelných rozměrech 7,1 x 4,1 x 0,8 m. Nebyl prozkoumán celý.

¹² Objekt nepravidelně oválného půdorysu o max. zachytitelných rozměrech 5,4 x 2,6 x 0,7 m. Zřejmě nebyl prozkoumán celý.

¹³ Objekt oválného půdorysu (zásobní objekt) o rozměrech 2,3 x 2 x 0,6 m. Byl prozkoumán celý.

Obj. 14¹⁵ je situován přímo do prostoru průchodu jižního vstupu do rondelu, takže nemohl být s rondelem současný (*obr. 1*). Z jeho výplně pochází 7 fragmentů STK, které bylo možné spojit do 3 jedinců. Keramika nevykazuje žádné znaky typické pro některý z chronologických stupňů.

Ve středním úseku rondelu zřejmě docházelo v průběhu času ke splavování terénu, a tak nálezy keramiky STK ve výplni terénní deprese nejsou překvapením. Z větší části se jednalo o otřelé fragmenty malých rozměrů. Větší střep pochází pouze z povrchové vrstvy sondy 2/2008.

Plošný rozsah, hloubka a datování terénní deprese byly ověřeny celkem čtyřmi sondami (sondy 1–4/2008; *obr. 3*). Z těchto sond pochází celkem 33 keramických fragmentů, které představují 33 jedinců. Výskyt výzdoby velkým dvojpíchem a vpíchem tremolovým odpovídá datování do mladšího stupně STK.

U všech objektů porušujících příkop musíme počítat s možností výskytu keramiky STK (a dalších artefaktů) pocházejících z příkopu rondelu. Ani u objektů, ve kterých byla nalezena pouze neolitická keramika, není jejich datace do STK jednoznačná. Jedná se o malé fragmenty. Přesnější datace obj. 5, 12 či 13, než že jsou mladší než příkop, není v současnosti možná.

5. Nálezy z příkopu rondelu

Z výplně příkopu rondelu ve Vchynicích byly vyzvednuty keramické zlomky, kamenná industrie, mazanice a zvířecí kosterní pozůstatky. V další části práce provedeme komplexní analýzu jednotlivých kategorií nálezů. Po celkovém vyhodnocení nálezů a výběru vlastností, na jejichž základě mohou být testovány interpretační modely uvedené v úvodu práce, bude provedena důkladnější prostorová analýza.

5.1. Keramika

Všechny sledované údaje o tvarech, technologických vlastnostech a výzdobě keramiky jsou zaznamenány v *tab. 1–3*. Z výplně příkopu rondelu pochází celkem 625 keramických fragmentů, které bylo možné spojit do 487 jedinců (77,9 %).¹⁶ Základním kritériem pro vyhodnocení tvaru nádob byl průběh obrysově křivky a poměr max. výšky a max. šířky nádob. Tímto způsobem bylo u 77 jedinců (15,8 %) určeno 9 různých keramických tvarů.

V základním tvarovém spektru převažují mísovitě tvary (63,6 %) nad kotlovitými (16,9 %; viz např. *obr. 10: 1; obr. 11: 12; obr. 13: 2*), hruškovitými (11,7 %; viz např. *obr. 10: 8, 17*) a hrncovitými tvary (3,9 %; viz např. *obr. 10: 16; obr. 11: 13–15, 17–18; obr. 12: 12; obr. 13: 8–9*). Tvar pohárovitý byl zachycen pouze v jednom případě (*obr. 12: 3*). Z tvarů mísovitých lze vydělit čtyři podtypy. Jedná se o jednoduše profilované misky se zaobleným dnem (22,4 %; *obr. 10: 11–12; obr. 12: 7*), jednoduše profilované misky se dnem plochým (22,4 %; např. *obr. 10: 5*) a misky s vyhnutým okrajem (22,4 %; viz např. *obr. 11: 1, 20; obr. 12: 1, 2, 9*). Ve třech kusech byly zastoupeny také široké zvoncovité mísy (6,1 %; *obr. 12: 4*). Rovněž hruškovité tvary je možné rozdělit do dvou podtypů, na široké (77,8 %; viz *obr. 10: 9; obr. 11: 3–6*) a vysoké (22,2 %) hruškovité nádoby. Na přítomnost vysokých hruškovitých tvarů upomínají také nálezy tzv. rohatých výčnělků, které bývají umístěny na jejich výdutích (*obr. 10: 17; obr. 13: 3*).

Pouze 6 nádob se dochovalo z větší části (zhruba mezi 20 a 40 % z jejich původní velikosti), ani v jednom případě nebyla z příkopu vyzvednuta celá nádoba. V souboru převažují stěny (66,7 %) nad okraji (18,3 %) a dny (11,5 %). Z chronologického hlediska je důležité, že se v souboru téměř nevyskytují stěny lomené (0,2 %) a dna na nožce (2,2 %).

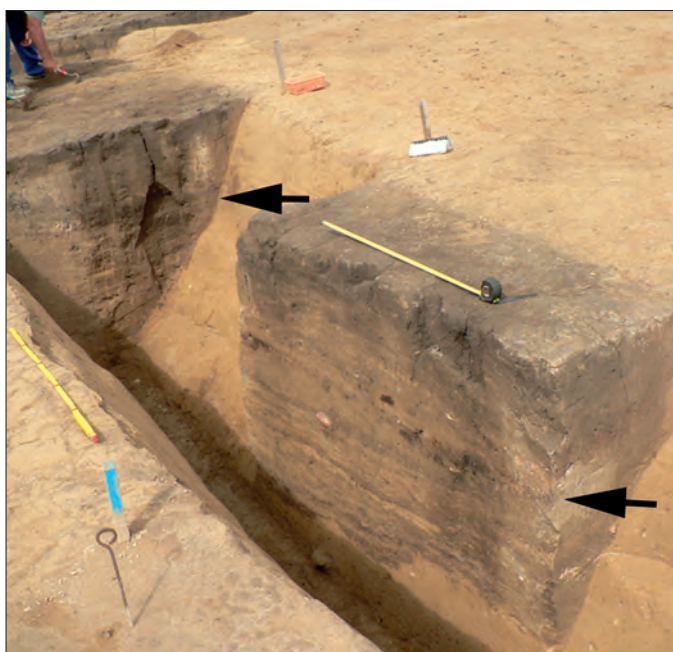
¹⁴ Objekt nepravidelného půdorysu o max. zachytitelných rozměrech 4,1 x 2,9 x 1,3 m. Prozkoumán částečně.

¹⁵ Objekt pravidelného oválného půdorysu (zásobní objekt) o rozměrech 1,4 x 1,2 x 0,3 m. Prozkoumán celý.

¹⁶ Pro soubor vyzvednutý z výplně příkopu rondelu ve Vchynicích vychází průměrně 1,3 fragmentů na jednoho jedince – jednu nádobu.

Obr. 6. Foto příčného profilu P1 s vyznačenou vrstvou mazanicevé destrukce.
Fig. 6. Photo of cross-section P1 with the daub destruction layer highlighted.

Obr. 7. Foto podélného profilu v sektoru B–C a příčného profilu P5 s vyznačenou vrstvou mazanicevé destrukce.
Fig. 7. Photo of longitudinal profile in sector B–C and cross-section P5 with the daub destruction layer highlighted.

Obr. 8. Foto příčného profilu P4 s vyznačenou vrstvou mazanice destrukce.

Fig. 8. Photo of cross-section P4 with the daub destruction layer highlighted.

Obr. 9. Foto příčného profilu P17 s vyznačenou vrstvou mazanice destrukce.

Fig. 9. Photo of cross-section P17 with the daub destruction layer highlighted.

Určitelnost tvarů keramických nádob je podobně jako u jiných sídlištních souborů poměrně nízká (15,8 %; běžně se určitelnost tvarů pohybuje mezi 13–22 %; viz Řídký 2011, 226). Nebyly zde zaznamenány tzv. zvláštní tvary jako nádoby hmoždířovité nebo vaničky. Jediný nález nožky by mohl být dokladem figurální plastiky nebo figurální nádoby, bližší určení původního tvaru není vzhledem k malým rozměrům možné (obr. 10: 18).

Objekt	Sektor	Kategorie		Materiál			Barva vnějšího povrchu					Úprava povrchu		
		Jemná	Hrubá	Plavený	Neplavený s kamínky	Pískitý	Šedá	Okrová	Okra-siena	Hnědá	Černá	Hlazený	Leštěný	Ztřeštěný
4	A	129	44	129	10	34	114	23	1	19	16	135	6	32
4	A-B	27	14	27	3	11	22	10	1	4	4	31	3	7
4	B	23	6	23	1	5	19	4	1	3	1	18	2	9
4	B-C	30	10	30	2	8	28	12	0	0	0	25	0	15
4	C	23	12	23	3	9	19	5	1	8	2	26	0	9
4	C-D	10	13	10	4	9	8	0	1	11	3	19	0	4
4	D	9	9	9	5	4	8	3	0	3	4	8	0	10
4	D-L	9	2	9	1	1	6	0	0	3	2	8	0	3
4	L	9	6	9	2	4	4	4	0	6	1	10	0	5
4	I	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
4	F	1	2	1	0	2	2	0	0	0	1	3	0	0
4	E	3	2	3	0	2	2	2	1	0	0	3	0	2
4	E-G	4	3	4	1	2	3	1	0	3	0	5	0	2
4	G	8	7	8	3	4	5	0	0	6	4	11	0	4
4	H	14	13	14	5	8	7	6	0	14	0	17	0	10
4	H-J	7	3	7	0	3	5	1	0	4	0	9	0	1
4	J	8	2	8	1	1	5	1	0	3	1	7	0	3
4	J-K	2	1	2	0	1	2	0	0	1	0	3	0	0
4	K	3	0	3	0	0	2	0	0	1	0	3	0	0
4	sběr	15	4	15	3	1	11	4	0	4	0	10	0	9
celkem 4		334	153	334	44	109	273	76	6	93	39	351	11	125
5	úsek rondelů D-L	0	1	0	0	1	0	0	0	1	0	1	0	0
5	zbytek výplně	6	4	6	0	4	5	5	0	0	0	5	0	5
celkem 5		6	5	6	0	5	5	5	0	1	0	6	0	5
9	úsek rondelů G	1	1	1	0	1	1	0	0	1	0	1	0	1
9	zbytek výplně	2	0	2	0	0	2	0	0	0	0	0	0	2
celkem 9		3	1	3	0	1	3	0	0	1	0	1	0	3
11	úsek rondelů E	5	4	5	2	2	5	0	0	4	0	9	0	0
celkem 11	celá výplň	5	4	5	2	2	5	0	0	4	0	9	0	0
celkem 12	celá výplň	4	0	4	0	0	2	1	0	0	1	1	0	3
celkem 13	celá výplň	5	1	5	0	1	0	3	0	3	0	5	0	1
celkem 14	celá výplň	1	2	1	0	2	1	0	0	2	0	3	0	0
deprese	sonda 1	15	4	15	0	4	9	7	0	3	0	10	0	9
deprese	sonda 2	3	1	3	1	0	3	0	1	0	0	1	0	3
deprese	sonda 3	6	3	6	2	1	3	3	0	2	1	7	0	2
deprese	sonda 4	1	0	1	0	0	1	0	0	0	0	0	0	1

Tab. 2. Zastoupení ker. jedinců STK podle materiálu, barvy vnějšího povrchu a úpravy vnějšího povrchu. V tabulce je uvedeno zastoupení jedinců v jednotlivých sektorech rondelů a v částech objektů ve vztahu s rondelem.

Tab. 2. Representation of STK ceramic re-joins according to material, outer surface color and outer surface treatment. The table shows the representation of ceramic individuals in particular rondel sectors and in parts of features related with the rondel.

Tab. 1. Zastoupení určitelných tvarů nádob a částí nádob STK. V tabulce je uvedeno zastoupení jedinců v jednotlivých sektorech rondelů a v částech objektů ve vztahu s rondelem.

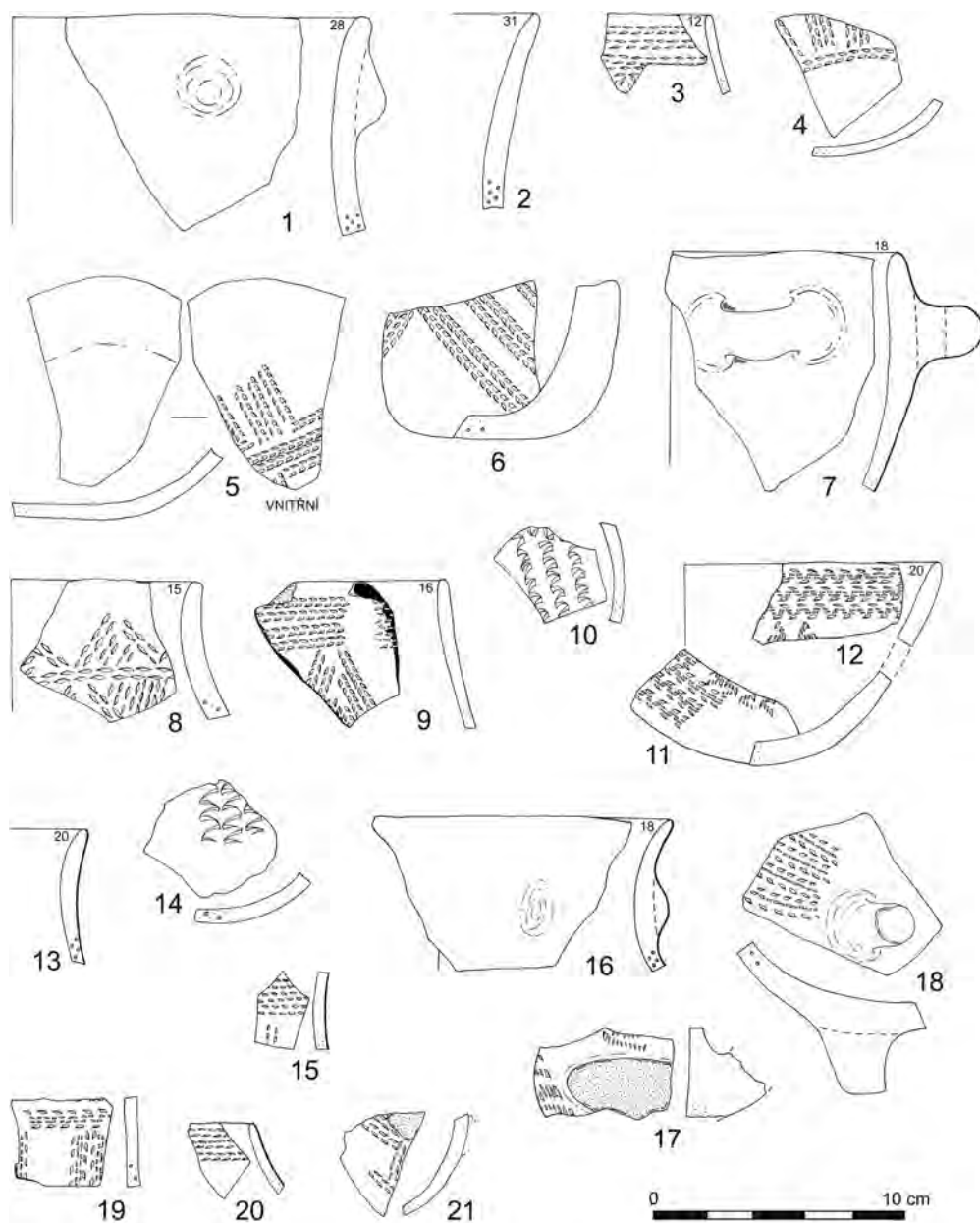
Tab. 1. Representation of definable STK vessel shapes and vessel parts (rim, body, bottom). The table shows the representation of ceramic re-joins in particular rondel sectors and in parts of features related with the rondel.

Objekt	Sektor	Typ výzdoby			Techniky vpičku a jejich kombinace									Motivy hlavního ornamentu						Další umístění výzdoby					
		Plastická výzdoba	Malovaná výzdoba	Výzdoba vpičkem	1. jednoduchý vpičk	2. máj a střechní dvojpíčk	3. velký dvojpíčk	4. čtyřpíčk	5. čtyřpíčk	6. pět a vícepíčk	7. tremolový vpičk	8. brázděný vpičk	9. říbsenský	Kombinace technik vpičku	V-motivy nerovně	Krokvice	Cíhlik	Pásky	U-motivy	Sachovnice	Další motivy	Pásky pod okrajem	Vnitřní výzdoba		
4	A	0	0	63	0	36	6	5	7	1	3	0	0	0	3	0	0	0	1	0	0	0	9	1	
4	A-B	0	0	18	0	10	4	1	0	0	1	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	2	0	7	0
4	B	0	0	11	2	6	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2	0	0
4	B-C	0	0	19	0	10	3	1	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	3	0	0
4	C	2	0	8	0	3	2	2	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
4	C-D	1	0	7	0	2	1	1	0	0	2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
4	D	0	0	6	0	2	3	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
4	D-L	0	0	5	0	2	0	1	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0
4	L	0	0	4	0	1	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
4	I	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
4	F	0	0	1	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
4	E	0	0	3	0	0	2	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
4	E-G	0	0	4	0	0	3	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0
4	G	0	0	7	0	2	2	0	0	0	2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	3	0
4	H	0	0	11	1	1	5	1	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	4	1
4	H-J	0	0	5	0	0	5	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2	0
4	J	0	0	4	0	1	2	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	3	0
4	J-K	0	0	1	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
4	K	0	0	2	0	0	0	2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
4	sběr	1	0	4	0	3	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0
celkem 4		4	0	183	3	77	40	17	8	2	13	0	0	0	10	1	0	4	0	2	0	0	37	3	0
5	v úseku rondelu D-L	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
5	zbytek výplně	0	0	3	0	1	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0
celkem 5		1	0	3	0	1	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0
6	v úseku rondelu G	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
9	zbytek výplně	0	0	1	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
celkem 9		1	0	1	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
11	v úseku rondelu E	0	0	2	0	2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
celkem 11	celá výplň	0	0	2	0	2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
celkem 12	celá výplň	0	0	3	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0
celkem 13	celá výplň	0	0	4	0	2	2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0
celkem 14	celá výplň	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
deprese	sonda 1	1	0	4	0	0	4	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0
deprese	sonda 2	0	0	2	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
deprese	sonda 3	0	0	2	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1
deprese	sonda 4	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0

Tab. 3. Zastoupení ker. jedinců STK podle typu výzdoby, technik vypichaného ornamentu, motivů hlavního ornamentu a podle dalšího umístění výzdoby. V tabulce je uvedeno zastoupení jedinců v jednotlivých sektorech rondelu a v částech objektů ve vztahu s rondelem.

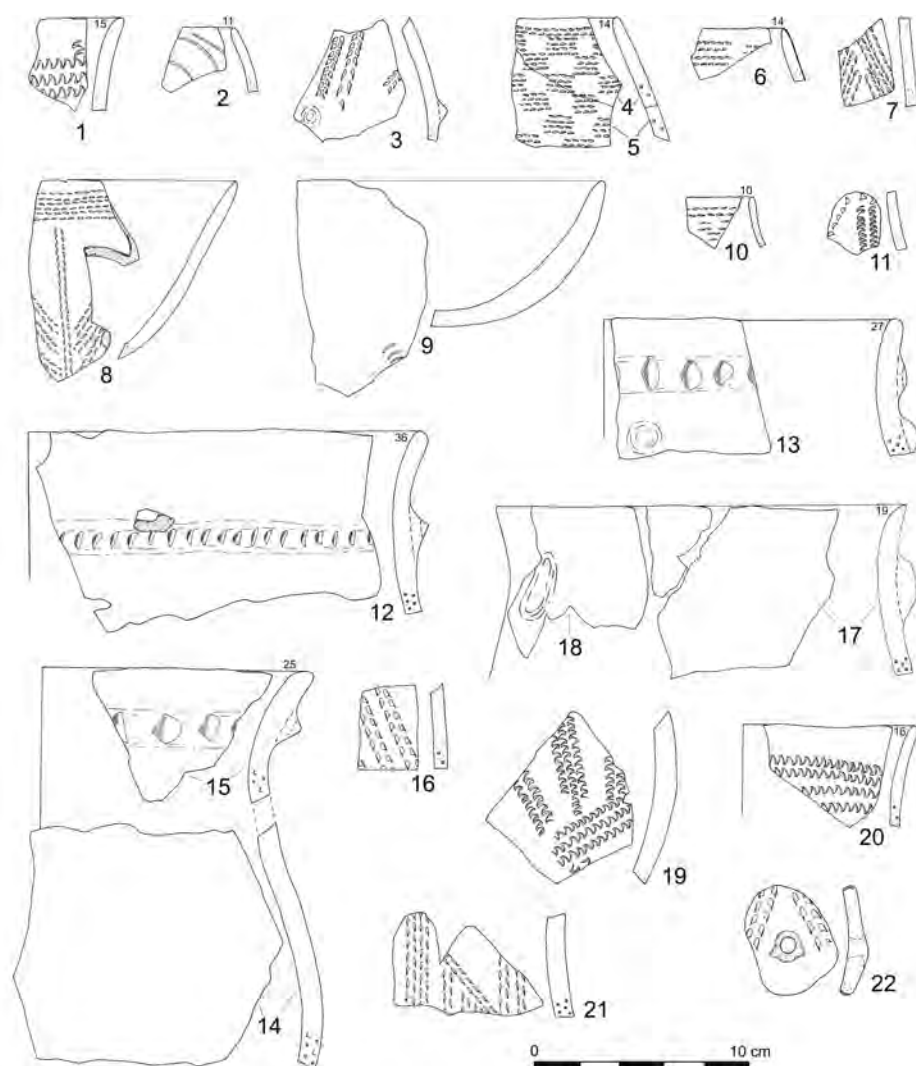
Tab. 3. Representation of STK ceramic re-joins according to decoration, stroked ornament techniques, motifs of the principal ornament and location of other decoration. The table shows the representation of ceramic vessel units in particular rondel sectors and in parts of features related with the rondel.

Obr. 10. Výběr keramiky z výplně příkopu. Řazeno podle sektorů a hloubky. Číslovány jsou jednotlivé fragmenty. 1–5: sektor A (0–10 cm); 6: sektor A (10–20 cm); 7–11: sektor A (50–60 cm); 12–15: sektor A (60–70 cm); 16–18: sektor A (80–100 cm); 19: sektor A (100–120 cm); 20–21: sektor A (120–150 cm). Kreslila obr. 10–13, 24–25 T. Davidová, upravil J. Řídký.

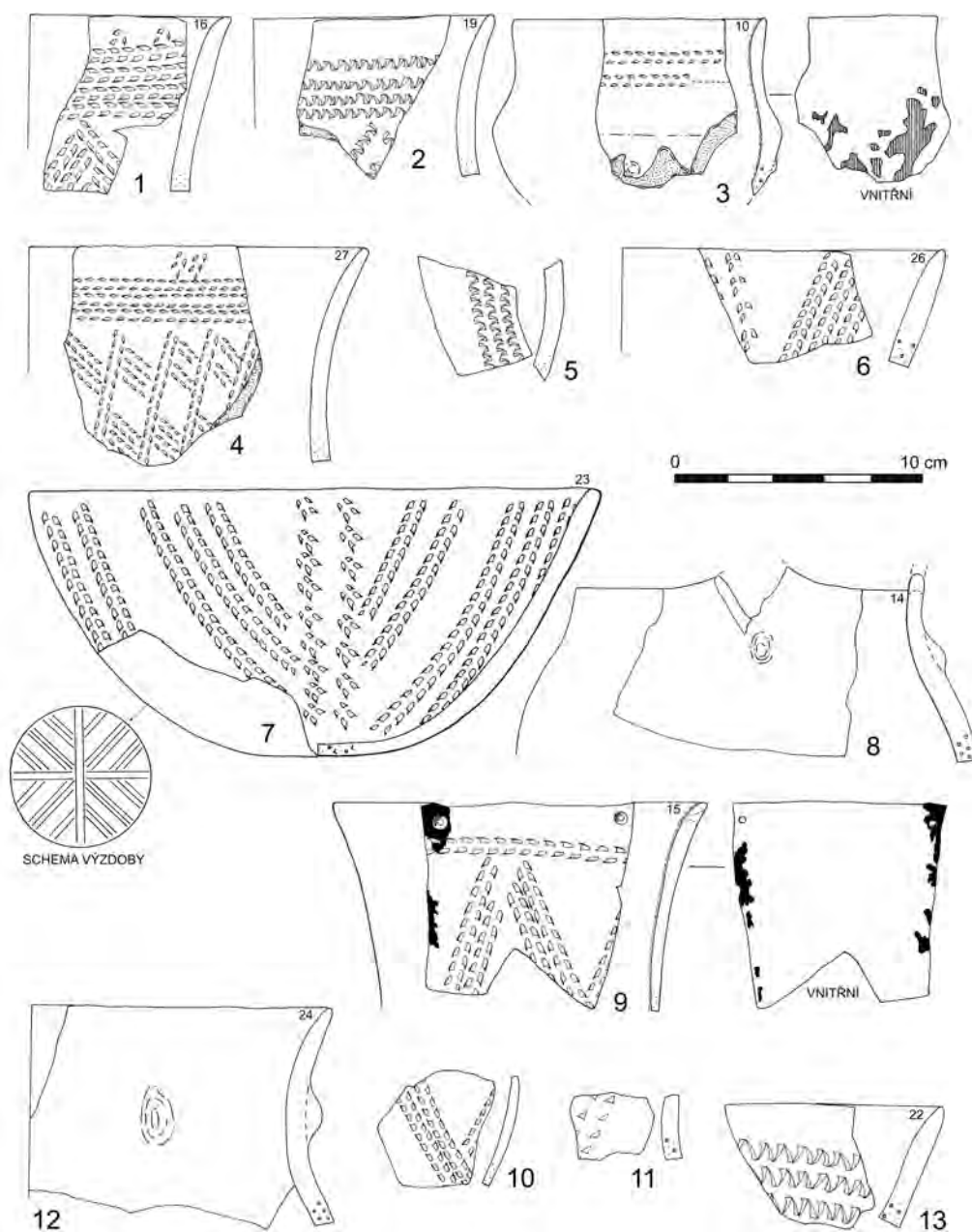
Fig. 10. Selection of pottery from ditch infill. Arranged according to sectors and depth. Individual fragments numbered. 1–5: sector A (0–10 cm); 6: sector A (10–20 cm); 7–11: sektor A (50–60 cm); 12–15: sektor A (60–70 cm); 16–18: sektor A (80–100 cm); 19: sektor A (100–120 cm); 20–21: sektor A (120–150 cm).

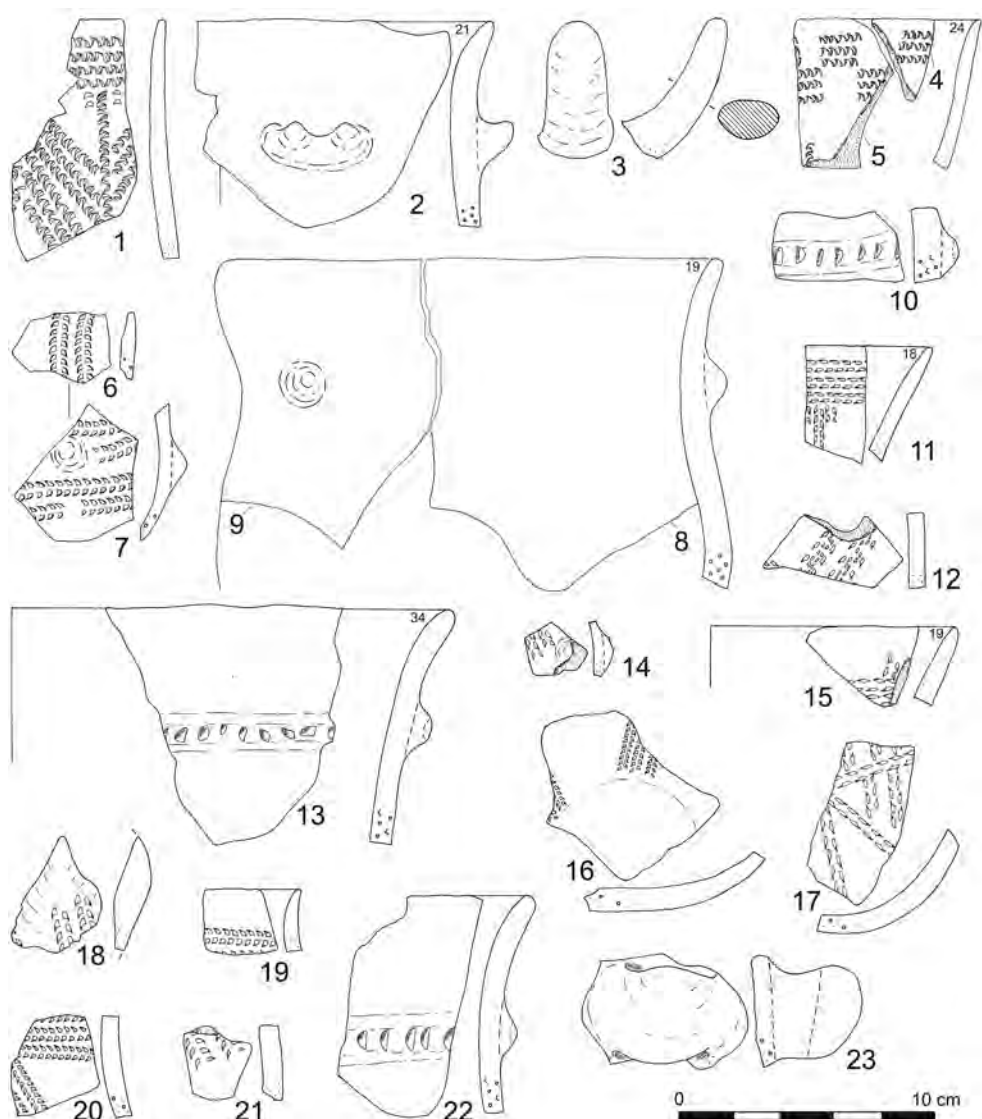
Obr. 11. Výběr keramiky z výplně příkopu. Řazeno podle sektorů a hloubky. Číslovány jsou jednotlivé fragmenty. 1: sektor A–B (30–55 cm); 2: sektor A–B (55–65 cm); 3: sektor A–B (65–80 cm); 4: sektor A–B (65–80 cm); 5: sektor A–B (80–100 cm); 6: sektor A–B (80–100 cm); 7: sektor A–B (80–100 cm); 8: sektor B (0–10 cm); 9: sektor B (20–30 cm); 10: sektor B–C (0–30 cm); 11: sektor B (65–80 cm); 12–13: sektor C (40–60 cm); 14: sektor C–D (20–40 cm); 15: sektor C–D (60–80 cm); 16: sektor C–D (40–60 cm); 17: sektor C–D (40–60 cm); 18: sektor C–D (80–100 cm); 19: sektor C–D (60–80 cm); 20: sektor D–L (0–20 cm); 21: sektor L (20–40 cm); 22: sektor F (0–60 cm).

Fig. 11. Selection of pottery from ditch infill. Arranged according to sectors and depth. Individual fragments numbered. 1: sector A–B (30–55 cm); 2: sector A–B (55–65 cm); 3: sector A–B (65–80 cm); 4: sector A–B (65–80 cm); 5: sector A–B (80–100 cm); 6: sector A–B (80–100 cm); 7: sector A–B (80–100 cm); 8: sector B (0–10 cm); 9: sector B (20–30 cm); 10: sector B–C (0–30 cm); 11: sector B (65–80 cm); 12–13: sector C (40–60 cm); 14: sector C–D (20–40 cm); 15: sector C–D (60–80 cm); 16: sector C–D (40–60 cm); 17: sector C–D (40–60 cm); 18: sector C–D (80–100 cm); 19: sector C–D (60–80 cm); 20: sector D–L (0–20 cm); 21: sector L (20–40 cm); 22: sector F (0–60 cm).

Obr. 12. Výběr keramiky z výplně příkopu. Číslovány jsou jednotlivé fragmenty. 1: sektor E (0–20 cm); 2: sektor E–G (0–40 cm); 3–5: sektor G (0–10 cm); 6: sektor G (10–20 cm); 7–11: sektor H (0–20 cm); 12: sektor H (80–100 cm); 13: sektor H (100–120 cm).

Fig. 12. Selection of pottery from ditch infill. Individual fragments numbered. 1: sector E (0–20 cm); 2: sector E–G (0–40 cm); 3–5: sector G (0–10 cm); 6: sector G (10–20 cm); 7–11: sector H (0–20 cm); 12: sector H (80–100 cm); 13: sector H (100–120 cm).

Obr. 13. Výběr keramiky z výplně příkopu (č. 1–9), objektů porušujících příkop (č. 10–18) a ze sondy v terénní depresi (č. 19–23). Řazeno podle sektorů, objektů a hloubky. Číslovány jsou jednotlivé fragmenty. 1–3: sektor H–J (60–80 cm); 4: sektor A (50–60 cm); 5: sektor A–B (0–30 cm); 6: sektor A (60–80 cm); 7: sektor B (20–30 cm); 8: sektor C (100–120 cm); 9: sektor C–D (60–80 cm); 10: obj. 9 (0–20 cm); 11–12: obj. 5; 13: obj. 9 (0–20 cm); 14: obj. 12 (10–30 cm); 15: obj. 12 (20–40 cm); 16–17: obj. 13 (60–80 cm); 18: obj. 13 (100–120 cm); 19–21: sonda 1/08 (20–60 cm); 22–23: sonda 1 (60–80 cm).

Fig. 13. Selection of pottery from ditch infill (nos. 1–9), features disturbing the ditch (nos. 10–18) and from the trench in the geological depression (nos. 19–23). Arranged according to sectors, features and depth. 1–3: sector H–J (60–80 cm); 4: sector A (50–60 cm); 5: sector A–B (0–30 cm); 6: sector A (60–80 cm); 7: sector B (20–30 cm); 8: sector C (100–120 cm); 9: sector C–D (60–80 cm); 10: feature 9 (0–20 cm); 11–12: feature 5; 13: feature 9 (0–20 cm); 14: feature 12 (10–30 cm); 15: feature 12 (20–40 cm); 16–17: feature 13 (60–80 cm); 18: feature 13 (100–120 cm); 19–21: section 1/08 (20–60 cm); 22–23: section 1 (60–80 cm).

Nejvíce zachycených průměrů okrajů se pohybuje v intervalech 16–20 cm (35,4 %), 21–30 cm (29,2 %) a 11–15 cm (27,7 %). Menší průměry, které by naznačovaly častější přítomnost významného chronologického ukazatele – tenkostěnných pohárků, se vyskytují minimálně. Ojedinelé jsou v souboru zastoupeny také okraje s průměrem nad 30 cm.

Barevně převažují různé odstíny šedé (56,1 %) nad hnědou (19,1 %), okrovou (15,7 %), černou (8 %) a okrsienou (1,2 %). V makroskopicky sledovaném materiálu převládá jemný plavený (68,6 %) nad písčitém (22,4 %) a neplaveným materiálem s obsahem větších kamínků (9 %). Tzv. jemná keramika dominuje v poměru 2 : 1 k hrubé keramice. Celkově 25,7 % keramických jedinců mělo výrazně ořelý nebo zcela porušený povrch. U 72 % jedinců byl zaznamenán povrch hlazený, pouze u 2,3 % se dochovaly stopy leštění.

Technická zařízení (pupky, ucha, atd.) jsou doložena u 3,5 % keramických jedinců. Jsou zde různé typy oválných, okrouhlých pupků nebo i masivních „rohatých“ výčnělků. V jednom případě je doloženo ucho nádoby (obr. 10: 7).

Ve výzdobě je v keramickém souboru z příkopu rondelu doložena plastická výzdoba (0,8 %; obr. 11: 12, 13, 15), malování se nedochovalo ani v jednom případě. Zdobení povrchů keramických nádob vpichem bylo aplikováno u 37,6 % keramických jedinců. Celkem bylo zaznamenáno 6 různých technik vpichu.¹⁷ Pokud bychom rozdělili dvojpichy na dvě základní skupiny podle velikosti, můžeme konstatovat výskyt celkem 7 technik vypíchaného ornamentu. Převažují zde malé a střední dvojpichy (48,1 %; např. obr. 10: 3–4, 9, 20) nad velkým dvojpichem (25 %; např. obr. 10: 8; obr. 11: 16, 22; obr. 12: 1, 6, 7, 9), trojvpichem (10,6 %; např. obr. 10: 18), vpichem tremolovým (8,1 %; např. obr. 10: 14; obr. 11: 20; obr. 12: 2) a čtyřvpichem (5 %; např. obr. 10: 11–12, 19). Pěti- a vícenásobné vpichy se objevují sporadicky, stejně jako jednotlivé vpichy (obojí do 1,9 %; obr. 10: 17). V celém souboru nebyl zaznamenán ani jediný případ vpichů brázděných a rössenských. Nikde není doložena kombinace více vpichů na jednom keramickém jedinci.

Aplikace výzdobných pásů pod okraji byla zaznamenána u 41,6 % všech okrajů. Ve třech případech je doložena také vnitřní výzdoba misek (např. obr. 10: 5). Tzv. hlavní výzdobné motivy byly identifikovány pouze u 3,5 % nádob. Převažují blíže nerozlišitelné V–motivy (58,8 %), dále byly rozlišeny různě orientované pásy, šachovnice a krokvice.

V souboru je podíl vpichem zdobené keramiky poměrně nízký (necelých 38 %), běžně se v jiných lokalitách např. ve středních Čechách pohybuje mezi 45 a 60 % (např. *Řídský 2011*, tab. V.4). Podle vysokého podílu malých a středních dvojpichů můžeme počítat s osídlením sídelního areálu ve Vchynicích už ve starším až středním stupni STK (STK II–III). Také některé tvary nádob (široké hruškovité tvary, nezdobené polokulovité misky, polokulovité misky s vnitřní výzdobou) odpovídají osídlení lokality v tomto období.

Z chronologicky mladších technik vypíchaného ornamentu jsou zastoupeny všechny běžné techniky, tj. několik variant velkého dvojpichu a trojvpichu, dále čtyřvpich, vícenásobné vpichy, a zejména vpich tremolový. Nejsou doloženy vpichy brázděné a rössenské. Mladšímu stupni odpovídají také některé keramické tvary (misky s vyhnutým okrajem, vysoké hruškovité tvary, pohárovitý a hrncovitý tvar). Podle těchto ukazatelů je možné klást část souboru do mladšího stupně STK IVa podle dělení M. Zápotocké (např. *Pavlu – Zápotocká 2007; Zápotocká 2009*). Z příkopu rondelu nepochází žádný střep, který by nesl znaky typické pro pozdní stupeň STK V (přesekávaná výzdoba na okrajích nebo na výdutích nádob).

V rámci metrických vlastností jednotlivých keramických fragmentů byla dále hodnocena kritéria, která mohou odkazovat ke kvalitativním a kvantitativním aspektům transformačních procesů (*Orton – Tyers – Vince 1993*, 214–215; *Květina 2005*, 12; *Čapek 2010*,

¹⁷ Pouze u 87,4 % bylo možné rozlišit jednotlivé techniky vpichu.

43–44). Měřena byla velikost střepu v kategoriích po centimetru, průměrná síla stěny vypočítaná z minimální a maximální tloušťky střepu, hmotnost s přesností na 1 gram. Z hodnot velikosti a síly stěny střepu byl vypočten poměr mezi velikostí a silou stěny, tzv. S/W index (size/wall), který by měl vyjadřovat náchylnost střepu k rozbití – čím větší je hodnota poměru velikosti a síly stěny střepu, tím roste pravděpodobnost vyšší fragmentizace. Stupeň abraze byl posuzován ordinálním deskriptorem v sekvenci: p1 = ostrohranný střep (má všechny hrany ostré), p2 = částečně otřelý střep (zhruba polovina hran je ostrá, polovina zaoblená), p3 = zcela otřelý střep (bez ostrých hran a/nebo s výrazně erodovaným povrchem), p4 = tzv. reutilizovaný střep (tvar střepu je intencionálně modifikovaný pro jiné účely již v predepoziciční fázi, např. na hladítko či přeslen). Při určování míry abraze byl brán zřetel na čerstvé lomy, které jsou spíše než známkou minimální abraze v (post)depoziciční historii artefaktu výsledkem výzkumu (Orton – Tyers – Vince 1993, 61). Posledním sledovaným deskriptorem byla datace posuzovaná empiricky podle chronologicky citlivých formálních znaků neolitické keramiky.

Keramické nálezy byly během výzkumu lokalizovány a odebírány po mechanicky determinovaných stratigrafických jednotkách v rámci uměle vytyčených sektorů. Tímto způsobem lze získat velmi dobrou představu o dislokaci nejrůznějších kvalit studovaných entit v rámci náleзовých souborů a postihnout tak významné tendence spojené s formativními procesy (Ernée 2008, 97–111; Květina – Končelová 2011, 59–64).

Keramické nálezy pocházejí z celého průběhu příkopu rondelu (obr. 14). V jednotlivých sektorech bylo registrováno průměrně 30,7 fragmentů (medián je 18 fragmentů). Nejvyšší četnost keramických nálezů byla zaznamenána v sektorech A (N=225; tj. 56 %), A–B (N=53; tj. 13 %), B–C (N=50; tj. 12 %), C (N=39; tj. 10 %) a B (N=38; tj. 9 %), tedy spíše v jižním úseku příkopu rondelu, v blízkosti jižního vstupu. Ve středním úseku, porušeném mladšími objekty a terénní depresí, je četnost nálezů nižší.

V jižním úseku příkopu se objevují spíše střepy menší velikosti s nižší hodnotou síly stěny střepu, a tím náchylnější na fragmentizaci (obr. 14). Jde však o nehomogenní soubory, s poměrně vysokou odchylkou ve velikosti i síle. Právě v jižním úseku příkopu (sektory A až C–D) byl zaznamenán také výskyt střepů se znaky staršího až středního stupně STK (tab. 3).

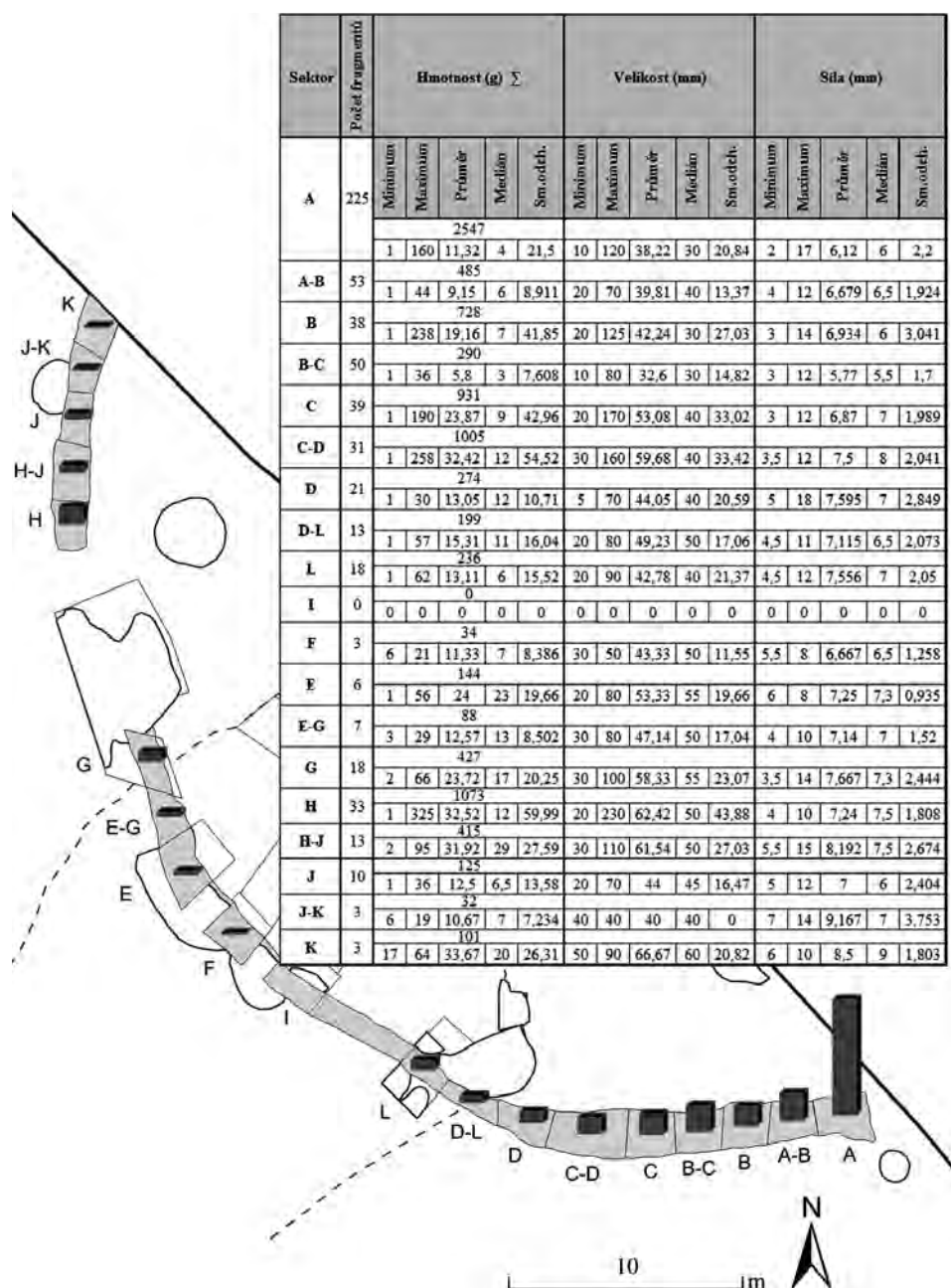
Důležitým ukazatelem pro transformaci keramiky v prostoru je stupeň její abraze. I v tomto případě se projevuje značná nehomogenita souborů v sektorech jižního úseku příkopu (obr. 15). Naopak v severozápadním úseku příkopu jednoznačně převažují stupně abraze p2 (částečně otřelý střep) a p3 (zcela otřelý střep).

Vzhledem k vyšší četnosti keramických nálezů a zachovalosti sektorů neporušených mladšími zásahy se v následující části zaměříme na jižní úsek příkopu, kde můžeme některé výrazné proměnné, které nám ukázala předchozí část, sledovat trojdimenzionálně a s vyšší průkazností. Zaměříme se na četnost a hmotnost fragmentů, jejich velikost, S/W index, stupeň abraze a datování.

Jižní část příkopu rondelu pro potřeby následující analýzy chápeme jako sektory A, AB, B, BC, C a CD (obr. 16). Jedná se o partii dlouhou 13,7 m směřující od západu na východ, kde byl příkop úmyslně ukončen vstupovou částí. V dané části bylo nalezeno 5986 g keramiky, 17 808 g mazanice, 2476 g zvířecích kostí a 13 744 g kamenné industrie (štípaná, broušená a ostatní kamenná industrie).

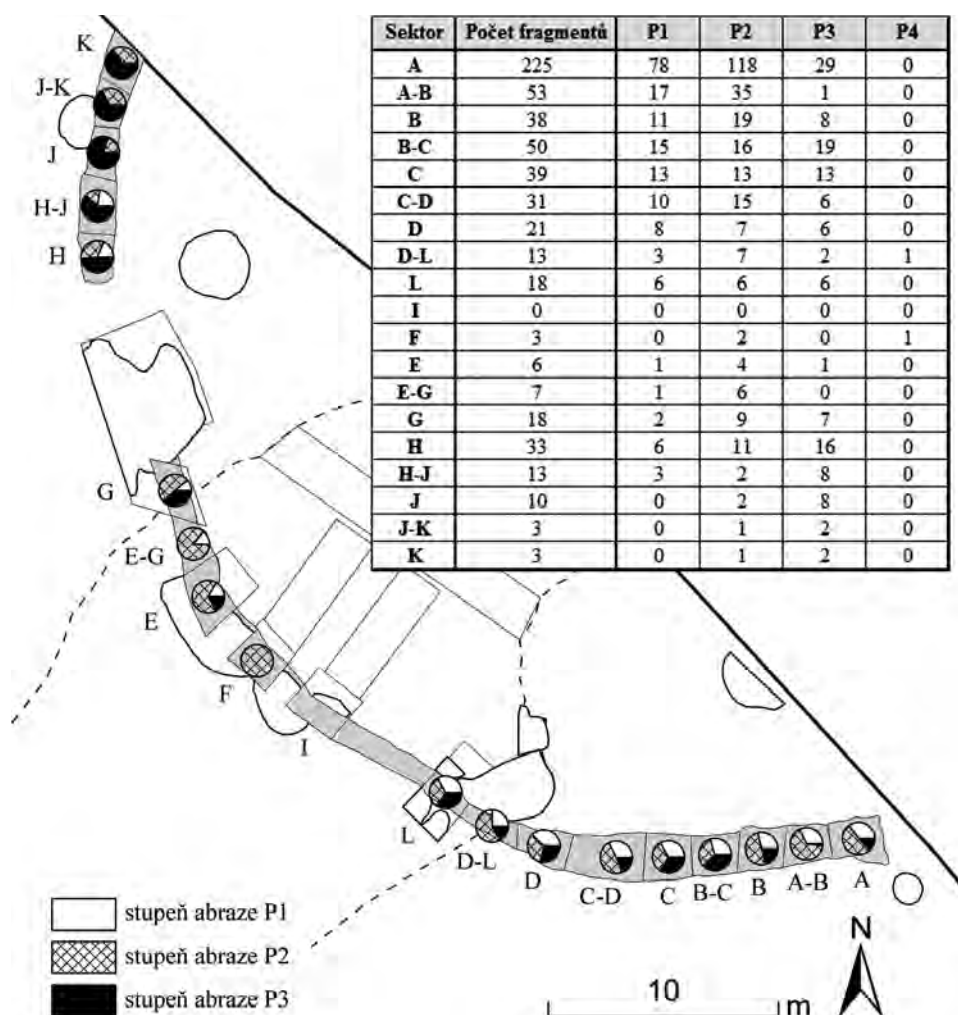
Protože cílem je prozkoumat vzájemné vztahy mezi formálními a prostorovými vlastnostmi archeologických nálezů z výplně příkopu, bylo nezbytné normalizovat hodnoty

Obr. 14. Sloupce v sektorech vyjadřují relativní zastoupení ker. fragmentů v rámci příkopu. V tabulce je uveden přehled četnosti ker. fragmentů a jejich metrických vlastností v jednotlivých sektorech.

Fig. 14. Columns in sectors represent the relative representation of pottery fragments within the ditch. The table provides an overview of frequency of pottery fragments and their metric attributes in particular sectors.

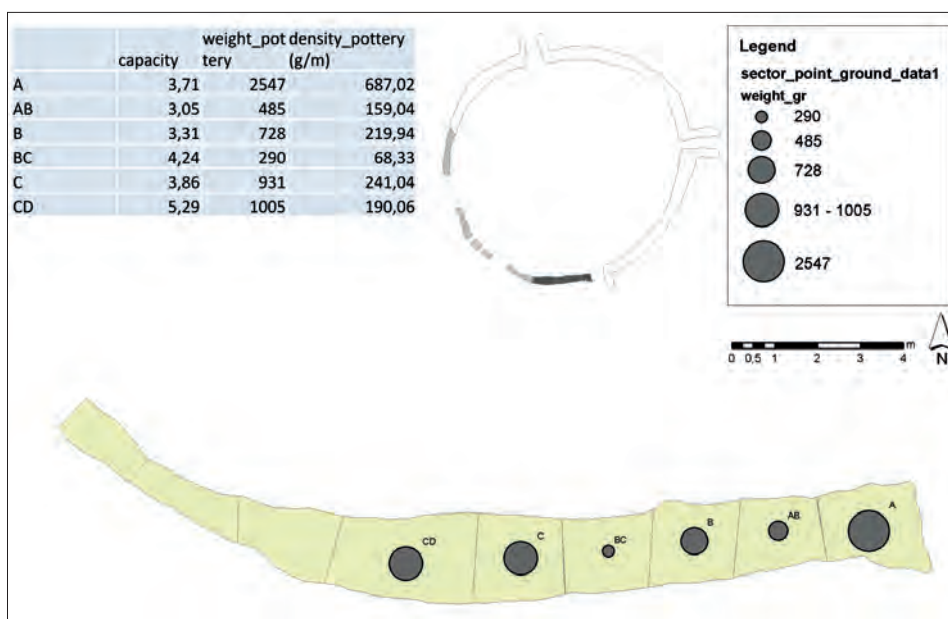

Obr. 15. Grafy na obrázku vyjadřují relativní zastoupení stupňů abraze keramiky (pouze P1–P3) v jednotlivých sektorech. V tabulce je uvedeno zastoupení stupňů abraze P1–P4 v rámci jednotlivých sektorů.
 Fig. 15. Charts on the figure represent the relative representation of pottery abrasion degrees (P1–P3 only) in particular sectors. The table shows the representation of pottery abrasion degrees p1–p4 in particular sectors.

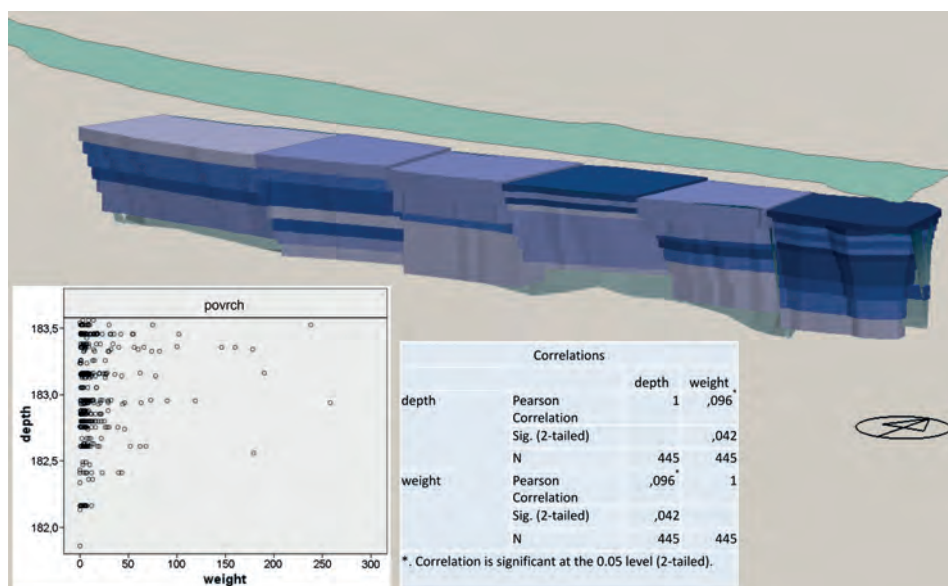
četností jednotlivých sledovaných parametrů vzhledem k odlišně velkým prostorovým částem příkopu. To bylo možné výpočtem hustoty nálezů vzhledem ke kapacitě jednotlivých úseků (obr. 16). Zatímco hustota keramických nálezů se ve většině sektorů pohybuje okolo 200 g na m³, sektor A (u vstupního přerušení příkopu) tuto hodnotu převyšuje více než trojnásobně.

Z hlediska vertikální (hloubkové) distribuce keramiky lze její umístění v jižní části příkopu popsat takto (obr. 17):

- dno a návazné spodní partie příkopu obsahují pouze minimum keramiky;

Obr. 16. Kapacita, hmotnost a hustota keramických fragmentů v jednotlivých sektorech příkopu.
Fig. 16. Capacity, weight and density of pottery fragments in particular ditch sectors.

Obr. 17. Hmotnost keramiky (v gramech). Každý prostorový segment byl normalizován na základě celkového počtu střepů.
Fig. 17. Pottery weight (in grams). Each spatial segment was normalized on the basis of the total number of sherds.

- navazující výšková část je naopak typická maximální četností i hmotností kvantitou keramiky;
- následující (střední) část výplně obsahuje vzhledem k dalším prostorovým částem pod i nad ní méně keramiky;
- vrchní část je typická vysokým počtem i hmotností keramických fragmentů.

Velikost střepů byla z hlediska vertikální prostorové distribuce sledována ve čtyřech kategoriích definovaných na základě interkvartilového rozpětí (*obr. 18*):

- malé fragmenty (< 20 mm) se nacházejí pouze ve svrchních částech výplně;
- střední fragmenty (≥ 20 mm a ≤ 50 mm) nevykazují žádnou prostorovou tendenci;
- velké fragmenty (> 50 mm a ≤ 70 mm) se nalézají ve vrstvě nade dnem a ve svrchní partii;
- extra velké fragmenty (> 70mm) lze nalézt nade dnem a ve svrchní části.

S/W index střepů, odkazující na náchylnost střepů k fragmentaci (*Květina – Končelová 2011*, 60–61), byl rovněž sledován na základě kvartilového rozpětí. Obecně je však korelace Pearsonova součinnu mezi hodnotou S/W indexu a hloubkou nízká (*obr. 19*). Prostorové rozložení ukázalo, že:

- nízký (< 4,29) a střední ($\geq 4,29$ a $\leq 8,45$) S/W index se vyskytuje v celé výplni příkopu;
- vysoký (> 8,45) a extra vysoký (> 11) SW index vykazuje tendenci výskytu v nižších středních a horních částech příkopu, ale spíše se neobjevují v samotné horní vrstvě. Střepy s vyššími hodnotami SW indexu jsou typičtější pro sektory vzdálenější od vstupu do rondelu.

Abraze střepů ukazuje prostorový trend, ve kterém se zachovalé střepy (kategorie p1) nejvíce vyskytují v částech blízkých vstupu do rondelu. Naopak porušené a poškozené střepy (p3) jsou nejčastější v části od vchodu vzdálené. Z hlediska vertikální distribuce abraze střepů lze konstatovat mírný trend u kategorie p3 (tj. omleté střepy), která se nejméně vyskytuje v nižších partiích výplně příkopu (*obr. 20*).

Rozpoznatelným trendem ve vertikální dispozici se odlišují také střepy, které svou výzdobou spadají typicky do staršího nebo mladšího stupně STK. Střepy staršího stupně STK se vyskytují spíše ve svrchních vrstvách výplně. Přitom současně platí, že čím více je v daném prostorovém segmentu střepů, tím více jich patří staršímu stupni STK. Taková korelace ovšem neplatí pro střepy mladšího stupně STK. Ty se celkově vyskytují spíše v nižších partiích výplně (*obr. 21*).

5.2. Kamenná industrie

Z výplně příkopu rondelu ve Vchynicích pochází 70 kusů kamenných artefaktů a jsou zde zastoupeny všechny tři základní kategorie (*obr. 22*). Převažují nálezy ostatní kamenné industrie (dále jen OKI – N=37; tj. 53 %) nad štípanou industrií (dále jen ŠI – N=30; tj. 43 %) a pouze 3 kusy náleží broušené industrii (dále jen BI; 4 %).

5.2.1. Štípaná kamenná industrie

Nalezených 30 kusů ŠI bylo zpracováno způsobem využívaným *D. Stolzem* (2009). Přehled surovin ŠI a jejich početní i procentuální zastoupení ukazuje *tab. 4*. Spektrum zastoupených surovin je poměrně chudé. V souboru jasně dominují s 56,7 % silicity glacienních sedimentů (dále jen SGS), jejichž sekundární

Druh suroviny	Počet kusů	%	Výrobní kategorie			Morfologické kategorie			
			Jádra	Úštěpy	Čepele	Jádra	Úštěpy	Čepele	Nástroje
Silicit glacienních sedimentů – SGS	17	56,7	1	8	8	1	4	6	6
Křemenec typu Skršín – KcS	6	20		4	2		4	2	
Bavorský rohovec typu Abensberg-Arnhofen – BRAA	3	10		1	2		1	1	1
Křemenec typu Bečov – KcB	3	10		3			3		
Spálená	1	3,3			1			1	
Celkem	30	100	1	16	13	1	12	10	7

Tab. 4. Zastoupení jednotlivých druhů surovin, výrobních kategorií a morfologických kategorií ŠI z příkopu rondelu.

Tab. 4. Representation of particular raw material types, production categories and morphologic categories of chipped stone industry from the rondel ditch.

Typ úštěpu	SGS	KcS	KcB	BRAA
Preparační	6	4	2	1
Cílový	2			
Technický			1	
Celkem	8	4	3	1

Tab. 5. Zastoupení jednotlivých typů úštěpů a odpadu podle druhů surovin.

Tab. 5. Representation of particular flake types and debitage according to raw material type.

Povrch úštěpů a odpadů	SGS	KcS	KcB	BRAA	Celkem
Negativový	3	4	2		9
Částečně zachovaný 10–50 %	5		1	1	7
Částečně zachovaný 50–90 %					
Původní					

Tab. 6. Zachování původního povrchu na úštěpech a odpadu podle druhů surovin.

Tab. 6. Preservation of natural surface on flakes and debitage according to raw material type.

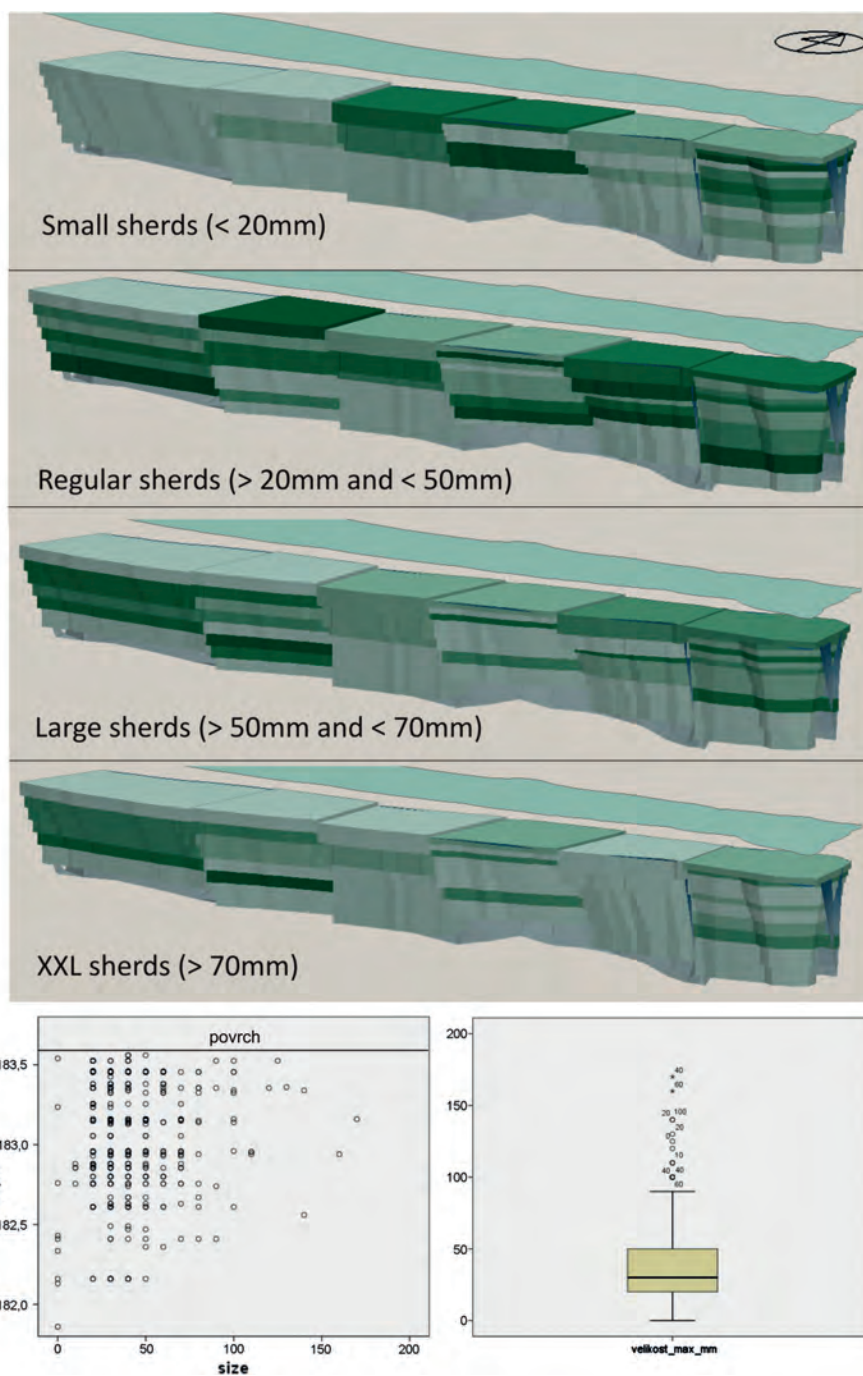
zdroje se nacházejí ve vzdálenosti přibližně 45 km severním směrem od lokality. Nejbližší suroviny křemence typu Skršín (dále jen KcS) a křemence typu Bečov (dále jen KcB), které se vyskytují 19 km a 22 km jihozápadně od lokality, jsou zastoupeny 20 % a 10 %. Deskovitá varieta bavorských rohovců typu Abensberg-Arnhofen (dále jen BRAA), velice oblíbená v mladším stupni STK, se objevila v 10 % případech. U jednoho přepáleného artefaktu se nepodařilo surovinu určit.

Ve výrobních kategoriích (tab. 4) mírně převládají úštěpy a odpad (N=16; tj. 53,3 %) před čepelimi a jejich segmenty (N=13; tj. 43,3 %) a formami předjádrovými a jádry (N=1; tj. 3,3 %). V morfologických kategoriích (tab. 4) nepatrně převažují úštěpy a odpad (N=12; tj. 40 %) nad čepelimi a jejich segmenty (N=10; tj. 33,3 %) či nástroji (N=7; tj. 23,3 %).

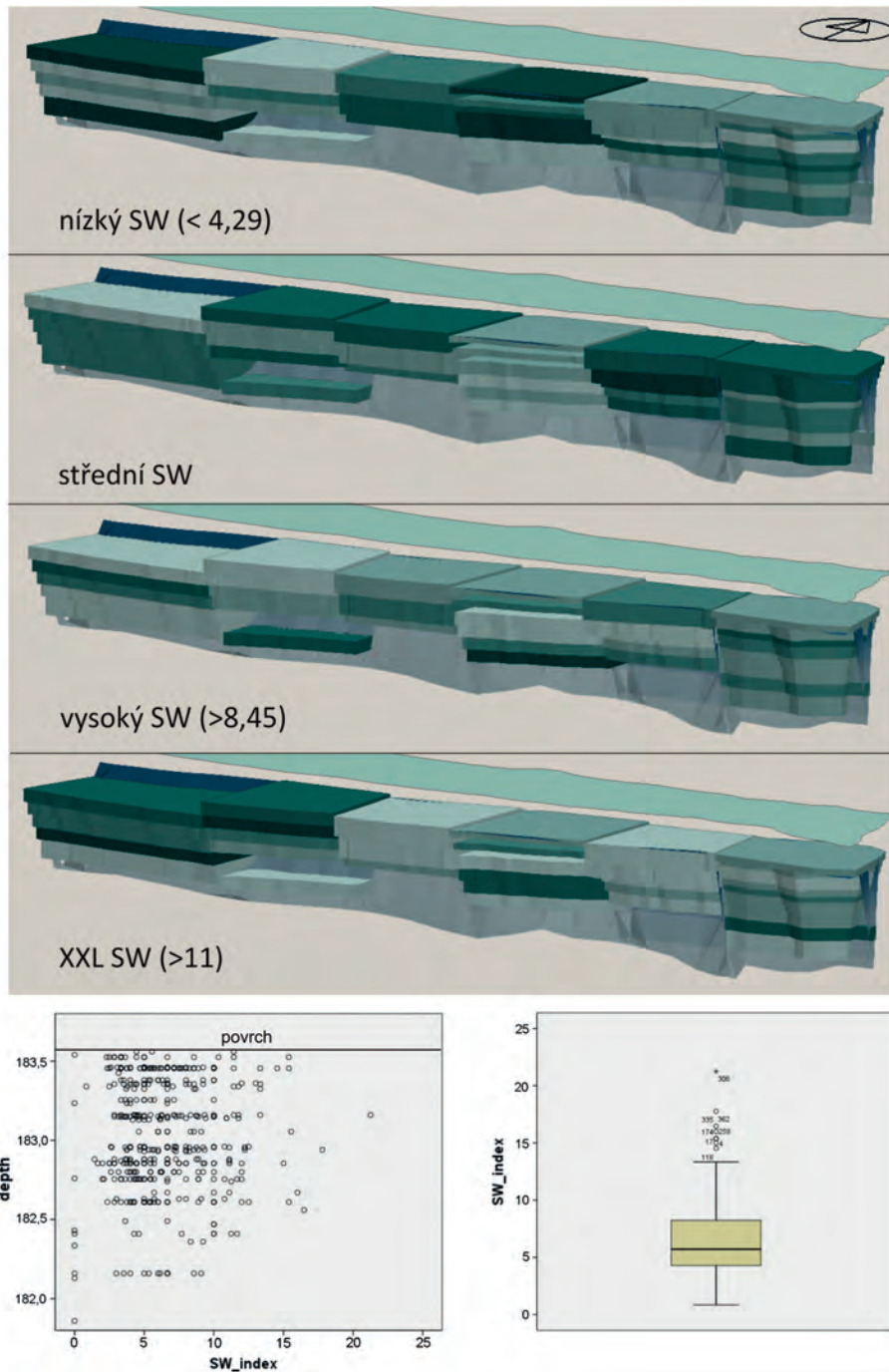
V souboru je zastoupeno pouze předjádro ze silicitů glacienních sedimentů. Při odstraňování kůry se ukázaly četné nehomogenity a praskliny, z těchto důvodů nebylo předjádro zřejmě dále opracováno.

Soubor obsahoval celkem 16 kusů úštěpů a odpadu, přičemž 4 kusy (vše SGS) byly použity k výrobě nástrojů. Mezi použitými surovinami dominuje SGS (8 ks), dále se objevuje KcS (4 ks), KcB (3 ks) a BRAA (1 ks). Podle typu jednoznačně převažují preparační úštěpy (13 ks). Dále se vyskytly už jen cílové (2 ks) a technické (1 ks) úštěpy (tab. 5). Posledně jmenovaný typ náleží úštěpu obnovujícímu celou

Obr. 18. Velikost stěpů. Každý prostorový segment byl normalizován na základě celkového počtu stěpů.
 Fig. 18. Size of sherds. Each spatial segment was normalized on the basis of the total number of sherds.

Obr. 19. S/W index stěpů. Každý prostorový segment byl normalizován na základě celkového počtu stěpů.
 Fig. 19. S/W index of sherds. Each spatial segment was normalized on the basis of the total number of sherds.

Typ čepele	SGS		KcC		BRAA		Spálená		Celkem
	Polotovary	Nástroje	Polotovary	Nástroje	Polotovary	Nástroje	Polotovary	Nástroje	
Celá čepel									
Čepel s ulomenou terminální částí	1	1	1		1		1		5
Čepel s ulomenou bazální částí	1	1							2
Čepel s ulomenou terminální a bazální částí	2		1			1			4
Fragment bazální části čepele	2								2
Fragment mesiální části čepele									
Fragment terminální části čepele									
Hřebenová a podh. čepel nebo její fragment									

Tab. 7. Zastoupení jednotlivých typů čepelí podle druhů surovin spolu s rozdělením na nástroje a polotovary.
Tab. 7. Representation of particular blade types according to raw material type, and classification in tools and semi-finished products.

těžní plochu jádra z KcB (*obr. 23: 1*). Původní povrch se dochoval u 5 kusů SGS, 1 ks KcB a 1 ks BRAA (*tab. 6*). Vizuálně pozorovatelné opotřebení bylo zjištěno u třech úštěpových nástrojů (vše SGS). Srpový lesk nebyl identifikován ani v jednom případě.

Soubor obsahoval celkem 13 čepelí nebo jejich částí. Mezi použitými surovinami jsou zastoupeny SGS (8 ks), KcC (2 ks), BRAA (2 ks) a neurčitelná přepálená surovina (1 ks). K výrobě retušovaných nástrojů byly použity pouze tři kusy (2 ks SGS a 1 ks BRAA). Původní povrch se zachoval na dvou čepelích z BRAA. Patka se zachovala u pěti jedinců: čtyřikrát byla upravená jedním úderem (2x SGS, 1x BRAA a 1x přepálená) a jednou nesla původní povrch (KcC).

U všech pěti čepelí s dochovanou patkou byla zjištěna i tzv. dorzální redukce, upravující hranu mezi těžní plochou a podstavou odbitím drobných úštěpů z těžní plochy jádra. Zastoupení jednotlivých typů čepelí podle druhů surovin s rozdělením na čepelové polotovary a nástroje ukazuje (*tab. 7*). Převládají čepel s ulomenou terminální částí (5 ks) a čepel s ulomenou terminální a bazální částí (4 ks). Pozorovatelné opotřebení bylo zjištěno na všech třech čepelových nástrojích (2 ks SGS a 1 ks BRAA; *obr. 23: 4; 10*), dále na dvou neretušovaných čepelích z SGS a BRAA (*obr. 23: 2*). Srpový lesk nebyl doložen, stejně jako u úštěpů.

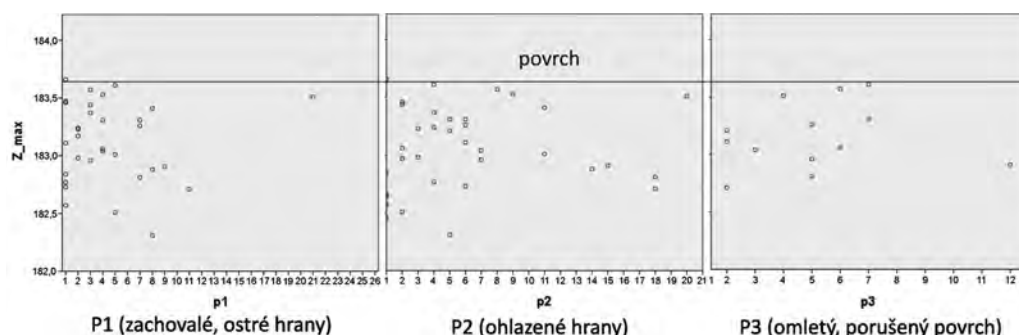
Nástroje byly určeny v sedmi exemplářích. K jejich zhotovení byly využity poměrně rovnoměrně úštěpy (4 ks) a čepel (3 ks). Mezi surovinami jsou u nástrojů upřednostňovány SGS (6 ks) a BRAA (1 ks).

Mezi nástroji registrujeme tři úštěpová škrabadla (*obr. 23: 6, 7, 9*), dvě čepel s retušovaným koncem (*obr. 23: 10*), čepel s jemnou ostřicí dorsální boční retuší (*obr. 23: 4*) a retušovaný úštěp s jemnou ventrální boční retuší. U obou čepelí s retušovaným koncem a rovněž u čepel s retušovaným bokem, se jedná o části nástrojů, u kterých došlo k příčnému přelomení.

Mezi nástroje můžeme pravděpodobně přiřadit i neretušovaný segment čepele z SGS (*obr. 23: 3*). Byl zhotoven příčným přelomením na jednom konci a dvěma údery z dorzální strany na druhém konci. Podobnou úpravu několika údery, vzdálenými 2–3 mm spolu s retuší na druhém konci, nacházíme často v Čechách na neolitických srpových čepelích (např. *Řídký – Stolz – Zápotocká 2009, 205*).

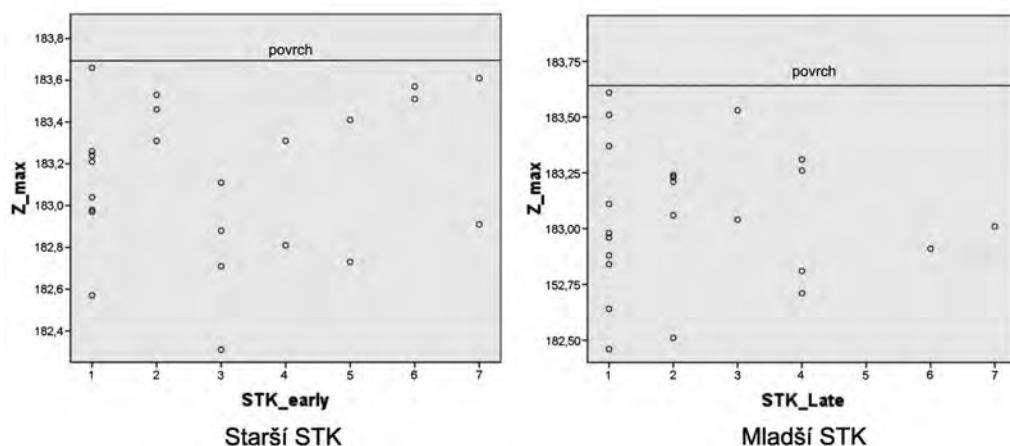
Z mladších objektů, které porušovaly rondel, a z terénní deprese, pochází dalších šest kusů ŠI. Jejich příslušnost k původní výplni rondelu není nesporná, proto je pouze stručně popíšeme. Z obj. 5 pochází nepravidelná čepel s ulomenou terminální částí ze SGS a úštěp (z odštěpovače?) ze SGS, z obj. 6 mesiální část čepele ze SGS, z obj. 9 celá čepel ze SGS se srpovým leskem, ze sondy 3 bazální část čepele z deskovitě variety BRAA a ze sondy 4 vějířovité škrabadlo ze SGS (*obr. 23: 8*).

Soubor štípané industrie z Vchynic je příliš malý na detailní statistický rozbor, proto uvedeme jen stručné shrnutí. Mezi zastoupenými surovinami převažují typy z nejbližších zdrojů, tj. silicity glacienních sedimentů, křemence typu Skršín a křemence typu Bečov. Překvapivě nebyl doložen křemence typu Tušimice,

Obr. 20. Korelace hloubky umístění a abraze stěpů.

Fig. 20. Correlation of sherds' position depth and their abrasion.

Obr. 21. Vertikální dispozice stěpů staršího a mladšího stupně STK.

Fig. 21. Vertical disposition of sherds of Early and Middle STK phase.

jehož výchozy se nacházejí přibližně 50 km jihozápadním směrem. Ten byl intenzivně využíván v období STK především v okolí výchozů (např. Malá Černoc; *Vencl 1971, 78*). V menším počtu ho však najdeme v celých severozápadních, středních a západních Čechách (*Řídký – Stolz – Zápotocká 2009, 278*). Ojedinele se vyskytuje i ve větších vzdálenostech (*Malkovský – Vencl 1995, 28; Kazdová – Peška – Mateiciucová 1999, 139–140*).

Ve třech (spolu s intruzí ve čtyřech) případech se objevil bavorský rohovec typu Abensberg-Arnhofen. Jeho primární zdroje se nacházejí u Kelheimu v Bavorsku (vzdálenost vzdušnou čarou 240 km). V období STK dosahovala jeho těžba a využívání největší intenzity, když se šířil do celé střední Evropy od Severního Porýní-Vestfálska až po Maďarsko (*Binsteiner 2002, 166; Grooth 1994, 391–395*). V Čechách se s ním setkáváme již ve starším stupni STK, kdy se ve větším množství distribuoval do západních a středních Čech (*Řídký – Stolz – Zápotocká 2009, 199*). Jeho obliba dosáhla vrcholu ve IV. fázi mladšího stupně. V západní a střední části České kotliny tvoří dominantní nebo alespoň výraznou část souborů štípané industrie. V malém množství ho můžeme zachytit i na zbývajícím území Čech (*Kazdová – Peška – Mateiciucová 1999, 140*). V severozápadních Čechách ho zatím evidujeme v mladším stupni STK v Malé Černoci (1 ks; *Vencl 1971, 78*) a v Žalanech (1 ks; *Mašek – Zápotocká – Vencl – Slabina 1969, 750*).

Mírná převaha úštěpů a odpadu nad čepelemi a dále preparační a technické úštěpy a jedno předjádro dokládají, že zde docházelo v malém měřítku k výrobě štípané industrie. Relativně hojně zastoupení všech hlavních typů nástrojů a jejich časté poškození spolu s vysokým výskytem čepelí s jejich segmenty naznačují běžné pracovní aktivity, při kterých byla používána štípaná industrie (popřípadě vyráběny a opravovány nástroje). Mezi nástroji, stejně jako na ostatních neolitických nalezištích, převažují škrabadla a čepele s koncovou retuší nebo úpravou, které byly využívány jako vklady do srpů nebo řezných nástrojů. Nebylo zaznamenáno žádné nápadné zastoupení typu nástroje svědčícího o nějaké specializované činnosti. Získaný soubor štípané industrie má tedy jednoznačně spotřebitelský charakter. Svou charakteristikou plně odpovídá souborům, které byly získány na dalších sídlištích STK (např. Černý Vůl, Roztoky a Olomouc-Slavonín; viz Řídký – Stolz – Zápotocká 2009; Kazdová – Peška – Matejciucová 1999).

5.2.2. Broušená a ostatní kamenná industrie

Do uvedených dvou kategorií spadají artefakty, k jejichž výrobě byly využity různé techniky otloukání, štípaní, broušení, hlazení, vrtání a řezání, nebo artefakty použité k jejich výrobě (Pavlů – Rulf 1991; Adams 2002).¹⁸ V Čechách sem můžeme zahrnout:

- nástroje primárně pro zpracování dřeva: sekery, tesly, klíny atd.;
- nepracovní artefakty a šperky: vrtané sekeromlaty, bulavy, kamenné náramky atd.;
- nástroje pro úpravu potravin: dvoudílné ruční mlýny (zmotěrky, drtidla), podložky, tlouky, hmoždíře;
- nástroje pro výrobu jiných typů artefaktů nebo pro úpravu jiných surovin: brousky, drtiče, otloukače, podložky;
- suroviny pro výrobu barviv.

BI je specifická využitím některých druhů surovin k její výrobě, u nichž se předpokládá určitá „tvrdost, houževnatost, dobrá leštitelnost, štípatelnost a zároveň malá opotřebitelnost“ (Vokáč 2008, 50). Na území Čech bylo lokalizováno hned několik zdrojů surovin s uvedenými vlastnostmi (např. Šída 2007; Přichystal 2009). BI se v Čechách vyskytuje ve formě hotových výrobků, polotovarů a odpadu po výrobě (např. Drnovský 2011).

Z výplně příkopu rondelu ve Vchynicích pochází 3 artefakty BI, ve všech případech se jedná o fragmenty hotových výrobků. V použitých surovinách byly určeny: kvarcitický fylonit, amfibolit a amfibolový rohovec (metabazit typu Jizerské hory dle Přichystal 2009, 176). U dvou kusů bylo zaznamenáno vrtání a hlazení, třetí fragment nese stopy po hlazení.

Větší fragment vrtaného nástroje (max. délka 9 cm) byl sekundárně využit jako otloukač, neznáme však jeho přesnou pozici v rámci sektorů příkopu. Dva menší fragmenty pocházejí ze sektoru A z hloubky 60–70 cm. Oba fragmenty mohly vzniknout během úpravy nástroje pro jeho sekundární využití, nebo mohou být jeho důsledkem. Jedná se o malé úštěpy o velikosti do 4 cm, se stopami předchozího štípaní. Žádné další artefakty z kategorie BI nebyly v příkopu rondelu nalezeny (obr. 22).

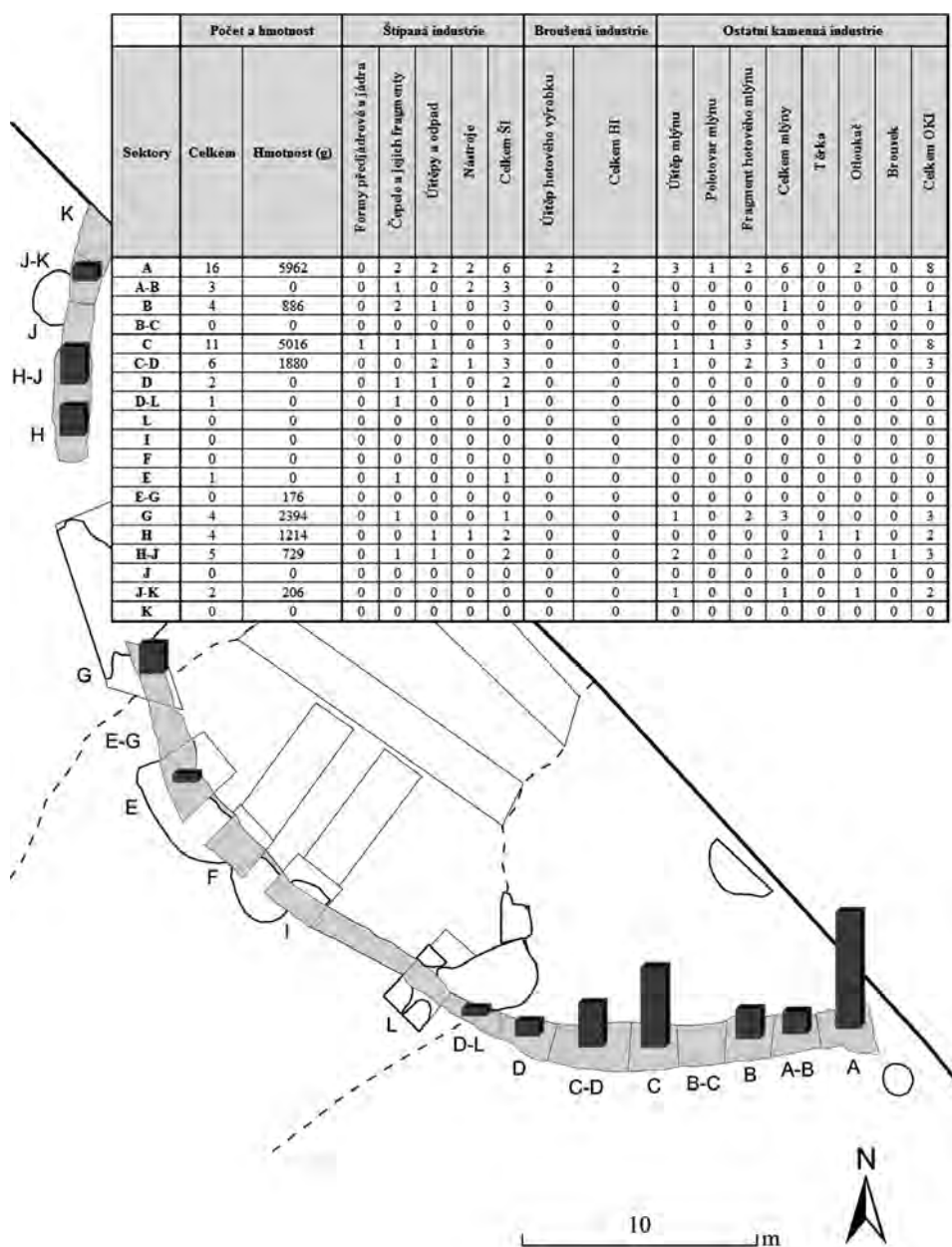
Také široká škála **OKI** bývá běžnou součástí neolitických souborů, ať se jedná o sídlištní, nebo o hrobové nálezy (shrnutí viz Pavlů – Zápotocká 2007; Hamon – Graefe 2008).

Z výplně příkopu rondelu ve Vchynicích bylo vyzvednuto celkem 37 artefaktů, které lze zahrnout do kategorie OKI (tab. 8). Mezi nástroji a doklady po jejich výrobě (N=32) převládají nálezy mlýnů (N=21; tj. 65,6 %), méně často se objevují valounové drtiče/otloukače (N=7; tj. 21,9 %) a ojediněle hladítka nebo těrky (N=2; tj. 6,3 %) či brousky (N=2; tj. 6,3 %).

Ze skupiny **mlýnů** nepochází z celého příkopu žádný nález kompletního nástroje. Po technologické stránce zde byly doloženy fragmenty použitých nástrojů, polotovary i odpad po výrobě nebo modifikaci tvaru ve formě úštěpů (tab. 9). Převládají úštěpy, následovány fragmenty hotových (a použitých) nástrojů a dvěma polotovary.

¹⁸ Někteří badatelé sem řadí i horniny a valouny se stopami opálení, které mohly být využity během úpravy potravin. Další skupinu nálezů představují tzv. manuporty, tedy suroviny, které nejsou součástí místního geologického podloží, a byly tedy do lokality doneseny (např. Šída 2007).

Obr. 22. Sloupce v sektorech vyjadřují relativní zastoupení kusů kamenné industrie v rámci příkopu. V tabulce je uvedeno zastoupení výrobních kategorií a funkčních skupin u ŠI, BI a OKI v jednotlivých sektorech.

Fig. 22. Columns in sectors represent the relative representation of stone industry pieces within the ditch. The table shows the representation of production categories and functional groups of chipped stone industry, polished stone industry and other stone industry in particular sectors.

Typ	Četnost	%	Křemen	Čedič	Pískovec	Křemenec	Křemenný porfyr	Opuka	Stopy opálení
mlýny	21	56,76					21		1
těrky	2	5,41						2	
brousky	2	5,41			2				
valounové otloukače/drtiče	7	18,92	3	3		1			1
valouny bez jasných pracovních stop	1	2,7	1						
opálená hornina	4	10,81						4	4
celkem	37	100	4	3	1	1	21	6	6

Tab. 8. Zastoupení jednotlivých funkčních typů OKI z příkopu rondelu podle surovin. Evidovány byly rovněž stopy opálení.

Tab. 8. Representation of particular functional types of other stone industry from rondel ditch according to raw material. Traces of carbonization were also recorded.

Technologické kategorie	Četnost	%	Stopy opálení
kompletní nástroj	0	0	
použitý nástroj (fragment)	9	42,86	1
polotovary (kompletní)	1	4,76	
polotovary (fragment)	1	4,76	
ústěp s pozůstatkem pracovní plochy	4	19,05	
ústěp s pozůstatkem upraveného těla	3	9,52	
ústěp	3	19,05	
celkem	21	100	1

Tab. 9. Zastoupení technologických kategorií dvoudílných mlýnů z příkopu rondelu.

Tab. 9. Representation of technological categories of grinding slabs and querns from the rondel ditch.

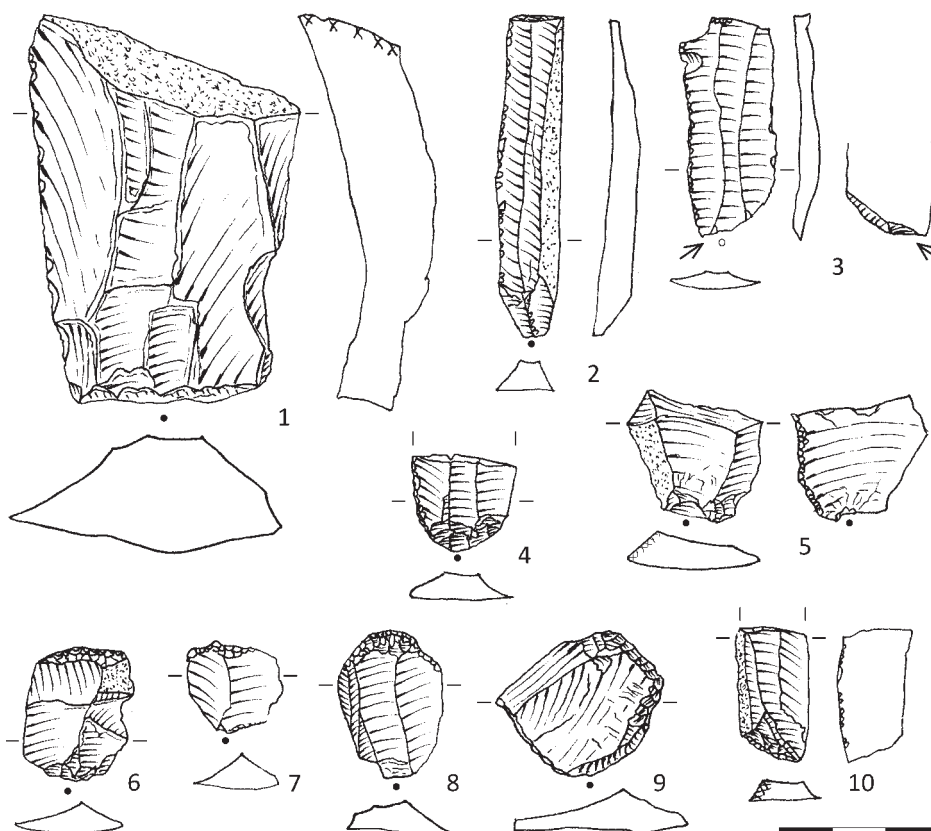
Typ	Podtyp	Četnost	%	Stopy opálení
horní mlýny	bočníkovitý tvar	2	22,22	1
	sedlovitý tvar	2	22,22	
dolní mlýny	s upraveným tělem	3	33,33	
neurčitelné		2	22,22	
celkem		9	100	1

Tab. 10. Zastoupení funkčních a morfologických typů dvoudílných mlýnů z příkopu rondelu.

Tab. 10. Representation of functional and morphologic types of grinding slabs and querns from the rondel ditch.

Celkem 10 úštěpů lze rozdělit na úštěpy s pozůstatky pracovní plochy (s makroskopicky čitelnými pracovními stopami), s pozůstatky upraveného těla nástroje (otloukáním) a samostatné úštěpy suroviny. Spolu s oběma nálezy polotovarů¹⁹ (obr. 24: 5) zde můžeme konstatovat buď vlastní výrobu, nebo průběžnou modifikaci tvaru nástrojů (viz např. Verbaas – van Gijn 2007, 194).

¹⁹ V jednom případě se jednalo o kompletní polotovary horního mlýnu s tělem a pracovní plochou upravenou piketáží.

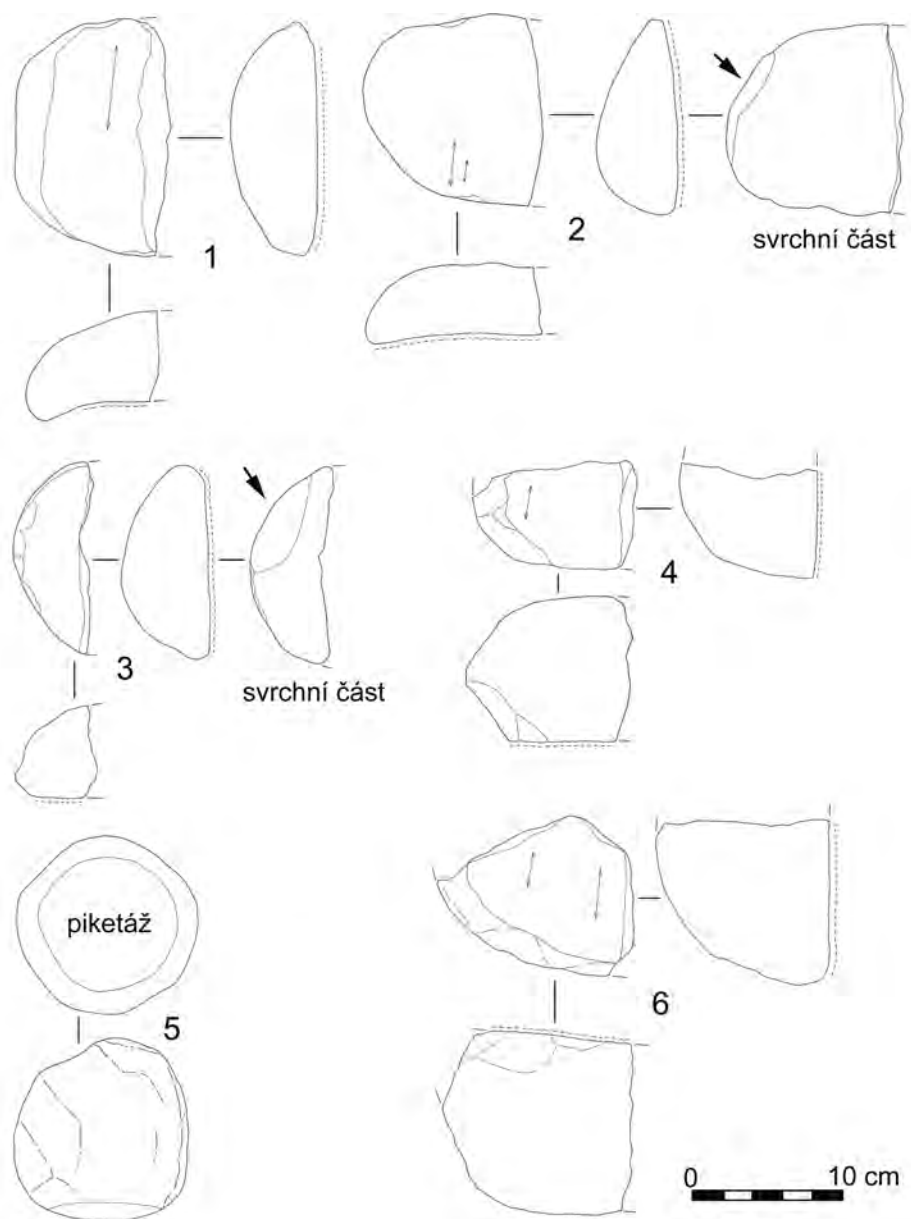
Obr. 23. Nástroje z kategorie štípané industrie z výplně příkopu (č. 1–7, 9, 10) a ze sondy v terénní depresi (č. 8). Řazeno podle sektorů. 1: sběr; 2: sektor B (40–60 cm); 3: sektor A (40–50 cm); 4: sektor A (10–20 cm); 5: sektor H (100–120 cm); 6: sektor A (100–120 cm); 7: sektor C–D (60–80 cm); 8: sonda 4/08 (0–40 cm); 9: sektor A–B (55–65 cm); 10: sektor A–B (0–30 cm). Kreslil O. Levínský, upravila D. Stolzová.

Fig. 23. Chipped stone industry tools from the ditch infill (no. 1–7, 9, 10) and from the trench in the geological depression (no. 8). Arranged according to sectors. 1: surface find; 2: sector B (40–60 cm); 3: sector A (40–50 cm); 4: sector A (10–20 cm); 5: sector H (100–120 cm); 6: sector A (100–120 cm); 7: sector C–D (60–80 cm); 8: trench 4/08 (0–40 cm); 9: sector A–B (55–65 cm); 10: sector A–B (0–30 cm).

Kromě těchto nálezů však bylo z výplně příkopu rondelu vyzvednuto také 9 fragmentů použitých finálních nástrojů. Celkem 7 fragmentů bylo možné rozdělit na horní a dolní typy mlýnů (*tab. 10*). Oba typy jsou dobře rozlišitelné podle úpravy těla nástroje, tvaru bokorysu a podle orientace makroskopicky čitelných pracovních stop (k metodice např. *Pavlu 1991; Stolz 2009, 121–127*).

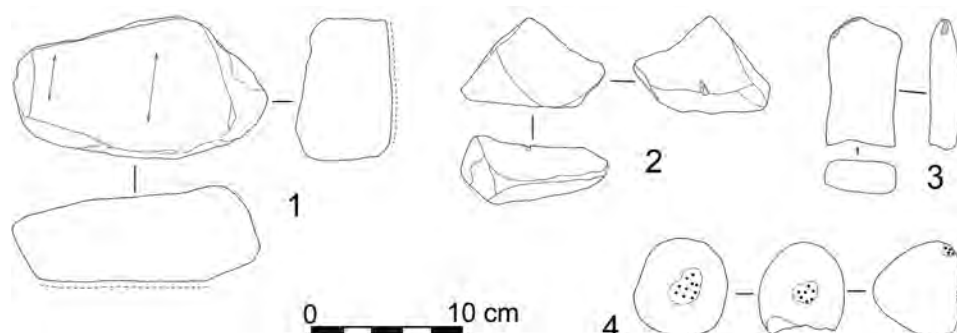
Podle těchto kritérií se ve sledovaném souboru objevují dva typy horních mlýnů – s oválným tvarem půdorysu (ve dvou případech se sbroušeným nebo oštipaným okrajem pro lepší úchop; *obr. 24: 2–3*) a s hraněným bokem (*obr. 24: 1*). Dále byly zachyceny rozdíly ve tvaru podélného profilu, způsobené vedením nástroje na dolním mlýnu. Pokud horní mlýn nepřesáhl okraje dolního nástroje, byl zachován původní bočníkovitý tvar (*obr. 24: 3–4*). Při přesahu dolního kamene vzniká úbytkem hmoty třením tzv. sedlovitý tvar (*obr. 24: 1–2*).

Ve všech případech použitých horních mlýnů se jednalo o jednotlivé kusy, dochované maximálně do jedné třetiny z původní velikosti. I když nikdy nemůžeme jednoznačně vyloučit rozbití nástroje během

Obr. 24. Fragmentsy dvoudílných mlýnů z výplně příkopu. Řazeno podle sektorů a hloubky. 1. sektor C–D (20–40 cm); 2–4: sektor C (120–140 cm); 5: sektor C (140 cm – dno); 6: sektor G (10–20 cm). Oboustranné šipky vyznačují směr pracovních stop, silné šipky zvyrazňují sbroušení svrchní strany mlýnu pro lepší úchop, přerušovaná čára ukazuje umístění pracovní plochy.

Fig. 24. Fragments of grinding slabs and querns from the ditch infill. Arranged according to sectors and depth. 1: sector C–D (20–40 cm); 2–4: sector C (120–140 cm); 5: sector C (140 cm – bottom); 6: sector G (10–20 cm). Double-sided arrows indicate the direction of use traces, bold arrows accentuate filing off of the upper side of the slab for a better fit, dashed line indicates location of work surface.

Obr. 25. Výběr těrky/hladítka (1), brousku (2) a valounových otloukačů/drtičů (3–4) z výplně příkopu. Řazeno podle sektorů a hloubky. 1: sektor H (80–100 cm); 2: sektor H–J (80–100 cm); 3: sektor A (50–60 cm); 4: sektor H (100–120 cm). Oboustranné šipky vyznačují směr pracovních stop, přerušovaná čára ukazuje umístění pracovní plochy, tečkovaně umístění pracovních stop – jemné otloukání.

Fig. 25. Selection of grinder/smoother (1), whetstone (2) and pebble hammerstones/crushers (3–4) from the ditch infill. Arranged according to sectors and depth. 1: sector H (80–100 cm); 2: sector H–J (80–100 cm), 3: sector A (50–60 cm); 4: sector H (100–120 cm). Double-sided arrows indicate the direction of use traces, dashed line indicates location of work surface, dots indicate use traces – mild percussion.

modifikace jeho tvaru nebo průběžné úpravy pracovní plochy, je přece jen nápadný výskyt částí nástrojů z kvalitní suroviny (ve všech případech křemenný porfyr), na kterých jsou na zlomech čitelné stopy po odbití. Rozlomení nástroje v důsledku jeho používání neodpovídá ani zachovalá tloušťka. Jde tedy spíše o záměr, ať už z důvodů rituálních, nebo z důvodů sekundárního využití, např. pro broušení.

U fragmentů dolních mlýnů nemůžeme zcela vyloučit, zda se v případě dvou kusů ze sektoru A (v hloubce 70–100 cm), stejně jako u dvou kusů ze sektoru G (v hloubce 10–20 cm), nejedná o zlomky z jednoho nástroje. V obou případech byly jednotlivé fragmenty vyzvednuty z navazujících mechanických vrstev. U těchto dolních mlýnů mohlo dojít ke fragmentizaci, pokud vyloučíme možnost rozlomení z důvodů horší kvality suroviny, také záměrně.

Tělo dolních mlýnů bylo upraveno jemným otloukáním (*obr. 24: 6*), což nebývá u dolních mlýnů běžně pozorováno (např. *Pavlu 2011*). Pracovní strana nástrojů je plochá až k okrajům, takže kompatibilní horní mlýn přesahoval svoji šířkou okraje dolního mlýnu. Tomuto zjištění odpovídají tvary některých horních mlýnů, jejichž okraje jsou charakteristicky „sedlovitě“ vytvarovány, a také sbroušení okrajových hran.

Těrky nebo také **hladítka** (v obou případech z opuky; *tab. 11*) byly upraveny hrubším otloukáním. Na jejich pracovní ploše byly zaznamenány rovné rýhy vzniklé používáním (*obr. 25: 1*). Na opačné straně jsou těla nástrojů na některých místech ohlazená, pravděpodobně v důsledku držení.

Valounové **otloukače** či **drtiče** nesou v 6 případech makroskopicky čitelné pracovní stopy po otloukání a jemnějším přitloukání (*obr. 25: 3–4*). Jeden kus byl používán jako podložka, pravděpodobně během výroby štípané industrie. Jedná se o valouny křemene, křemence a čediče, tedy o tvrdé a houževnaté suroviny, které mohly být využity taktéž pro zpracování křemenných porfyrů nebo surovin ŠI (*tab. 11*).

Brousky byly zachyceny ve dvou případech. Jeden z nich je malý blíže neurčitelný zlomek, v druhém případě jde o klasický polyedrický typ, na hraně se žlábkem ve tvaru „V“ (*obr. 25: 2*). Jako surovina byl využit jemnozrný pískovec (*tab. 11*).

5.2.3. Prostorová analýza kamenné industrie

Víc než polovina všech kamenných artefaktů pochází z jižního úseku příkopu v blízkosti jižního vstupu, přičemž za nejbohatší lze v tomto směru označit sektor A nacházející se v jeho těsné blízkosti (*obr. 22*). Další sektory bohaté na nálezy jsou sektory C, C–D, na

Typ	Podtyp	Četnost	Křemen	Čedič	Pískovec	Křemenec	Opuka	Stopy opálení
těrky	upravené hrubým otloukáním (kompletní)	2					2	
brousky	polyedrický se žlábkem (kompletní)	1			1			
	fragment neurčitelný	1			1			
valounové otloukače/drtiče	pracovní stopy na jedné straně (kompletní)	5	2	2		1		1
	na více stranách (kompletní)	1		1				
	fragment neurčitelný	1	1					1

Tab. 11. Zastoupení terek, brousků a otloukačů/drtičů s charakterem a umístěním pracovních stop z příkopu rondelu. V tabulce jsou dále uvedeny druhy surovin.

Tab. 11. Representation of grinders, whetstones and hammerstones/crushers and the nature and location of use traces from the rondel ditch. The table shows also raw material types.

opačném konci zkoumané části příkopu převažují kamenné artefakty v blízkosti západního vstupu, v sektorech H a H–J.

Více než 3 ks **ŠI** poskytl pouze sektor A. Dále bylo zaznamenáno bohatší zastoupení **ŠI** v jižním úseku rondelu (sektor A až sektor D, 20 ks), oproti výrazně chudší západní a severozápadní části (sektor H až sektor K, 4 ks). **ŠI** nevykazuje vzhledem k malé četnosti nějaké výraznější znaky. Pokud bychom se zaměřili alespoň na doklady výroby, převažují úštěpy a jedno jádro (tzv. předjádrová forma) v jižním úseku příkopu (*obr. 22*).

Fragmenty **BI** byly zaznamenány pouze v sektoru A, dokládají však spíše jejich sekundární využití pro jinou než původní funkci.

Nálezy **OKI** pocházejí ze sektorů A (N=8, tj. 26,7 %), C (N=8, tj. 26,7 %), C–D (N=3, tj. 10 %), G (N=3, tj. 10 %), H–J (N=3, tj. 10 %), H (N=2, tj. 6,7 %), J–K (N=2, tj. 6,7 %) a B (N=1, tj. 3,3 %). V ostatních sektorech nebyly zaznamenány (*obr. 22*).

Nálezy nejčastějšího typu artefaktu, mlýnů a odpadu po jejich výrobě či modifikaci tvaru (21 kusů), pocházejí nejčastěji ze sektorů A až C–D (15 kusů). V několika dalších sektorech se objevují ojediněle.

Nejvíce použitých fragmentů horních mlýnů bylo vyzvednuto ze sektoru C, další pocházejí ze sektoru C–D a sektoru A. Přímé doklady po výrobě nebo modifikaci tvaru hotových nástrojů, polotovary a úštěpy, pocházejí opět nejčastěji z jižního úseku příkopu ze sektorů A (4 kusy), C (2 kusy)²⁰ a ojediněle ze sektorů B a C–D. Po několika kusech jsou doloženy i na opačném konci příkopu.

Těrky, brousky a otloukače netvoří, vzhledem k malému počtu, žádné výraznější prostorové koncentrace. Pokud se zaměříme alespoň na valounové otloukače, pocházejí častěji ze sektorů s doklady výroby **ŠI** či aktivit spojených s úpravou mlýnů (A a C v jižním úseku; *obr. 22*).

Kamenná industrie jako celek i její jednotlivé sledované kategorie (**ŠI**, **BI**, **OKI**) nevykazují žádný vertikální prostorový vzorec distribuce. Kamenné fragmenty se vyskytují na dně, ale také ve střední a vrchní části výplně příkopu.

²⁰ Ze sektoru C pochází i kompletní polotovar horního mlýnu (*obr. 24: 5*).

5.3. Mazanice

Ačkoliv mazanice představuje na výzkumech středoevropských neolitických sídlišť jeden z nejpočetnějších hmotných pramenů, nebyla jí doposud věnována větší pozornost. Zpracování mazanice z mladších období však dokládá, že skrývá cenné poznatky o konstrukcích domů či různých přístřešků, o stavbě ohnišť a pecí, o konstrukci fortifikací, o paleobotanice, o náboženských představách atd. (pro Čechy a Moravu např. *Haller – Gentizon – Kuna 2007; Vařeka 2000; 2005; Zůbek 2002*).

Z příkopu rondelu ve Vchynicích bylo získáno celkem 1383 zlomků mazanice o celkové hmotnosti 29 011 g. Mazanice byla zpracována v systému deskripce, který se volně inspiroval zásadami vypracovanými v minulosti *P. Vařekou (1992; 1995; Stolz 2009, 67)*. V první fázi byl určen u každého sektoru celkový počet fragmentů, jejich hmotnost a příměsi v těstě mazanice (*tab. 12*). Dále bylo provedeno rozdělení do základních kategorií: mazanice z ohnišť/pecí s povrchovou úpravou, mazanice z ohnišť/pecí bez konstrukčních otisků a povrchové úpravy, mazanice ze stavebních konstrukcí s otisky stavebních prvků a povrchovou úpravou, mazanice ze stavebních konstrukcí bez otisků a povrchové úpravy a „zvláštní“ mazanicové zlomky. U každé kategorie byla také rámcově určena velikost každého zlomku mazanice zařazením do skupin 0–3 cm, 3–6 cm, 6–9 cm, 9–12 cm a přes 12 cm.

Fragmenty mazanice s povrchovou úpravou a otisky stavebních prvků byly důkladně zpracovávány v následující fázi, kdy byly za pomoci jednoduchého deskriptivního systému sledovány typy otisků dřevěných konstrukcí, typy úpravy povrchu, průměr dřevěných konstrukčních prvků a v případě dvou a více otisků nebo úprav povrchu na jednom zlomu jejich vzájemný vztah a vzdálenost mezi nimi. Doposud nebyla vypracována obecnější typologie mazanicových otisků konstrukčních prvků a úpravy povrchu. Z tohoto důvodu byla vytvořena vlastní typologie na základě nalezených zlomků. Soubor členíme na základní kategorie: A – otisky tyče (průměr 2–6 cm), AJ – otisky tyče s úpravou povrchu, B – otisky tesaných a štípaných konstrukčních prvků, BJ – otisky tesaných a štípaných konstrukčních prvků s úpravou povrchu, C – otisky kuláčů (průměr přes 6 cm), CJ – otisky kuláčů s úpravou povrchu, H – otisky prutů (průměr 0–1,9 cm), HJ – otisky prutů s úpravou povrchu, J – úprava povrchu a vzájemné kombinace výše uvedených skupin (*obr. 26–31; tab. 13*).

Celkem 783 zlomků mazanice nese otisky dřevěných konstrukčních prvků nebo určitou úpravu povrchu. Mazanice obsahuje hojnou příměs obilných plev a sekaných stonků obilí nebo travin. Anorganická ostřiva nebyla zjištěna (kromě drobných kamének představujících organickou součást hmoty mazanice). Barva převládá oranžovočervená až červená vně a černá uvnitř. Ojedinele se vyskytuje šedorůžová. Velikost nalezených zlomků se pohybuje mezi 1–15 cm s jasnou převahou zlomků o velikosti 3–9 cm. Početné zlomky s otisky tyčí (94 ks) lze rozdělit na do pěti typů (*obr. 26*). Zdaleka nejhojněji se vyskytoval typ A1 (67 ks, otisk jedné tyče). Častěji máme ještě zachycen typ A2 (8 ks, výplň mezi dvěma souběžnými tyčemi) a A4 (17 ks, výplň mezi k sobě přiléhajícími, rovnoběžnými tyčemi). Typy A8 a A11 se vyskytly jen jednou. Průměr tyčí se většinou pohyboval mezi 2–4 cm a vzdálenost mezi nimi na zlomcích s více otisky v rozmezí 1–2,6 cm (kromě dvou rovnoběžných sousedících tyčí).

Rovněž hojné zlomky s otisky tyčí a úpravou povrchu (90 ks) byly rozčleněny do 22 typů. Nejpočetnější zastoupení bylo zjištěno u typu AJ1 (48 ks, vyhlazení rovného povrchu a otisk tyče z opačné strany). Vícekrát se ještě objevil typ AJ2 (9 ks, vyhlazení rovného povrchu a otisk tyče na boku), AJ3 (5 ks, vyhlazení rovného povrchu a otisk dvou rovnoběžných tyčí z opačné strany), AJ5 (4 ks, vyhlazení rovného povrchu a otisk dvou rovnoběžných tyčí na boku a z opačné strany) a AJ14 (4 ks, vyhlazení rovného povrchu a otisk dvou rovnoběžných tyčí po stranách). Ostatní typy se vyskytly pouze jednou nebo dvakrát. Naprostá většina jich patří vyhlazenému rovnému povrchu s jedním až třemi otisky tyčí na bocích nebo na opačné straně (*obr. 26*). Tyče mají v průměru opět nejčastěji 2–4 cm a vzdálenost mezi nimi na zlomcích s více otisky představuje 1,4–4 cm (kromě dvou rovnoběžných sousedících tyčí). Vzdálenost mezi povrchem a otisky na opačném konci se pohybuje mezi 0,9 a 3,6 cm. Pouze v jednom případě dosahuje 7 cm (*obr. 31: 2*).

Část mazanice s otisky tesaných nebo štípaných prvků (11 ks) byla rozdělena do tří typů (*obr. 27*) a několik dalších zlomků s otisky tesaných nebo štípaných prvků (7 ks) a úpravou povrchu bylo zařazeno rovněž do tří typů (*obr. 27*). Zdaleka nejčastější prvek (typ B1, 7 ks) představuje otisk rovné tesané nebo štípané strany dřeva. Podle otisků máme doloženy radiální štěpy kuláčů nebo silnějších tyčí a půlené tyče. Největší zjištěná šířka tesaného nebo štípaného prvku činila přes 6 cm.

Sektor	Přehled počtu a hmotnosti mazanice			Přehled mazanice z větších konstrukcí												Přehled mazanice z pecí či ohnišť										
	Celkem ks	%	Hmotnost (g)	Celkem z konstrukcí	%	S otisky	0-3 cm	3-6 cm	6-9 cm	9-12 cm	12 cm	Bez otisků	0-3 cm	3-6 cm	6-9 cm	9-12 cm	Celkem z pecí/ohnišť	%	Z ploch pecí/ohnišť	0-3 cm	3-6 cm	6-9 cm	Z pecí/ohnišť bez úpravy povrchu	0-3 cm	3-6 cm	
A	349	25,2	8314	28,7	316	23,9	128	5	85	36	1	1	188	56	124	8	0	33	55	23	15	8	0	10	8	2
A-B	173	12,5	3501	12,1	173	13,1	82	10	51	19	2	0	91	45	44	2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
B	115	8,3	1657	5,7	112	8,5	33	6	20	7	0	0	79	37	40	2	0	3	5	2	1	1	0	1	1	0
B-C	70	5,1	1104	3,8	69	5,2	30	4	24	2	0	0	39	16	22	1	0	1	1,7	1	0	1	0	1	1	0
C	64	4,6	1291	4,5	61	4,6	25	0	20	4	0	1	36	16	20	0	0	3	5	1	0	1	0	2	2	0
C-D	100	7,2	2364	8,1	96	7,3	40	0	30	8	2	0	56	17	38	1	0	4	6,6	4	0	3	1	0	0	0
D	64	4,6	815	2,8	64	4,8	13	0	12	1	0	0	51	25	26	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
D-L	183	13,2	2660	9,2	183	13,8	75	7	60	8	0	0	108	57	51	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
L	41	3	902	3,1	41	3,1	11	0	8	2	1	0	30	14	14	2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
I	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
F	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
E	13	0,9	113	0,4	12	0,9	3	0	2	1	0	0	9	9	0	0	0	1	1,7	1	1	0	0	0	0	0
E-G	6	0,4	36	0,1	5	0,4	0	0	0	0	0	0	5	4	1	0	0	1	1,7	0	0	0	0	0	1	1
G	31	2,2	1192	4,1	30	2,3	13	0	9	2	1	1	17	6	11	0	0	1	1,7	1	0	1	0	0	0	0
H	51	3,7	2431	8,4	48	3,6	22	1	11	8	0	2	26	10	12	4	0	3	5	3	0	3	0	3	0	0
H-J	25	1,8	955	3,3	24	1,8	13	0	8	5	0	0	11	2	6	2	1	1	1,7	1	0	1	0	0	0	0
J	43	3,1	768	2,6	40	3	28	5	19	4	0	0	12	5	6	1	0	3	5	3	2	1	0	0	0	0
J-K	14	1	483	1,7	13	1	6	0	4	2	0	0	7	3	3	1	0	1	1,7	0	0	0	0	1	1	0
K	16	1,2	195	0,7	15	1,1	8	1	6	1	0	0	7	6	1	0	0	1	1,7	1	0	1	0	0	0	0
Sběr	25	1,8	230	0,8	21	1,6	6	1	5	0	0	0	15	8	7	0	0	4	6,6	0	0	0	0	4	4	0
Celkem	1383	100	29011	100	1323	100	536	40	374	110	7	5	787	336	426	24	1	60	100	41	19	21	1	19	17	2

Tab. 12. Základní rozdělení zlomků mazanice z příkopu rondelu do jednotlivých kategorií podle základních typů. V tabulce je dále uvedeno jejich zastoupení v rámci sektorů.

Tab. 12. Basic classification of daub fragments from the rondel ditch into particular categories according to the basic types. The table shows also their representation within sectors.

Sektor	Počet	A	AJ	B	BJ	C	CJ	H	HJ	AB	ABJ	J	Z	AC	ACJ	Ostatní
A	128	25	26	4	2	8	2	1	1	2	3	44	3	1	1	5
A-B	82	12	13	2	0	1	0	3	1	1	0	47	0	0	0	2
B	33	13	1	0	1	0	0	1	1	0	1	14	0	1	0	0
B-C	30	4	7	1	0	0	0	0	1	0	0	17	0	0	0	0
C	25	8	5	0	0	2	0	0	0	0	1	9	0	0	0	0
C-D	40	8	8	0	1	2	0	0	0	1	0	19	0	0	0	1
D	13	3	1	1	0	0	0	0	0	1	0	7	0	0	0	0
D-L	75	7	8	1	1	0	0	0	1	2	0	53	0	1	0	1
L	11	0	1	0	0	0	0	1	0	1	1	6	0	0	0	1
I	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
F	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
E	3	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	3	0	0	0	0
E-G	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
G	13	0	3	0	0	0	0	0	1	0	2	6	1	0	0	0
H	22	4	8	1	1	0	1	0	0	2	1	3	0	0	1	0
H-J	13	3	2	0	0	0	0	0	1	1	0	6	0	0	0	0
J	28	1	5	1	1	0	0	0	0	1?	0	19	0	0	0	0
J-K	6	2	2	0	0	0	0	1	0	0	0	1	0	0	0	0
K	8	3	0	0	0	0	0	0	0	0	0	5	0	0	0	0
Sběr	6	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	5	0	0	0	0
Celkem	536	94	90	11	7	13	3	7	7	11	9	264	4	3	2	10

Tab. 13. Rozdělení zlomků mazanice z příkopu rondelu s konstrukčními otisky a úpravou povrchu do základních typů (viz obr. 26–27). V tabulce je dále uvedeno jejich zastoupení v rámci sektorů.

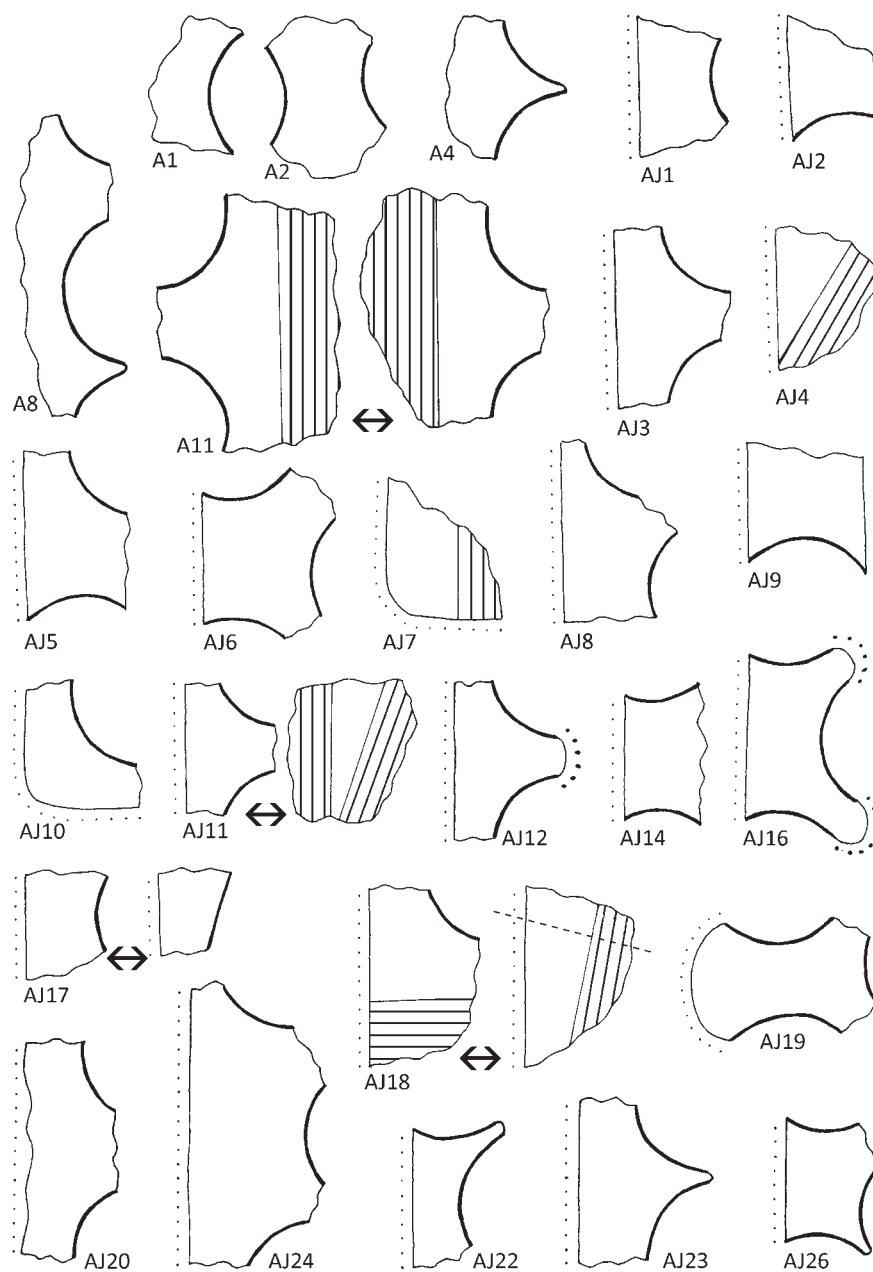
Tab. 13. Classification of daub fragments from the rondel ditch with construction imprints and surface treatment into basic types (see fig. 26–27). The table shows also their representation within sectors.

Nepočtené otisky kuláčů (13 ks) patří v naprosté převaze samotnému otisku kuláče (typ C1, 11 ks) a jen ve dvou případech vyplní spáry mezi dvěma kuláči (typ C9). Pouze ve třech případech máme doložen otisk kuláče a úpravu povrchu (obr. 28: 3 a obr. 31: 3). Velikost zjištěných kuláčů se pohybuje od 6 cm až přes 20 cm.

Celkem 14 mazanicových zlomků nese otisky prutů (7 ks) a otisky prutů s úpravou povrchu (7 ks). Samotné otisky prutů můžeme rozdělit do následujících tří typů: H1 otisk jednoho prutu (4 ks), H2 výplň mezi dvěma rovnoběžnými pruty (1 ks) a H4 výplň mezi rovnoběžnými, k sobě přiléhajícími pruty (2 ks). Mezi zlomky s otisky prutů a úpravou povrchu jasně dominuje typ HJ1 s vyhlazením rovného povrchu a otiskem prutu z opačné strany (5 ks). Průměr prutů se pohybuje mezi 1 a 1,5 cm.

Zlomky s úpravou povrchu bez otisků dřevěných konstrukčních prvků tvoří s 264 kusy nejpočetnější skupinu. V této kategorii jednoznačně dominuje typ J1 s rovným povrchem (254 ks). Ojediněle se vyskytují typy J2 se zvlněným povrchem (1 ks), J3 – roh (3 ks) a J4 s oboustranným povrchem (5 ks). Povrch je v naprosté většině případů hrubě vyhlazen do rovné až mírně nerovné plochy. V několika případech dochované prstování na vnější straně omazu dokazuje, že povrchová úprava byla někdy prováděna holými rukama. Úprava nahozením s hrubým zarovnáním povrchu se vyskytuje ojediněle. Pečlivé vyhlazení povrchu a nátěry omítek nebyly zjištěny. Síla omazu kolísá mezi 0,7–4,5 cm.

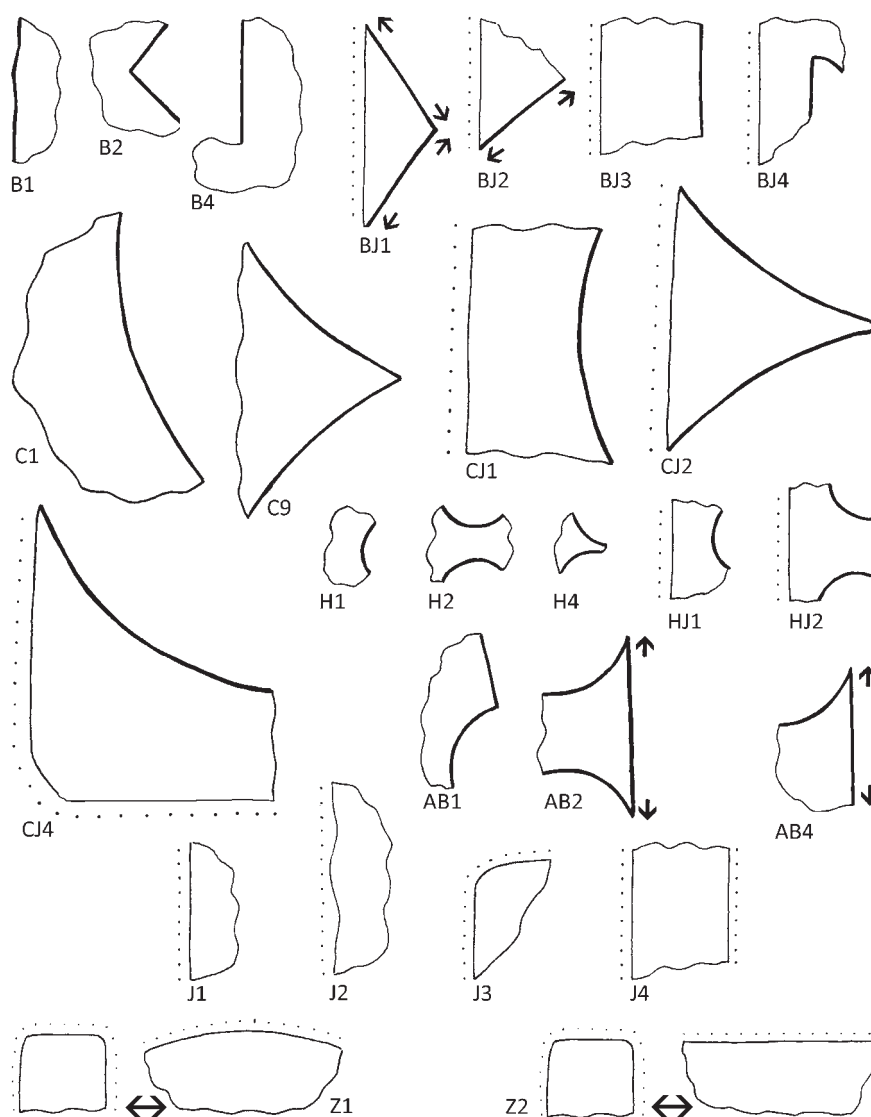
Z kombinací dvou a více typů konstrukčních prvků se častěji vyskytují tyče spolu s tesanými nebo štípanými konstrukčními prvky (12–13 ks) a tyče spolu s tesanými nebo štípanými konstrukčními prvky a úpravou povrchu (9 ks). První skupinu můžeme rozdělit na typy: AB1 rovnoběžná tyč a tesaný prvek, které k sobě přiléhají (4 ks), AB2 dvě rovnoběžné tyče a kolmý tesaný nebo štípaný prvek dotýkající se obou

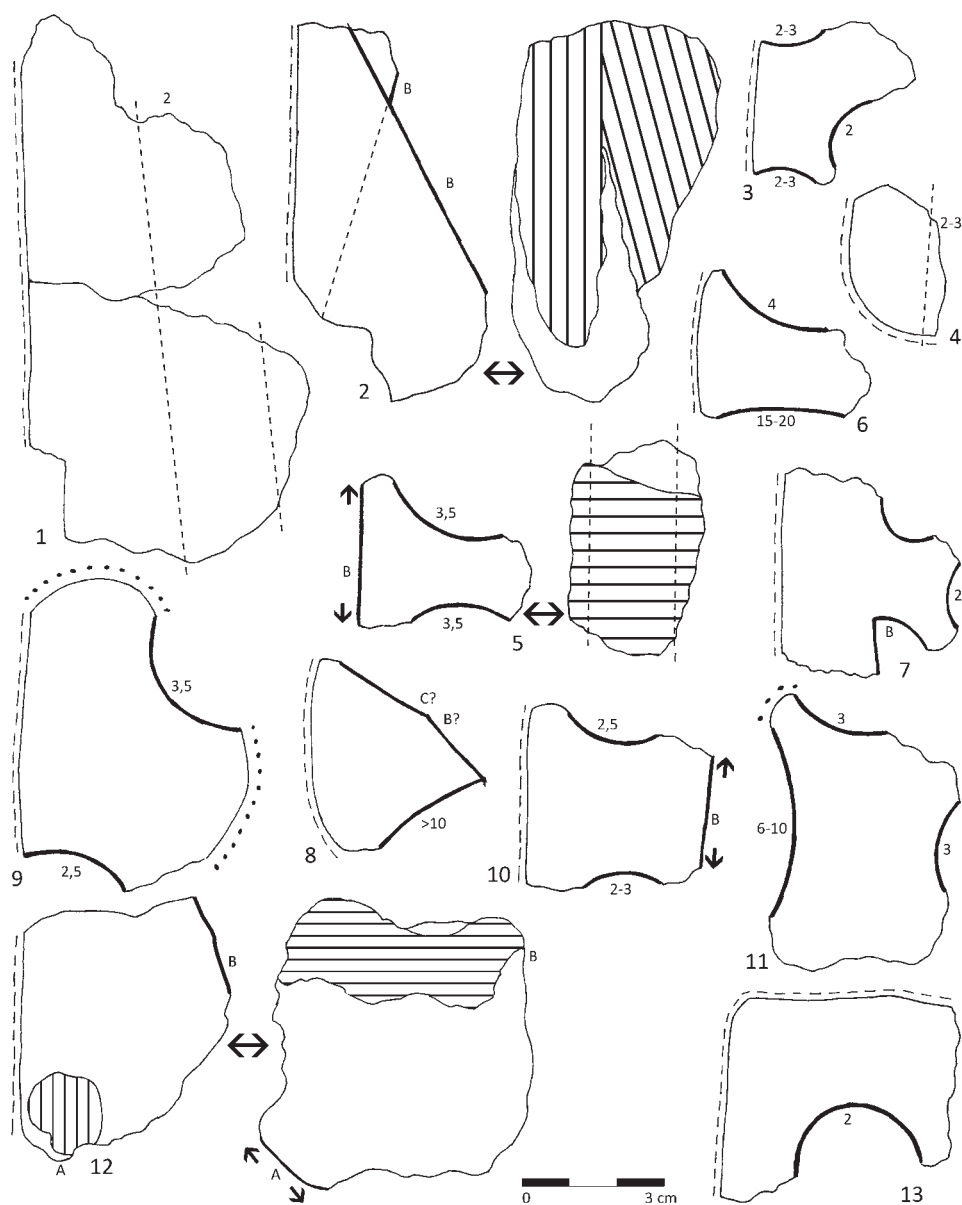
Obr. 26. Typář otisků konstrukčních prvků na mazanici: A (otisky tyčí bez úpravy povrchu; $\varnothing$ 2–6 cm); AJ (otisky tyčí s úpravou povrchu; $\varnothing$ 2–6 cm). Silná čára zvýrazňuje umístění otisků; tečkování – bez určení vyhlazení. Obr. 26–31 kreslil D. Stolz, upravila D. Stolzová.

Fig. 26. Type list of imprints of construction elements in daub: A (imprint of poles without surface treatment, $\varnothing$ 2–6 cm); AJ (imprint of poles with surface treatment, $\varnothing$ 2–6 cm). Bold line highlights the location of imprints; dotted – smoothing not detected.

Obr. 27. Typář otisků konstrukčních prvků na mazanici: B (otisky tesaných a štípaných prvků bez úpravy povrchu); BJ (otisky tesaných a štípaných prvků s úpravou povrchu); C (otisky kuláčů bez úpravy povrchu; $\varnothing$ více než 6 cm); CJ (otisky kuláčů s úpravou povrchu; $\varnothing$ více než 6 cm); H (otisky prutů bez úpravy povrchu; $\varnothing$ 0–1,9 cm); HJ (otisky prutů s úpravou povrchu; $\varnothing$ 0–1,9 cm); AB (otisky kombinace tyčí a tesaných či štípaných prvků); J (otisky s úpravou povrchu a kombinací výše uvedených skupin); Z (otisky vyhlazené do hran).
 Fig. 27. Type list of imprints of construction elements in daub: B (imprints of chiseled and chopped elements without surface treatment); BJ (imprints of chiseled and chopped elements with surface treatment); C (imprints of round wood without surface treatment; $\varnothing$ higher than 6 cm); CJ (imprints of round wood with surface treatment; $\varnothing$ higher than 6 cm); H (imprints of twigs without surface treatment; $\varnothing$ 0–1,9 cm); HJ (imprints of twigs with surface treatment; $\varnothing$ 0–1,9 cm); AB (imprints of poles combined with chiseled or chopped elements); J (imprints with surface treatment and combination of the above categories); Z (imprints smoothed to edges).

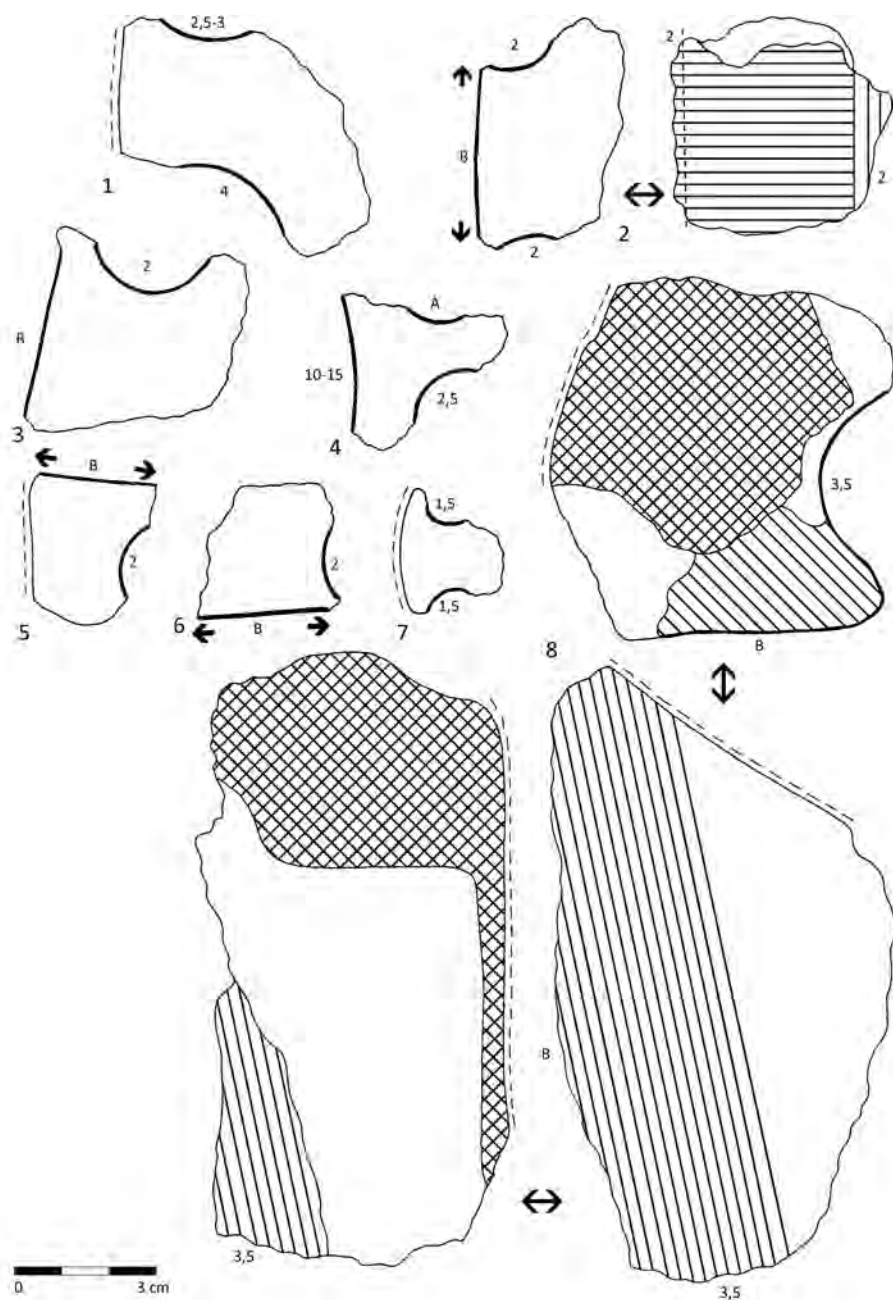
Obr. 28. Výběr mazanice s otisky konstrukčních prvků z výplně příkopu. Řazeno podle hloubky. 1: sektor A (20–30 cm); 2, 4–5: sektor A (30–40 cm); 7: sektor A (40–50 cm); 3, 6, 8, 9, 12: sektor A (50–60 cm); 11: sektor A (100–120 cm). Úprava povrchu: křížkování – velice jemné vyhlazení; čárkování – vyhlazen až hrubě vyhlazen; střídní čárek a teček – jen nahozený; výrazné tečkování – neupravený povrch mezi konstrukčními prvky.

Fig. 28. Selection of daub with construction elements imprint from the ditch infill. 1: sector A (20–30 cm); 2, 4–5: sector A (30–40 cm); 7: sector A (40–50 cm); 3, 6, 8, 9, 12: sector A (50–60 cm); 11: sector A (100–120 cm). Surface treatment: cross-like – very fine smoothing; stroke-like – smooth to roughly smoothed; alternation of strokes and dots – rough casted only; marked dotting – untreated surface between construction elements.

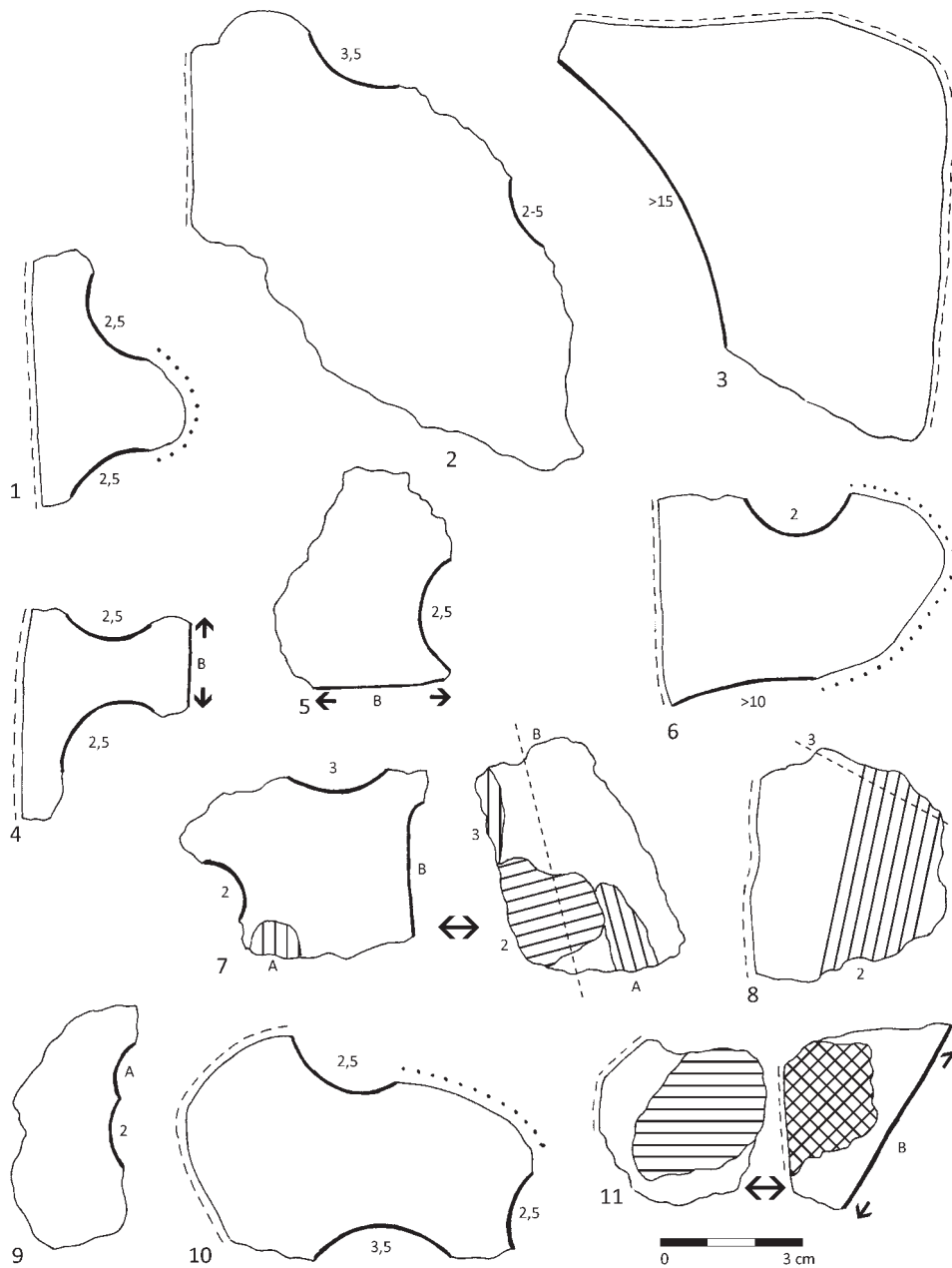

Obr. 29. Výběr mazanice s otisky konstrukčních prvků z výplně příkopu. Řazeno podle sektorů a hloubky. 1: sektor A–B (30–55 cm); 2, 4–5: sektor A–B (55–65 cm); 3, 9: sektor B (20–30 cm); 10: sektor B (30–40 cm); 6–7, 12: sektor C (20–40 cm); 8, 11: sektor C (40–60 cm); 13–14: sektor C–D (20–40 cm); 16: sektor C–D (80–100 cm); 15, 17: sektor C–D.

Fig. 29. Selection of daub with construction elements imprint from the ditch infill. Arranged according to sectors and depth. 1: sector A–B (30–55 cm); 2, 4–5: sector A–B (55–65 cm); 3, 9: sector B (20–30 cm); 10: sector B (30–40 cm); 6–7, 12: sector C (20–40 cm); 8, 11: sector C (40–60 cm); 13–14: sector C–D (20–40 cm); 16: sector C–D (80–100 cm); 15, 17: sector C–D.

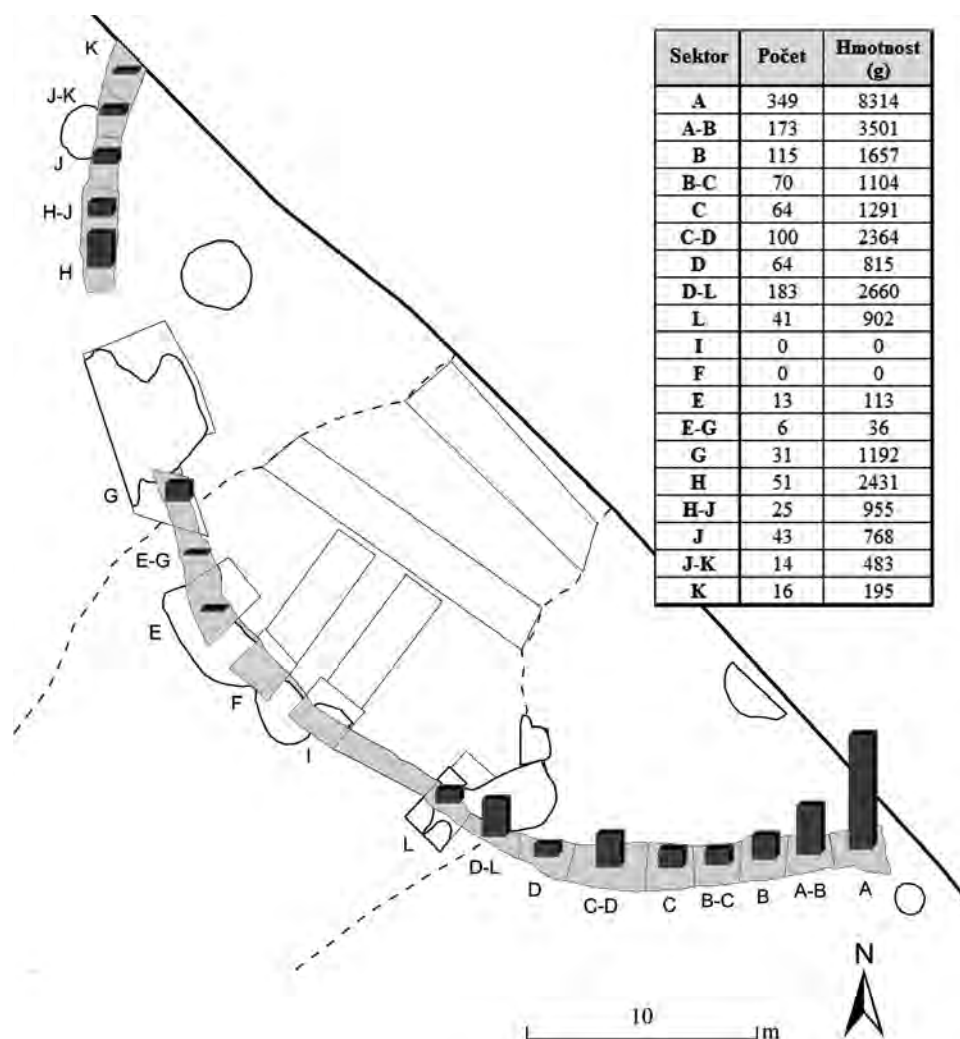
Obr. 30. Výběr mazanice s otisky konstrukčních prvků z výplně příkopu. Řazeno podle sektorů a hloubky. 1–4, 7: sektor D–L (0–20 cm); 6: sektor L (0–20 cm); 5: sektor L (20–40 cm); 8: sektor G (0–10 cm).
 Fig. 30. Selection of daub with construction elements imprint from the ditch infill. Arranged according to sectors and depth. 1–4, 7: sector D–L (0–20 cm); 6: sector L (0–20 cm); 5: sector L (20–40 cm); 8: sector G (0–10 cm).

Obr. 31. Výběr mazanice s otisky konstrukčních prvků z výplně příkopu. Řazeno podle sektorů a hloubky. 2–6: sektor H (0–20 cm); 1: sektor H (20–40 cm); 7–8: sektor H–J (60–80 cm); 9: sektor J (40–65 cm); 11: sektor J (65–70 cm); 10: sektor J–K (60–80 cm).

Fig. 31. Selection of daub with construction elements imprint from the ditch infill. Arranged according to sectors and depth. 2–6: sector H (0–20 cm); 1: sector H (20–40 cm); 7–8: sector H–J (60–80 cm); 9: sector J (40–65 cm); 11: sector J (65–70 cm); 10: sector J–K (60–80 cm).

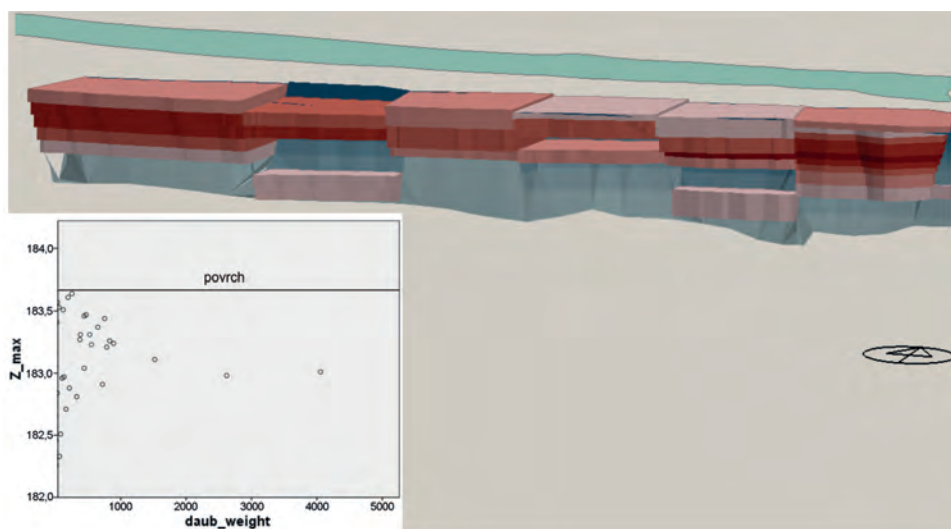
Obr. 32. Sloupce v sektorech vyjadřují relativní zastoupení mazanice (hmotnost) v rámci příkopu. V tabulce je uvedena četnost a hmotnost mazanických zlomků v rámci jednotlivých sektorů.

Fig. 32. Columns in sectors represent the relative representation of daub (weight) within the ditch. The table shows the frequency and weight of daub fragments in particular sectors.

tyčí (2 ks) a AB 4 tyč a kolmý dotýkající se tesaný nebo štípaný prvek (4 ks). U otisků tyčí spolu s tesanými nebo štípanými konstrukčními prvky a úpravou povrchu (obr. 28: 7, 10, 12; obr. 29: 6, 9; obr. 30: 5, 8; obr. 31: 4) nebyl vytvořen typář, neboť téměř všechny otisky se od sebe navzájem lišily.

Jen ojediněle máme zastoupeny kombinace některých otisků: tyčí a kuláčů (obr. 28: 11; obr. 29: 10; obr. 30: 4); tyčí, kuláčů a povrchu (obr. 28: 6; obr. 31: 6); tyčí a prutů; tyčí, prutů a povrchu (obr. 29: 13) a tyčí, kuláčů a prutů (obr. 29: 4).

Ve čtyřech případech byla zjištěna hrana o síle 2–3 cm s vyhlazenými třemi stěnami, když průběh osy horního okraje byl dvakrát kruhový (typ Z1) a dvakrát vodorovný (typ Z2). Nelze bezpečně rozhodnout, jestli se jedná o součást konstrukce, nebo o samostatný prvek.

Obr. 33. Vertikální dispozice hmotnosti mazanice (v gramech) v sektorech A až C–D.
 Fig. 33. Vertical disposition of daub weight (in grams) in sectors A to C–D.

Do kategorie zlomků mazanice s organickou příměsí bez otisků dřevěných konstrukcí patří 787 zlomků. Velikost nalezených zlomků se pohybuje mezi 1 a 12 cm. Mazanice má stejné barvy, složení příměsí i charakteristiku výpalu jako předchozí kategorie. Předpokládáme tedy, že i tyto zlomky pocházejí ze stavebních konstrukcí. U části fragmentů však nemůžeme vyloučit původ z konstrukcí pecí.

Pouze 19 kusy jsou doloženy zlomky mazanice oranžovočervené, světle hnědé a oranžovočervené se světle hnědou barvou s tvrdě vypálenou a vyhlazenou jednou plochou. Na základě rozboru mazanice z neolitického sídliště Langweiler 8 (Lüning 1988) v Porýní, zhodnocení pecí a ohnišť na neolitickém sídlišti Ehrenstein (Ziim 1965, 62–66) a vlastního srovnání se zlomky mazanice z pece 1215 z neolitického sídliště v Bylanech a průzkumu pecí na neolitickém sídlišti v Jesenicích (nepubl., vedoucí výzkumu L. Smejtek), můžeme tyto zlomky přiřadit k vypáleným plotnám (dnům) pecí a ohnišť.

Velikost nalezených zlomků se pohybuje mezi 1 a 6 cm a síla kolísá od 0,8 do 4,3 cm. Povrch mají důkladně vyhlazen do rovny nebo mírně hrbaté plochy, která bývá většinou tvrdě vypálena do šedobílé a šedočerné barvy. Opačná strana k vyhlazené ploše je výrazně omlutá a kostrbatá a nejsou na ní doloženy žádné otisky. Neolitická ohniště a pece bývají často vyloženy kameny, popřípadě zlomky keramiky, ale jejich otisky se na fragmentech mazanice v případě Vchynic nedochovaly. Organické příměsí byly přidávány do těsta pouze ojediněle. Podle makroskopických analýz provedených na sídlišti Langweiler 8 se tato mazanice skládá z čisté spraše, hlíny nebo sprašové hlíny bez přísad (Lüning 1988, 798).

Do kategorie mazanice bez příměsí náleží 41 zlomků. Barva dominuje oranžovočervená, světle hnědá a oranžovočervená se světle hnědou. Velikost se pohybuje od 1 do 9 cm. Složením hmoty a barvou se shoduje s mazanicí bez příměsí s vyhlazenou jednou stěnou, a pochází tedy z ploten ohnišť/pecí.

Podle prostorového rozložení pochází největší část fragmentů mazanice z jižního úseku rondelu (obr. 32). Nejbohatší zastoupení mají sektory A, D–L a sektor A–B (tab. 12). Rozdělení zlomků mazanice podle základních typů otisků v jednotlivých sektorech ukazuje tab. 13. V následující části se zaměříme pouze na sektory A až C–D, které vykazují nejvyšší hustotu nálezů mazanice (včetně dokladů různých konstrukcí), a výsledky analýzy lze porovnat s dalšími typy nálezů.

Mazanice se v jižní části příkopu výrazně výškově koncentruje ve střední vertikální části výplně příkopu (*obr. 33*). V ní je mazanice nejvíce zastoupená v sektorech nejbližší vstupu do rondelu. Jednotlivé kvalitativní vlastnosti mazanice (otisky konstrukce, přepálení) vykazují podobnou distribuci s tím, že přepálené fragmenty pocházející pravděpodobně z pecí nebo ohnišť se maximálně koncentrují při vstupu do rondelu v hloubkách 0–30 cm a 60–80 cm. Je pozoruhodné, že v celém souboru evidujeme velice nízké zastoupení mazanice z ploten ohnišť/pecí, které např. na neolitických sídlišťích v Langweiler 8 (*Lüning 1988*) a Žebrák (*Stolz 2009, 78*) převažují.

Všechny mazanicové fragmenty s otisky konstrukčních prvků a úpravou povrchu ve Vchynicích mají podobný ráz (velikost, barvu, tvrdost výpalu) a poměrně jednotnou škálu otisků. Výše popsané skutečnosti i nálezové okolnosti nás vedou k závěru, že soubor nepředstavuje běžný různorodý sídlištní odpad, ale jde z větší části o destrukci z větší stavební konstrukce. Podle struktury otisků můžeme hypoteticky uvažovat o nějakém typu ohrazení, které by mohlo mít souvislost s vlastní konstrukcí rondelu.

Poměrně stejnorodé konstrukční detaily umožňují popsat stavební techniku uvedené konstrukce. Pravděpodobně šlo o stavbu ze svislých nebo vodorovných tyčí o průměru 2–4 cm, které se nacházely v nepravidelných vzdálenostech od několika mm až po nejméně 4 cm. Méně často se objevují i štípané tyče, pruty a tesaná či štípaná dřeva. Ukotvení konců tyčí nemáme doloženo. V několika případech jsou prokázány i na sebe kolmé tyče, ale tento prvek není příliš častý. Kuláče a mohutnější tesané či štípané prvky tvořily nosnou konstrukci.

Na tuto konstrukci byla následně z obou stran nanášena mazanice a stěny byly vyhlazeny. Většina tyčí se nacházela uvnitř mazanicové stěny, pouze menší část byla zakomponována také do povrchu stěny. Jemnější omítka a nátěry nebyly nanášeny ani z jedné strany. Podle největších zlomků mazanice dosahovala síla stěny nejméně 8 cm.

Při odhadované váze několika desítek kilogramů pro 1 m² mazanicové stěny (např. *Haller – Gentizon – Kuna 2007, 775*) vidíme, že dochovaný soubor (z konstrukce ca 29 kg mazanice) představuje nepatrný zlomek předpokládaného původního množství.

5.4. Zvířecí kosterní pozůstatky

Charakteristickým rysem zkoumaného osteologického souboru z příkopu rondelu ve Vchynicích bylo jeho značné poškození, které se projevilo nejen ve vysokém zastoupení fragmentů kostí a zubů neurčených savců (N=361; tj. 54 %) a vysokém podílu kostí savců, u nichž se podařilo pouze odhadnout, zda patřily jedincům většího nebo středního tělesného rámce (N=123; tj. 18,4 %), ale i absencí kostí lebky a postkranialu nedospělých zvířat a podhodnocením výskytu anatomických částí skeletu menších a malých zvířat (*tab. 14*). Určené nálezy savců (N=183; tj. 27,4 %) potvrdily tři hospodářské druhy, především skot (*Bos taurus*), v menší míře prasata (*Sus sp.*) a nejméně ovce/kozy (*Ovis/Capra*).

V osteologickém souboru nebyly prokázány zbytky divokých zvířat (pomineme-li kosti prasat, u nichž nebyla v některých případech odlišena divoká forma od domácí), ani zbytky jiných skupin obratlovců. Přítomnost pozůstatků divokých zvířat v souboru však nemůžeme jednoznačně vyloučit, neboť poškozené fragmenty jejich kostí mohly být zahrnuty do skupiny blíže neurčených nálezů, které tvoří více než polovinu kostí v souboru. Z bezobratlých organismů byl objeven fragment schránky blíže neurčeného mlže v sektoru D–L, v hloubce 60–80 cm.

Zuby savců byly poškozeny zvětráváním. Přesto díky odolnější struktuře skloviny a zuboviny bylo jejich poškození méně výrazné než u kostí. Dochovaných 19 zubů patřilo domestikovanému skotu, ovčím

Druh/kategorie	NISP;N	Nd	NISP (N) + Nd	% NISP (N) + Nd	MNI
Skot (<i>Bos taurus</i>)	150	10	160	24	8
Ovce/koza (<i>Ovis/Capra</i>)	6	6	12	1,8	2
Prase domácí (<i>Sus domesticus</i>)	1	3	4	0,6	1
Prase (<i>Sus</i> sp.)	7	–	7	1	2
Střední přežvýkavec	2	–	2	0,3	–
Velký přežvýkavec	3	–	3	0,4	–
Velký savec	88	–	88	13,2	–
Střední savec	30	–	30	4,5	–
Neurčený savec	361	–	361	54	–
Mlž (<i>Bivalvia</i>)	1	–	1	0,1	–
Celkem	649	19	668	100	13

Tab. 14. Přehled druhů a kategorií živočichů determinovaných v příkopu rondelu. NISP = počet určených kostí a fragmentů, N = počet fragmentů, Nd = počet zubů, % NISP (N) + Nd = podíl určených (neurčených) kostí a fragmentů včetně zubů, MNI = nejmenší počet jedinců. Při výpočtu MNI byl zohledňován věk jedince, anatomie, část kosti a její velikost, stranová příslušnost kosti na kostře a lokalizace nálezu v objektu.

Tab. 14. Overview of animal species and categories detected in the rondel ditch. NISP = number of determined bones and fragments, N = number of fragments, Nd = number of teeth, % NISP (N) + Nd = share of determined (undetermined) bones and fragments including teeth, MNI = minimum number of individuals. To calculate MNI the age, anatomy, bone part and its size, anatomical position of the bone in the skeleton and location of the find within the feature were considered.

nebo kozám a prasatům. Většina zubů se rozpadala, proto se přesné věkové určení podařilo pouze u pěti jedinců (z 8 zubů). U 14 zubů byl sice rozpoznán druh a anatomie, nikoliv však věk. U turů (jejichž úmrtní věk byl stanoven na základě údajů v metodické studii *Higham 1967*) byli potvrzeni dva tělesně dospívající jedinci ve věku 3,5–4 roky a jeden jedinec starší 3 let. Méně než čtyřletí tuři byli pravděpodobně usmrceni na maso. Podobně tomu bylo zřejmě i u 1–2 leté ovce/kozy a 18–20 měsíčního prasete. Věk prasete byl určen podle typu obrusu zuboviny (*Grant 1982; Horard-Herbin 1997*) a věk ovci/koz podle indexu vypočítaného z výšky korunky stoliček a jejich spodní šířky (*Helmer – Vigne 2004*). Zbytky dentice juvenilních zvířat nebo zvířat dospělých, dlouhodoběji udržovaných v chovu, nebyly při analýze prokázány. Navzdory tomu, že většina dlouhých kostí byla rozpadlá na malé části, podařilo se v ojedinělých případech určit věk také na základě posouzení stavu jejich kloubních zakončení (*Silver 1969*). V případě kostí turů, kterých je v souboru nejvíce, výsledky naznačují, že většina zkoumaných jedinců byla starších 1,5–2 let a obvykle se dožívala 3–5 let, což je v souladu s určením věku podle zubů. U menších kopytníků chyběla data pro vyslovení obecnějšího závěru k problematice úmrtního věku.

Nejvíce nálezů zvířecích kosterních pozůstatků (*obr. 34*) pocházelo ze sektoru A (N=385, tj. 57,6 % ze všech nálezů), méně ze sektoru A–B (N=31, tj. 4,6 %), B (N=11, tj. 1,6 %), B–C (N=14, tj. 2,1 %), C (N=19, tj. 2,8 %) a C–D (N=2, tj. 0,3 %). Malé množství osteologického materiálu bylo objeveno také v sektoru D–L (N=2, tj. 0,3 %). V sektoru H (N=114, tj. 17,1 %) bylo určeno 92 zlomků dvou rozpadlých rohů, pravděpodobně z lebky jednoho dospělého тура v hloubce 60–80 cm. Uvedený sektor se nacházel u západního vstupu do rondelu. Nálezy ve zbylých sektorech lze označit za ojedinělé: H–J (N=1, tj. 0,1 %), J (N=2, tj. 0,3 %), J–K (N=2, tj. 0,3 %), K (N=1, tj. 0,1 %), L (N=7, tj. 1 %) a začišťování povrchu (N=76, tj. 11,4 %). Počty kostí a zubů jednotlivých druhů a kategorií zvířat v každém sektoru jsou uvedeny v *tab. 15–16*.

Co se počtu kostí a zubů hospodářských druhů týče, patřily sektory A a A–B mezi nálezově bohatší (viz *tab. 15–16*). Ve zbylých sektorech se vyskytovaly ostatky určených druhů zvířat jen výjimečně (např. třenový zub skotu v sektoru C a L). Kosti a zuby skotu i ovci/koz byly zachyceny také při povrchovém začišťování příkopu.

Druh/kategorie	A	A–B	B	B–C	C	C–D
Skot (<i>Bos taurus</i>)	48	11			1	
Prase (<i>Sus sp.</i>)	7	1				
Ovce/koza (<i>Ovis/Capra</i>)	8					
Střední přežvýkavec	1					
Velký přežvýkavec	3					
Velký savec	54	4		1	6	2
Střední savec	28		1		1	
Neurčený savec	236	16	10	13	11	
Celkem	385	32	11	14	19	2

Tab. 15. Přehled počtu kostí a zubů všech druhů a kategorií živočichů potvrzených v sektorech A, A–B, B, B–C, C, C–D.

Tab. 15. Overview of the number of bones and teeth of all animal species and categories confirmed in sectors A, A–B, B, B–C, C, C–D.

Druh/kategorie	H	H–J	J	J–K	K	L	D–L	začišťování
Skot (<i>Bos taurus</i>)	92*	1				1		6
Prase (<i>Sus sp.</i>)	3							
Ovce/koza (<i>Ovis/Capra</i>)								4
Střední přežvýkavec								1
Velký savec	3		1		1	1		15
Neurčený savec	16		1	2		5	1	50
Neurčený mlž							1	
Celkem	114	1	2	2	1	7	2	76

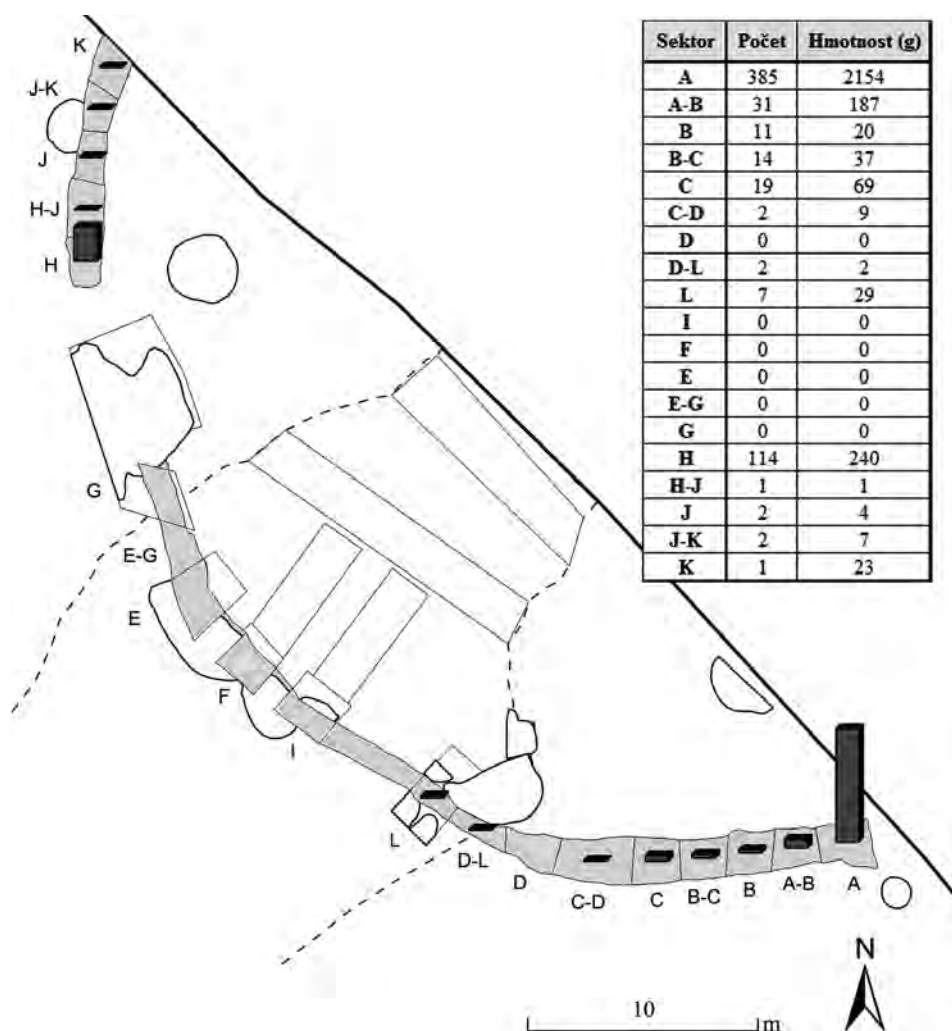
Tab. 16. Přehled počtu kostí a zubů všech druhů a kategorií živočichů potvrzených v sektorech H, H (Z vstup), H–J, J, J–K, K, L, D–L a kostí nalezených při začišťování objektu. * zlomky 2 rohů pravděpodobně jednoho dospělého tura.

Tab. 16. Overview of the number of bones and teeth of all animal species and categories confirmed in sectors H, H (West entrance), H–J, J, J–K, K, L, D–L and bones found during cleaning of the feature. * fragments of 2 horns probably from one adult bovid.

Vertikální distribuce kostí nevykazovala žádný obecně zajímavý trend, materiál se vyskytuje v celé mocnosti výplně příkopu. Těžiště hmotnostního výskytu kostí však leží jednoznačně v sektoru A nejbližší vstupu do rondelu.

V sektoru A (tab. 17) byly objeveny v hloubce 0–30 cm kostěné zbytky všech hospodářských zvířat zjištěných v lokalitě. Shodně se jednalo o fragmenty lebek (např. čelistí, nosní nebo týlní kosti), články prstů, kosti záprstí a nártu, zbytky žeber, hlezňové kosti nebo některých obratlů (např. ocasu), resp. ty části skeletu, které nesou méně svaloviny a lze je považovat za odpadní. V hloubce od 30 do 60 cm se nevy-skytovaly kosti malých kopytníků, jen ostatky skotu. Ty se nejvýrazněji projeví v hloubce 40–50 cm. Je potřeba zdůraznit, že celkový počet nálezů v této vrstvě byl obecně nízký, proto dominanci kostí turů nelze v tomto případě podrobněji komentovat. Pro hloubkový interval 30–70 cm lze shrnout, že množství kostěných nálezů (11,1 % ze všech určených nálezů v sektoru A) nepřekročilo počet dvou exemplářů na vrstvu. Kostí prasat, oproti zbytkům skeletů turů, nebyly nalézány vůbec a kosti ovcí a koz, až na výjimku prvního krční obrátle (s minimálně pěti mělkými zářezy na ventrální straně) dospělého jedince, také ne. V hloubkovém rozmezí 30–70 cm byly objeveny především kosti spodních partií končetin, např. hlezňová nebo patní kost – v jednom případě z tura mladšího 3–3,5 roku (*Silver 1969*), kost záprstí nebo nártu, také

Obr. 34. Sloupce v sektorech vyjadřují relativní zastoupení zvířecích kostí v rámci příkopu. V tabulce je uvedena četnost a hmotnost kostí v rámci jednotlivých sektorů.

Fig. 34. Columns in sectors represent the relative representation of animal bones within the ditch. The table shows the frequency and weight of bones in particular sectors.

poškozená žebra a zcela ojediněle horní část diafýzy holenní kosti s nepřirostlým kloubem potvrzující tura mladšího 3,5–4 let (*Silver 1969*). Množství kostí i zubů skotu a prasat opět narůstalo od 70 cm do 100 cm (*tab. 17*). Řadíme sem 37 % kostí a zubů ze všech určených nálezů v sektoru A. Z pohledu rozdělení anatomie byla tato vrstva víceméně shodná s vrstvami od 0 do 70 cm. Opět byla objevena hlavně autopodia končetin, žebra a lebeční úlomky. Ve dvou nejhlouběji položených vrstvách, 100–120 cm a 120–150 cm, byly určeny výhradně kosti skotu, které tvoří 9,2 % určených kostí ze všech určených nálezů v sektoru A. Konkrétně byla při archeologickém výzkumu zachycena necelá řezáková a skalní kost, zlomek trnového výběžku hrudního a krčního obratle a 2. článek prstu tohoto domestikanta. V *tab. 17* je patrný rozdíl mezi NISP (počtu určených kostí) skotu a menších hospodářských kopytníků v hloubkách 0–30 cm, 30–70 cm

Hloubka (cm)	Kosti ve vrstvě	Skot		Ovce/koza		Prase	
	N	NISP	% N	NISP	% N	NISP	% N
0–10	102	11	10,8	1	1		
10–20	51	3	5,9	1	2	1	2
20–30	33	5	15,2	1	3		
30–40	33	2	6,1				
40–50	8	2	25				
50–60	14	1	7,1				
60–70	5			1	20		
70–80	48	9	18,8	1	2,1	2	4,2
80–100	46	7	15,2			1	2,2
100–120	24	2	8,3				
120–150	21	3	14,3				
Celkem	385	45	–	5	–	4	–

Tab. 17. Počet určených kostí, zubů a fragmentů (NISP) hospodářsky využívaných druhů a podíl (% N) jejich kostí a zubů z celkového počtu kostěných nálezů v jednotlivých vrstvách sektoru A.

Tab. 17. Number of determined bones, teeth and fragments (NISP) of economically exploited animals and share (% N) of their bones and teeth in the total number of bone finds in particular layers of sector A.

a 70–100 cm. Statistické testování nebylo provedeno z důvodu nízkého množství kostěných nálezů. Rozdíly v anatomii nebyly zřetelné. Ve všech vrstvách byly zachyceny kosti považované za odpadní.

Tento závěr podporuje také evidence anatomie skotu a prasete v **sektoru A–B**, kde se vyskytovaly (např. vrstvami) kosti nártu, fragmenty lebek nebo žebra. V sektoru A–B bylo objeveno 32 kostí, z toho pouze 12 jich bylo determinováno (tab. 15). Z tohoto důvodu nemohla být provedena detailnější studie vrstev jako v případě sektoru A.

Kromě druhového zastoupení a anatomie byly v jednotlivých vrstvách **sektoru A** sledovány rozdíly v množství opálených kostí a kostí obohacených o anorganické látky z půdního prostředí, kdy se tyto látky koncentrují na povrchu kostní tkáně (tzv. permineralizace). Pro každou vrstvu byl vypočítán podíl opálených a permineralizovaných kostí a zubů ze všech kostí v dané vrstvě, a to bez ohledu na to, zda byl nebo nebyl určen druh zvířete nebo anatomie (tab. 18). Proto byly do výpočtu zahrnuty také zbytky koster neurčených živočichů. U opálení bylo sledováno zbarvení jednotlivých zlomků kostí. Jednalo se o přechody od hnědé, přes černou, šedou až bílou. Tato barevná škála odpovídá teplotám začínajícím na 350 °C až teplotám překračujících 1000 °C (Shipman 1988). Jestliže se v některé z vrstev objevily opálené zbytky kostí, nepřevažovalo jedno zbarvení odpovídajícímu jednomu teplotnímu intervalu, ale vždy se vyskytovala směs spálených kostí při různých teplotách spolu s neopáleným materiálem. Tento jev se opakoval ve všech vrstvách sektoru A. Vysoké teploty naznačují, že zvířecí kosti a zuby byly odpadem páleným v ohni. Výskyt spálených a permineralizovaných kostí byl, s výjimkou svrchních vrstev (0–10 cm a 10–20 cm), velice podobný (tab. 18). Množství takto tafonomicky zasaženého osteologického materiálu shodně klesalo ve 30–40 cm, 60–70 cm a 100–120 cm. Nejvyšší podíl spálených kostí a kostí obohacených o minerální látky z okolního prostředí byl patrný v hloubkách 40–50 cm a 80–100 cm. Kostěné zbytky, které byly s přihlédnutím k archeozoologickým závěrům výše označeny jako odpadní, mohly být v sektoru vrstveny nerovnoměrně, případně s určitým časovým odstupem.

Tafonomické šetření bylo provedeno také u **sektoru A–B**. Oproti sektoru A zde byly objeveny zlomky kostí (4 ks) opálené pouze dohněda. Toto zbarvení odpovídá teplotám ca 250–550 °C (Shipman 1988), kdy ještě není kompletně spálena organická složka kosti (Kiszely 1973). Jiný stupeň opálení nebyl pozorován. V tomto sektoru platí, že spálené kosti byly smíšeny se zbytky zvířat bez jakýchkoliv známek opálení. Opálené kosti byly zaznamenány ve dvou vrstvách sektoru A–B, v hloubce 55–65 cm a 100–120 cm. Výjimkou nezůstaly ani permineralizované kosti, s tím rozdílem, že jich bylo méně (2 ks) než v sektoru A.

Hloubka (cm)	Kosti ve vrstvě	Opálení		Permineralizace	
	N	N	% N	N	% N
0–10	102	17	17	32	31,4
10–20	51	6	11,8	16	31,4
20–30	33	8	24,2	11	33,3
30–40	33	7	21,2	3	9,1
40–50	8	3	42,9	2	25
50–60	14	2	14,3	1	7,1
60–70	5				
70–80	48	12	26	4	8,3
80–100	46	18	42,9	6	13
100–120	24	1	4,2		
120–150	21	4	19	2	9,5
Celkem	385	78	–	77	–

Tab. 18. Přehled opálených a permineralizovaných kostí v jednotlivých vrstvách sektoru A. N = počet kostí a fragmentů opálených/permineralizovaných kostí v příslušné vrstvě, % N = podíl kostí a fragmentů včetně zubů v příslušné vrstvě.

Tab. 18. Overview of burned and permineralized bones in particular layers of sector A. N = number of bones and fragments of burnt/permineralized bones in particular layer, % N = share of bones and fragments including teeth in the particular layer.

Nálezy lebek a rohů větších savců (zejména turů), které jsou uváděny v publikovaných osteologických souborech z příkopů rondelů (*Podborský 2006*, 144, 147; *Bertemes – Northe 2007*, 149, 160, viz také Abb. 3), byly zaznamenány v několika hloubkových úrovních **sektoru A** (od povrchu skrývky do 40 cm a v hloubce 70–150 cm) a v **sektoru A–B** (v hloubce 100–120 cm). Nicméně právě v těchto sektorech, ve stejných hloubkách, jsou největší koncentrace kostí z různých anatomických částí. V **sektoru H** (v hloubce 60–120 cm) byly zachyceny pouze zbytky lebek, zatímco ve vyšší hloubkové úrovni (od povrchu skrývky do 60 cm) se vyskytovaly výhradně kosti postkranialu. Je třeba znovu připomenout, že celkový počet determinovaných anatomických jednotek objevených v sektoru H, pomineme-li rozpadlý roh tura, byl nízký (N=5).

6. Absolutní datování příkopu rondelu

Pro absolutní datování příkopu rondelu bylo vybráno 6 zvířecích kostí tak, aby bylo možné porovnat data z různých úseků příkopu a také z různých hloubek jeho výplně (*tab. 19*).²¹ Ze vzorků č. 19, 20, 44, 49 a 86 bylo extrahováno dostatečné množství kolagenu, potřebné pro dataci, vzorek č. 132 musel být vyřazen. Výsledná data se po kalibraci pohybují v intervalu 4992–4679 BC (*obr. 35*).

Nejvíce dat poskytl sektor A při jižním vstupu do rondelu. Je však nápadné, že vzorek č. 19 (z vrstvy 0–10 cm) se spolu se vzorkem č. 44 (z vrstvy 120–150 cm) pohybují v podobném intervalu 4992–4775 BC, zatímco vzorek č. 20 (z vrstvy 10–20 cm) odpovídá ostatním datům ze sektorů C a H, jež pocházejí ze spodních i středních partií příkopu

²¹ Výběr byl ovlivněn také stavem dochování kostí a jejich absencí v některých úrovních výplně. Vzorky byly odeslány do Poznań Radiocarbon Laboratory.

Č. vzorku	Sektor: hloubka	Druh	Anatomie	Poznámka	Délka (mm)	Hmotnost (g)
Vchynice 19	A: 0–10 cm	velký savec	ilium (pelvis)	savec velikosti skotu, křídový charakter kosti, eroze	81	30
Vchynice 20	A: 10–20 cm	velký savec	mandibula	savec velikosti skotu, povrchová eroze, starobylý vzhled	88	20
Vchynice 44	A: 120–150 cm	skot	vertebra thoracica	povrchová eroze, starobylý vzhled	125	33
Vchynice 132	A–B: při dně	velký savec	neurčená kost (diafýza)	kost morfologicky blízká metapodiū, starobylý vzhled, velmi silná eroze	106	16
Vchynice 49	C: 140-dno	velký savec	neurčená kost (diafýza)	savec velikosti skotu, na povrchu kosti otisky kořínků rostlin	91	24
Vchynice 86	H: 40–60 cm	velký savec	humerus	savec velikosti skotu, křídový charakter kosti, eroze	160	124

Tab. 19. Přehled zvířecích kostí odebraných z příkopu rondelu pro radiokarbonové datování a jejich determinace.
Tab. 19. Overview of animal bones extracted from the rondel ditch for radiocarbon dating and their determination.

(v rozpětí 4850–4679 BC). Vzhledem k hojnému výskytu keramických zlomků ve svrchní a střední partii sektoru A, které lze zařadit do staršího až středního stupně STK, zde nemůžeme vyloučit také výskyt starších zvířecích kostí. Výsledná data ze vzorků č. 20, 49 a 86 kladou dobu ukončení funkce rondelu, pro kterou byl objekt původně vybudován, přibližně k období kolem 4850–4700 BC.

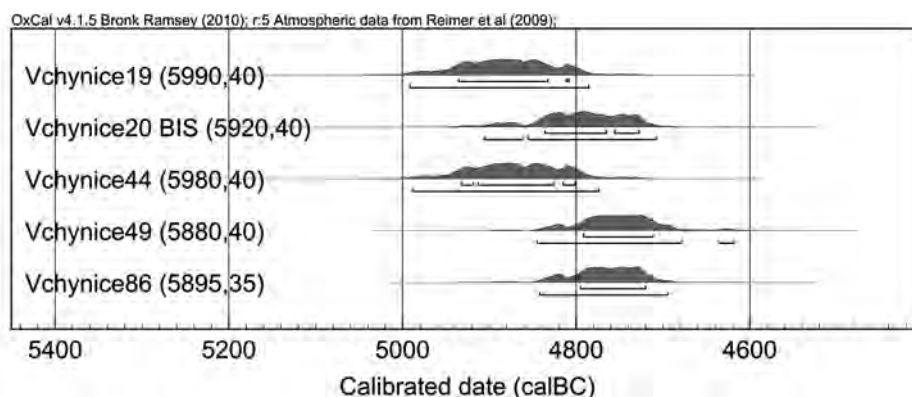
Dobu vyhloubení příkopu a období využití rondelu k jeho primárnímu účelu můžeme podle uvedených zjištění klást do období před 4850 BC, podle uznávané relativní chronologie tedy na samý počátek mladšího stupně – STK IVa1 (viz *Pavlu – Zápotocká 2007*, 43). Podle polohy postneolitických objektů (*obr. 3*) a podle absence nálezů z těchto období ve výplni příkopu nebyla tato konstrukční část rondelu ve Vchynicích dále využívána.

7. Závěr

Důležitou rovinu studia neolitických rondelů představuje problém, zda jsou nálezy, které se dostaly do příkopů intencionálním produktem lidského jednání, nebo jsou pouze výsledkem přírodních procesů.

Na základě výsledků studia rondelu v dané lokalitě lze interpretačně poukázat na indicie, které svědčí o původu výplně i o aktivitách probíhajících v jeho blízkosti. V první řadě je možné odmítnout tezi o chronologické i typové homogenitě výplně (viz první interpretační model v úvodu této práce). Tato premisa je často sice nevyřčeným, ale latentně přítomným předpokladem archeologických studií. Přitom jak vertikální, tak horizontální distribuce archeologických nálezů ve výplni svědčí o výrazné odlišnosti jejich různých parametrů (kvantitativních i formálních), a to právě vzhledem k dané pozici v rámci hmoty výplně původního příkopu.

Dno a přilehlé vertikální partie obsahují minimum nálezů, což je obzvláště patrné u keramických nálezů. Nacházejí se zde střepy středně velké i velké, ale ne malé (*obr. 18*).

Obr. 35. Kalibrovaná radiokarbonová data ze zvířecích kostí. Typy kostí a jejich pozice v příkopu viz *tab. 19*. Vytvořil T. Goslar (Poznaň Radiocarbon Laboratory).

Fig. 35. Calibrated radiocarbon dating from animal bones. For bone types and their position in the ditch see *tab. 19*. Designed by T. Goslar (Poznaň Radiocarbon Laboratory).

Střepey zde nejsou omléte ani nevykazují nižší hodnoty S/W indexu (*obr. 19*). Mazanice se zde nenachází vůbec, zvířecí kosti ojediněle. Celkový charakter této části příkopu svědčí pro neintencionální způsob vzniku výplně, který je souhrnně označován jako splach.

Střední část příkopu obsahuje velké množství nálezů a u mazanice dokonce daleko nejvíc z celé hmoty výplně (*obr. 33*). Vyskytují se zde velké i průměrné střepey, ale ne malé. U S/W indexu jsou zde typické všechny sledované kategorie. Daná vertikální partie však není z hlediska sledovaných parametrů jednotná, ale vykazuje vysokou míru heterogenity. Jednotlivé vertikální segmenty této střední části proto nejspíše svědčí o událostním charakteru výplně, tj. nálezy se sem dostávaly v krátkém časovém horizontu, který měl obvykle podobu jasně ohraničených akcí (okamžitá skartace odpadu, planýrka atd.).

Svrchní část výplně je typická vysokým počtem i hmotností keramických fragmentů (*obr. 17*). Střepey jsou zde v porovnání s nižšími vrstvami menší a mají nižší S/W index. Nachází se zde i poměrně velké množství mazanice a zvířecích kostí (*obr. 33; tab. 18*). Charakter svrchní části příkopu svědčí podle autorů této studie o intencionálním původu výplně, která se však tvořila delší dobu, a nemá tak událostní charakter střední vrstvy. Spíše je možné předpokládat, že v době zaplňování této svrchní části sloužil příkop delší dobu pro standardní deponování běžného sídlištního odpadu.

Důležitá je odlišnost výplně části příkopu, který přiléhal ke vstupu do rondelu (sektor A). Nejen že je zde hustota nálezů třikrát vyšší než v jiných částech, ale současně se svými parametry liší i jednotlivé kvalitativní vlastnosti nálezů. Tento trend je v souladu s existencí komunikace vstupující do jižní brány rondelu. Podél cest dochází ke zvýšené skartaci, a to nejen běžného sekundárního odpadu, ale také odpadu primárního (*Hayden – Cannon 1983*). Právě to může být i případ zvířecích kostí, které našly své místo ve vstupové partii příkopu ve Vchynicích.

Klíčovým problémem všech archeologických pramenů je dešifrování vztahu mezi absolutní chronologií, proměnami stylu artefaktů a formativními procesy. Pro rondely platí tyto otázky tím víc, čím silnější je snaha považovat artefaktuální výplň příkopu za homogenní

a ztotožňovat tyto předměty s dobou primární funkce rondelu. Je přitom nepochybné, že vzájemný vztah, zmíněný v úvodu tohoto odstavce, je v případě neolitických kruhových areálů nesmírně komplexní a že se nikdy neobejde bez detailní analýzy partikulárních případů.

Budeme-li ve Vchynicích sledovat prostorovou dispozici chronologicky určitelných keramických fragmentů, můžeme se maximálně dobrat určitého trendu. Tento „rozmazaný“ obraz je možné přičíst skutečnosti, že přesněji lze chronologicky taxovat pouze malý díl střepů a že samotný stylový vývoj výzdoby čehokoliv v živé kultuře nemusí být skokový. Přesto můžeme tvrdit, že keramické fragmenty z nižších partií výplně příkopu obvykle patří svou výzdobou do mladšího stupně STK. Střepey s výzdobou staršího stupně jsou naopak typické pro vyšší vertikální části příkopu. Navíc pro ně platí pozitivní korelace s celkovým množstvím střepů v daném úseku (vertikálním i horizontálním).

Jak lze modelově interpretovat vznik výplně příkopu ve Vchynicích? Tafonomické procesy probíhající v experimentálně vyhloubeném hrotitém příkopu byly systematicky sledovány belgickými badateli (*Broes – Bosquet 2007*). Podle jejich pozorování se eroze příkopu zpomaluje v souvislosti s rozšířením vegetace. Během sedmi měsíců nebylo pozorováno žádné radikální zanesení příkopu, pouze eroze stěn měla za následek zaplnění dna (špice) do výše 50 cm. Postupně se objevily výhonky rostlin v celém průběhu příkopu, i na jeho dně (zhruba po 9 týdnech). Vegetace byla zpočátku překrývána opakovanými sesuvy půdy, což mělo za následek vytvoření střídavých tmavě a světle zbarvených vrstviček v úrovních nad prvotním splachem. Po souvislém pokrytí příkopu vegetací byl přírodní proces zaplňování příkopu radikálně zpomalen, ne-li zastaven (*Broes – Bosquet 2007*, 146). Tento model lze aplikovat i ve Vchynicích:

- Velmi brzy po dokončení příkopu se jeho hrotité dno a navazující partie zaplnily splachem ze stěn i z povrchu (hloubka ca 150 cm od povrchu – dno). Součástí výplně se stalo i malé množství artefaktů. Keramické fragmenty zde mají tendenci být větší, ale zároveň omléte. To svědčí o tom, že nejde o pozůstatky nádob, které svou funkci skončily chronologicky bezprostředně před stavbou rondelu. Naopak byly tyto střepy součástí odpadu na povrchu, kde – na rozdíl od menších fragmentů – přečkaly fázi intenzivní destrukce a rozpadu.

- Po přirozené stabilizaci stěn a dna příkopu se jeho další výplň tvořila zřejmě pomalu a je dílem především lidské aktivity (hloubka ca 50/60–150 cm od povrchu²²). Ty mají podobu časově jasně vymezených „akcí“, takže je střední vertikální část výplně nehomogenní, tvořená výrazně zvrstvenými segmenty. Typickým příkladem je vrstva mazanice obsahující řadu konstrukčních stop, které naznačují, že jde o větší část destruované (a spálené) stavby (objevuje se v hloubkách ca 50–80 cm; *obr. 33*). Střepey ze střední horní vertikální části příkopu mají tendenci být náchylné k další fragmentizaci (vysoký S/W index). To je náznak, že nemohlo jít o fragmenty ponechané na povrchu a přemístěné do příkopu splachy, ale jsou to intencionálně vhozené střepy. Podle výsledků kvalitativní analýzy zachování tvarů a fragmentizace keramiky není v příkopu rondelu doložena ani v jednom případě celá keramická nádoba, která by svědčila o jakémsi záměrném rozbíjení keramiky během rituálů, a ani výsledky analýzy tvarů či výzdoby nevykazují odlišnosti od běžného

²² Rozdíly v udávaných hloubkách jsou způsobeny rozdílnou mocností mechanických vrstev v jednotlivých sektorech.

sídlíštního materiálu (z regionu severozáp. Čech viz *Zápotocká 2009*, 86–88; jinak *Řídký 2011*, 225). Určitým dokladem současnosti některých vrstev v této úrovni jsou fragmentarizované ker. nádoby, jejichž jednotlivé střepy byly nalezeny v různých mechanických vrstvách v rámci sektorů (viz *obr. 10: 11–12; 11: 4–5, 17–18; 13: 8–9*). Dalším dokladem odpadního charakteru nálezů z této úrovně jsou různě opálené pozůstatky zvířecích kostí, které rovněž odpovídají běžným nálezům na neolitických sídlištích (včetně lebečních partií turů). Stejný obraz zde ukazují doklady výrobních či reparačních aktivit kamenných nástrojů, zejména u dvoudílných mlýnů, a výskyt valounových otloukačů.

- Svrchní část výplně vykazuje homogenní charakter (úroveň skrývky až ca 50/60 cm). Zároveň obsahuje velké množství nálezů keramiky. Ty jsou všech velikostí a rovněž různých hodnot S/W indexu a různého stupně dochování s výjimkou zcela omletých střepů, které zde nejsou. Také z této úrovně pocházejí rekonstruované ker. nádoby, jejichž fragmenty byly vyzvednuty z různých mechanických vrstev (*obr. 11: 14–15*). Zároveň zde byly identifikováni ker. jedinci z fragmentů pocházejících z rozdílných mechanických vrstev a sektorů (*obr. 13: 4–5, 6–7*). Domníváme se, že svrchní část výplně příkopu vznikla následkem dlouhodobých skartačních aktivit. Ty dáváme do souvislosti s definitivní proměnou funkce areálu, který už podle materiálu v předchozí úrovni přestal sloužit původnímu účelu a příkop (se svým okolím) byl používán pro deponování odpadu.

Otevřenou otázkou zůstává přítomnost keramiky a zřejmě i dalších nálezů z období STK II–III ve svrchní partii a částečně i ve střední partii příkopu, stejně jako nález jednoho střepu LBK ve střední vertikální partii výplně v sektoru A–B. Pokud souvisejí pozůstatky jakéhosi ohrazení ve formě mazanice s rondelem (podle průběhu mazanicové vrstvy na profilech nelze rozhodnout, zda doplňovalo či nahrazovalo vnitřní kůlovou palisádu, nebo ohrazovalo rondel z vnější strany), můžeme právě událost jeho destrukce (požárem) považovat za definitivní ukončení primární funkce rondelu. Starší keramika STK se vyskytuje ve stejné úrovni výplně a ve vyšších úrovních, převažují u ní stupně abraze 2 a 3 (částečně a kompletně otržené střepy). Do výplně příkopu rondelu se keramika LBK a STK II–III mohla dostat přírodními postdepozičními procesy z kulturního souvrství, nebo také během záměrného zahazování odpadu zeminou z okolí rondelu. Můžeme rovněž uvažovat o přítomnosti valu, navršeného během hloubení příkopu, kdy bylo porušeno starší kulturní souvrství, a jeho následné destrukci. Jasnější odpověď však mohou přinést pouze přírodovědné (mikromorfologické analýzy) vzorků odebraných během terénního výzkumu. Ve Vchynicích nebyly během terénního výzkumu v r. 2008 takové vzorky odebírány, dvě třetiny rondelu však zůstávají zachovány na přilehlém poli.

Naše závěry vycházejí z menší zkoumané části příkopu (přibližně jedné třetiny) jednoho konkrétního rondelu a nelze je jistě generalizovat. Jsou však podnětem k opatrnosti při interpretacích funkce mladoneolitických rondelů na základě nálezů z výplně. Z nálezové situace ve Vchynicích lze dešifrovat dataci *post quem* pro ukončení funkce rondelu, pro kterou byl vystavěn. S určitou pravděpodobností lze dále uvažovat o některých dalších konstrukčních částech rondelu (omítnutém kůlovém ohrazení), které se nemusí v terénu projevit ve formě běžně evidovaných zahlubených objektů (příkopu, žlábků, kůlových jamek). Žádný z nálezů *a priori* nese svědčí o primární funkci objektu, ať už byla kultovní, sociální, ekonomická či vojenská, ale po komplexním vyhodnocení a doplnění informací ze všech kategorií, vydává svědectví o dalším možném využívání prostoru na sídlištích STK.

Práce je výstupem projektu: „Settlement area with rondel in Vchynice (Litoměřice district). Late Neolithic rondels in the Elbe River basin“, financovaném nadací Pro Archaeologia Saxoniae (2011–2012). Tato práce rovněž vznikla s podporou Grantové agentury České republiky v rámci projektu P405/11/1590, dále s podporou Ministerstva kultury ČR v rámci institucionálního financování dlouhodobého koncepčního rozvoje výzkumné organizace Národní muzeum.

Literatura

- Adams, J. L. 2002: Ground stone analysis. A technological approach. Tucson: Utah Press.
- Bartels, R. – Brestrich, W. – de Vries, P. – Stäuble, H. 2003: Ein neolithisches Siedlungsareal mit Kreisgrabenanlagen bei Dresden-Nickern, Eine Übersicht. Arbeits- und Forschungsberichte zur Sächsischen Bodendenkmalpflege 45, 97–133.
- Bell, M. – Fowler, P. J. – Hillson, S. W. 1996: The experimental earthwork project. CBA Research report. York: Council for British Archaeology.
- Bertemes, F. – Biehl, P. F. 2005: Goseck: Archäologie geht online. Archäologie in Deutschland 6, 36–38.
- Bertemes, F. – Biehl, P. F. – Northe, A. – Schröder, O. 2004: Die neolithische Kreisgrabenanlage von Goseck, Ldkr. Weißenfels. Archäologie in Sachsen-Anhalt (Neue Folge) 2, 137–145.
- Bertemes, F. – Northe, A. 2006: Goseck – archäologische und astronomische Forschungen. Neolithisches Heiligtum in prähistorischer Kulturlandschaft – die Abschlussuntersuchungen in der Kreisgrabenanlage von Goseck und weitere Grabungen in deren Umgebung. Archäologie in Sachsen-Anhalt (Neue Folge) 2 (2007), 269–281.
- 2007: Der Kreisgraben von Goseck, ein Beitrag zum Verständnis früher monumentaler Kultbauten Mitteleuropas. In: K. Schmotz Hrsg., Vorträge des 25. Niederbayerischen Archäologentages, Deggendorf: Verlag Marie Leidorf, 137–168.
- Binsteiner, A. 2002: Neue Untersuchungen zu den Feuersteinbergwerken von Baidersdorf und Arnhofen im Landkreis Kelheim. Bayerische Vorgeschichtsblätter 67, 163–166.
- Broes, F. – Bosquet, D. 2007: Fabrication d'outils de terrassier et creusement des fossés rubanés : de la théorie à la pratique. Notae Praehistoricae 27, 131–149.
- Čapek, L. 2010: Depoziční a postdepoziční procesy středověké keramiky na parcelách Českých Budějovic. Případová studie z domu čp. 16. Plzeň: Západočeská univerzita v Plzni.
- Daim, F. – Neubauer, W. Hrsg. 2005: „Zeitreise Heldenberg. Geheimnisvolle Kreisgräben“. Katalog zur Niederösterreichischen Landesausstellung 2005. Horn – Wien: Verlag Berger.
- Demek, J. ed. a kol. 1987: Hory a nížiny. Zeměpisný lexikon ČSR. Praha: Academia.
- Drnovský, V. 2011: Příspěvek k problematice dílen a výrobního řetězce broušené industrie. Živá archeologie – (Re) konstrukce a experiment v archeologii 12, 13–18.
- Eibl, F. – Leopold, M. – Schmotz, K. – Völkel, J. 2010: Die Mittelneolithische Kreisgrabenanlage von Stephanosching, Ldkr. Deggendorf. Zum Kenntnisstand nad den Archäologischen und Naturwissenschaftlichen Untersuchungen der Jahre 2008 und 2009. In: K. Schmotz Hrsg., Vorträge des 28. Niederbayerischen Archäologentages, Deggendorf: Verlag Marie Leidorf GmbH, 165–202.
- Ernée, M. 2008: Pravěké kulturní souvrství jako archeologický pramen – Urgeschichtliche Kulturschicht als archäologische Quelle. Památky archeologické – Supplementum 20. Praha: Archeologický ústav AV ČR.
- Grant, A. 1982: The use of tooth wear as a guide to the age of domestic ungulates. In: B. Wilson – C. Grigson – S. Payne eds., Ageing and sexing animal bones from archaeological sites. British Archaeological Reports. International Series 109, Oxford: Archaeopress, 91–108.
- de Grooth, M. 1994: Die Versorgung mit Silex in der bandkeramischen Siedlung Hienheim „Am Weinberg“ (Ldkr. Kelheim) und die Organisation des Abbaus auf gebänderte Plattenhornsteine im Revier Arnhofen (Ldkr. Kelheim). Germania 72, 355–457.
- Haller, M. – Gentizon, A.-L. – Kuna, M. 2007: Mazanice z pozdní doby bronzové z Roztok. Archeologické rozhledy 59, 765–778.
- Hamon, C. – Graefe, J. 2008: New Perspectives on Querns in Neolithic Societies. Archäologische Berichte 23. Bonn: Deutsche Gesellschaft für Ur- und Frühgeschichte e. V.
- Hayden, B. – Cannon, A. 1983: Where the Garbage Goes: Refuse Disposal in the Maya Highlands. Journal of Anthropological Archaeology 2/2, 117–163.

- Helmer, D. – Vigne, J. D. 2004:* La gestion des cheptels de caprinés au Néolithique dans le midi de la France. In: P. Bodu – C. Konstantin eds., *Approches fonctionnelles en Préhistoire (Actes XXVe Congrès Préhistorique de France Nanterre, 24–26 novembre 2000)*, Paris: Société Préhistorique Française Édition, 397–407.
- Higham, C. F. W. 1967:* Appendix. Stock Rearing as a Cultural Factor in Prehistoric Europe. *Proceedings of the Prehistoric Society* 33, 84–106.
- Horard-Herbin, M. P. 1997:* Levroux 4. L'élevage et les productions animales dans l'économie de la fin du second Age du Fer. *Revue Archéologique du Centre de la France. Supplément* 12, Paris: Adel, 139–145.
- Janeček, M. ed. a kol. 2008:* *Základy erodologie*. Praha: Fakulta životního prostředí – Česká zemědělská univerzita v Praze.
- Kazdová, E. – Peška, J. – Matejiuciová, I. 1999:* Olomouc-Slavonín (I). Sídliště kultury s vypíchanou keramikou. Olomouc: Vlastivědné muzeum v Olomouci.
- Kiszely, I. 1973:* Derivatographic examination of subfossil and fossil bones. *Current Anthropology* 14, 280–286.
- Křivánek, R. 2009:* Využití geofyzikální měření při sledování archeologických lokalit v severozápadních Čechách v letech 2007–2008. In: J. Kuljavceva Hlavová – M. Sýkora edd., *Archeologické výzkumy v severozápadních Čechách za rok 2008. Příspěvky k pravěku a rané době dějinné severozápadních Čech*, Most: ÚAPPSZČ, 197–207.
- Květina, P. 2005:* Možnosti mikroprostorové analýzy artefaktů v archeologických objektech. In: I. Pavlů ed., *Bylany Varia* 3, Praha: Archeologický ústav AV ČR, 9–16.
- Květina, P. – Končelová, M. 2011:* Sherds on the map: Intra-site GIS of a Neolithic site. In: J. W. H. Verhagen – A. G. Posluschny – A. Danielisova eds., *Go Your Own Least Cost Path. Spatial technology and archaeological interpretation. Proceedings of the GIS session at EAA 2009, Riva del Garda. BAR International Series* 2284, Oxford: Archaeopress, 55–65.
- Lobisser, W. – Neubauer, W. 2005:* Im Kreisgrabenfieber: Experimentalarchäologische Studien zur Bautechnik der mittleren Jungsteinzeit. *Archäologie Österreichs* 16/1, 4–17.
- Lüning, J. 1988:* Rotlehm. In: U. Boelicke – D. von Brandt – J. Lüning – P. Stehli – A. Zimmermann, *Der bandkeramische Siedlungsplatz Langweiler 8, Gemeinde Aldenhoven, Kreis Düren. Beiträge zur neolithischen Besiedlung der Aldenhovener Platte* 3. *Rheinische Ausgrabungen* 28, 794–803.
- Malkovský, M. – Vencl, S. 1995:* Quartzites of north–west Bohemia as Stone Age raw materials: environs of the towns of Most and Kadaň, Czech Republic. *Památky archeologické* 86, 5–37.
- Mašek, N. – Zápotocká, M. – Vencl, S. – Slabina, M. 1969:* Neolitické a pozdně halštatské sídliště v Žalanech u Teplíc. *Archeologické rozhledy* 21, 723–767.
- Melichar, P. – Neubauer, W. Hrsg. 2010:* *Mittelneolithische Kreisgrabenanlagen in Niederösterreich. Geophysikalisch-archäologische Prospektion – ein interdisziplinäres Forschungsprojekt. Mitteilungen der Prähistorischen Kommission* Band 71. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.
- Orton, C. – Tyers, P. – Vince, A. 1993:* *Pottery in Archaeology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Parkinson, W. A. – Duffy, P. R. 2007:* Fortifications and Enclosures in European Prehistory: A Cross-Cultural Perspective. *Journal of Archaeological Research* 15, 97–141.
- Pavlů, I. 1990:* Die charakteristischen Einfüllungen von Grabenanlagen. *Jahresschrift für mitteldeutsche Vorgeschichte* 73, 171–178.
- 1991: Archeologický výzkum neolitického sídliště v Roztokách. Ostatní kamenná industrie. *Muzeum a současnost* 10/2, 234–256.
- 2011: Ergonomické tvarování kamenných drtidel. *Živá archeologie – (Re) konstrukce a experiment v archeologii* 12/2011, 52–53.
- *v tisku:* Artefakte und die Funktion von Kreisgrabenanlagen. In: *Tagungen des Landesmuseums für Vorgeschichte Halle Band 6, Halle/Saale: Landesmuseums für Vorgeschichte Halle*, 273–278.
- Pavlů, I. – Rulf, J. 1991:* Stone Industry from the neolithic site of Bylany. *Památky archeologické* 82, 1991, 277–365.
- Pavlů, I. – Rulf, J. – Zápotocká, M. 1995:* Bylany Rondel. Model of the Neolithic site. In: *Památky archeologické – Supplementum* 3, Praha: Archeologický ústav AV ČR, 7–123.
- Pavlů, I. – Zápotocká, M. 2007:* *Archeologie pravěkých Čech* 3. Neolit. Praha: Archeologický ústav AV ČR.
- Petrasch, J. 1990:* Mittelneolithische Kreisgrabenanlagen in Mitteleuropa. *Bericht der Römisch-Germanischen Kommission* 71, 407–564.
- 2000: Menschenknochen in neolithischen Siedlungen: Spuren sepulkraler Riten oder Abfall?. *Archäologisches Korrespondenzblatt* 30, 353–368.

- Podborský, V. 1988: Těšetice-Kyjovice 4. Rondel osady s moravskou malovanou keramikou. Brno: Univerzita J. E. Purkyně.
- 2006: Náboženství pravěkých Evropanů. Brno: Filozofická fakulta Masarykovy univerzity.
- Podborský, V. a kol. 1999: Pravěká sociokulturní architektura na Moravě. Brno: Masarykova univerzita.
- Podhrázká, J. – Dufková, J. 2005: Protierozní ochrana půdy. Brno: Mendelova zemědělská a lesnická univerzita v Brně.
- Přichystal, A. 2009: Kamenné suroviny v pravěku: východní části střední Evropy. Brno: Masarykova univerzita.
- Půlpán, M. 2009: Vchynice, okr. Litoměřice, k. ú. Vchynice. In: J. Kuljavceva Hlavová – M. Sýkora edd., Archeologické výzkumy v severozápadních Čechách za rok 2008. Přehled archeologických výzkumů za rok 2008, Most: Ústav archeologické památkové péče severozápadních Čech, 231–232.
- Řídký, J. 2011: Rondely a struktura sídelních areálů v mladoneolitickém období. Rondels and the Structure of Settlement Areas in the Late Neolithic Period. Dissertationes archaeologicae Brunenses/Pragensesque. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze – Archeologický ústav AV ČR.
- Řídký, J. – Stolz, D. – Zápotocká, M. 2009: Neolitické osídlení v Černém Vole (Praha-západ). Formy objektů, keramika a štipaná industrie z výzkumů 1975–1977 a 1914. In: Praehistorica 28, Praha: Univerzita Karlova v Praze, 177–236.
- Shipman, P. 1988: Actualistic studies of animal resources and hominid activities. In: S. L. Olsen ed., Scanning electron microscopy in archaeology. British Archaeological Reports. International Series 452, Oxford: Archaeopress, 261–285.
- Silver, I. A. 1969: The ageing of domestic animals. In: D. Brothwell – E. S. Higgs, Science in Archaeology, London: Thames and Hudson, 283–302.
- Stadler, P. – Ruttkay, E. – Doneus, M. – Friesinger, H. – Lauermaier, E. – Kutschera, W. – Mateiciucová, I. – Neubauer, W. – Neugebauer-Maresch, Ch. – Trnka, G. – Weninger, F. – Wild, E. M. 2005/2006: Absolutchronologie der Mährisch-Österreichischen Gruppe (MOG) der bemalten Keramik aufgrund von neuen ¹⁴C-Datierungen. Archäologie Österreichs 16/17 (Sonderausgabe), 53–67.
- Stäuble, H. 2007: Mittelneolitische Kreisgrabenanlagen im Wandel der Zeit – Die sächsischen Beispiele. In: K. Schmotz Hrg., Vorträge des 25. Niederbayerischen Archäologentages, Deggendorf: Verlag Marie Leidorf, 169–184.
- Stolz, D. 2009: Neolitické a eneolitické osídlení Hořovické kotliny se zaměřením na kamennou industrii. Nepublikovaná disertační práce, Filozofická fakulta, Univerzita Karlova, Praha.
- Šída, P. 2007: Využívání kamenné suroviny v mladší a pozdní době kamenné. Dílenské areály v oblasti horního Pojizeří. J. Klápště – Z. Měřinský edd., Dissertationes Archaeologicae Brunenses/Pragensesque 3, Praha – Brno: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze – Filozofická fakulta, Masarykova univerzita.
- Trnka, G. 1997: Zur Bauweise Mittelneolithischer Kreisgrabenanlagen. Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity M2, 41–48.
- v tisku: Die Erforschung der mittelneolithischen Kreisgrabenanlage von Kamegg im nördlichen Niederösterreich. In: Internationale Arbeitstagung: neolithische Kreisgrabenanlagen in Europa, Goseck.
- Vařeka, P. 1992: Mazanice – středověký stavební materiál v archeologických pramenech a problematika jeho interpretace. In: T. Durdík ed., Sborník Společnosti přátel starožitností 3, Praha: Společnost přátel starožitností, 105–110.
- 1995: Nálezy mazanice v archeologických strukturách – deskriptivní systém a databáze MAZANICE. In: Archeologické fórum 4, Praha: Archaia, 59–64.
- 2000: Nálezy Mazanice z Hradce u Němčic. In: J. Michálek – M. Lutovský, Hradec u Němčic. Sídlo halštatské a raně středověké nobility v česko-bavorském kontaktním prostoru, Strakonice – Praha: Muzeum středního Pootaví ve Strakonici a Ústav archeologické památkové péče středních Čech, 285–300.
- 2005: Mazanice. In: M. Kuna – N. Profantová a kol., Počátky raného středověku v Čechách. Archeologický výzkum sídelní aglomerace kultury pražského typu v Rostkách, Praha: Archeologický ústav AV ČR, 250–258.
- Venci, S. 1971: Současný stav poznání postmezolitických štipaných industrií v Československu. In: Z badań nad krzemieniarstwem neolitycznym i eneolitycznym, Kraków: Polskie Towarzystwo Archeologiczne, 74–99.
- Verbaas, A. – van Gijn, A. 2007: Querns and other hard stone tools from Geleen-Janskamperveld. In: P. van de Velde ed., Excavation in Geleen-Janskamperveld 1990/1991. Analecta Praehistorica Leidensia 39, 191–204.

- Vokáč, M. 2008: Broušená a ostatní kamenná industrie z neolitu a eneolitu na jižní Moravě se zvláštním žřetelem na lokalitu Těšetice-Kyjovice. Ms. disertační práce, FF MU Brno.
- Zápotocká, M. 2009: Neolitické sídelní regiony v Čechách (ca 5300–4400 př. Kr.) – region Litoměřicko. Archeologické studijní materiály 18, Praha: Archeologický ústav AV ČR.
- Zůbek, A. 2002: Výsledky analýzy souboru fragmentů vypálené mazanice z Malenovic – „Mezicestí“ (okr. Zlín). *Pravěk NŘ* 12, 115–120.
- Zürn, H. 1965: Das jungsteinzeitliche Dorf Ehrenstein (Kreis Ulm). Ausgrabungen 1960. Teil I. Die Baugeschichte. Veröffentlichungen des Staatlichen Amtes für Denkmalpflege Stuttgart, Reihe A – Vor- und Frühgeschichte, Ht. 10/1. Stuttgart: Silberburg in Komm.

Analysis and interpretation of finds from the Neolithic rondel ditch in Vchynice (Northern Bohemia)

This paper deals with the Late Neolithic (in Czech periodization 4900–4500 BC) rondel that was part of the settlement area investigated in the years 2008–2009 in the cadastre of Vchynice in NW Bohemia (*fig. 1*). Although it was possible to investigate only approximately one-third of the whole rondel and of the construction elements only the V-shaped ditch preserved, new possibilities arose to answer some questions traditionally related with the research of rondels. The issue of the relationship between the finds in the ditch infill and the supposed function of the rondel, its original shape and dating are especially concerned (e.g. *Pavlů 1990*).

After an initial rapid infilling of the lower parts of features by means of erosive agents, their walls consolidate as a result of vegetation growth, and the subsequent accumulative process is markedly reduced (*Bell – Fowler – Hillson 1996; Broes – Bosquet 2007*, 146). Provided that the rondel ceased fulfilling its purpose and its ditches were not infilled rapidly with refuse, by terrain leveling or due to other (e.g. ritual) reasons, further use and, as the case may be, infilling of the ditch could occur over a relatively long time period (*Melichar – Neubauer Hrsg. 2010*, 19). Comparable amount of finds is stated in publications for ditch infill of Late Neolithic rondels and other “common” larger settlement features (e.g. *Pavlů in print*, 274). In view of the massiveness of rondel ditches and the above mentioned findings of experimental archaeology the assemblages may be rather heterogeneous, and it is therefore essential to ask what these finds actually represent. Three basic interpretational models dealing with the relationship of finds and the rondel ditch infill can be summarized from literature:

- Finds from the ditch infill are vestiges of activities connected with the socio-ritual area (with its primary purpose for which it was built) that took place inside or nearby the features, and they represent also remnants of the “equipment” of the rondel (e.g. bovid skulls hanging at the entrances);
- finds from the ditch infill have nothing to do with the purpose of the rondel and they are rather evidence of a later use of the space (e.g. for refuse dumping) when the original purpose of the rondel has from different reasons ceased;
- particular spatial (vertical and horizontal) parts of the ditches represent different ways of infilling and therefore also different chronological and functional horizons (selectively *Pavlů – Rulf – Zápotocká 1995; Podborský et al. 1999; Bertemes – Northe 2007; Melichar – Neubauer Hrsg. 2010; Trnka in print/v tisku*).

We tested the presented interpretational models at the find situation of the rondel in Vchynice. Qualitative, quantitative and spatial analysis of artifacts and some ecofacts found in the excavated ditch infill was accomplished for the sake of testing of the models. Another purpose of the work was to test the possibilities of application of micro-spatial analyses of finds on features that were in the past excavated by the so-called planum method (artificial or mechanical layers), and so enable employment of the method also at other sites.

The infill of rondel ditches most often contains: fragments of pottery; chipped, polished and other stone industry; daub; animal skeletal remains. Human remains – complete skeletons or their parts – have sporadically also been recorded in the ditch infill. Some artifacts, e.g. fragments of ceramic figurines or spoons, are specific for the particular cultural/geographic setting (in this case cultures of the Lengyel complex, see e.g. *Podborský 2006*).

Of the rondel construction elements, only the ditch, of which approximately one-third stretched into the planned built-up area (*fig. 1*), could be recorded in Vchynice. The remaining two-thirds of the feature were surveyed by cesium magnetometer (*Křivánek 2009*). On the basis of the combination of the development-led excavation results and the outcome of the geophysical survey we can at present state that the rondel had one ditch interrupted at four points by entrances roughly oriented to the four cardinal points (with a deviation of approx. 10–15° to the North–West). The rondel's maximum diameter reaches between 55 and 58 m. At the level of the stripped surface the ditch maximum width measured from 1,5 to 2,15 m and its maximum depth varied from 1,4 to 1,8 m.

Vestiges of two entrances, to the South and to the West, were uncovered during the excavation. The Western entrance was partly disrupted by a later feature no. 9 from the La-Tène period, the Southern entrance was located at the very margin of the excavated area. According to the fieldwork results both uncovered entrances were formed by simple interruption of the ditch.

However, according to the geophysical survey results, the Southern entrance was originally formed otherwise. At the point of the Southern entrance, the ditch was out-turned, and the same applied to the Eastern and Northern entrances (*fig. 1*; type 3 after *Řídký 2011*, *fig. III. 12*). Since in most known cases the form of entrances through the same ditch remains constant, we can explain this situation either by unfinished construction of the rondel, or the depth of the extensions was so little that in the course of time they eroded and the last traces disappeared with the stripping of the top soil before the very beginning of the excavation. According to the results of the geophysical survey the length of the extensions at the Eastern and Northern entrance ranged from 6 to 9 m. The internal width of these entrances, passage between the extended arms, measured 2 to 3 m.

The internal palisade grooves, which are one of the basic construction elements of a rondel, were not detected, but it is possible that the original bottoms of the palisade grooves were situated above the stripping level. The rondel ditch was excavated in approx. 2 m sectors (*fig. 3*). The infill was spit excavated in layers of 10–30 cm.

Six animal bones were selected for absolute dating of the rondel ditch (Poznaň Radiocarbon Laboratory) so that dates from different sections of the ditch and also from different infill depths can be compared (*tab. 19*). The resulting calibrated dates range between 4992–4679 BC (*fig. 35*).

Sector A next to the Southern entrance to the rondel yielded the most data. It is conspicuous, however, that sample no. 19 (from layer 0–10 cm), together with sample no. 44 (from layer 120–150 cm) fall into a similar interval 4992–4774 BC, while sample no. 20 (from layer 10–20 cm) correlates with other data from sectors C and H that come from lower and middle parts of the ditch (range 4850–4679 BC). In view of the abundant presence of ceramic fragments in the upper and middle parts of sector A, which can be dated to Early to Middle STK phase, we cannot exclude presence of older animal bones either. Dates resulting from samples no. 20, 49 and 86 place the termination of the rondel's original purpose for which it was built to approximately the period around 4850–4700 BC.

According to the presented findings, we can place the period of ditch digging and the use of the rondel for its primary purpose to before 4850 BC, i.e. according to the respected relative chronology to the very beginning of the late phase STK IVa1 (see *Pavlu – Zápotocká 2007*, 43). On the basis of the position of post-Neolithic features (*fig. 3*) and considering the absence of finds from these periods in the ditch infill this construction part of the rondel in Vchynice was no longer used.

The factual basis of the work consists in complex analysis of the particular categories of finds from the ditch infill; the following parameters were studied:

Pottery

- pottery re-joins: fragmentation of vessels, vessel shapes, decoration, vessel parts (rim, body, bottom; see *tab. 1–3*; *fig. 10–13*);

- individual fragments (sherds): sherd size was measured in categories of 1 centimeter, the average wall thickness was calculated from the minimum and maximum sherd thickness, weight with accuracy of 1 g (*fig. 16–17*). The S/W index (size/wall; *fig. 19*) or size to wall thickness ratio was further calculated which should represent the sherd's susceptibility to fragmentation – the higher the value of size to wall thickness ratio of a sherd, the higher is the susceptibility to fragmentation. The degree of abrasion was assessed by an ordinal descriptor in the sequence: p1 = sharp-edged sherd (all edges are sharp), p2 = partly abraded sherd (about half of the edges is sharp, half rounded), p3 = completely abraded sherd (without sharp edges and/or with markedly eroded surface), p4 = so-called reused sherd (the sherd's shape is intentionally modified for other purposes still in the pre-depositional phase, e.g. to form a smoother or spindle whorl; *fig. 15, 20*). Dating assessed empirically according to chronologically sensitive formal attributes of Neolithic pottery was the last descriptor to be determined.

Stone Industry

- raw material (*tab. 4, 8*);
- production category (*tab. 5–6; tab. 9*);
- tools and their preservation (*tab. 7, 10–11; fig. 23–25*).

Daub

- metric attributes and material structure (*tab. 12*);
- construction materials imprint (*tab. 13; fig. 26–27*).

Animal skeletal remains

- anatomical and species determination (*tab. 14*);
- age of the animal;
- degree of carbonization (*tab. 18*).

Following a complete evaluation of the finds and selection of criteria according to which the interpretational models presented in the beginning of this text could be tested, a more thorough spatial analysis was performed (*fig. 14–22, 32–34; tab. 15–18*). On the grounds of our results we can define the following interpretational model of infilling of the rondel ditch in Vchynice:

- Soon after the completion of the ditch its V-shaped bottom and adjacent parts began to infill with sheet wash from the walls and also from the surface (depth approx. 150 cm from surface to bottom). Included in the infill was also a small amount of artifacts. Pottery fragments deposited here tend to be larger, but at the same time abraded (*fig. 18, 20*). This attests for the fact that they were not residues of vessels the use of which ended chronologically immediately before the rondel construction. These sherds formed part of the surface refuse where they – unlike smaller fragments – outlasted the intensive destruction and decomposition phase.

- Following a natural consolidation of the walls and bottom of the ditch, its subsequent infill probably deposited slowly as a result of mainly human activity (depth approx. 50/60–150 cm from the surface). This consists in “events” well delimited in time so that the middle vertical segment of the infill is not homogenous comprised of substantially layered segments (*fig. 4–5*). A typical example is a daub layer containing a number of construction imprints implying they were a larger part of a destroyed (and burnt) structure (*fig. 6–9, 33, 28–31*). Sherds from the middle upper vertical part of the ditch tend to be more susceptible to further fragmentation (high S/W index; *fig. 19*). This indicates that these fragments were not left on the surface and then deposited in the ditch by sheet wash, but they were sherds intentionally thrown into the ditch. According to the results of the qualitative analysis of shape preservation and pottery fragmentation, there is not a single case of a whole ceramic vessel in the rondel ditch that would attest for a deliberate pottery breakage, and neither the results of analysis of shapes and decoration point to differences from a common settlement material. Fragmented ceramic vessels, whose individual sherds were found in different layers (see *fig. 10: 11–12; 11: 4–5, 17–18; 13: 8–9*), attest for the contemporaneity of some layers at this level. Burned animal

bones remains which also correspond with common finds from Neolithic settlements (including bovid skull parts) comprise another evidence of refuse nature of the finds from this level. Evidence of stone tools production or reparation activities, mainly grinding slabs and querns, and presence of pebble hammerstones, confirm the model.

- The upper part of the infill features homogenous nature (stripping level to approx. 50/60 cm). At the same time it contains a lot of pottery finds. These feature all sizes and also different S/W index values and different degree of preservation, with the exception of completely abraded sherds that are not present (*fig. 18–19*). Reconstructed ceramic vessels, fragments of which were collected from different artificial layers (*fig. 11: 14–15*), come from this level, too. Ceramic vessel units, parts of which derive from different artificial layers and sectors (*fig. 13: 4–7*) were identified here. We think that the upper part of the ditch infill resulted from long-term discard activities. We link these with the ultimate shift of the purpose of the area which – also according to the material from the previous level – stopped fulfilling the original purpose and the ditch (with its vicinity) was used for refuse deposition.

The presence of pottery and apparently also other finds from the STK II–III phase in the upper part and partially also in the middle part of the ditch, as well as the find of one LBK sherd in the middle vertical part of the infill in sector A–B, remain an open-ended question. In case the detected construction elements imprinted in daub are related to the rondel's enclosure (it cannot be determined from the shape of the daub layer profile whether it completed or replaced the inner stake palisade, or whether it enclosed the rondel from outside), we can consider the event of its destruction (by fire) as the ultimate conclusion of the primary purpose of the rondel. Earlier STK pottery occurs in the same infill level and in the upper ones (*fig. 21*), and it is abraded to degree 2 and 3 (partially and completely abraded sherds). LBK and STK II–III pottery could reach the rondel ditch infill by natural post-depositional processes from other cultural layers, or else during an intentional covering of the refuse with soil from the vicinity of the rondel. We may also consider the presence of an earthen wall, piled up during the excavation of the ditch, where the earlier cultural layers were disturbed, and which subsequently collapsed.

Our conclusions are based on the smaller studied part of the ditch (roughly one-third) of one particular rondel, and therefore they certainly cannot be generalized. They are however an incentive for a more careful interpretation of the purpose of Late Neolithic rondels on the grounds of the infill finds.

English by *Sylvie Květinová*

ROMAN BREJCHA, Archeologický ústav AV ČR, v. v. i., Letenská 4, CZ-118 01 Praha; brejcha@arup.cas.cz
 LENKA KOVAČIKOVÁ, Přírodovědecká fakulta JU v Českých Budějovicích, Branišovská 31, CZ-370 05 České Budějovice; lenka.kovackova@gmail.com
 PETR KVĚTINA, Archeologický ústav AV ČR, v. v. i., Letenská 4, CZ-118 01 Praha; kvetina@arup.cas.cz
 MAREK PŮLPÁN, Ústav archeologické památkové péče severozápadních Čech v Mostě, v. v. i., Jana Žižky 835, CZ-434 01 Most; pulpan@uappmost.cz
 JAROSLAV ŘÍDKÝ, Archeologický ústav AV ČR, v. v. i., Letenská 4, CZ-118 01 Praha; ridky@arup.cas.cz
 DANIEL STOLZ, Ústav Archeologické památkové péče středních Čech, Nad Olšínami 3/448, CZ-100 00 Praha; danielstolz@seznam.cz
 VLADIMÍR ŠREIN, Česká geologická služba, Tomanova 22, CZ-162 00 Praha 6; vladimir.srein@geology.cz
 BLANKA ŠREINOVÁ, Mineralogicko-petrologické oddělení, Národní muzeum, Cirkusová 1740, CZ-193 00 Praha 9 – Horní Počernice; blanka_sreinova@nm.cz

Bemerkungen zur Wiederauffindung des späthallstattzeitlichen Wagengrabs von Kladruby, Bezirk Rokycany, Westböhmen

Poznámky k znovuobjevení pozdně halštatského hrobu na voze
z Kladrub, okr. Rokycany

Pavel Sankot

Die kürzlich wiedergefundenen Teile der Ausstattung des ältesten bekannten späthallstattzeitlichen Hügelgrabs mit einem zweirädrigen Wagen in Kladruby bei Rokycany waren nach der ersten Veröffentlichung durch J. L. Píč im Jahr 1907 verschollen. Die Ergebnisse der neu durchgeführten Konservierung ermöglichen es, auch bei dieser Komponente im Raum Westböhmens ähnliche technische, soziale und ökonomische Bedingungen für die Formierung der Latènezivilisation zu erweisen, wie sie bisher nur in Westeuropa vorausgesetzt worden sind.

Hallstattzeit – Latènezeit – Westböhmen – Kladruby bei Rokycany – Wagengrab – zweirädriger Wagen

Notes on the rediscovered late Hallstatt wagon grave in Kladruby. The recent identification of the most important parts of the late Hallstatt wagon grave from Kladruby near Rokycany in the archaeological collection of National Museum, lost in following years after its discovery in 1907 and known still partly by data from the original documentation by J. L. Píč, and the data obtained by new conservation of all items allow to illustrate also in this type of components the analogous technical, social and economical conditions for the formation of the La Tène civilisation in Western Bohemia, like these which are traditionally supposed only in Western Europe.

Hallstatt period – La Tène period – western Bohemia – Kladruby near Rokycany – wagon grave – two-wheels wagon

1. Einleitung

In seiner prompten Veröffentlichung des Befundes einer 1907 im Gemeindekataster von Kladruby, Kr. Rokycany, in der Flur „Na mlýnovce“, „links von der Straße nach Řešohlavy“ gefundenen Bestattung mit Wagen beschrieb J. L. Píč (1908) die Ausgrabung des Restes eines Hügelgrabs mit Durchmesser 6–7 m, er führte eine Beschreibung der Lage der Funde auf und publizierte unersetzlich hilfreiche Abbildungen von Lederriemen, weiterer Bestandteile des Pferdezaumzeugs oder des damals noch erhaltenen Nabens, von einem Keramikgefäß und einer beinernen Scheibe. Durch die Veröffentlichung von Chr. Pare (1992, 329, Pl. 115-116) wurden einige weitere Details der Eisen- und Bronzefunde bekannt. Bei der Arbeit an seinem Werk zu den hallstattzeitlichen Bestattungen mit Wagen war Chr. Pare (1992, 329) jedoch mit der Tatsache konfrontiert, dass in den archäologischen Sammlungen des Nationalmuseums der beinerne Ziergegenstand und die komplette Sammlung der wichtigsten Bronze- und Lederfunde, wie vier Bronzekegeln (heute unter den Inv.-Nrn. 599404-599407), die meisten Bronzephaleren (Inv.-Nrn. 599401-599403), eine Eisenschließe mit

Bronzering (Inv.-Nrn. 599408-599409), das Fragment eines Bronzegefäßes (Inv.-Nr. 599410) und eine vollständige Garnitur von Bronzeknöpfen mit Fragmenten von Lederriemen (Inv.-Nrn. 599411-599448) weder in den Inventarbüchern aufgeführt, noch verfügbar waren. Eine Erklärung brachte der unlängst getätigte Fund einer Kassette mit Funden im hallstattzeitlichen Teil der archäologischen Sammlungen durch den Autor des vorliegenden Beitrags, wo dieser ganze fehlende Teil, zweifellos absichtlich vom Fundfond ausgegliedert, systematisch installiert war. Die Ergebnisse der folgenden Konservierung haben es erlaubt, auf grundsätzliche Weise die Angaben zu Zahl, Konstruktion sowie Verzierung der bereits früher behandelten Fundkategorien bzw. des bisher unbekanntens Teils der Grabausstattung zu präzisieren und so auch eine detaillierte Auswertung ihres Informationspotentials aus dem Zusammenhang des Pferdegeschirrs, der Teile zweirädriger Wagen sowie der persönlichen Ausstattung des Bestatteten ermöglicht.

2. Analyse des Fundguts

2.1. Teile von Pferdegeschirr

2.1.1. Bronzephaleren

Den Fund von Bronzephaleren beschreibt *J. L. Pič (1908, 471)* folgendermaßen: „vom Rad zur Nordseite wurden verzierte Buckeln vom Gurt gefunden, und zwar drei größere flache, runde, davon zwei mit Kugelknopf, an den Enden mit Eisenrost bedeckt, eine dritte mit flachem Knopf in der Mitte, auf der Oberfläche der flachen Platte war eine Verzierung in drei Bändern aus Perlenbuckeln im Kreis, dazwischen im Kreis eingestanzte Kreise mit Punkt in der Mitte ... aus dem Boden wurde noch eine größere Bronzebuckel mit bronzem Rundknopf ausgeschwemmt ... von den anderen unterschied sie sich dadurch, dass sie an der Oberfläche unverziert war“.

Im Inventarbuch der archäologischen Sammlung des Nationalmuseums wird unter Inv.-Nr. 111677 (alte Nr. 7069: *Abb. 1: 1*) nur eine deformierte Phalere aus Bronzeblech als „Überreste einer bronzenen Scheibe mit Loch in der Mitte“ geführt, mit Durchmesser des unverzierten Mittelteils von 70 mm, Loch in der Mitte von ca. 7 mm Durchmesser und dunklerem Abdruck des Unterteils einer ursprünglich mittigen Niete mit Unterlage. Der Durchmesser des Abdrucks beträgt max. 19 mm. Damit hängt auch der Durchmesser des Fragments einer kreisförmigen Unterlage aus Bronze mit Durchmesser 19 mm und Blechstärke 1 mm zusammen, der unter der Inv.-Nr. 111685 (*Abb. 1: 5*) verwahrt wird und formal den erhaltenen Unterlagen bei den zwei folgenden zwei Phaleren mit praktisch identischer Verzierung entspricht.

Die Verzierung des Saums von Phalere Nr. 111677 beginnt hinter der unverzierten Mitte mit einer Linie punktförmiger Dellen, setzt mit einem Band aus Doppelwülsten mit Durchmesser 2 mm fort, der durch eine weitere Linie punktförmiger Dellen von einem weiteren Band aus Kreisen mit Durchmesser 2 mm mit mittlerem Punkt getrennt ist, hinter einer weiteren Linien mit punktförmigen Dellen findet sich wieder ein Band aus Doppelwülsten. Bei der Rekonstruktion der kompletten Verzierung dieser Phalere können wir von einem Vergleich mit den analog durchgeführten weiteren zwei Phaleren Inv.-Nr. 599402 und 599403 mit kompletter Verzierung (*Abb. 1: 2–3*) ausgehen, im verlorenen Teil würde wiederum ein weiteres Band aus Kreisen mit mittlerem Punkt sowie ein Band aus Doppelwülsten folgen.

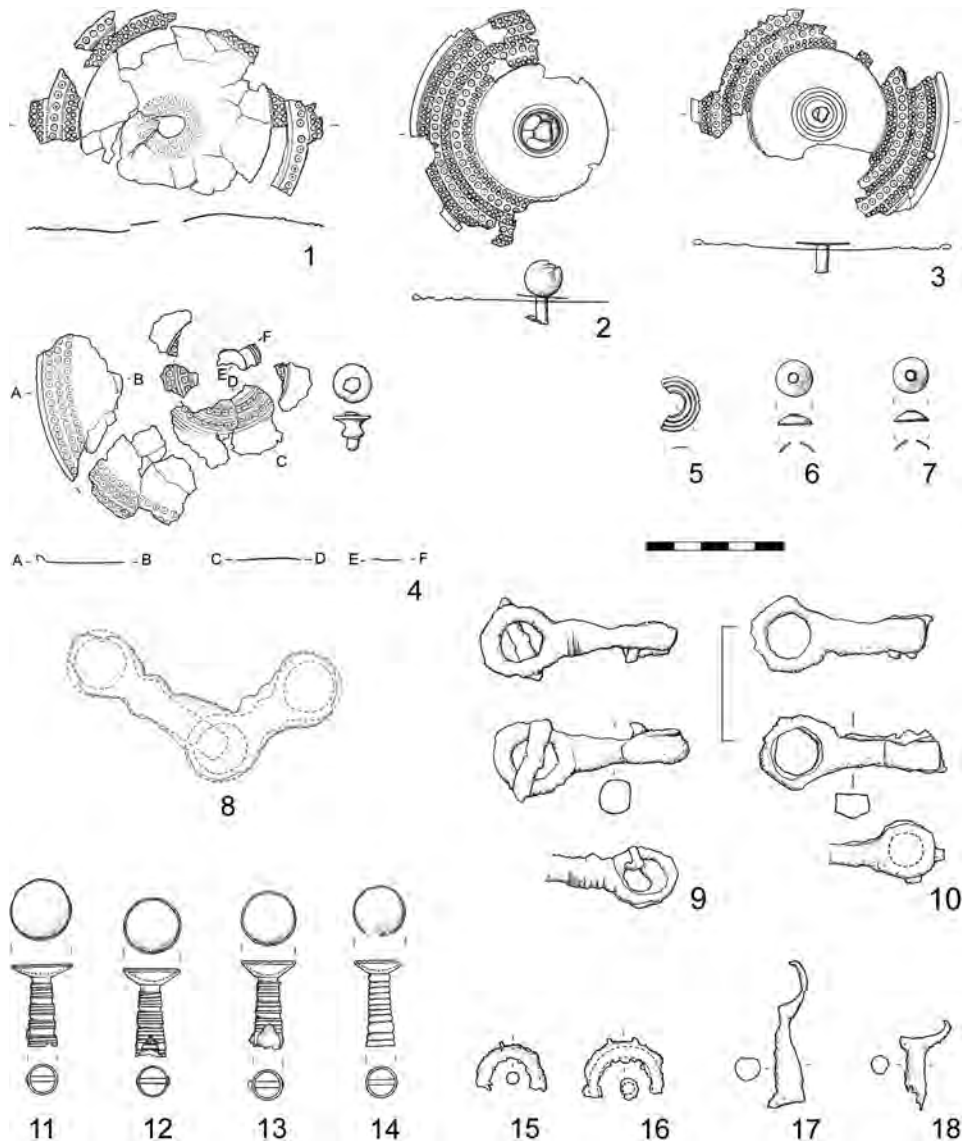

Abb. 1. 1 – Bronzephälere Inv.-Nr. 111677; 2 – Bronzephälere Inv.-Nr. 599402; 3 – Bronzephälere Inv.-Nr. 599403; 4 – Bronzephälere Inv.-Nr. 599401, 5 – Fragment einer Unterlage aus Bronze Inv.-Nr. 111685; 6–7 – konische Ringe aus Bronzeblech Inv.-Nr. 111681-111682; 8 – eiserne Trense Inv.-Nr. 111689; 9–10 – zwei Fragmente von Eisentrensen Inv.-Nr. 111688; 11–14 – Bronzekegel Inv.-Nr. 599404-599407; 15–16 – Fragmente von Eisenringen Inv.-Nr. 111691-111692; 17–18 – Fragmente von eisernen Stäbchengegenstände mit Rest einer Öse Inv.-Nr. 111693-111694.

Obr. 1. 1 – bronzová faléra inv. č. 111677, 2 – bronzová faléra inv. č. 599402, 3 – bronzová faléra inv. č. 599403, 4 – bronzová faléra inv. č. 599401, 5 – zlomek bronzové podložky inv. č. 111685, 6–7 – bronzové kónické plechové kroužky inv. č. 111681-111682, 8 – železná uzda inv. č. 111689, 9–10 – dva zlomky železných uzd inv. č. 111688, 11–14 – bronzové kuželky inv. č. 599404-599407, 15–16 – zlomky železných kroužků inv. č. 111691-111692, 17–18 – zlomky železných tyčinkovitých předmětů se zbytky oka inv. č. 111693-111694.

Der Durchmesser von Phalere Nr. 111677 mit abgebrochenem Rand erreicht 110 mm, unter Einberechnung von zwei fehlenden Zierbändern würde er ca. 140 mm betragen. Der Unterschied in der Verzierung von Nr. 111677 gegenüber den Nrn. 599402 und 599403 besteht in der Abgrenzung der Verzierung durch Dellenlinien, die bei dem ersten Stück auch auf der Außenseite des Innenbandes vorhanden sind. Verschieden sind ferner die Maße: Der Durchmesser der Phalere Nr. 599402 und 599403 ist kleiner und beträgt 96 und 94 mm.

Eine Abbildung der ersten erwähnten Phalere fehlt im Beitrag von J. L. Pič, wir finden sie erst bei *Chr. Pare* (1992, 329, Pl. 116: A 2). Die neue Identifizierung der zwei weiteren oben erwähnten identischen Phalere, die bereits J. L. Pič (1908, 471, Tab. XXVII: 2, 3) abgebildet hat, nach ihm teilweise auch *Chr. Pare* (1992, Pl. 116: A 1), wobei sie nicht mehr verfügbar waren (*Ebd.*, 329), erlaubt auch die Ergänzung weiterer Angaben zu ihrer ursprünglichen Konstruktion: Das mittlere Nietloch war mit Bronzeniete mit Schaftdurchmesser von 5 mm versehen, die an der Unterseite in einer Entfernung von 6–7 mm von der Phalere, offensichtlich entsprechend der Stärke des Lederuntergrundes, ausgestanzt war. An der Oberseite der Phalere führte die Niete waagrecht durch die kreisförmig geformte Unterlage mit Durchmesser 19 mm, verziert mit drei konzentrischen Doppellinien. Nach Beschreibung von J. L. Pič (1908, 471) sowie aufgrund des besser erhaltenen Exemplars Inv.-Nr. 599402 trugen die Niete in beiden Fällen einen Rundkopf mit Eisenkern und Bronzeüberzug mit Durchmesser 13 mm. Von ihrer Konstruktion bilden sie somit die Vorgänger jüngerer Phalere mit gebogenem Querschnitt und gleicher Befestigungsweise durch mittlere Niete und Kopf in Gestalt eines profilierten Kegels, wie sie aus den frühlatènezeitlichen Hügelgräbern in Böhmen bekannt sind (*Soudská 1976; Chytráček 1990*, 114, Anm. 11, Abb. 12: 2–4, 13: 1–3). Dabei enthielt die analoge Ausstattung von Hügelgrab XII auf dem Gräberfeld in Mírkovice aus dem Ende der Hallstattzeit nicht nur entsprechend verzierte und konstruierte Phalere (*Chytráček 1990*, 97 ff., Abb. 21: 12–13) sondern auch weitere gemeinsame Fundkategorien: ein hiebmesserartiges Messer, eine Serie von Bronzenieten mit Scheibenkopf, die heute noch auf den Lederriemen erhalten sind und mit plastischen schrägen Rippen verzierte Keramikfragmente.

Dieselbe Verwendung lediglich flacher geometrischer Verzierung aus konzentrischen Kreisen, bekannt von den Phalere aus Grab XII in Mírkovice, weisen in Kladruby die Phalerefragmente Inv.-Nr. 599401 (*Abb. 1: 4*) auf. Diese sind bei J. L. Pič (1908, 471) erwähnt: „aus dem Boden wurde noch eine größere Bronzebuckel mit Rundknopf aus Bronze ausgeschwemmt ... von den anderen unterschied sie sich dadurch, dass sie an der Oberfläche unverziert war“. Dabei sind jedoch bereits auf Pičs Abbildung (*Ebd.*, Tab. XVII: 4) Andeutungen für Verzierung aus konzentrischen Kreisen zu beobachten, die auch auf weiteren Fragmenten bei der Konservierung zutage kam. Die Oberfläche der Fragmente dieser Phalere, teilweise mit erhaltenem gebogenem Rand, ist mit einem dreifachen Band aus konzentrischen Kreisen mit Durchmesser 2–2,2 mm und mittigem Punkt verziert, die gleich hinter dem erhaltenen Rand angebracht sind. Bei der Rekonstruktion des ursprünglichen Zustands mit vorausgesetztem gleichen Durchmesser wie beim ersten Exemplar Nr. 111677 gehören hierher auch weitere Fragmente. Diese tragen neben konzentrischen Spuren vom Drechseln auch Verzierung in Gestalt eines Paares von Bändern aus Kreisen mit Durchmesser 2–2,2 mm und mittigem Punkt, angebracht aufgrund der Freifläche an der Außenseite und im Mittelteil der Bandverzierung näher bei der Mitte der Phalere. Von den ersten drei Phalere unterscheidet sich auch die Form der mittleren Niete, ihr Schaft mit Durchmesser

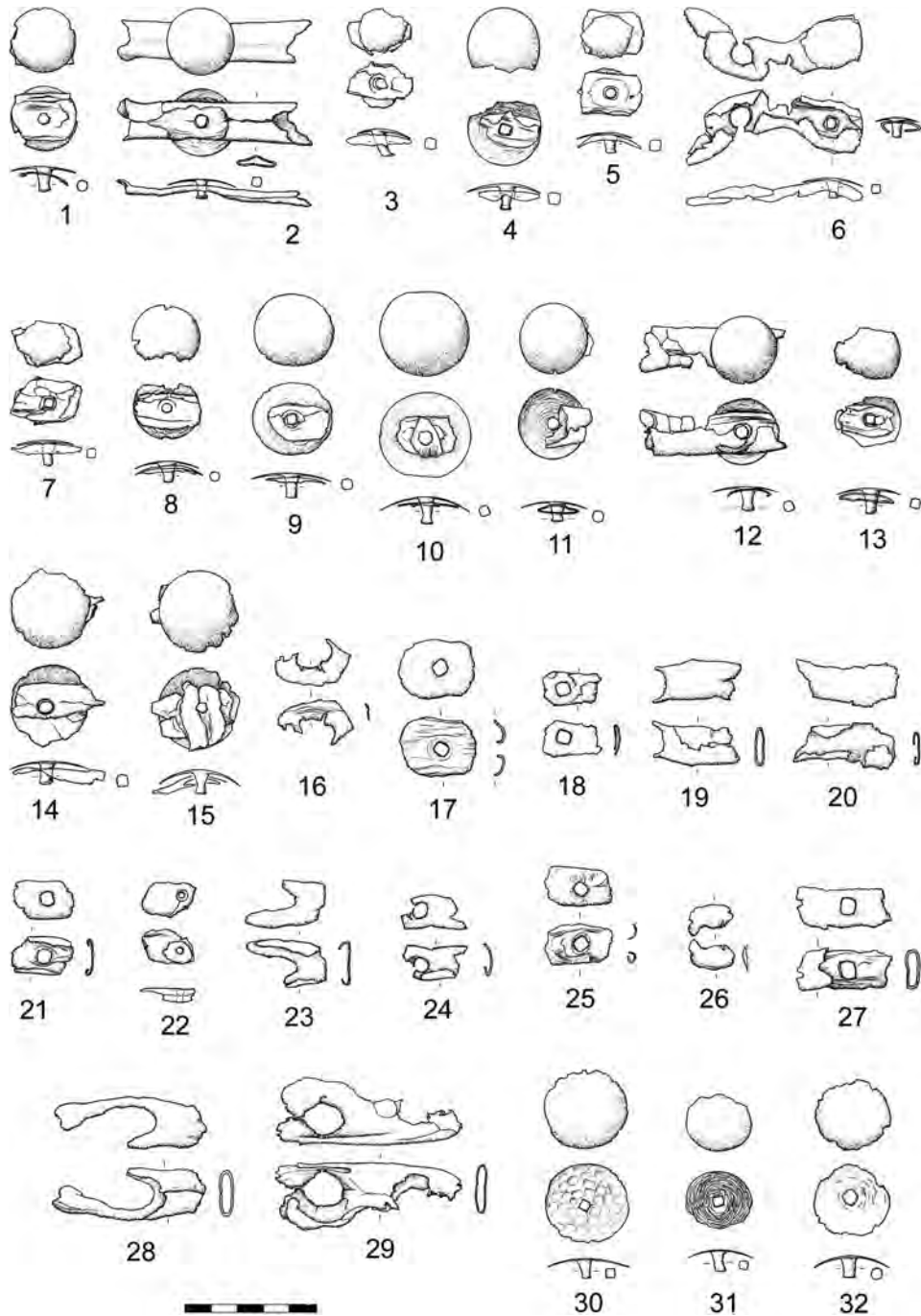

Abb. 2. 1–32 – Bronzeknöpfe und Fragmente von Lederriemen Inv.-Nr. 599411-599442.
 Obr. 2. 1–32 – bronzové knoflíky a zlomky kožených řemenů inv. č. 599411-599442.

4 mm trägt einen profilierten Kopf mit flacher Verstärkung im oberen Teil und hat einen Durchmesser von 14 mm.

Die Funde der ersten Serie von Phaleren von Kladruby sind aufgrund formaler Konstruktionskriterien – flach profilierte Form ohne Mittelbuckel, die durch ein Nietloch im Zentrum ersetzt sind, bereits bei *H. Parzinger, J. Nekvasil und F. E. Bart (1995, 71 f., 269)* neuerdings auch *J. Koch (2006, Abb. 181: 4)* zusammen mit älteren Funden aus Skalice in Südböhmen und Funden aus der Býčí skála-Höhle zur Fundgruppe Hundersingen mit einem Vorkommen lediglich im Raum nördlich der Alpen im Zeitraum Ha D1-D2 gereiht, d.h. in Parzingers Horizont 6 und 7. Die hier aufgeführten Funde (*Ebd.*, 269) sind glatte und unverzierte Phaleren, lediglich die Stücke aus Skalice und Kladruby tragen Spuren gestanzter Verzierung und Kreisverzierung. Während bei der Phalere aus Grab 28 in Hradenín, dank der älteren Datierung des ganzen Komplexes durch eine Schale vom Typ Hochmichele bereits in die Stufe Ha D1 (*Chytráček 1983, 427*), die Verzierung des flachen Körpers der Phalere mit Nietloch und Niete zur Befestigung lediglich aus einer Serie von drei Kreisrippen besteht (*Dvořák 1938, Abb. 38: 11*), handelt es sich bei den drei Exemplaren von Kladruby um kompliziertere Verzierung. Diese ist in Kreisbändern angeordnet und auf dreierlei Art verschiedener Herkunft, Traditionen sowie technischer Ausführung konstruiert: aus einem bis zwei Punktkreisen, zwei Bändern konzentrischer Kreise und drei Bändern aus kleinen Wulstpaaren.

Die im Kunsthandwerk der Bronzezeit typische Verzierung durch ausgehämmerte Wülste ist aufgrund der bei *G. von Merhart (1956, 41 ff.)* angeführten Beispiele auch bei den identisch konstruierten Phaleren mit mittlerer Niete und umgebogenem Rand bereits in der Villanova-Kultur im Raum von Bologna der jungbronzezeitlichen Stufen Benaci I–II vorhanden (*Tovoli 1989, 10 ff.*) und findet breite Verwendung auf den Metallbestandteilen der Tracht der jüngeren Hallstattzeit (*Kilian – Dirlmeier 1972*). Auf den Phaleren von Kladruby ist die Verzierung aus Bändern mit getriebenen Wülsten (*Abb. 7a*) mit Bändern aus Kreisen mit Durchmesser 2,0–2,2 mm und mittlerem Punkt kombiniert (*Abb. 7a, b*). Nach *M. Chytráček (1990, 117)* soll auch diese Verzierung aus Kreisen mit mittlerem Punkt durch Treiben erfolgt sein. Auch in diesem Fall handelt es sich um eine Verzierung bereits älterer Tradition, wie z.B. ihr Vorkommen bei den Ränder des Bronzekessels von Strettweg zeigt, publiziert bei *M. Egg (1996, 85, Abb. 47: 1, Taf. 22: 2)*. Hier bildet es die Mitte der Verzierung und erweckt den Eindruck „eines fortlaufendes Flechtbandes“. Der Kessel gehört zu einer Serie von Produkten aus dem 6. Jahrhundert v. Chr. (*Egg 1996, 244*). Aufgrund der detaillierten Dokumentation dieses Zierelements in der Ausstattung des Grabs in Kladruby, und zwar sowohl auf den Phaleren der ersten Gruppe als auch auf den Fragmenten von Inv.-Nr. 599401, verziert lediglich mit einem Kreisband aus Punktkreisen, dürften sie aufgrund der Mikroaufnahmen mit einem Zirkel durchgeführt worden sein, worauf manchmal mehrere geritzte Linien hinweisen (*Abb. 7a, b*). Mit Rücksicht auf den Miniaturdurchmesser der Motive aus konzentrischen Kreisen dürften sie aus technischer Sicht z.B. mit dem sog. Schenkelzirkel durchgeführt worden sein. Dieser Typ von Gerät ist aus dem archäologischen Befund aus hellenistischer Zeit in Griechenland bekannt (*Pleiner 1969, Fig. 13: 14*).

Phaleren des Typs Hundersingen im Raum nördlich der Alpen zeichnen sich aufgrund der veröffentlichten Beispiele durch eine glatte Oberfläche und die Absenz jedweder Verzierung aus. Lediglich die böhmischen Funde sind verziert, neben den Phaleren aus Kladruby können auch analog verzierte Exemplare aus Mirkovice mit gleichfalls in konzentrischen

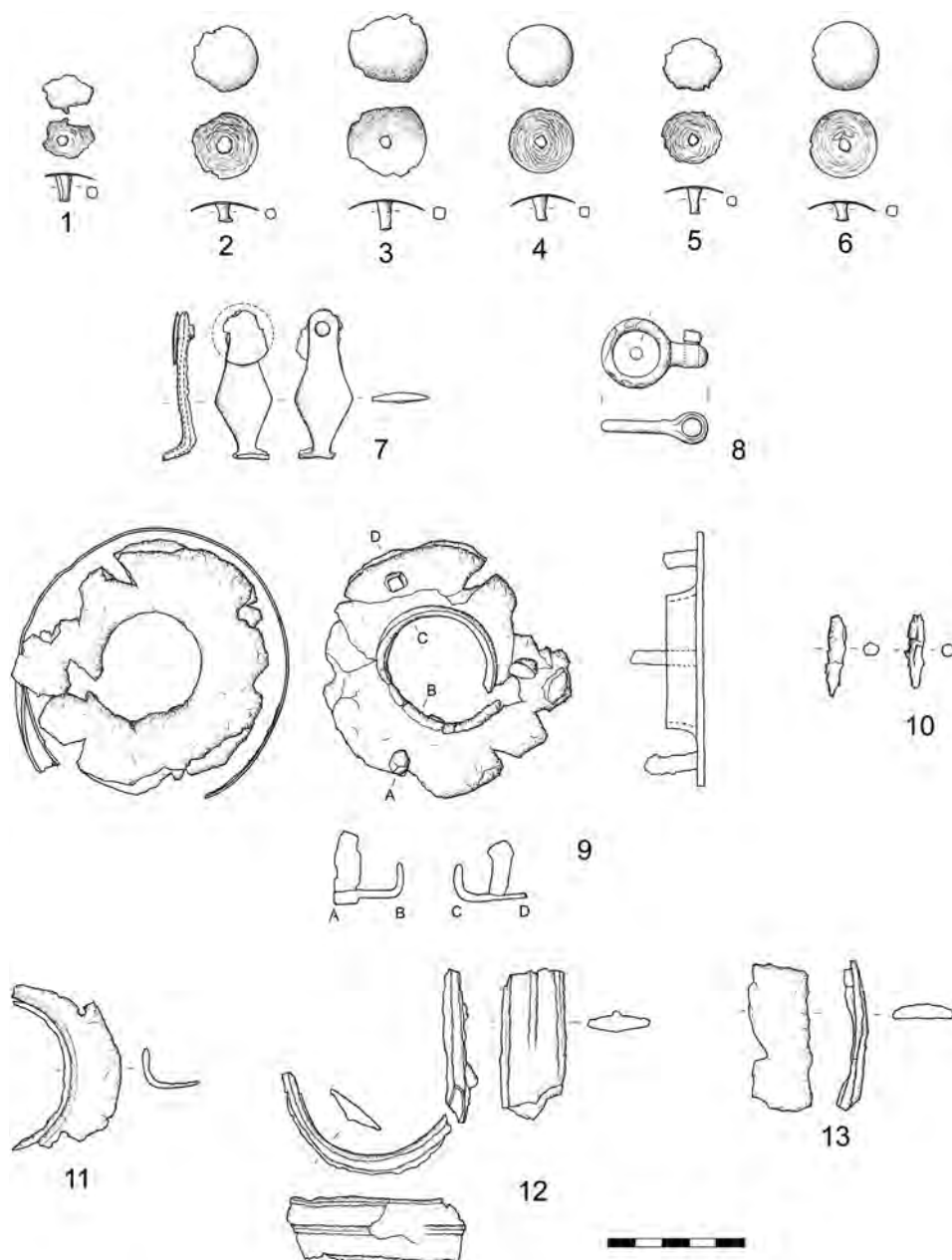

Abb. 3. 1–6 – Bronzeknöpfe Inv.-Nr. 599443-599448; 7 – Eisenschließe Inv.-Nr. 599408; 8 – Bronzering Inv.-Nr. 599409; 9 – eiserne Stirnplatte Inv.-Nr. 111690; 10 – Eisenspitze ohne Inv.-Nr.; 11 – Fragment einer eisernen Stirnplatte Inv.-Nr. 111695; 12–13 – Fragmente von Eisenreifen Inv.-Nr. 111697-111699.

Obr. 3. 1–6 – bronzové knoflíky inv. č. 599443-599448, 7 – železná zápona inv. č. 599408, 8 – bronzový kroužek inv. č. 599409, 9 – železná čelní destička inv. č. 111690, 10 – železný hrot bez inv. č., 11 – zlomek železné čelní destičky inv. č. 111695, 12–13 – zlomky železných obručí inv. č. 111697-111699.

Kreisen angeordneter Verzierung aufgeführt werden. Unter den Phaleren des Typs Hundersingen ist so eine kleine, chronologisch jüngere Gruppe von Funden aus dem böhmischen Raum mit Varianten mit ähnlicher Verzierung auszumachen. Dabei führt nach *M. Chytráček (1990, 117)* noch eine „direkte Linie von den Scheiben von Kladruby ... zu den flachen späthallstattzeitlichen Phaleren aus dem Hügelgrab 2 in Opařany“.

Der Vergleich mit der Verzierung weiterer Funde aus dem Ende der Hallstatt- und dem Anfang der Frühlatènezeit erweist, dass Unterschiede in den Details der Verzierung bei einer einzigen Fundkategorie geläufig auftreten. Ein Beispiel dafür liefert z.B. die Garnitur von Bronzeknöpfen, die zum Verschließen und gleichzeitig auch zur Verzierung von Pferdezaumzeug in einem Reitergrab der Stufe LT A in Wintrich, Kr. Bernkastel-Wittlich dienten. In diesem Befund zeigt jeder der verzierten Bronzeknöpfe eine teilweise andere Durchführung (*Nortmann – Neuhäuser – Schönfelder 2005, 154 f., Abb. 19*), die jedoch zweifellos dasselbe Grundmotiv aufweist.

2.1.2. Bronzeknöpfe

Im oben angeführten Hügelgrab XII von Mirkovice aus dem Ende der Stufe Ha D sind auch zahlreiche Bronzeknöpfe mit flachem, breiterem Kopf und mit ihnen zusammenhängende Überreste von Lederriemen erhalten. Aufgrund der Abbildungen (*Chytráček 1990, 117, Abb. 21: 16–22*) haben die Knöpfe einen Durchmesser um 20 mm, d.h. ähnlich wie einige Bronzeknöpfe von Kladruby.

Die Garnitur von Bronzeknöpfen aus dem Grab in Kladruby, die teilweise bei J. L. Pič abgebildet sind (*Pič 1908, Tab. XXVII: 1; Inv.-Nr. 599411-599448; hier Abb. 2: 1–32; 3: 1–6*) zeigt runde, jedoch leicht ausgebeulte Köpfe. Der Durchmesser der Knopfköpfe bewegt sich zwischen 23 und 34 mm. Aufgrund der RTG-Aufnahmen wurde in den Köpfen beim Gießen eine Mittelniete angebracht. Der Schaftdurchmesser unter dem Kopf beträgt zwischen 3 und 5 mm, verjüngt sich, ist jedoch am Ende durch Aushämmern verbreitert. Während die Oberseite der Köpfe durch Ziselieren ausgeglättet ist, weist die Unterseite in den meisten Fällen Spuren von Aushämmern mit einem Hammer mit länglicher oder nahezu quadratischer Arbeitsfläche auf (*Abb. 2: 30–31*). Die Spuren von der Verwendung von Triebhämmern in der Hallstattzeit in Gestalt länglicher seichter Rillen, wie sie auf dem Boden von Situlen im Grab der Bylany-Kultur Nr. 2 in Rvenice, Kr. Louny aufgeführt werden (*Pleinerová 1973, 281, Abb. 16*), erreichen eine Länge von 12–18 mm. Die Länge der Spuren von Aushämmern mittels Geräten mit schmalerer Kante bei einer Breite von 0,5–1 mm an der Unterseite der Knöpfe beim Zaumzeug aus dem Grab in Kladruby bewegt sich um 3,5 mm (*Abb. 8a*), manchmal sogar um 2,5 mm. Beim Knopf Inv.-Nr. 599440 (*Abb. 2: 30*) haben diese Spuren eine andere, nahezu quadratische Form der Seitenlänge wiederum 3,5 mm.

2.1.3. Lederriemen

Bei den Lederriemen mit eingelegten Bronzeknöpfen waren die Ränder umgebogen und zu einer Art „Schlauch“ zusammengenäht. Die Breite dieser „Schlauch“-Gurte bewegt sich von 13 bis 15 mm.

Ähnliche Lederriemen in Gestalt eines „Schlauchs“ der Breite 10–14 mm aus Ha D1, gefunden im Hügelgrab 3 in Kappel am Rhein werden von *R. Dehn, M. Egg* und *R. Lehnert (2005, 216)* aufgeführt. Der Arbeitsvorgang bestand den Autoren zufolge darin, dass „der Lederriemen ... um die Längsachse zusammengerollt, vernäht und dann umgestülpt“

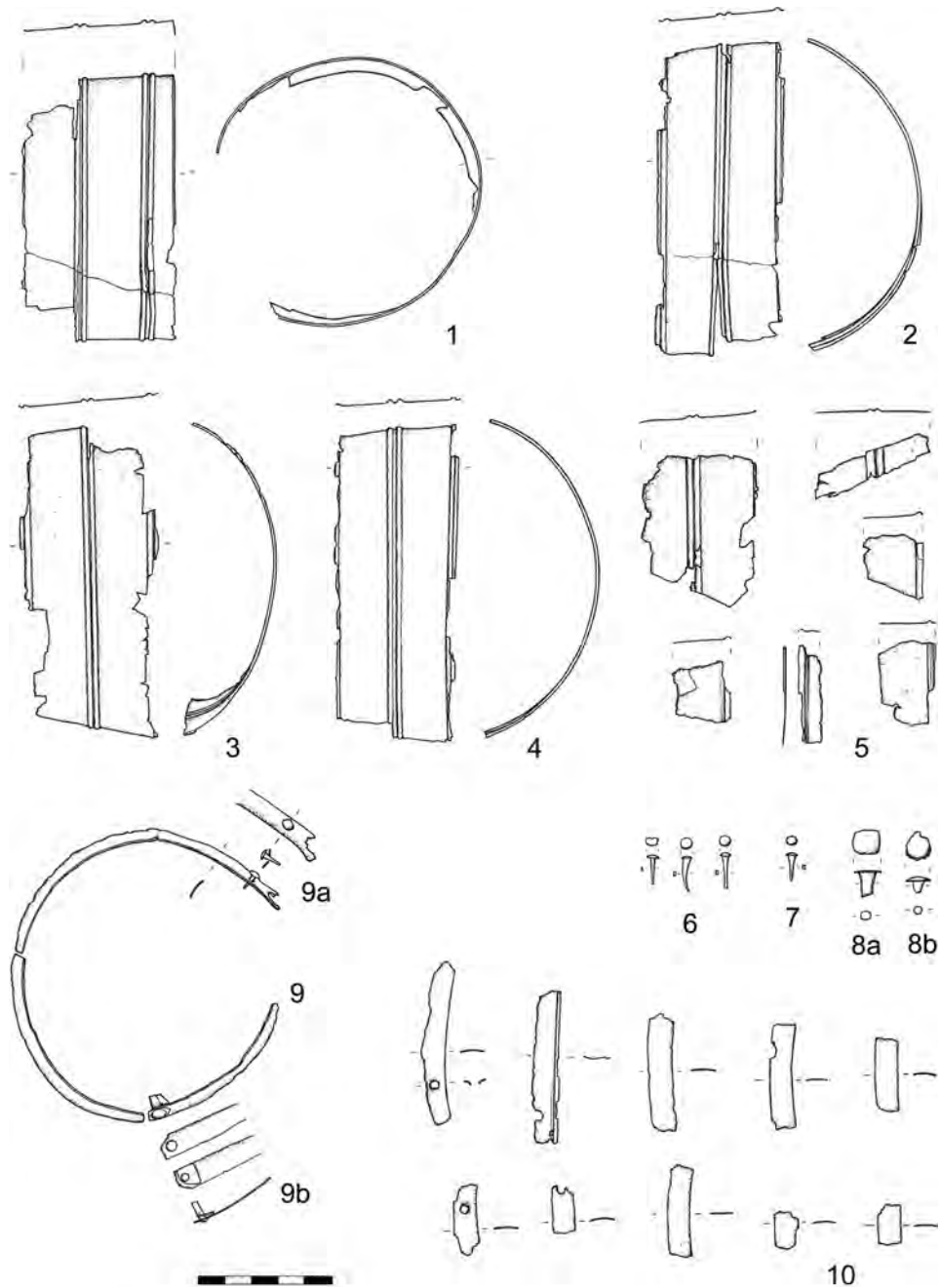

Abb. 4. 1–5, 9–10 – Fragmente bronzenener breiter und schmaler Bandbeschläge Inv.-Nr. 111676; 6 – Bronzenägel Inv.-Nr. 111678-111680; 7 – kleiner Bronzenägel ohne Inv.-Nr.; 8a-b – Bronzenägel Inv.-Nr. 111683-111684. Obr. 4. 1–5, 9–10 – zlomky širokých a úzkých bronzových páskových kování inv. č. 111676, 6 – bronzové hřebíčky inv. č. 111678-111680, 7 – bronzový hřebíček bez inv. č., 8a-8b – bronzové hřeby inv. č. 111683-111684.

wurde, wobei die Produktion dieser schlauchförmigen Lederriemen im ganzen Abschnitt von Ha C bis LT A erwiesen ist (*Ebd.*, 216–218, Abb. 110: 2). Von der Bestattung im Hügelgrab II/1899 in Opařany, Kr. Tábor, datiert in den Zeitraum Ha D2-3, werden die Funde von Lederriemen mit Löchern für die Schäfte von Bronzeknöpfen in identischem Zusammenhang von Pferdezaumzeug mit Phaleren mit identisch geformten Schließen erwähnt (*Chvojka – Michálek 2011*, 82 f., Tab. B28: 1–3). Im Fundzusammenhang des Gräberfelds in Mirkovice, Kr. Domažlice waren verschiedene Fragmente von Gürtelriemen sowohl im Grab in Hügel XI aus der Stufe Ha D1, in Hügel XII vom Ende von Ha D, als auch aus Hügelgrab IX aus der Stufe LT A (*Chytráček 1990*) erhalten. Ein anderes Beispiel aus der Stufe LT A bildet der Fund von Lederriemen aus einem Reitergrab in Wintrich, Kr. Bernkastel-Wittlich im Raum der Hunsrück-Eifel-Kultur. Auch dort waren schlauchartig umgeschlagene, mit Tiersehnen vernähte Riemen Teil des Verbindungssystems am gesamten Zaumzeug und an einer Reihe von Stellen mit reinen Zierknöpfen verbunden (*Nortmann – Neuhäuser – Schönfelder 2005*, 152 f., Abb. 17–18).

Als Nähmaterial der Ledergurte in Hochdorf wurden nach *J. Koch (2006, 163 f.)* keine Textilfasern sondern millimeterdünne Riemen verwendet, wahrscheinlich Sehnen oder Därme, wobei die Bestimmung der Lederart des schlechten Erhaltungszustands wegen bis heute noch nicht bestimmt ist (*Ebd.*, 227–230). Die Angaben zur Struktur der Lederriemen aus dem Grab in Kladruby, die dank der detaillierten Dokumentation der Fragmente durch B. Ekert aus der Naturwissenschaftlichen Abteilung des Nationalmuseums in Prag mit einem Elektronenmikroskop (Hitachi S-3700a) gescannt werden konnten, deuten an, dass es sich hier um Schweineleder handeln dürfte, und die Riemen waren mit einer Tiersehne der Stärke 0,7 mm vernäht, die auf der untersuchten Probe durch ein Loch mit Durchmesser 0,9 mm führt (*Abb. 9b*). Die Amplitude der Nahtkurve für die gegenseitige Entfernung zwischen den Löchern liegt bei 4,3 mm (*Abb. 9a*).

2.1.4. Eiserne Schließe

J. L. Pič (1908, 471) bezeichnete die Eisenschließe des Riemens nur versehentlich als latènezeitlich. Das Exemplar (Inv.-Nr. 599408; *Abb. 3: 7; 8b*) ist rhombisch mit max. Breite von 20 mm und waagrecht vergabelter Basis. Bei der neuerdings durchgeführten Konservierung wurde festgestellt, dass das vordere Ende rund ist und ein Nietloch für eine im Schaft 5 mm breite Niete aufweist. Dieses enthält den Rest eines flachen Bronzeknopfes, ursprünglich offensichtlich runder Form. Die Gesamtlänge der Schließe beträgt 55 mm.

Eine formal nahestehende Riemenschließe liegt in Böhmen beim Fund aus Hügelgrab II/1899 in Opařany vor (*Pič 1900, 155, Tab. XXXII: 28; Chvojka – Michálek 2011, 83, Tab. B28: 1*), zeigt entsprechende Maße, das vordere Ende fehlt jedoch. Weitere zwei rhomboide Bronzeschließen, jedoch leider wiederum mit fehlenden Enden, werden auch aus dem Hügelgrab XI in Mirkovice aufgeführt (*Chytráček 1990, 97, Abb. 18: 10–11*) und stammen aus der Stufe Ha D2. Den jüngsten Fund bildet das Fragment einer Eisenschließe mit vergabelter Basis aus Hügelgrab IX auf demselben Gräberfeld, datiert an das Ende der Hallstatt- oder den Anfang der Latènezeit (*Ebd.*, 95 ff., Abb. 16: 5).

M. Trachsel (2004, 461) führt ähnliche Funde für nahestehende Schließen mit rhombischem Körper und aufgebogenem Ende mit Querknebel des Typs Bannwil aus dem Raum Bayerns, Baden-Württembergs, der Schweiz und Ostfrankreich aus der Stufe Ha D2 oder dem Anfang der Stufe Ha D3 auf. Am meisten entspricht dem Exemplar von Kladruby eine

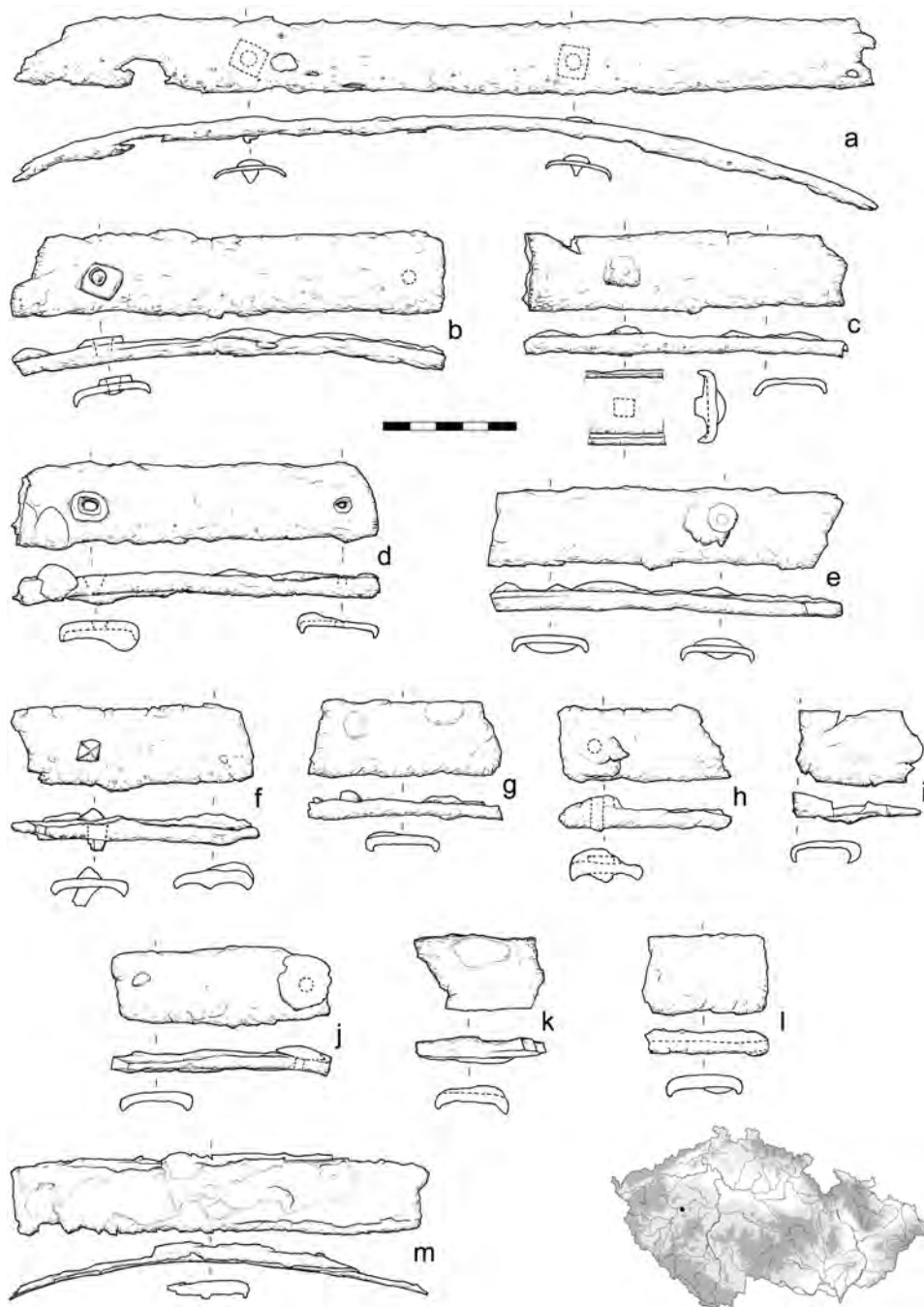

Abb. 5. Fragmente von eiserner Radreifen Inv.-Nr. 111675. Unten: Karte der Tschechischen Republik mit Kennzeichnung des Fundortes.

Obr. 5. Zlomky železných ráfků kol inv. č. 111675.

Schließe aus Grab 1 der Stufe Ha D2 in Stuttgart, Bad Cannstatt (*Zürn 1987*, Taf. 399: 6). Bei den anderen handelt es sich um formale Varianten mit andersartiger Durchführung des vorderen Endes in Form eines Rings, wie in der Ausstattung von Grab 1 in Ludwigsburg, Kr. Ludwigsburg (*Ebd.*, Taf. 149: 6 – hier zusammen mit identisch geformtem Bronzering und quer aufgesetzter Öse; s. *Ebd.*, Taf. 149: 7) oder mit anders durchgeführtem vorderem Ende in Form eines Rings und sich verjüngendem und gebogenem Körper wie in Hochdorf (*Koch 2006*, Taf. 18: 221, 22: 252) bzw. bei Bestattung 5 in Hügelgrab 4 in Hilpoltstein-Weinsfeld, Kr. Roth (*Wamser 1982*, 179, Abb. 16: 1).

Die Eisenschließe aus dem Grab in Kladruby bildet somit den formal am besten erhaltenen Fund in der böhmischen Gruppe und entspricht den Bindegliedern des Pferdezaumzeugs, wohin auch die oben beschriebenen Phalaren und Knöpfe gehören, die nach wie vor durch ihre Schäfte mit den Lederriemen verbunden sind. Aus funktionalen Gründen hatten solche Glieder, die das Zaumzeug auf dem Kopf des Pferdes verbanden, nach *M. Egg* auch weitere Varianten, wie formal ähnliche Elemente aus Grab VI in Hochmichele erweisen, veröffentlicht durch *G. G. Riek* und *H.-J. Hundt* (1962, Taf. 6: 90, 91–91a).

Mit Rücksicht auf die oben angeführten Gründe ist eine funktionale Bestimmung dieser Funde als Gürtelschließen rhombischer Form der Stufe Ha D, wie sie *M. Chytráček* (1990, 122 f.) vorgeschlagen hat, abzulehnen; Sie sind auch, aufgrund der angeführten Beispiele am vorderen Ende notwendiger Weise mit einem Haken ausgestattet und weisen eine zwei- bis vierfache Größe auf.

2.1.5. Bronzering

Auf einen funktionalen Zusammenhang mit der oben aufgeführten Eisenschließe deutet die Beschreibung des Befundes bei *J. L. Pič* hin (*Pič 1908*, 471): „ferner wurde auch ein latènezeitlicher Gürtelhaken ausgeschwemmt, der auf einer Seite mit einem Ring abgeschlossen ist, auf der anderen ein Ring, der noch auf dem Leder lag und in ein Häkchen auslief, das durch eine Querstange abgeschlossen war“. Zu diesem Bronzering (Inv.-Nr. 599409: *Abb. 3: 8*) mit Durchmesser 26 (17) mm mit quer aufgesetztem Fortsatz der Länge 13 mm, ausgestattet mit einem kleinen quergestellten Ösenring mit Durchmesser 5 mm, in welchem das Fragment eines Eisenstäbchens erhalten ist, können Analogien z.B. aus den formal wie größtmäßig identischen Bestandteilen des Zaumzeugs im Grab der Stufe Ha D1, Hochmichele VI genannt werden (*Riek – Hundt 1962*, Tab. 6: 97–99a), jedoch auch aus der Ausstattung des Grabs in Ludwigsburg aus der Stufe Ha D3 (*Zürn 1987*, Taf. 149: 7).

2.1.6. Eisentrensen

Am vollständigsten erhalten ist die Form einer zweiteiligen eisernen Trense (Inv.-Nr. 111689, alte Nr. 7070; *Pič 1908*, Tab. XXVII: 11; *Pare 1992*, Pl. 116: A 5; hier *Abb. 1: 8; 8c*). Sein achterförmiger Teil ist in einer Länge von 65 mm erhalten, der zweite Teil mit einer waagrecht und einer quer aufgesetzten Öse hat eine erhaltene Länge von 75 mm. Weitere Teile der Ausstattung des Grabs von Kladruby waren zwei Teile von eisernen Pferdetranssen mit jeweils einer waagrecht und einer senkrecht aufgesetzten Öse (Inv.-Nr. 111688, alte Nr. 7070; *Pič 1908*, Tab. XXVII: 9; *Pare 1992*, Pl. 116: A 6, 11; hier *Abb. 1: 9–10*). Ihre Länge beträgt 70 und 67 mm, auf einer von ihnen sind im Mittelteil Rillen erhalten. Die starke Korrosion verdeckt die ringförmige Verstärkung des Schafts aller Teile dieser drei Transsen und wurde erst auf RTG-Aufnahmen entdeckt (*Abb. 8c*).

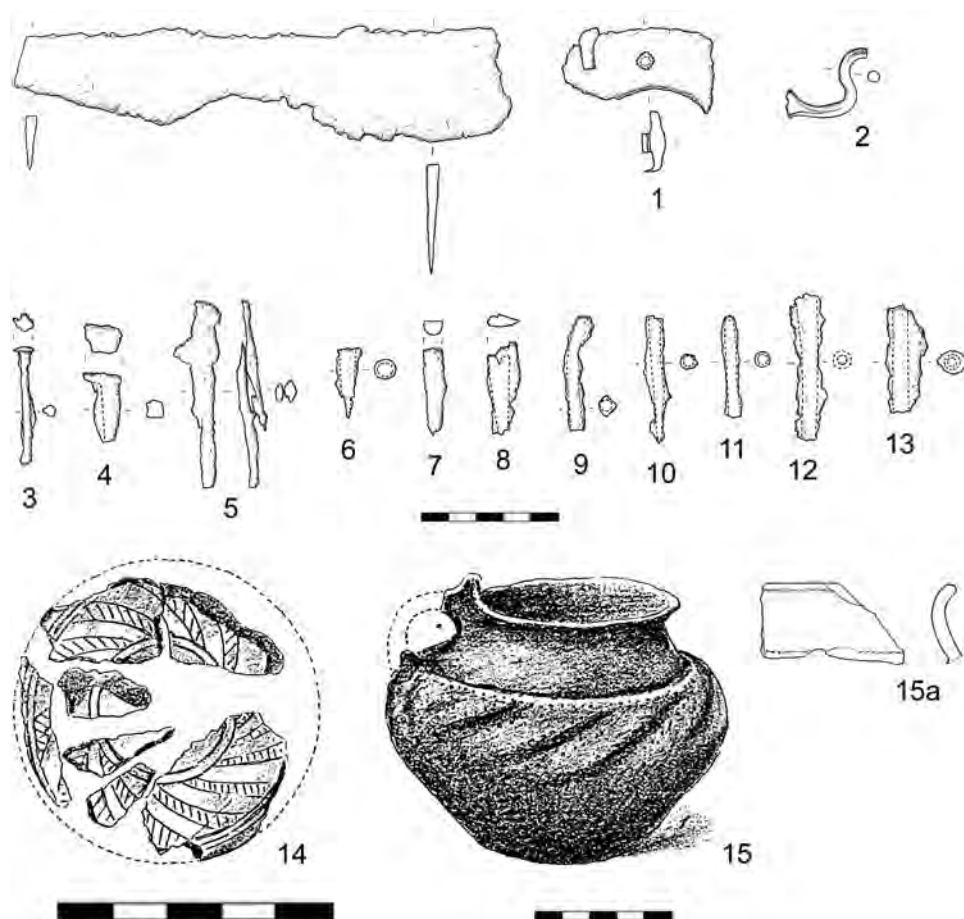

Abb. 6. 1 – Fragmente eines eisernen Hiebmessers Inv.-Nr. 111696; 2 – Fragment einer Attasche von einem Bronzegefäß Inv.-Nr. 599410; 3, 5–13 – Fragmente eiserner stäbchenförmiger Gegenstände Inv.-Nr. 111700-111709; 14 – Fragmente einer beinernen Scheibe; 15 – Keramikgefäß nach J. L. Pič 1908, 471; 15a – Fragment eines Keramikgefäßes Inv.-Nr. 111713.

Obr. 6. 1 – zlomky železného sekáče inv. č. 111696, 2 – zlolek ataše bronzové nádoby inv. č. 599410, 3, 5–13 – zlomky železných tyčinkovitých předmětů inv. č. 111700-111709, 14 – zlomky kostěného disku, 15 – keramická nádoba dle J. L. Piče 1908, 471, 15a – zlolek keramické nádoby inv. č. 111713.

M. Trachsel (2004, Abb. 26) dokumentiert in seiner tabellarischen Aufstellung übersichtlich die Formentwicklung der Trensen, die bis zur Stufe Ha D2 gerade Schäfte zeigen. Durch die Datierung der Funde aus Kladruby in die Stufe Ha D3 nähern wir uns zum Formwandel, wenn es zu einer Verstärkung des Schafts kam, die geläufig auch in der folgenden Stufe LT A und teilweise auch LT B auftrat. Neben den Funden aus Kladruby gehört zu den ältesten Trensenformen mit verstärktem Schaft aus Böhmen auch die Trense aus dem Grab der Stufe Ha D2-3 in Skalice, in Begleitung u.a. von flachen Bronzephaleren mit ringförmigen Bändern ausgehämmerter Verzierung, die von Chr. Pare (1992, 336, Pl. 124: B 2-3, 7) veröffentlicht worden sind.

2.1.7. Zwei eiserne stäbchenförmige Fragmente mit Resten einer dünnen Öse

Als möglichen Bestandteil von Trensen bezeichnet *Chr. Pare* (1992, 329, Pl. 116: A 7, 10) weitere zwei eiserne Stäbchenfragmente (Inv.-Nrn. 111693-111694: *Abb. 1: 17–18*) mit Resten einer dünnen Öse der erhaltenen Länge 53 mm und 33 mm. Bei diesen kommt mit Rücksicht auf die grazile Durchführung eine Funktion als Anhänger in Frage. Für eine genauere Bestimmung der ursprünglichen Funktion im Rahmen des „Zaumzeugs oder der Ausrüstung eines Wagens“, die von *I. Pleinerová* (1973, 274 ff.) anlässlich der Bearbeitung einer Serie von 16 formal ähnlichen Bronzefunden aus dem Grab der Bylany-Kultur Nr. 2 in Rvenice, Ldkr. Louny erwogen wurde, fehlen aber im Fall von Kladruby nähere Stützen.

2.1.8. Eisenringe

Das Fragment eines Eisenrings Inv.-Nr. 111691 (alte Nr. 7074: *Abb. 1: 16*) hat einen Durchmesser von 27 (21) mm, das Fragment eines Eisenrings Inv.-Nr. 111692 (alte Nr. 7074: *Abb. 1: 15*) von 24 (18) mm. Bereits *J. L. Pič* (1908, 472) erwog eine ursprüngliche Funktion „als auf den Führungsleinen aufgehängte Zierde“. Es kann sich um Ringe von den Riemen der Führungsleinen handeln, wie es andere Funde aus Böhmen (*Venclová et al.* 2008, 125) als auch aus dem Raum des Inn und der Salzach (*Stöllner* 2002, 111 ff.) oder aus dem Osthallstattgebiet (*Egg* 1996, *Abb.* 100: 6) andeuten.

2.1.9. Konischen Blechringe aus Bronze

Die zwei halbkugeligen Ringe aus Bronzeblech mit Loch in der Mitte (Inv.-Nrn. 111681, 111682: *Abb. 1: 6–7*) haben einen Körperdurchmesser von 13 mm. Der Lochdurchmesser beträgt 3 mm, die Höhe 4 mm. Bei *G. Riek* und *H. J. Hundt* (1962, 90, Taf. 7: 100–119) werden sie als Bestandteil der Ausstattung von Gräbern der Stufe Ha D1 in Hochmichele VI beschrieben, wo zwanzig derartiger konischer Bronzeblechringe gefunden wurden. Diese wurden funktional aufgrund ihrer Lage „in demjenigen Bereich des Pferdegeschirrs ..., in dem Jochgurte oder Führungsleinen vermutet werden können“, bestimmt.

2.1.10. Die Frage der Bronzekegel

Im wiedergefundenen Teil der Ausstattung des Grabs von Kladruby finden sich auch vier gegossene Bronzekegel (Inv.-Nr. 599404-599407: *Abb. 1: 11–14*) mit schalenförmigen Köpfen und hohler Tülle mit gekerbter Oberfläche. Die Gesamtlänge der Kegel betrug 29–30 mm, davon kommen den Tüllen 25 mm zu, die Höhe des schalenförmigen Kopfes lag bei 5 mm, Kopfdurchmesser betrug 19–21 mm, der maximale Durchmesser der konischen Tüllen etwa 10 (8) mm. Die Oberfläche von drei Kegeln, ausgestattet an der Unterseite der Tülle mit waagrechten Eisennieten zur Befestigung, ist durch Gruppen schmaler Rippen gegliedert, an der Oberfläche des vierten Kegels mit waagrechter Bronzeniete sind die über die ganze Tüllenlänge verteilten Rippen rund geformt.

Gegossene Bronzekegel dieser Form sind in Böhmen bereits aus dem Zusammenhang der Bylany-Kultur aus den Gräbern in Hradenín bekannt, und zwar mit glatter Oberfläche aus den Gräbern XXIV und XXVIII in Hradenín (*Dvořák* 1938, 26: 25, 38: 1; *Chytráček* 1999, Fig. 4: 7, 11) oder aus Grab XLVI, wo die Oberfläche mit Bündeln von 2–3 feinen Rippen verziert ist (*Dvořák* 1938, 45). Gegossene Bronzekegel mit durch Bündel feiner Rippen gegliederter Oberfläche liegen auch in der Sammlung der Funde aus der späthall-

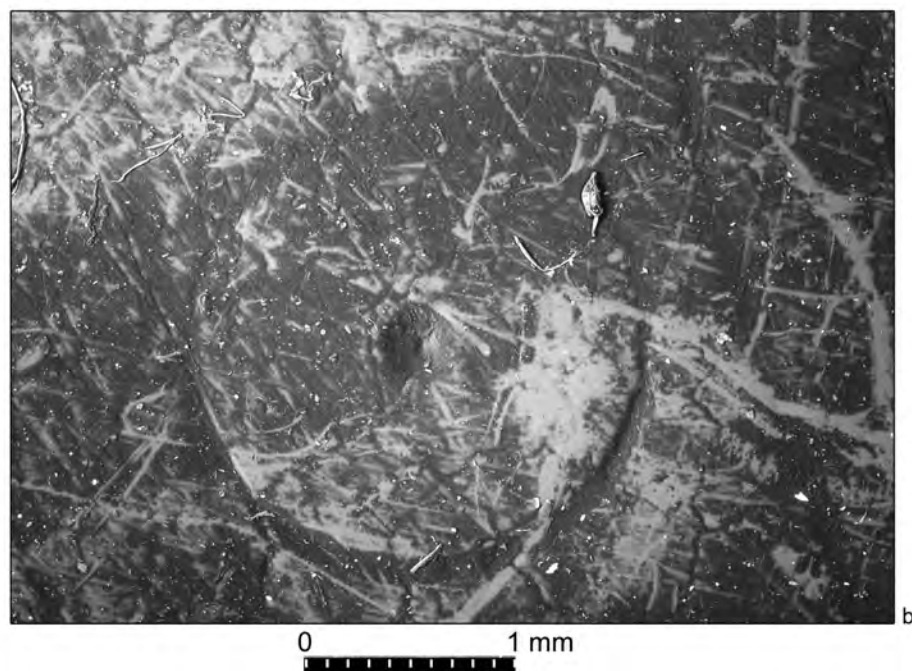
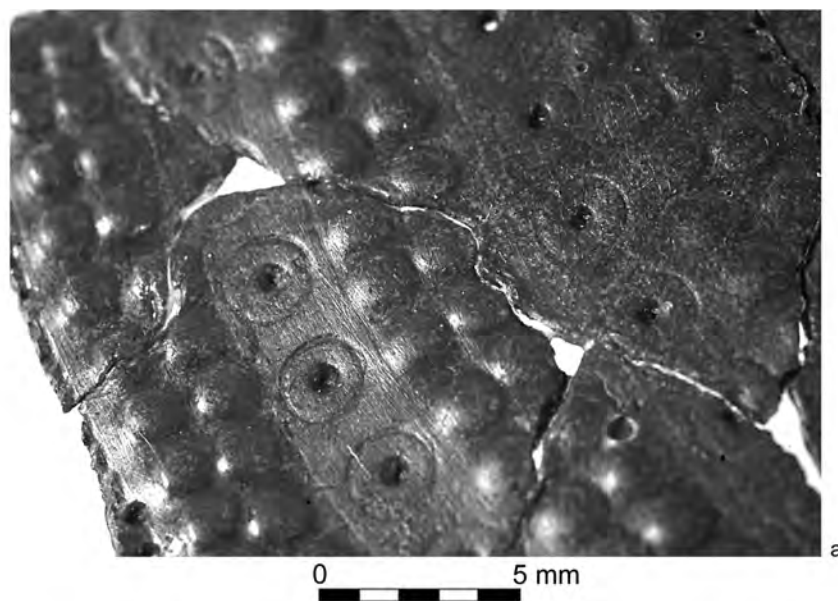

Abb. 7. a – Ausschnitt aus der Verzierung der Phalere Inv.-Nr. 599402 mit Bändern aus von unten ausgestanzten Beulen und Bändern konzentrischer Kreise; b – Spuren von einem Zirkel in der Verzierung der Phalere Inv.-Nr. 599402.

Obr. 7. a – výřez z výzdoby faléry inv. č. 599402 pásy zesponu vyráženými hrbolky a pásy soustředných kroužků, b – stopy kroužítka ve výzdobě faléry inv. č. 599402.

stattzeitlichen Höhensiedlung auf dem Berg Rubín in Nordwestböhmen vor (*Sankot 2009*, 33, Abb. 2: 1). An den Anfang der Stufe LT A gehört Hügelgrab IX in Mirkovice mit dem Fund eines identisch geformten Kegels, jedoch mit glatter Oberfläche und Kegelkörper aus zusammengerolltem Blech und Rippenverzierung am schalenförmigen Kopf (*Chytráček 1990*, 91, Abb. 16: 8).

Aufgrund ihrer Fundlage, kleineren Größe und Form halten sie *P. Drda* und *A. Rybová* (1995, 33 f.; 1998, 37) für Beschläge von den Enden der Trensenknebel, die aus organischem Material gefertigt waren. Genauso werden auch die konischen hohlen hallstattzeitlichen „Tüllenaufsätze“ als Trensenknebel bei *M. Egg* (1986) interpretiert. Diese Auffassung wird auch vom Vorkommen der Kegel im Grab XXIV der Bylany-Kultur in Hradenín gestützt, der sich in der südlichen Hälfte des Grabes befand, die aufgrund der Dokumentation von *Fr. Dvořák* (1938, Abb. 22) für die Beigabe des Pferdegeschirrs vorgesehen gewesen sein soll.

In Grab XLVI von Hradenín lag ein Bronzekegel wiederum in der Südwest-Ecke, das zweite Stück aber vor dem rechten vorderen Wagenrad (*Ebd.*, Abb. 42). In Grab XXVIII auf demselben Gräberfeld lag jedoch ein Bronzekegel bei der rechten Hand des Verstorbenen (*Ebd.*, Abb. 37). Außerdem sind in der Ausstattung der Gräber XXIV und XLVI komplette Formen von bronzenen Trensenknebeln erwiesen (*Ebd.*, 26, 44, Abb. 30: 1, 3, 44: 16–17). Das erlaubt auch eine andere Erklärung ihrer ursprünglichen Funktion. Aufgrund der Lage dieser Gegenstände in Grab B mit zweirädrigem Wagen auf dem norditalienischen Gräberfeld in Sesto Calende werden diese Funde von *M. Chytráček* (1990, 123) mit der Verzierung des Wagenkastens in Verbindung gebracht.

2.2. Bronzene und eiserne Wagenbestandteile

2.2.1. Ein eiserner Achsnagel

Lediglich schriftlich überliefert ist die Angabe, auf der Stirnseite des Beschlags aus Eisenblech mit Öffnung für die Wagenachse habe „an der Oberfläche nach wie vor ein eiserner Achsnagel gehaftet, am Ende zu einer flachen Scheibe ausgehämmert“ (*Piř 1908*, 471). Mit dem Schaft eines solchen Achsnagels könnten die zwei stäbchenförmigen Fragmente (*Abb. 3: 10*) zusammenhängen, die sich bei der Abdeckung der nahezu komplett erhaltenen eisernen Stirnscheibe lösten.

2.2.2. Eisernerne Stirnscheiben

Der Angabe bei *J. L. Piř* (1908, 471), „an der Vorderseite (Radnabe) befand sich ein Beschlag aus Eisenblech mit Loch für die Achse ... vom zweiten Rad ... westlich, lag sodann ein eiserner Beschlag von der Nabe“, entspricht die Abbildung von zwei Fragmenten von kreisförmigen Eisenbeschlügen mit „axle-channel ca. 40 mm in diametre“ bei *Chr. Pare* (1992, Pl. 115: 6–7). Neben dem ursprünglich längeren Fragment eines kreisförmigen Eisenbeschlags (Inv.-Nr. 111695, alte Nr. 7072; *Pare 1992*, Pl. 115: 6; hier *Abb. 3: 11*) mit erhaltener Länge von 60 mm, Breite 15 mm und Höhe des nach innen gebogenen Randes von 12 mm konnte nach Entfernen der Erdklumpen im Rahmen der Konservierung ein weiterer Eisenbeschlag in komplettem, heute deformiertem Zustand präpariert werden, der ursprünglich zweifellos gleichfalls kreisförmig war (Inv.-Nr. 111690; *Abb. 3: 9*). Der Außendurchmesser beträgt 90 mm, der Innendurchmesser 40 mm, die Breite 25 mm und die Höhe des nach innen gebogenen Randes der kreisförmigen Öffnung 12 mm. Am

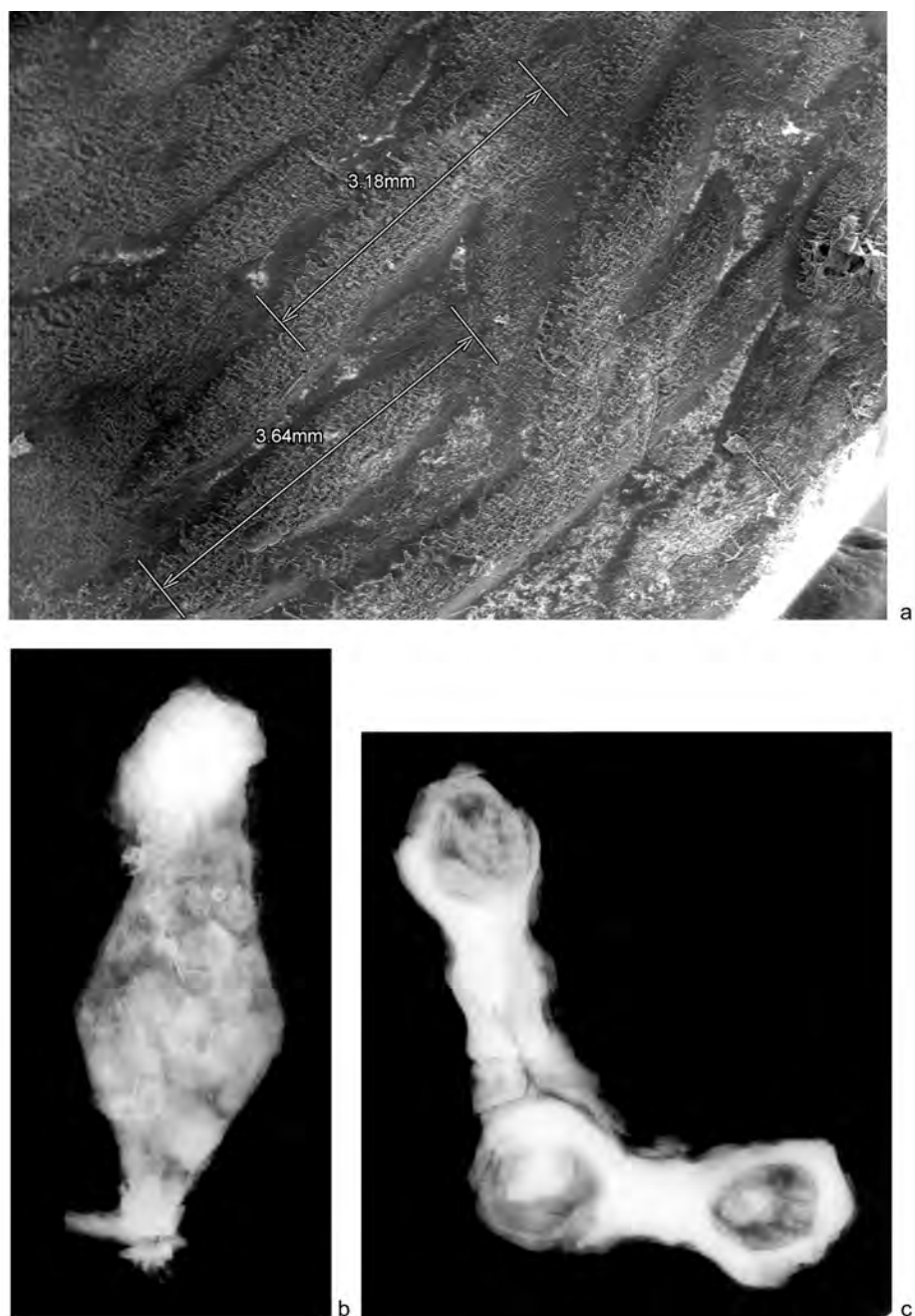

Abb. 8. a – Spuren von einem Hammer an der Unterseite des Bronzeknopfes Inv.-Nr. 599441; b – RTG-Aufnahme der Eisenschließe Inv.-Nr. 599408; c – RTG-Aufnahme der eisernen Trense Inv.-Nr. 111689.
 Obr. 8. a – stopy kladívka na spodní straně bronzového knoflíku inv. č. 599441, b – RTG železné zápony inv. č. 599408, c – RTG železné uzdy inv. č. 111689.

Umfang war er mit drei Eisennägeln mit Schaftdurchmesser 5 mm ausgestattet. Funktional entspricht es den Stirnscheiben, wie sie bei *J. Koch (2006, Abb. 62, 107: 6)* aus einer Bestattung der Stufe Ha D2 in Eberdingen-Hochdorf aufgeführt werden. Von den formal ähnlich gestalteten Funden aus den Hügelgräbern in Ostfrankreich, der Schweiz und dem deutschen Rheinland der Stufe Ha D, wie sie z.B. *M. Trachsel (2004, 507 ff.)* aufführt, unterscheiden sich die Beschlüge von Kladruby lediglich durch einen tieferen Innenrand.

Mit der Fundkategorie des eisernen Nabenbeschlags könnte auch der Fund des Rests von einem Eisennagel Inv.-Nr. 111687 (*Abb. 6: 4*) mit erhaltener Länge von 25 mm zusammenhängen. Auch die Fragmente flacher Rippen Inv.-Nr. 111697, 111698 und 111699 (*Abb. 3: 12, 13*) mit erhaltener Länge von 67 mm, 53 mm und 43 mm werden von *Chr. Pare (1992, 329, Pl. 115: 3, 4)* mit der Konstruktion der Radnaben in Verbindung gebracht. *J. Koch (2006, 119, Abb. 27)* spricht bei ähnlich geformten Wagenbestandteilen von offenen Manschetten.

2.2.3. Breite Bandbeschlüge aus Bronze

Durch eine Serie von Fragmenten (Inv.-Nr. 111676, alte Nr.7068: *Abb. 4: 1–5*) sind Nabenbeschlüge erwiesen, die zur Zeit ihrer Entdeckung durch *J. L. Pič* nahezu komplett zu einer zylindrischen Form mit vier Rippenpaaren zusammengelegt werden konnten (*Pič 1908, Tab. XXVII: 10*).

Standen bisher nur drei Fragmente bronzener Bandbeschlüge, in einem Fall mit dem Abdruck des eisernen Nabens, zur Verfügung (*Pare 1992, 329, Pl. 115: 1–2*; hier *Abb. 4: 2–4*), so wurde bei der neuerdings durchgeführten Konservierung aus den erhaltenen Erdklumpen ein weiterer Teil von einem Beschlag präpariert, der zu einem fast vollständigen Kreis aus Bronzeblech zusammengesetzt werden kann (*Abb. 4: 1*). Die Blechstärke beträgt 0,5 mm, der Durchmesser 96 mm, die maximale erhaltene Breite 55 mm, ursprünglich bis 60 mm. Auch dieses Fragment war entsprechend mit Rippenpaaren verziert, im Unterschied zu den anderen jedoch am Innenrand umgebogen. *J. Koch (2006, 91, Abb. 108)* stellt diese späthallstattzeitliche Nabenform wegen ihres „zylindrischen Aufbaus und der Verzierung mit dicht gesetztem, umlaufendem Rippenmuster“ zum Typ Cannstatt mit einem Verbreitungsgebiet von Mähren bis Ostfrankreich.

2.2.4. Schmale bronzene Bandbeschlüge

Die Fragmente schmaler bronzener Bandbeschlüge (Inv.-Nr. 111676: *Abb. 4: 9, 10*) zeigen ein glattes Profil der Breite 8 mm. Nach *M. Trachsel (2004, 502 f., Abb. 28)* soll es sich bei dieser Art von Funden um Nabenringe handeln, „um den Kopf der Nabe gelegt“, die bereits aus der Stufe Ha C1 bekannt sind. Seit dem späten 6. Jahrhundert v. Chr. werden Durchmesser um 10 cm verwendet, in der Latènezeit steigt der Durchmesser radikal an.

Ein Bronzenagel mit Kopf der Maße 3 × 4 mm und Schaftdurchmesser von 2 mm soll laut *Chr. Pare (1992, Pl. 115: 5)* der Befestigung des Beschlags an die Nabe gedient haben, wie auch aus der Abbildung bei *J. L. Pič (1908, 471, Tab. XXVII: 10*; hier *Abb. 4: 9a*) sowie seiner Beschreibung („an den Felgen (Beschlüge) dünne Bronzestreifen, an manchen Stellen mit kleinen Nägel befestigt“) hervorgeht. So können wir mit der Befestigung von Blechbeschlügen die kleinen Bronzenägel im Grab von Kladruby in Verbindung bringen, von denen drei (Inv.-Nrn. 111678-111680; *Pare 1992, Pl. 115, 18–20*; hier *Abb. 4: 6*) flache

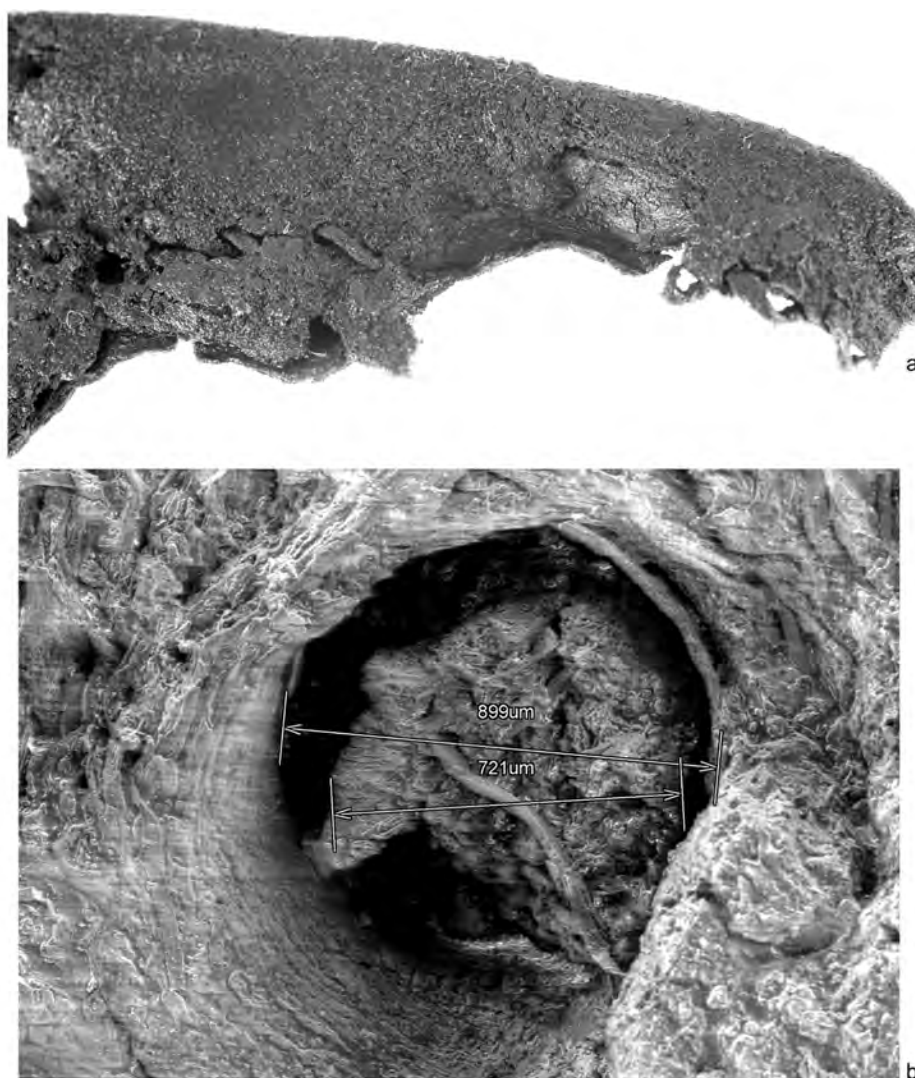

Abb. 9. Nahtform am Lederriemen Inv.-Nr. 599439 (a) und vergrößerte Detailaufnahme (b).
 Obr. 9. Způsob sešití koženého řemenu inv. č. 599439 (a) a jeho zvětšený detail (b).

Köpfe mit Durchmesser 3–5 mm und einen viereckig ausgeschmiedeten Schaft der Seitenlänge 1–2 mm und Länge 12–13 mm zeigen. Ein weiterer kleiner Nagel (Abb. 4: 7) wurde beim Schlemmen der erhaltenen Erdblocke gewonnen, die Bronzeblechbeschläge enthielten. Entsprechend können zum Verbinden einzelner Teile der Bronzestreifen die „kleinen Bronzenägel mit hohlem runden oder flachen Kopf“, wie das Fragment eines Bronzenagels mit flachem rechteckigen Kopf mit Durchmesser 9 mm und erhaltener Länge von 10 mm Inv.-Nr. 111683 (Abb. 4: 8a) sowie Inv.-Nr. 111684 (Abb. 4: 8b; Pare 1992, pl. 115: 13–14), gedient haben (Abb. 4: 9b).

2.2.5. Eiserne Radreifen

J. L. Pičs Angabe (*Pič 1908*, 470) zu einem „schmalen, in mehrere Stücke zerbrochenen und zerdrückten Radreifen“ entspricht Inv.-Nr. 111675 (alte Nr. 7067; *Abb. 5: a–m*), der gegenwärtig 13 Fragmente der Breite 26–28 mm zugeordnet sind und in Entfernungen zu je 95–125 mm Löcher für die Nägel aufweisen. Die Länge des größten Fragments beträgt 330 mm. Die Radreifen von Kladruby werden von *Chr. Pare (1992, 45, 51, Fig. 52)* zu seinem Typ VII gestellt, der jedoch eine Breite von 28 mm nicht überschreitet. Dank der Seitenkanten an der Innenseite zeigen sie ein eckiges Profil. Mit Rücksicht auf den fragmentarischen Erhaltungszustand der Reifen und die Absenz von Grabungsdokumentation ist die Frage nach dem ursprünglichen Durchmesser des Wagenrades nur schwer zu lösen. Die zeichnerische Dokumentation in der Veröffentlichung von *J. L. Pič (1908, Tab. XXVII: 10)* zeigt einen bereits deformierten Zustand, und die dort angedeuteten Maße erreichen bei weitem nicht die sonst für hallstatt- bzw. frühlatènezeitlichen Wagen in West- und Mitteleuropa angegebenen Durchmesser (*Chytráček 1988, 31 f.; Pare 1992, 128, Fig. 92*).

2.2.6. Eisennägel von den Radreifen

Besonders dank der RTG-Aufnahmen konnte auf den erhaltenen Reifenfragmenten von Kladruby auch ein kreisförmiger Schaft von einem Nagel mit Durchmesser 5 mm sowie mehrere Andeutungen für rechteckige Nagelköpfe erfasst werden (*Abb. 5a, b, c, d?, h*), deren Maße natürlich jenes des tatsächlich identifizierten rechteckigen Nagelkopfes mit Seitenlänge 8 mm (*Abb. 5f*) übertreffen. Dieser weist Andeutungen für vier dreieckige Seiten auf. In diesem Fall handelt es sich um Typ E in der Auffassung von *Chr. Pare (1992, 44, Fig. 47, 51, Pl. 115: 8, 9)*, während die RTG-Aufnahmen für die Anwesenheit auch anderer Nageltypen sprechen, z.B. seinen Typ F, evtl. D (*Abb. 5e, j*). Eine Reihe von in dieser Arbeit zitierten Befunden deutet auf dieselbe Lage hin.

2.3. Andere Arten von Funden

2.3.1. Eisernes Hiebmesser

Das Hiebmesser Inv.-Nr. 111696 (alte Nr. 7071; *Abb. 6: 1*) liegt in drei flachen Eisenfragmenten von der Klinge vor, erhaltene Länge 175 mm, dreieckiger Querschnitt und Fragment des gebogenen Handgriffs der Maße 55 × 25 mm mit einem Fragment vom Eisenband sowie einer erhaltenen Niete mit Durchmesser 6 mm. Der Klingenträger ist ganz flach, im Unterschied zu den Hiebmessern mit gebogener Klinge im ähnlich ausgestatteten zugehörigen Hügelgrab XII von Mirkovice (*Chytráček 1990, 98, Abb. 21: 15*) bereits aus der Zeit des Übergangs von Späthallstattzeit zu Stufe LT A. Eiserner Hiebmesser mit geradem Klingenträger, der wie bei jenem von Kladruby fließend zum Handgriff übergeht, sind in der Chronologie des Gräberfelds Dürrnberg bei Hallein überwiegend in Befunden aus der Stufe Ha D3 verankert, treten allerdings auch noch in der Stufe LT A auf. Dabei bietet ihre aus rein praktischen Gründen ableitbare Form an und für sich keine ausreichende Datierungsgrundlage (*Pauli 1978, 250 ff., Beilage 15*). Als Verbreitungsgebiet der Hiebmesser mit bogenförmig ausgeschnittener Griffplatte und geradem Klingenträger führt *U. Osterhaus (1981, 7 ff.)* den Raum von der Marne über die Hunsrück-Eifel-Kultur bis zum „östlicher gelegenen Verbreitungsraum des Hiebmessers mit ausgeschnittener Griffplatte und stark gekrümmter Klinge“, d.h. Oberbayern, auf.

2.3.2. Stäbchenförmige Eisenfragmente

Eines dieser Fragmente der Länge 67 mm (Inv.-Nr. 111700: *Abb. 6: 5*) wurde von *Chr. Pare (1992, 329, Pl. 115: 10)* als Fragment von einem Achsnagel („linchpin“) interpretiert, was wir mit Rücksicht auf seine Grauzilität als unadäquat erachten. Die übrigen Fragmente (Inv.-Nr. 111701-111709: *Abb. 6: 3, 6–13*) der Längen 45, 25, 32, 32, 42, 47, 35, 52, 34 mm können dagegen sehr wohl „mostly probably nails“ gewesen sein. Ihr fragmentarischer und korrodierter Zustand ermöglicht keine weiteren Schlüsse, auch wenn in der Ausstattung mancher Gräber mit Wagen auch stäbchenförmige Geräte dokumentiert sind.

2.3.3. Fragment der Attasche von einem Bronzegefäß

Das bronzene stäbchenförmige Fragment der Länge 30 mm und Höhe 25 mm mit einem zu einer Nietfläche verbreiterten Ende mit Resten des Nietlochs (Inv.-Nr. 599410: *Abb. 6: 2*) ist das Fragment einer Attasche von einem Bronzegefäß. Auch trotz fragmentarischem Erhaltungszustand eines der Enden ist die kurze Entfernung des Nietlochs zum Mittelteil unbestreitbar und das Stück gehört zu einer insgesamt kurzen Form. Diese waren – im Unterschied zu den längeren bandförmigen mit zwei Nieten, bei denen das erste Nietloch in größerer Entfernung vom Mittelteil der Attasche angebracht ist – lediglich mit jeweils nur einer Niete zu beiden Seiten befestigt.

Die fragmentarische Gestalt des Fundes erlaubt natürlich nicht zu entscheiden, ob das Attaschenfragment von einer Ziste oder Situla stammt. Attaschen, die bewegliche Henkel hielten, zu beiden Seiten mit jeweils einer Niete befestigt waren, finden sich sowohl auf der Ziste von Hánov als auch jener von Skalice (*Stocký 1933, Tab. VII: 5, IX: 13; Venclová et al. 2008, Abb. 83: 11, 13*). Gleichzeitig ist eine identisch kurze Attaschenform auch auf der Bronzesitula aus dem nahegelegenen Dobřany, Kr. Pilsen-Süd mit Datierung in die Stufe Ha D zu beobachten (Abbildung bei *Pleinerová 1973, 293, Abb. 15: 4*).

Für eine evtl. Zugehörigkeit der Form zu einer Situla mit kurzen Attaschen mit jeweils einer Niete zu beiden Seiten ist die Studie von W. Kimmig mit seinen eindeutigen Schlüssen über ihr dominantes Vorkommen im Raum von Hallstatt und Santa Lucia/Most na Soči von grundsätzlicher Bedeutung, hierhin verortet der Autor auch ihren Ursprungsraum (*Kimmig 1964, 85, Tabelle 11*). Aus dem Raum von Santa Lucia/Most na Soči kann dann die Ausbreitung der Situlen mit kurzen Attaschen weiter in die Este- (*Carancini 1975, 146, Fig. 51: 2*) sowie Golaseca-Kultur (*Saronio Masolo 1975, 37, Fig. 64: 6, 7*), andererseits an den mittleren und westlichen Südalpenrand, und zwar sowohl auf den Formen der Steilhalssitulen als auch auf Situlen ohne ausgeprägte Halsbildung, verfolgt werden (*Egg 1996, 100, Anm. 410*).

Sollte das Attaschenfragment aus dem Grab von Kladruby tatsächlich von einer Situla stammen, würde es sich um den bereits dritten Fund dieser Art in Böhmen handeln. Einer stammt aus Veselí nad Lužnicí (*Beneš – Sankot 1995, 145, Abb. 1*) aus einem zufällig zusammen mit späthallstattzeitlicher Keramik beim Baggern des Flusses gewonnenem Fundkomplex und der zweite aus Jaroměř, bestehend aus zwei massiven Griffen und den Fragmenten eines Gefäßes aus Bronzeblech (s. *Vokolek – Sankot 2001, 245 ff.*).

2.3.4. Keramikgefäß

Nach *J. L. Píř (1908, 472 f., Abb. 1; hier Abb. 6: 15)* „war an der Westseite, 1,60 m von der Hüfte [des Rades] entfernt, ein kleines Gefäß mit abgebrochenem Henkel, auf dem

Bauch mit schrägen, zu beiden Seiten von Stichlinien begleiteten Rillen verziert, in dem sich verbrannte kleine Knochen befanden“. Aufgrund der Zeichnung in der ursprünglichen Veröffentlichung hatte das Gefäß einen maximalen Durchmesser von 124 mm. Im Inventarbuch des Nationalmuseums findet sich unter Inv.-Nr. 111713 (*Abb. 6: 15a*) lediglich eine Randscherbe von einer „kleineren Schale“ mit abgebrochenem Bauch, braungrauer Farbe. Der Rand ist nach außen ausgezogen, hat eine niedrigere, trichterförmig ausladende Mündung und darunter befinden sich Spuren von Rädchenverzierung. Maße: 53 × 25 mm. Von der Form und den Resten der Verzierung her entspricht das Randfragment einem Gefäß mit schrägen plastischen Rippen an der Ausbauchung, gesäumt von kleinen Stichen, wie es bei J. L. Pič abgebildet ist.

Auch dieser Keramikfund trägt zur Datierung des Grabs von Kladruby in die Späthallstattzeit bei. Neben dem allgemeinen Schluss über ein spätes Vorkommen von Keramikformen mit plastischen Rippen am Bauch in den späthallstattzeitlichen Gräbern West- und Südböhmens (*Chytráček 1990, 125*) sind konkrete Beispiele auf dem Gräberfeld in Manětín-Hrádek zu nennen, wie die flaschenförmigen Keramikgefäße aus den in die Phase IVB1-2 (Ha D3/LT A) datierten Gräbern Nr. 29, 176A, 185–185a (*Soudská 1994*). Diese gehen zeitlich den frühlatènezeitlichen Befunden voraus. Auf dem Gefäß aus Grab 185a sind die plastischen Rippen an den Schultern des Gefäßes angebracht, gleich orientiert und gleichzeitig von identisch durchgeführten sowie horizontalen Stichreihen am Hals-Bauch-Umbruch begleitet (*Soudská 1994, Abb. B16: 11*).

2.3.5. Beinernerne Scheibe

Unter den verbrannten kleinen Knochen fand sich in dem Gefäß „ein zerbrochener Knochen, ein flacher Ziergegenstand, rund, am Umfang und bei der Mitte durch eingeritzte Doppelkreise verziert, dazwischen waren schräg gebogene Bänder, quer gerillt“. Aufgrund der Zeichnung in der Veröffentlichung J. L. Pič (*1908, 472 f., Abb. 2; hier Abb. 6: 14*) soll der Durchmesser 55 mm betragen haben. Dieser Fund ist nie in die Archäologische Sammlung des Nationalmuseums aufgenommen worden. Seine Verzierung in Gestalt dynamischer Wirbelmotive, neuerdings rekonstruiert bei P. Drda und A. Rybová (*1995, 33; 1998, 36*), erinnert nach M. Chytráček (*1990, 130*) an das Motiv der älteren Verzierung des Schmucks im Hügelgrab in Chlum bei Zvíkovec, Kr. Rokycany. Beide diese Fälle werden vom letztgenannten Autor für heimische Repräsentanten der sog. protolatènoïden experimentellen Phase in der Auffassung von W. Kimmig (*1988*) gehalten.

3. Bestattungsritus und Art der Beisetzung ins Grab

Die Angabe über den Fund verbrannter Knochen in einem Keramikgefäß im Westteil des Hügels (*Pič 1908, 472 f.*) bildet die einzige Spur vom Bestattungsritus. Auch wenn ihr Zusammenhang mit den übrigen Teilen der Bestattung im Zentralteil des Hügels nicht unumstritten ist (*Pare 1992, 329*), so würde dieser Fund doch der damals vorherrschenden Bestattungsweise entsprechen (*Venclová ed. 2008, 79*). Ergebnis der unfachgemäßen Arbeiten am Hügelgrab noch vor Anfang der Grabungsarbeiten ist gleichzeitig auch die Absenz weiterer Angaben, z.B. über die Anordnung des Grabs und die Gestalt auch der wichtigsten

Komponenten, wie z.B. des Wagens. Einzige Informationsquelle bleibt somit die Beschreibung des Befundes der Reste der Bestattung durch *J. L. Pič (1908)* über die Verteilung der Funde im Grab in „Nord-Süd-Richtung“, über die Lage „der Zierbuckeln vom Gürtel“, d.h. Phalern vor dem Wagen – „vom Rad auf der Nordseite“, über die Lage einer Reihe „kleiner glatter Buckeln auf dem kleinen Riemen“ parallel zu den Phalern oder die Lage der Bestandteile der Eisentrensen „von der zweiten Seite der größeren Buckeln“, an der Stelle der Stirnseite des Gespanns. Auch trotz der unbestreitbaren Lückenhaftigkeit bieten *J. L. Pičs* festgehaltene Informationen ein Grundskelett, das bereits bei den Überlegungen zur Rekonstruktion des Grabs durch *P. Drda* und *A. Rybová (1995, 34; 1998, 37)* herangezogen hätte werden können. Aufgrund der neuerdings durchgeführten Konservierung lassen sich weitere Präzisierungen nutzen, vor allem zur Frage des Zaumzeugs.

Die Garnitur großer Phalern vom Pferdegeschirr besteht aus zwei Gruppen, mit Verzierungsvarianten. Dieser Zustand dürfte durch nichts außergewöhnlich sein. Für den Raum Böhmens können sogar verschiedene Formgruppen in der Ausstattung frühlatènezeitlicher Bestattungen mit zweirädrigen Wagen von *Nevězice* genannt werden (*Sankot 2002*), aus Deutschland eine Sammlung von 14 Phalern aus Grab 1 in Ludwigsburg „Römerhügel“, Kr. Ludwigsburg, bestehend aus Phalern dreier verschiedener Größen (*Zürn 1987, 98, Taf. 151: 1–5, 152*), aus dem Zentrum Frankens das bekannte Grab in Dittenheim, Kr. Weisenburg-Gunzenhausen, in dem sich nach *Chr. Pare (1992, 285 f.)* ganze sechs Formgruppen von Phalern befanden.

Die Reste von Pferdegeschirr in Gestalt von Fragmenten von Lederriemen, die mit einem dünneren Lederriemen vernäht waren, werden beim Fund aus einem Hügelgrab der Stufe Ha C1 in *Milavče* beschrieben (*Jiráň et al. 2008, 224*), vom Gräberfeld in *Mírkovice* stammen erhaltene Funde von Lederriemen mit kleinen Bronzephalern im Hügelgrab XI der Stufe Ha D2, Bronzекnöpfe fanden sich auch auf den Riemen aus Hügelgrab XII aus dem Ende der Stufe Ha D in *Mírkovice (Chytráček 1990)*. Bei Fund Inv.-Nr. 599425 (*Abb. 2: 15*) aus dem Grab in *Kladruby* können wir Spuren von der gegenseitigen Verbindung der Riemen und dem Überkreuzen zu einem bestimmten Verbindungssystem beobachten. Dies lässt sich mit dem Befund aus *Hochdorf (Koch 2006, 191 ff., 234 ff., 336 f., Abb. 35–46)* vergleichen, der ein anschauliches Beispiel für die Art der Befestigung der Phalern auf den Riemen bietet.

Oben wurde auch die Frage der Eisenschließe, die das Geschirr verband, von Grund auf neu bewertet. Gleichzeitig war es möglich, auch das Fragment eines Bronzegefäßes zu identifizieren, also eine weitere Fundkategorie, die bereits seit langem (*Kimmig 1964; Kossack 1964*) zusammen mit dem Pferdegeschirr und zweirädrigen Wagen als Attribut der sozialen Elite bewertet wird.

4. Datierung des Befundes

Durch die oben gemachten Angaben (s. 2.1.4) wird die ursprünglich unbegründete Auffassung von *J. L. Pič* über die Datierung der Eisenschließe des Riemens in die Latènezeit grundsätzlich abgelehnt. Auch die Absenz jedweder latènezeitlicher Elemente bei den anderen Bestandteilen des Zaumzeugs und des zweirädrigen Wagens relativiert schließlich auch den „wohl im frühen Lt A“ von *M. Trachsel (2004, 394)* erwogenen Datierungsansatz,

der eigentlich auch seiner eigenen, vorangehenden Argumentation widerspricht (*Ebd.*, Abb. 26). Die neuen Feststellungen entsprechen somit voll und ganz der Datierung des Grabs von Kladruby noch an das Ende der Stufe Ha D, wie sie bereits von *M. Chytráček* (1990, 117) vorgeschlagen wurde. Eine spätere Datierung im Rahmen der Stufe Ha D erwägt auch *Chr. Pare* (1992, 164). Nach *M. Chytráček* stellt dieses Grab offensichtlich das älteste Grab mit zweirädrigem Wagen in Böhmen dar und ist einer der Befunde, der im Raum Böhmens die von *W. Kimmig* (1988, 279 ff.) diskutierte, sog. „protolatèneide Experimentphase“ vertritt. Konkretes Element des kunsthandwerklichen Ausdrucks dieser Phase wäre im Grab von Kladruby die Verzierung der beinernen Scheibe mit einem kreisförmigen Wirbelmotiv, neuerdings rekonstruiert von *P. Drda* und *A. Rybová* (1995, 33; 1998, 36). Zu diesem liegt eine Parallele eben in der älteren Verzierung des Goldschmucks vom Typ Weiskirchen in der aristokratischen Ausstattung des Hügelgrabs in Chlum bei Zvíkovec, Kr. Rokycany vor (*Chytráček* 1990, 130). Bei diesem Schmuckgegenstand wurden zwei Verzierungen erfasst. Während die jüngere bereits ein voll entwickeltes frühlatènezeitliches Gepräge zeigt, schließt die ältere, von *J. Břeň* (1981, 181) mit der Verzierung der Bronzeflasche aus dem frühlatènezeitlichen Grab 44/2 auf dem Gräberfeld in Dürrnberg verglichen (*Penninger – Pauli* 1972, 80, Taf. 46: 34), noch geritzte Verzierung geometrischen Charakters ein. Trotzdem erweist nach *J. Břeň* die technologische und stilistische Analyse der älteren Schmuckverzierung aus Chlum sowie das Anbringen von Goldfolie, verziert bereits in rein frühlatènezeitlichem Stil, neben einigen andersartigen Techniken und Motiven gleichzeitig auch technisch nahestehende Elemente, die von einem kurzen zeitlichen Abstand zeugen.

5. Soziale und räumliche Einordnung

Nach einem massiven Auftreten von Bestattungen mit vierrädrigen Wagen in der Stufe Ha C kommt es zu Anfang von Ha D1 zu ihrem Rückgang im Raum Böhmens und dafür zu einer dominanten Konzentration im süddeutschen, schweizerischen und ostfranzösischen Raum (*Pare* 1992, 176, Fig. 108, 109). Danach wird das Vorkommen von Bestattungen auf Wagen in der Stufe Ha D insgesamt seltener, konzentriert sich auf politisch wichtige Zentren oder wirtschaftlich bedeutende Gebiete, die vor allem über Rohstoffquellen verfügten. Späthallstattzeitliche Wagen sowie weitere Symbole des sozialen Status sind materieller Ausdruck der sozialen und wirtschaftlichen Entwicklung in Verbindung mit der Ausbildung einer sozialen Elite in einer reduzierten Zahl politischer Zentren. Nach *Chr. Pare* (1992, 135 ff.) treten die ältesten zweirädrigen Wagen in der Späthallstattzeit nur im mittleren Rheinland in der Umgebung der sog. Fürstensitze auf. Östlich von Südwestdeutschland sowie in den umliegenden Gebieten, d.h. in Bayern, Böhmen, Oberösterreich lagen diese sozialen Zustände nicht vor. Deshalb wird das Grab mit Wagen des Typs 7 in Býčí skála, Kr. Blansko als Ergebnis westlichen Einflusses interpretiert. Das Gebiet Böhmens wird somit nicht unter die westeuropäischen gereiht, u.a. auch deshalb, da hier Embleme des sozialen Status fehlen sollen, wohin neben den zeremoniellen Wagen auch goldene Halsringe gehören.

In der Stufe Ha D wurde die zeremonielle Funktion durch Wagen des Typs 7 erfüllt, der auch durch Reifen des Typs VII und Naben des Typs Cannstatt charakterisiert ist (*Pare* 1992, 113, Fig. 113 ff.). Aufgrund der neuen Erkenntnisse sind diese Elemente sehr wohl

im Grab von Kladruby vertreten. Gleichzeitig nehmen aber in den Stufen Ha D2 bis LT A in Böhmen Belege für gesellschaftliche Stratifizierung zu, erkennbar sind Unterschiede in der Gestalt und Funktion unbefestigter wie befestigter Siedlungen, die die Funktion von Residenzen der lokalen Elitegruppen mit Kontrolle über Rohstoffquellen und Handelsverbindungen erfüllten, aufwendige Bestattungen, luxuriöse und exotische Ausstattungsgegenstände im Zusammenhang mit der Übernahme von Lebensmodellen aus dem Mittelmeerraum (*Chytráček 1999; 2000; 2008; Chytráček – Šmejda 2005; Venclová et al. 2008, 157 f.*). Somit überrascht auch nicht, dass „der überwiegende Teil des Goldes ... nämlich gerade am Ende der Stufen Ha D2/3 und am Beginn der Stufe LT A in den relativ reich ausgestatteten Gräbern (sog. ‚Fürstenhügelgräber‘) Süd- und Westböhmens“ erscheint (*Michálek – Fröhlich 1997, 208*). Auf der Karte des Vorkommens von Goldfunden in der Stufe Ha D bei *Th. Stöllner (2004, 141, Abb. 2)* ist anschaulich ihr Auftreten in Süd-, Mittel-, West- und Nordwestböhmen dargestellt, das an das Gebiet des westlichen Donauraums und des Rheinlandes anschließt. Auf einer der Linien des frequentierten Wegenetzes, das Böhmen mit seinen südlichen und westlichen Nachbarn verband (*Venclová et al. 2008, Abb. 94*), befindet sich außer einer Bestattung in Hügelgrab XII auf dem Gräberfeld in Mirkovice aus dem Ende der Hallstattzeit mit identischer Zusammensetzung der Ausstattung (s. oben) landeinwärts, in strategischer Lage des Übergangs durch das Gebirge Brdy und das Hügelland von Rakovník mit den benachbarten Bergen von Doupov auch das Grab von Kladruby.

Im selben Gebiet, lediglich 3 km von Kladruby entfernt, lag das aristokratisch ausgestattete Grab von Chlum bei Zvíkovec, Kr. Rokycany mit Ausstattung und Elementen sowohl des heimischen, als auch des süd- und westeuropäischen Bestattungsritus (*Sankot 2003, 8 ff.*). Der bereits erwähnte Schmuck des Typs Weiskirchen aus dieser Bestattung zeigt zwei Verzierungshorizonte, *J. Břeň (1981, 181)* führt Argumente dafür auf, dass diese Niveaus zeitlich eng chronologisch bei einander liegen. Im Fall von Chlum ist die ursprüngliche Verzierung mit einer Parallele auf der beinernen Scheibe von Kladruby später mit einer Goldfolie mit bereits rein latènezeitlicher Verzierung kombiniert worden und durch ihre Endgestalt reiht sie sich zu den ähnlich verzierten Statussymbolen der frühlatènezeitlichen Militäraristokratie, deren Zentrum *A. Haffner (1979)* zufolge im Rheinland gelegen haben soll. Das Gebiet ihres Vorkommens entspricht in etwa der Verbreitung der Funde der ältesten zweirädrigen Wagen in der Stufe Ha D (*Pare 1992, 160*). Eine ähnliche Entwicklung sehen wir auch im Fall der Gräber von Kladruby und Chlum bei Rokycany an der Grenze zwischen Mittel- und Westböhmen.

6. Schluss

Eine dem Rheinland entsprechende Situation mit seinen späthallstattzeitlichen Bestattungen mit zweirädrigen Wagen, wo in der folgenden frühlatènezeitlichen Phase aristokratisch ausgestattete Gräber der Militärelite mit goldenen Ziergegenständen des Typs Weiskirchen vorkommen, zeichnet sich auch im Raum von Rokycany ab, das an der Verbindungslinie zwischen Mittel- und Westböhmen zu den Gebieten westlich und südlich Böhmens liegt. Das Grab von Kladruby ist zu den Schlüsselbefunden zu stellen, auf deren Auswertung sich die Auffassung von der kulturellen und sozialen Gesellschaftsentwicklung der Endphase der älteren Eisenzeit im Gebiet Böhmens gründet (*Drda – Rybová 1995, 32 ff.*), die Böhmen

als Ostgebiet des westeuropäischen Kulturkreises an der Wende zwischen Hallstatt- und Frühlatènezeit sieht. Die Ausstattung des Grabs von Kladruby gewährt gleichzeitig neben dem gemeinsamen Vorkommen von Elementen bei der Konstruktion der zweirädrigen Wagen und des Pferdezaumzeugs auch einen Blick auf das damals bereits erreichte Niveau des Kunsthandwerks. Neben eigener Phalerenverzierung handelt es sich um damit zusammenhängende Fragen der angewandten Technologien und Arbeitsgeräte, die verfügbar waren und im Zusammenhang mit dem örtlichen sozialen Milieu in der Zeit der Formierung der Bedingungen zur Entstehung der Latènezivilisation zur Anwendung kamen.

Deutsch von *Tomáš Mařík*

Dieser Beitrag entstand mit Unterstützung des Výzkumný záměr MK ČR 00002327202 (Forschungsprojekt des Kulturministeriums der Tschechischen Republik).

Literatur

- Beneš, A. – Sankot, P. 1995:* Eine frühlatènezeitliche Schwertscheide aus der Lužnice. In: Archäologische Arbeitsgemeinschaft Ostbayern/West- und Südböhmen. 4. Treffen in Mariánská Týnice, Espelkamp, 145–147.
- Břeň, J. 1981:* Výzdoba šperku z Chlumu u Zvíkovce, okr. Rokycany – Verzierung des Schmucks aus Chlum bei Zvíkovec, Bez. Rokycany. In: Praehistorica VIII. Varia archaeologica 2, Praha, 179–182.
- Caracini, G. L. 1975:* Este III C. Este III D1. Este III D2. In: R. Peroni et al., Studi sulla cronologia delle civiltà di Este e Golasecca, Firenze, 140–149.
- Chvojka, O. – Michálek, J. 2011:* Výzkumy Josefa Ladislava Píče na mohylových pohřebištích doby bronzové a halštatské v jižních Čechách – Ausgrabungen von Josef Ladislav Píč auf den Hügelgräberfeldern aus der Bronze- und Hallstattzeit in Südböhmen. Fontes archeologici Pragenses 35. Praha.
- Chytráček, M. 1983:* Nové poznatky o halštatsko-laténských bronzových nádobách z Čech – New evidence on Bohemian bronze utensils of the Hallstatt-La Tène period. Archeologické rozhledy 35, 427–451.
- 1988: Le char laténien à deux roues en Bohême. Études celtiques 25, 15–58.
- 1990: Mohylové pohřebiště u Mirkovic, Kreis Domažlice – Das Hügelgräberfeld bei Mirkovice, Bez. Domažlice. Památky archeologické 81, 74–139.
- 1999: Élite burials in Bohemia from the 6th–5th century B.C. and the beginnings of a new art-style. In: A. Villes – A. Bataille-Melkon edd., Fastes des Celtes entre Champagne et Bourgogne aux VIIe–IIIe siècles avant notre ère. Actes du Colloque de l'AFEAF Troyes 1995. Mémoires de la Société Archéologique Champenoise 15, Reims, 359–377.
- 2000: Die Vorkommen metallener Rohstoffe und die Besiedlung Westböhmens in der Hallstatt- und Frühlatènezeit. In: Archäologische Arbeitsgemeinschaft Ostbayern/West- und Südböhmen. 9. Treffen in Neukirchen b. Hl. Blut 1999, Rahden/Westf., 80–101.
- 2008: Die Nachahmung einer rotfigurigen Trinkschale aus der frühlatènezeitlichen Flachlandsiedlung von Chržín (Mittelböhmen) und das überregionale Verkehrsnetz der Hallstatt- und Frühlatènezeit in Böhmen. Germania 86, 47–101.
- Chytráček, M. – Šmejda, L. 2005:* Opevněný areál na Vladaři a jeho zázemí. K poznání sídelních struktur doby bronzové a železné na horním toku Sřtely v západních Čechách – The fortified area at Vladař and its hinterland. Towards an understanding of the settlement structures of the Bronze and Iron Ages in West Bohemia. Archeologické rozhledy 57, 3–56.
- Dehn, R. – Egg, M. – Lehnert, R. 2005:* Das hallstattzeitliche Fürstengrab im Hügel 3 von Kappel am Rhein in Baden. Monographien – Römisch-germanisches Zentralmuseum Mainz, Bd. 63. Mainz.
- Drda, P. – Rybová, A. 1995:* Les Celtes de Bohême. Paris.
- 1998: Keltové a Čechy. Praha.
- Dvořák, F. 1938:* Knižecí hroby na vozecch ze starší doby železné – Wagenbestattungen der älteren Eisenzeit in Böhmen. Praha.

- Egg, M. 1986: Zu den hallstattzeitlichen „Tüllenaufsätzen“. *Jahrbuch RGZM* 33, 215–220.
- 1996: Das hallstattzeitliche Fürstengrab von Strettweg bei Judenburg in der Obersteiermark. Monographien – Römisch-germanisches Zentralmuseum Mainz, Bd. 37. Mainz.
- Haffner, A. 1979: Die frühlatènezeitlichen Goldscheiben vom Typ Weiskirchen. In: *Festschrift 100 Jahre Rheinisches Landesmuseum Trier, Trierer Grabungen und Forschungen* 14, 281–296.
- Jiráň, L. ed. 2008: *Archeologie pravěkých Čech 5. Doba bronzová*. Praha.
- Kilian-Dirlmeier, I. 1972: Die hallstattzeitlichen Gürtelbleche und Blechgürtel Mitteleuropas. München.
- Kimmig, W. 1964: Bronzesitulen aus dem Rheinischen Gebirge, Hunsrück – Eifel – Westerwald. *Bericht der Römisch-Germanischen Kommission* 43/44, 31–106.
- Kimmig, W. et al. 1988: Das Kleinaspergle. Studien zu einem Fürstengrabhügel der frühen Latènezeit bei Stuttgart. *Forschungen und Berichte zur Vor- und Frühgeschichte in Baden-Württemberg* 30. Stuttgart.
- Koch, J. K. 2006: Hochdorf VI. Der Wagen und das Pferdegeschirr aus dem späthallstattzeitlichen Fürstengrab von Eberdingen-Hochdorf (Kr. Ludwigsburg). *Forschungen und Berichte zur Vor- und Frühgeschichte in Baden-Württemberg* Bd. 89. Stuttgart.
- Kossack, G. 1964: Trinkgeschirr als Kultgerät der Hallstattzeit. In: P. Grimm Hrsg., *Varia archaeologica. Wilhelm Unverzagt zum 70. Geburtstag dargebracht*. Deutsche Akademie der Wissenschaften zu Berlin, *Schriften der Sektion für Vor- und Frühgeschichte* Bd. 16, Berlin, 96–105.
- Merhart, G. v. 1956: Über blecherne Zierbuckel (Faleren). *Jahrbuch RGZM* 3, 28–116.
- Michálek, J. – Fröhlich, J. 1997: Überlegungen zu den Goldfunden der Hallstattzeit und der frühen Latènezeit in Böhmen. In: G. Lehrberger – J. Fridrich – R. Gebhard – J. Hrala Hrsg., *Das prähistorische Gold in Bayern, Böhmen und Mähren. Památky archeologické – Supplementum* 7, Praha, 208.
- Nortmann, H. – Neuhäuser, U. – Schönfelder, M. 2005: Das frühlatènezeitliche Reitergrab von Wintrich, Kreis Bernkastel-Wittlich. *Jahrbuch RGZM* 51, 127–218.
- Osterhaus, U. 1981: Zur Funktion und Herkunft der frühlatènezeitlichen Hiebmesser. *Kleine Schriften aus dem Vorgeschichtlichen Seminar Marburg*, Heft 9. Marburg.
- Pare, Chr. 1992: *Wagons and Wagon-Graves of the Early Iron Age in Central Europe*. Oxford.
- Parzinger, H. – Nekvasil, J. – Barth, Fr. E. 1995: Die Býčí skála-Höhle. *Römisch-germanische Forschungen* Bd. 54. Mainz am Rhein.
- Pauli, L. 1978: Der Dürrnberg bei Hallein III. Auswertung der Grabfunde. *Münchener Beiträge zur Vor- und Frühgeschichte* 17. München.
- Penninger-Pauli 1972: Der Dürrnberg bei Hallein I. *Katalog der Grabfunde aus der Hallstatt- und Latènezeit. Münchener Beiträge zur Vor- und Frühgeschichte* 16. München.
- Píř, J. L. 1900: *Čechy předhistorické I/2 – Pokolení kamenných mohyl*. Praha.
- 1908: Mohyla u Kladrub. *Památky archeologické a místopisné* 22, 470–473.
- Pleiner, R. 1969: Iron working in Ancient Greece. *Sborník Národního technického muzea v Praze* 7. Praha.
- Pleinerová, I. 1973: Bronzové nádoby v bylanské kultuře – Bronzegefäße in der Bylaner Kultur. *Památky archeologické* 64, 272–300.
- Riek, G. – Hundt, H.-J. 1962: Der Hochmichele. Ein Fürstengrabhügel der späten Hallstattzeit bei der Heuneburg. *Römisch-germanische Forschungen* Bd. 25. Berlin.
- Sankot, P. 2002: Zu den Ergebnissen der neuen Konservierung des Phalerenensembles aus Nevězice. *Sborník Západočeského muzea v Plzni* XVI, 152–163.
- 2003: Les épées du début de La Tène en Bohême. *Fontes archaeologici Pragenses* 28. Prague.
- 2009: Zum Fundstoff vom Berg Rubín (Nordwestböhmen) und der Bedeutung des Fundorts in der Hallstatt- und Frühlatènezeit – K nálezovému fondu z hradiště Rubín a významu lokality v době halštatské a časně laténské. *Archeologické rozhledy* 61, 31–62.
- Saronio Masolo, P. 1975: Vasellame metallico. In: R. Peroni ed., *Studi sulla cronologia delle civiltà di Este e Golasecca*, Firenze, 236–250.
- Soudská, E. 1976: Hrob 196 z Manětína-Hrádku a další hroby s dvoukolovými vozy v Čechách – Das Wagengrab 196 von Manětín-Hrádek und weitere Gräber mit zweirädrigen Wagen in Böhmen. *Archeologické rozhledy* 28, 625–654.
- 1994: Die Anfänge der keltischen Zivilisation in Böhmen – Počátky keltské civilizace v Čechách. Prague.
- Stocký, A. 1933: *Čechy v době železné*. Praha.
- Stöllner, Th. 2002: Die Hallstattzeit und der Beginn der Latènezeit im Inn-Salzach-Raum. *Archäologie in Salzburg* 3/I–II. Salzburg.

- Stöllner, Th. 2004:* „Verborgene Güter“ – Rohstoffe und Spezereien als Fernhandelsgut in der Späthallstatt- und Frühlatènezeit. In: M. A. Guggisberg Hrsg., Die Hydria von Grächwil. Zur Funktion und Rezeption mediterraner Importe in Mitteleuropa im 6. und 5. Jahrhundert v. Chr. Akten Internationales Kolloquium Bern 2001, Bern, 137–158.
- Tovoli, S. 1989:* Il sepolcreto villanoviano Benacci Caprara di Bologna. Bologna.
- Trachsel, M. 2004:* Untersuchungen zur relativen und absoluten Chronologie der Hallstattzeit. Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie 104. Bonn.
- Venclová, N. ed. 2008:* Archeologie pravěkých Čech 6. Doba halštatská. Praha.
- Vokolek, V. – Sankot, P. 2001:* Ein neuer Blick auf den frühlatènezeitlichen Fund aus Jaroměř. Archeologické rozhledy 53, 236–255.
- Wamser, L. 1982:* Ein Grabhügel der Bronze- und Eisenzeit bei Weinsfeld, Gde. Meckenhausen, Lkr. Roth. In: Festschrift zum 100 jährigen Bestehen der Abteilung für Vorgeschichte der Naturhistorischen Gesellschaft Nürnberg e.V., Abhandlungen der Naturhistorischen Gesellschaft Nürnberg e.V., Bd. 39, Nürnberg, 163–196.
- Zürn, H. 1987:* Hallstattzeitliche Grabfunde in Württemberg und Hohenzollern. Forschungen und Berichte zur Vor- und Frühgeschichte in Baden-Württemberg, Bd. 25. Stuttgart.

Poznámky k znovuobjevení pozdně halštatského hrobu na voze z Kladrub, okr. Rokycany

Výsledkem nového zpracování souboru nálezů z hrobu s dvoukolovým vozem z Kladrub, okr. Rokycany, je upřesnění konstrukce a výzdoby dvou skupin větších bronzových falér a jejich výrobního postupu. Zde konstatujeme, že v rámci jinak nezdobených falér typu Hunderingen se rýsuje skupina nálezů z české oblasti s variantami identické výzdoby. Ta byla vedle vybíjení provedena i kruzítka. U dalších kovových součástí řemení koňského postroje, bronzových knoflíků, sledujeme početné stopy vytepávání jemnými kladívky o šířce pracovní hrany 3,5 mm. Knoflíky byly navlečeny na řemení, sešitím zvířecími šlachami do trubičkovité podoby. Jsou zachovány i zlomky jeho křížení. Spojovacím článkem řemení byla železná zápona trapezoidního tvaru s bronzovým ozdobným knoflíkem na předním konci, která nesouvisela s halštatskými opaskovými záponami rhomboidního tvaru, jak bylo dosud souzeno. Doložené části uzd mají dle RTG dokumentace již prstencovitě zesílené dřívky a svým tvarem stojí na začátku série uzd, běžně používaných v následujícím laténském období. Bronzové kuželky s číškovitou hlavicí jsou spojovány s jejich postranicemi nebo s ozdobou korby vozu. Nově mohla být upřesněna příslušnost tvaru železných ráfků kol k typu 7 v pojetí Chr. Pareho, rozpoznán byl kompletní tvar čelního železného kruhového kování i téměř kompletní tvar ozdobných cylindrických bronzových kování hlavic kol typu Cannstatt jako charakteristických prvků pozdně halštatských vozů Pareho typu VII. Dále byla identifikována přítomnost železného sekáče s rovným týlem a zlomku atáše bronzové nádoby, pravděpodobně cisty nebo situly. Zjištěné údaje dovoluují klást inventář hrobu z Kladrub na úroveň nejstarších hrobů sociální elity s dvoukolovými vozy pozdně halštatského období v západní Evropě a posouzení jeho společných prvků s chronologicky mladším aristokraticky vybaveným hrobem z nedalekého pohřebiště v Chlumu, okr. Rakovník, je dalším ilustrativním dokladem, že obdobný scénář plynulého vývoje v průběhu přelomu pozdně halštatského a časně laténského období se jako v Porýní odehrál i na předělu středních a západních Čech. Čechy jako východní oblast západoevropského kulturního okruhu vykazují i v této komponentě obdobné technické, ekonomické i sociální předpoklady pro vytváření podmínek vzniku laténské civilizace.

Raně středověké hradiště Libušín Hlavní poznatky z revizního zpracování výzkumů

The early medieval stronghold in Libušín
The main findings from a review of excavations

Ladislav Varadzin

Raně středověké hradiště v Libušíně (okr. Kladno, střední Čechy) je významnou archeologickou lokalitou z několika důvodů. Předně kvůli jeho poloze v jádru Čech – na území, které je spojeno s počátky přemyslovské vlády, a tudíž i s počátky českého státu –, dále díky plošnému výzkumu, který ho zařadil do skupiny nejlépe prozkoumaných raně středověkých hradišť v Čechách, a také svým opevněním kombinujícím důmyslně několik konstrukčních typů hradeb. V tomto článku je podán nový výklad klíčových nálezových situací a souborů artefaktů, odlišující se od dřívějších závěrů publikovaných na počátku 70. let. 20. století. Hradiště nevzniklo na přelomu 9. a 10. stol., ale nejdříve ve druhé, popř. ve třetí třetině 10. století. To pochopitelně vyvolává úvahy o jeho funkci a historickém významu.

raný středověk – hradiště – střední Čechy – Přemyslovci – keramika

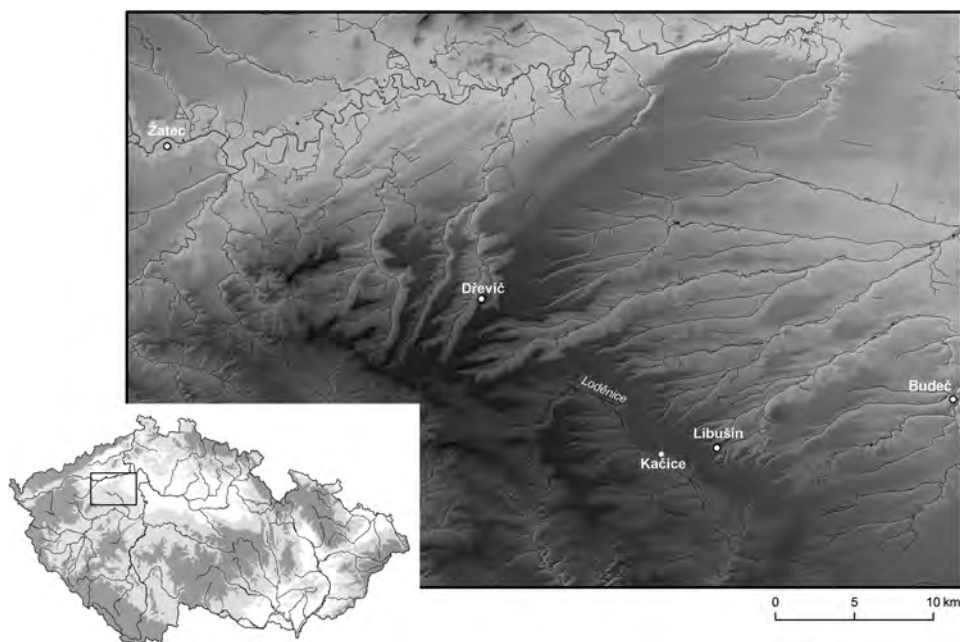
The early medieval stronghold in Libušín (district of Kladno, Central Bohemia) is an important archaeological site for a number of reasons, foremost of which is the stronghold's position in the centre of Bohemia – a territory that is connected with the beginnings of the Přemyslid reign and therefore the origins of the Czech state. Large-scale excavations have also made Libušín one of the best investigated early medieval strongholds in Bohemia. Furthermore, Libušín is remarkable for the ingenious combination of several types of walls in the stronghold's fortifications. As such, the site has traditionally attracted a great deal of professional interest. This article offers a new interpretation of key find situations and assemblages of artefacts, one that differs from earlier conclusions published at the beginning of the 1970s. Among other things, the author attempts to show that the stronghold in Libušín was not built at the turn of the 10th century as previously believed, but probably during the second third of the 10th century, at the earliest. This dating naturally raises new questions about the stronghold's function and, hence, its historical importance.

Early Middle Ages – stronghold – Central Bohemia – Přemyslids – ceramics

Úvod

Raně středověké hradiště v Libušíně (okr. Kladno, střední Čechy) tradičně poutá pozornost odborné historické a zejména archeologické veřejnosti (*obr. 1–3*).¹ Důvodem je především jeho značný rozsah (čtyřdílný areál se rozkládá na ploše přibližně 12 ha; *obr. 4*) v kombinaci s polohou v centrální české sídelní oblasti a poměrně rozsáhlým systematickým

¹ Tento článek je kapitolou disertační práce obhájené na FF UK. Revizní zpracování umožnila Grantová agentura Univerzity Karlovy (č. 358/2005 A HN/FF) v podobě projektu „Libušín, hradiště přemyslovské domény, jeho datování a hmotná kultura“. Projekt podpořil také provedení geofyzikálního průzkumu (magnetometrického i odporového) na celé ploše akropole a v kostele sv. Jiří, který na podnět autora uskutečnil R. Krivánek (ARÚ AV ČR Praha). Výsledky nebyly zahrnuty do tohoto textu, neboť přispívají k poznání především vrcholně středověkých až raně novověkých aktivit na ostrožně.

Obr. 1. Výškopisný model krajiny mezi Žatcem a Budč. Dobře je patrný vyvýšený hřbet táhnoucí se od SZ na JV a vytvářející předěl mezi níže položeným Slánskem na V a povodím Loděnického potoka na Z. Na jednom z východních výběžků hřbetu bylo postaveno libušínské hradiště. Vedle vybraných čtyř hradišť zachycuje mapa také polohu Kačic, z jejíhož katastru pochází hrob s honosnými gombíky. Zpracovali Č. Čišecký a autor.

Fig. 1. Altitude map of the landscape between Žatec and Budeč. The ridge running from the NW to the SE and forming a dividing line between the lower Slánský area on the east and the Loděnice Stream basin on the west. The Libušín stronghold was built on one of the eastern projections of the ridge. In addition to the selected four strongholds, the map also shows the location of Kačice, a village whose cadastre was the site of a grave with opulent button-shaped jewellery.

průzkumem realizovaným v devíti sezónách mezi lety 1929–1971, při němž bylo odkryto bezmála 3000 m². Přesto z hlediska historické interpretace představuje tato lokalita dodnes tvrdý oříšek, což je způsobeno především absencí jakýchkoliv relevantních písemných údajů. Libušínská problematika v sobě koncentruje metodické obtíže interpretace historických objektů na základě výhradně archeologických pramenů, jejichž citelnost je umocněna výskytem této lokality na území, kde se formovaly přemyslovska moc a raný český stát.

O moderní archeologické výzkumy v lokalitě se zasloužili J. Böhm (1929, 1949–1952, 1956), J. Kabát a Z. Váňa (1966, 1970–1971), jejich výsledky souhrnně zpracoval a publikoval Z. Váňa nejprve ve spolupráci s J. Kabátem (*Váňa – Kabát 1971*) a poté sám (*Váňa 1973*). Tento autor proto jako první mohl předložit ucelenou teorii o historickém významu libušínského hradiště. Svou teorii založil především na periferní poloze lokality v nezasídleném lesním území, které se nacházelo na rozhraní dvou sídelně-historicky odlišných raně středověkých regionů (ztotožňovaných v duchu dřívějších představ s kmenovými územími Čechů a Lučanů), a také na archeologickém datování hradiště, které podle něj mělo vzniknout na konci 9. století. Protože do 2. pol. 9. až nejspíše počátku 10. stol. kladl Z. Váňa

Obr. 2. Libušínské hradiště s kostelem sv. Jiří na císařském otisku stabilního katastru v r. 1841. Obrázek zachycuje severní zakončení prvního a druhého předhradí, které bylo na poč. 20. století zničeno dolem Schoeller, dále orbou v celém areálu hradiště a rozsah lesního porostu v blízkém okolí (šedě).

Fig. 2. The Libušín stronghold with the Church of St George on the imperial print of the permanent land register in 1841. The image captures the north part of the inner and outer bailey destroyed at the beginning of the 20th century by the Schoeller mine; it also shows the farming of the entire area of the settlement and the size of the forest in the near vicinity (grey).

legendární česko-luckou válku zaznamenanou v Kosmově kronice, považoval za příčinu vybudování tohoto hradiště právě česko-lucké boje. Podle něj po připojení Lucka ztratilo smysl a nejpozději v době Václavově bylo opuštěno (= první fáze užívání hradiště v pojetí tohoto autora).

Proti Váňově teorii vystoupil J. Sláma, který upozornil, že umístění také dalších hradišť na okraji zasedleného území ve středních Čechách v 10. stol. (vedle Libušína např. Stará Boleslav, Lštění, Tetín) znamená, že pro jejich vznik musíme hledat společnou příčinu a že není možné z této polohy vyvozovat závěry platné pouze pro Libušín (Sláma 1977, 71, pozn. 7). Hradiště v Libušíně, Staré Boleslavi, Mělníku, Tetíně a jinde se od ostatních opevněných lokalit ve středních Čechách odlišovaly také tím, že na nich stály kostely, což opět nutí uvažovat o jejich obdobné historické úloze (Sláma 1977, 276). Podle J. Slámy měla tato hradiště společného jmenovatele ve vzniku přemyslovského patrimonium, jež se opíralo o systém hradů strážících jeho obvod a zároveň vykonávajících správně-ekonomické funkce (např. Sláma 1988, 78). Uvedený systém měl být vytvořen za Spytihněva I. (895–915), neboť v době Václavově (925?–935)² již existoval, jak o tom prý svědčí písemné prameny.

Již jen letmé připomenutí obou názorů ukazuje, že diskuse o důvodech založení libušínského hradiště přesahuje svým významem tuto lokalitu a že se dotýká samotné historické

² Uvádím datum začátku Václavovy vlády po skončení poručnictví Drahomíry.

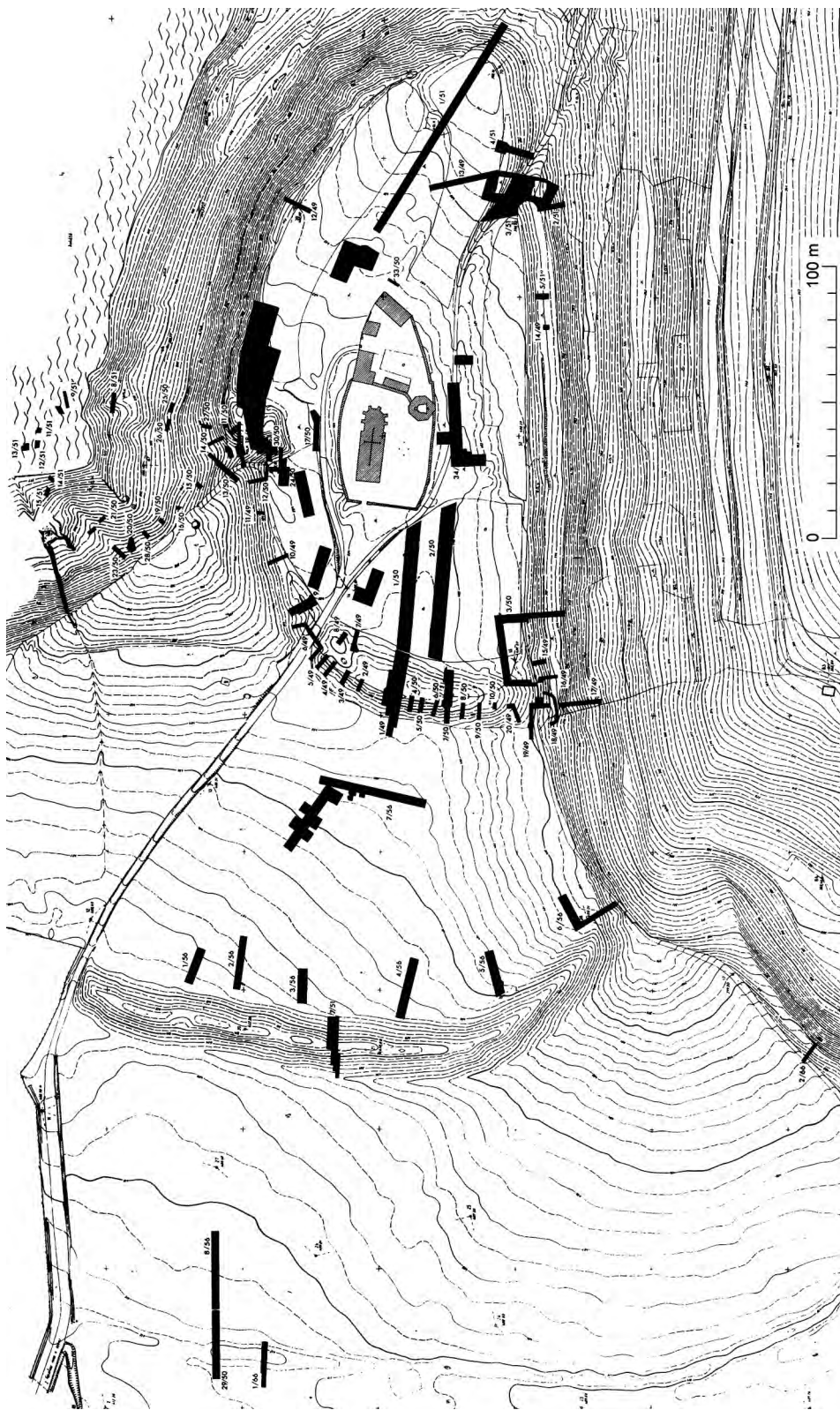

Obr. 3. Libušínské hradiště. Letecká vojenská fotografie z r. 1953 zachytila ještě stále nezalesněné ovocné terasy na jižním úbočí, zatímco na severu se již nacházejí budovy hlubinného dolu, který postupně zaváží výsypkou přilehlé údolí.

Fig. 3. The Libušín stronghold. Aerial military photograph from 1953 showing the fruit terraces on the south slope before they were covered by forest; mine buildings are already visible on the north side. The adjacent valley was gradually filled with mine waste.

konceptu počátků raně středověkého českého státu. Nejprve však bude podán přehled hlavních nových poznatků z revizního zpracování nálezů a nálezových situací ze všech dosud uskutečněných archeologických výzkumů na hradišti. Časově se omezíme jen na úsek existence raně středověkého hradu, zatímco poměrně četné sídlištní pozůstatky z doby dřívější a následující ponecháme stranou.³ Dodnes disponujeme v plné míře týmiž nálezy, s kterými kdysi pracoval Z. Váňa. V této souvislosti je nutné připomenout méně známou skutečnost, že Z. Váňa osobně vedl pouze poslední tři sezóny libušínských výzkumů (v r. 1966, 1970 a 1971; *Váňa – Kabát 1974*) a že s podrobnými zjištěními předchozích kampaní – zvláště těch, které jsou klíčové pro datování opevnění – se Z. Váňa musel seznamovat především v nálezových zprávách J. Kabáta, z kterých vycházel rovněž autor tohoto příspěvku (viz

³ Právěké nálezy z hradiště byly souborně publikovány (*Varadzin – Venclová 2006*). Početně nezanedbatelnou složku fondu tvoří nálezy ze staršího raného středověku (časně slovanského období a ze starší až střední doby hradištní) a z vrcholného středověku až raného novověku.

Obr. 4. Vrstevnicový plán hradiště s vyznačenou veškerou sondáží, která zde byla od r. 1929 do současnosti uskutečněna. Upraveno podle Váňa – Kabát 1971, doplněno o sondáže z r. 1929 a 1970–1971.

Fig. 4. Contour map of the stronghold with an indication of all the trenches dug at the site starting in 1929. From Váňa – Kabát 1971, with the addition of trenches from 1929 and 1970–1971.

Kabát 1949; 1951; 1952a; 1957). Tyto zprávy (v kombinaci s vlastními nálezy) proto dnes představují jediný výchozí pramen. Poukazují na to proto, že hlavní publikace o Libušínu (*Váňa – Kabát 1971*) – psaná v odstupech až několika desetiletí od prvních výzkumných sezón a ve svém celkovém pojetí pocházející především z pera Z. Váni – se v některých ohledech liší od údajů v nálezových zprávách. Do předkládané práce jsou navíc integrovány poznatky meziválečného výzkumu J. Böhma (*Böhm 1934; Böhm – Wagner 1934*), na něž studie Z. Váni a J. Kabáta záměrně rezignovala.

Odlišný přístup k interpretaci hmotných či textových pramenů, daný přirozeným vývojem archeologického poznání během posledních takřka 40 let, nutně vedl v některých případech k odlišným závěrům. Jak již napovídá název předkládané práce, zaměřuje se především na prezentaci nových zjištění revizního zpracování. Přestože jejím cílem nebylo zpřístupnit kompletní edici pramenů, setkáme se zde s úplnou prezentací keramických souborů (okrajů a zdobených zlomků), pocházejících z výplně hradeb a ze situací překrytých destrukcí hradby.

Vývoj fortifikačního systému

Libušínské hradiště sestává dnes ze čtyř opevněných areálů (akropole, první a druhé předhradí, areál studánky),⁴ které dohromady zaujímají 12,3 ha (*obr. 5*).⁵ V žádném z četných řezů opevněním (srov. jejich rozmístění na *obr. 4*) nebyly zachyceny pozůstatky opravňující předpokládat existenci nejstaršího ohrazení v podobě palisády nebo jiné lehké konstrukce. Proto můžeme založení hradiště spojit až s vybudováním dřevohlinitého opevnění. Pořadí vzniku dosud známých částí opevnění lze na základě studia nálezových zpráv určit následovně.

Prvou a nejstarší etapu vývoje fortifikace v Libušíně reprezentuje výstavba dřevohlinité hradby s čelní kamennou plentou, ohrazující akropoli a prvé předhradí a tvořící obvodové (lemující ostrožnu) a dvě příčná (dělicí ostrožnu) opevnění. Z obou areálů byla nejprve opevněna akropole souvislým opevněním, kopírujícím obvod špice ostrožny a vymezujícím akropoli od západu (*obr. 5*). Obvodové a příčné opevnění akropole vytvářelo nepřetržitý celek, o čemž svědčí skutečnost, že vnější líc příčné hradby se na jižním konci stáčí k východu, kde plynule přechází v obvodovou hradbu (*obr. 6*).⁶ Teprve následně bylo vybudováno opevnění prvního předhradí (srov. *Váňa – Kabát 1971*, *obr. 11: 1*).⁷ Opevnění akropole a prvního předhradí nejspíš proběhlo v rámci jedné stavební akce, a lze proto předpokládat, že časový odstup mezi oběma podetapami byl bezvýznamný. Otazník ale visí nad dobou vzniku druhého předhradí. To se od předchozích částí odlišuje absencí obvodové hradby

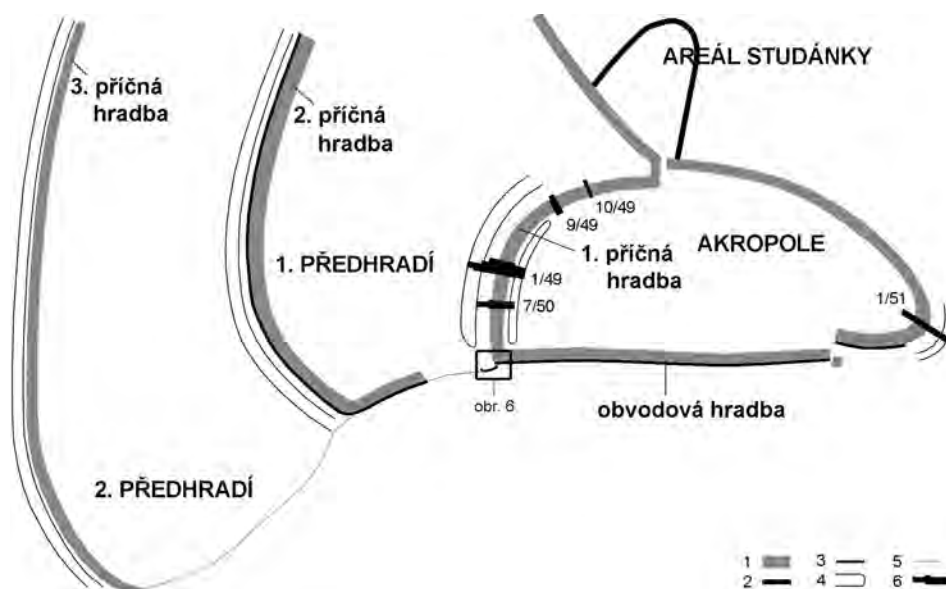
⁴ Podrobný popis opevnění a jeho výzkumu viz *Váňa – Kabát (1971, 190–227, 240–248); Váňa (1973, 22–38)*.

⁵ Akropole – 2,63 ha, první předhradí – 3,57 ha, druhé předhradí – 4,6 ha, areál studánky – 1,5 ha.

⁶ V nálezové zprávě (*Kabát 1951, 15*) se uvádí: „Minulého roku [1949] bylo zjištěno vnější nároží vnitřního [prvého příčného] valu na jižní straně ostrohu. Zde ... se val stáčí v pravém úhlu ze svého původního směru a pokračuje ve směru východním. Podle tohoto zjištění se předpokládalo, že se zde celé opevnění stáčí v podobě písmene L a pokračuje dále na východ. Proto také jeden z letošních [1950] dílčích výzkumů měl za úkol zjistit průběh, případně konstrukci vnitřního nároží této hradby a opevnění na jižní hranici ostrohu.“

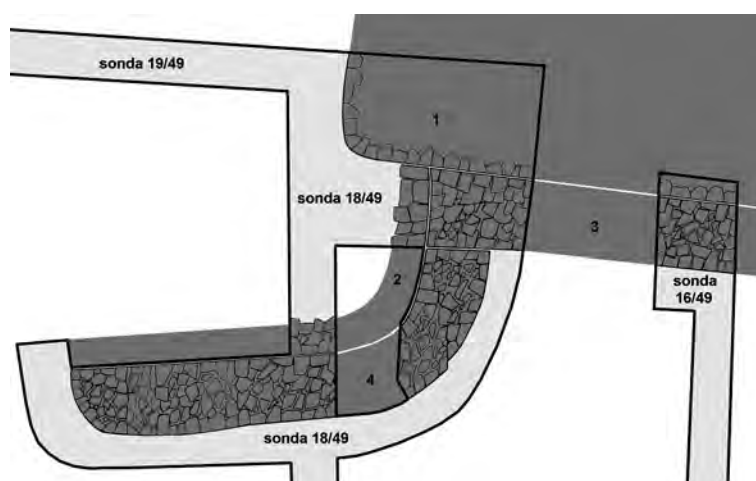
⁷ Pro posouzení vztahu mezi příčnou a obvodovou hradbou prvního předhradí nemáme žádné podklady.

Obr. 5. Plán hradiště s označením opevnění a jednotlivých areálů užívaných v textu. 1 – hradba dřevohlinitá; 2 – hradba kamenná; 3 – opěrná zeď; 4 – příkop; 5 – obvod ostrožny; 6 – sondy, z nichž pochází datovací nálezy z jádra hradby.

Fig. 5. Map of stronghold with indication of fortification walls and the individual areas used in the text. 1 – rampart; 2 – stone fence; 3 – supporting wall; 4 – ditch; 5 – limit of the spur; 6 – trenches from which the dating finds from the core of the ramparts were taken.

Obr. 6. Jihozápadní nároží hradby akropole a situace opěrných zdí. 1 – jihozápadní nároží hradby akropole; 2 – zeď neznámé funkce stavěná na suchu; 3–4 – opěrné zdi pojené jílem.

Fig. 6. Southwest corner of rampart enclosing acropolis and situation of supporting walls. 1 – rampart of acropolis; 2 – stone wall of unknown function; 3–4 – supporting walls made of stone and clay.

a zároveň použitím poměrně subtilní příčné (hlinité) hradby. Protože tato druhá příčná hradba se s opevněním prvních dvou částí hradiště nikde nestýká, není možné posoudit její relativně stratigrafický vztah vůči ostatnímu opevnění (*obr. 5*).

Druhou etapu vývoje fortifikačního systému představuje podepření jižního obvodového opevnění akropole a prvního předhradí pomocí kamenných zdí pojených jílem, které byly těsně přiloženy z vnější strany (*obr. 5: 3; Váňa – Kabát 1971, obr. 9; 27; 31:2*). Výstavba těchto zdí jen podél některých úseků opevnění, přiložení na spáru a použití jílového pojiva, které plenty dřevohlinitých hradeb neobsahují, svědčí pro jejich dodatečný vznik (nejspíš jako podpora staticky narušených původních hradeb). Konstrukčně podobné zdi byly použity také při opravě příčné hradby prvního předhradí, kde o jejich druhotném vzniku nemůže být pochyb (srov. *obr. 10: 7–8*). Nepochybně šlo o náročný podnik, při němž muselo být použito nejméně 1500 m³ stavebního materiálu v délce kolem 600 m.

Třetí etapu vývoje fortifikačního systému představuje přestavba severní brány akropole, která znamenala uzavření akropole vůči oběma předhradím a současně vznik hrazeného areálu se studánkou. Severní brána byla původně řešena jako několik metrů široký koridor mezi akropolí a prvním předhradím (*obr. 29: 1; Kabát 1952, 290–292*). Při přestavbě byl koridor uzavřen příčnou zdí, podél níž byl do podložní skály vylámán 2 m hluboký úvoz, který vedl po svahu dolů z akropole, kde se nacházela studánka (*obr. 29: 2*). Tento vodní zdroj se dříve jistě nacházel mimo opevněný areál (nebyl k němu proražen přístup). Teprve po přestavbě severní brány můžeme předpokládat, že tato část svahu byla opevněna (pomocí kamenné zdi pojené jílem) a připojena k hradišti. Tato třetí etapa vývoje opevnění, při níž došlo k uzavření brány mezi akropolí a předhradím (aniž by existoval jiný průchod⁸), znamenala *de facto* redukci původního hradiště (akropole a obou předhradí na ploše celkem 10,8 ha) pouze na plochu akropole (2,63 ha), k níž byl připojen sídelně nevyužitelný strmý svah se studánkou (1,5 ha).

Poslední, čtvrtou etapu představuje postupný zánik hradeb akropole a areálu se studánkou.

Datování nastíněného vývoje libušínských fortifikací je možné pouze v případě etapy 1 a 4 (viz níže). Zbývající etapy lze jen relativně zařadit. Vzájemné vydělení 2. a 3. etapy vychází z předpokladu, že v době, kdy byla akropole uzavřena vůči předhradí, nemělo již smysl opravovat a podepírat hradby prvního předhradí. Existence 2. a 3. etapy je významná mimo jiné tím, že dokládá déletrvající existenci libušínského hradiště jako fortifikačního útvaru.

Datování vzniku hradiště

Z písemných pramenů se o době vzniku ani funkci libušínského hradiště nedozvídáme žádné spolehlivé informace (*Sláma 1988, 35–39*), takže jsme odkázáni pouze na výpověď hmotných nálezů. V současnosti panující představa o jeho chronologickém zařazení vychází ze závěrů Zdeňka Váni (*Váňa – Kabát 1971; Váňa 1973, 71–72*), který dobu jeho vzniku klade na konec 9. stol. a dobu definitivního zániku na počátek 11. stol. s tím, že od starší části 10. stol. do počátku 11. stol. bylo hradiště opuštěno. Jím použité archeologické opory lze shrnout následovně:

⁸ Díky intenzivnímu výzkumu hradební linie zaměřenému na hledání brány bezpečně víme, že žádná další brána se mezi akropolí a předhradím nenacházela (*Kabát 1952, 291*).

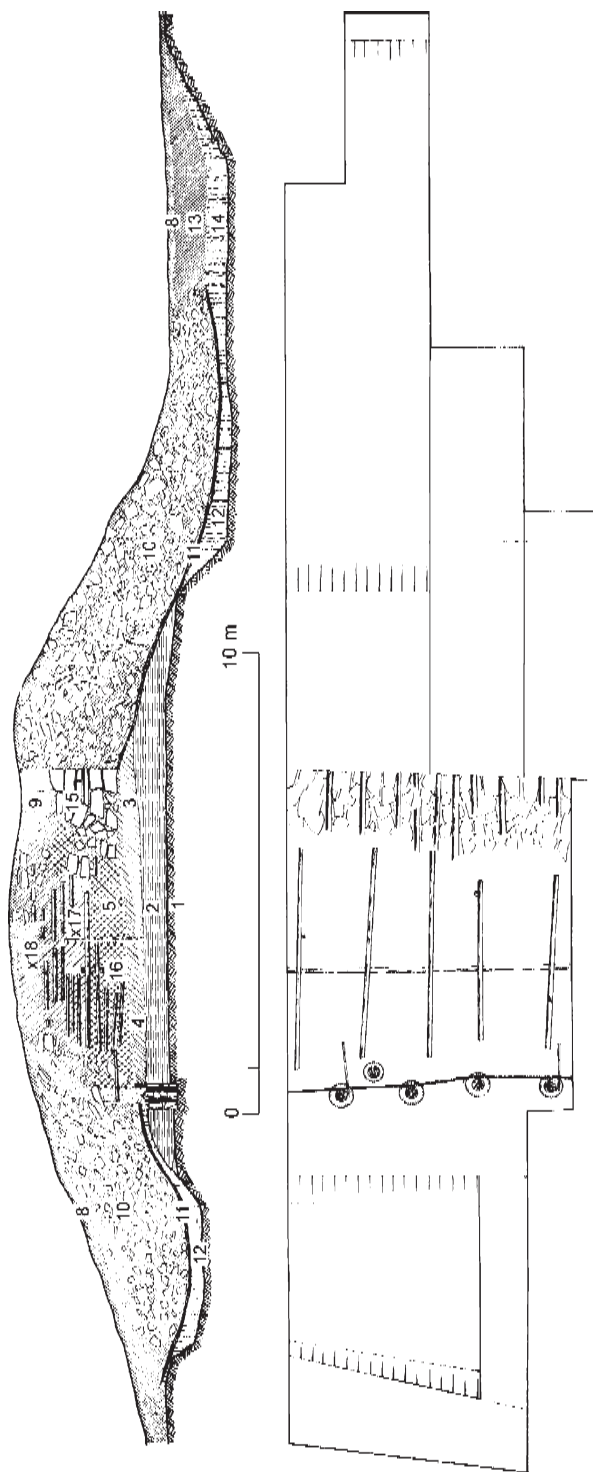
- A. Typ opevnění prý ukazuje na vznik hradiště v 9. až 10. stol. (Váňa 1973, 40, 62).
- B. Typ některých sídlištních objektů prý ukazuje na trvalejší osídlení na konci střední doby hradištní. Vlastně jako jediná sehrála v tomto datování svou úlohu zemnice s malými rozměry a s otopným zařízením (obr. 24: obj. 3/50), ke které byly vyhledány analogie z velkomoravského období (Váňa 1973, 63). Datovací význam objektu však nemůže být takto přeceňován.
- C. Kameny s vyrytými obrázky nalezené *in situ* v líci jedné z dodatečně postavených opěrných zdí. Mezi rytinami zaujímá z chronologického hlediska přední místo jezdec na koni, jehož typ výzbroje prý dokazuje druhou fázi užívání hradiště (kdy podle tohoto badatele měly opěrné zdi vzniknout) na přelomu 10. a 11. století. K otázce výstavby opěrných zdí a jejich svědectví pro existenci hiátu v osídlení hradiště se ještě vrátíme v samostatné kapitole. Pokud jde o chronologický význam rytin, jejich datování (jehož přesnost může vyvolávat pochyby⁹) poskytuje pro výstavbu opěrných zdí pouze *terminus ante quem*.
- D. Movité nálezy, mezi nimiž uvádí Z. Váňa zejména:
1. Kostěnou destičku, jež je podle provedení řazena do 9.–10. stol. (Váňa 1973, 64–65, obr. 39: 2). Svědectví této destičky pro datování existence hradu je ale málo významné, protože její nález pod destrukcí hradby dokládá pouze to, že hrad nezanikl před 9. stoletím.
  2. Keramiku, která tvoří hlavní složku nálezového inventáře v lokalitě. Pro datování vlastního hradiště je sice vhodná jen malá část nálezů z celkového množství (lokalita byla osídlena již dlouho před vznikem hradiště i dlouho po jeho zániku), tato část však umožňuje – na rozdíl od výše uvedených opor – dospět k nejpodloženějším závěrům. Vzhledem ke čtyřicetiletému odstupe není překvapivé, že soubory, jaké měl k dispozici Z. Váňa (např. Váňa 1973, 65), řadíme dnes do jiné doby.

Pro datování vzniku libušinského hradiště, které bylo vybudováno v lokalitě osídlené již v předchozím období, je bezpochyby rozhodující datování vzniku opevnění. Pro jeho absolutní datování disponujeme soubory artefaktů z výplně dřevohlinité hradby;¹⁰ nálezy dendrochronologických vzorků z konstrukce hradeb nebyly získány. Z údajů nálezových zpráv a popisů sáčků vyplývá, že v průběhu výzkumu byly odlišovány nálezy z vlastní hradby od nálezů z ostatních kontextů v rámci zaniklého opevnění. Torzo původní hradby bylo při výzkumu asi poměrně snadno identifikovatelné, neboť zřetelné kamenné líce byly zachovány v dobrém stavu do značné výše a dřevěná roštová nebo komorová konstrukce byla dobře patrná již při horizontálním snímání terénu (srov. obr. 7, 8 a fotografie in Váňa – Kabát 1971, obr. 6: 2, 8: 1, 2). Proto můžeme předpokládat, že provázání jednotlivých sáčků s jednotlivými kontexty v rámci destruovaného opevnění je důvěryhodné.¹¹ Pro datování vzniku opevnění je nejdůležitějších pět sáčků s nálezy z výplně původního tělesa hradby (jejich seznam a popis podává tab. 1). Všechny pocházejí pouze z opevnění akropole; z opevnění prvního a druhého předhradí, ani z opevnění areálu se studánkou žádné použitelné soubory nejsou. S ohledem na skutečnost, že nejstarší část opevnění představuje hradba akropole, není absence nálezů z ostatních úseků hradeb závažným nedostatkem.

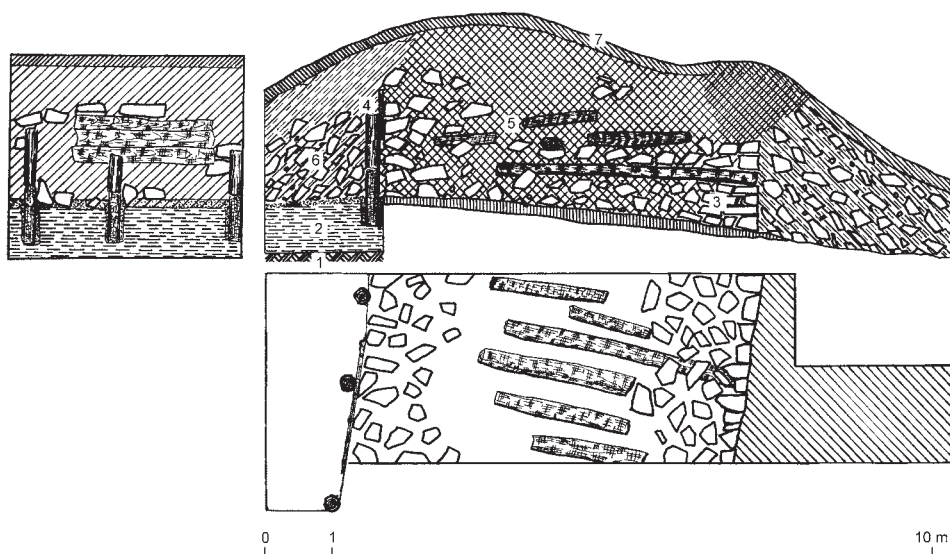
⁹ Z. Váňou navržené poměrně úzce vymezené datování vyobrazené výzbroje jezdců na přelomu 10. a 11. stol. vyvolává pochyby ze dvou důvodů: a) v našem prostředí disponujeme jen malým množstvím ikonografických analogií z raného středověku, přibližujících jezdeckou výzbroj a její vývoj; b) lze předpokládat, že různé staré formy výzbroje přetrvávaly v živé kultuře souběžně.

¹⁰ Bohužel postrádáme nálezy ze situací, které stratigraficky jednoznačně předcházely vzniku opevnění. Výjimkou je kulturní jáma pod hradbou v sondě 3/51, odkud však pocházejí jen nedostatečně chronologicky diagnostické keramické zlomky (bez okraje či výzdoby) z raného středověku.

¹¹ Z vrstev nad dochovanou korunou hradby tak pocházejí 2 sáčky, 7 sáčků pochází z destrukčních „kuželů“ na vnitřní a 15 na vnější straně, 4 sáčky z vrstev pod destrukcí a 5 sáčků z vlastní výplně hradby.

Obr. 7. Řez prvou příčnou hradbou v sondě 1/49, jižní profil. 1 – opukové podloží, na povrchu zvětralé; 2 – žlutka s drobnou opukou, udusaná; 3 – šedá sypká; 4 – hnědočerná sypká; 5 – světle hnědá; (6–7 – vynecháno); 8 – vegetační vrstva; 9 – kyprá hnědočerná recentní; 10 – opuková suť; 11 – černá 5 cm silná; 12 – tmavošedá; 13 – šedá bez kamenů; 14 – hnědošedá; 15 – opukové zdivo bez pojiva; 16 – opukové zdivo bez pojiva; 17, x18 – doplněno autorem.
 Fig. 7. Cross-section of the first transverse wall in trench 1/49, south profile. 1 – weathered marl bedrock; 2 – yellow clay with fine marl, packed; 3 – grey powder; 4 – brownish-black powder; 5 – light brown; (6–7 – omitted); 8 – vegetation layer; 9 – lush brownish-black recent; 10 – marl rubble; 11 – black 5 cm thick; 12 – dark grey; 13 – grey without stones; 14 – brownish-grey; 15 – marl masonry without mortar; 16 – brownish-grey; 17, x18 – inserted by author.

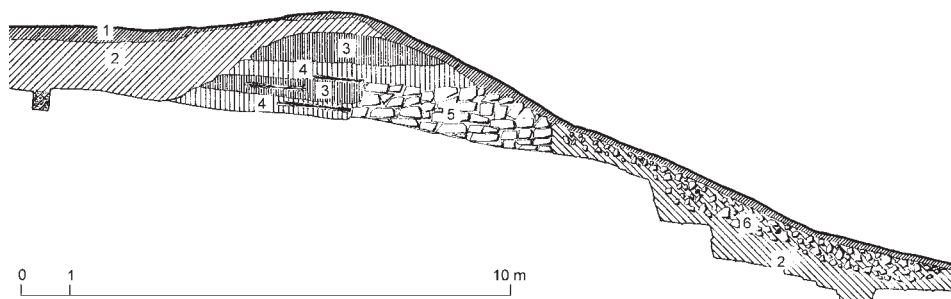
Obr. 8. Řez příčnou hradbou akropole v sondě 9/49, jižní profil. 1 – opukové podloží; 2 – násyp z jílu a udusané hlíny; 3 – lícovaná opuková zeď na sucho; 4 – svislé dřevěné kůly a vodorovné fošny (zadní plenta hradby); 5 – horizontální dřevěný rošt se svislými kůly vyplněný homogenní tmavou zeminou se značným množstvím kamene; 6 – destrukce; 7 – humus.

Fig. 8. Cross-section of the wall of the acropolis in trench 9/49, south profile. 1 – marl bedrock; 2 – mound of clay and packed soil; 3 – flush marl wall without mortar; 4 – vertical wooden posts and horizontal planks (rear screen of wall); 5 – horizontal wooden grate with vertical posts filled with dark homogenous soil with a substantial amount of stones; 6 – rubble; 7 – humus.

Než přistoupíme k chronologickému rozboru nálezů z tělesa hradby akropole, je nutné položit si otázku, zda tato hradba skutečně představuje *neporušenou* nejstarší etapu opevnění. Na tuto otázku lze odpovědět na základě studia dokumentace sond opevněním (dokumentace byla provedena u tří z pěti sond, odkud pocházejí tři z pěti souborů; srov. následující text a *tab. 1*).

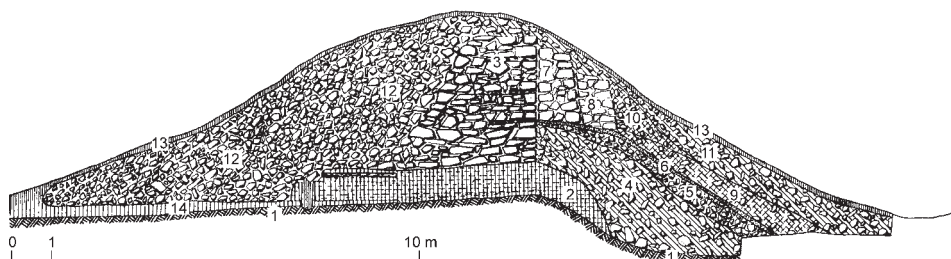
Sonda 9/49 v příčné hradbě akropole (umístění této sondy a sond následujících viz *obr. 5*): Řez a půdorys této sondy (*obr. 8*) zachycuje dřevěné rošty v tělese hradby, které jsou provázané s čelní kamennou plentou a probíhají téměř celou šířkou hradby až k zadní dřevěné stěně. Mezi rošty jsou umístěné kameny evidentně v primární poloze ve vodorovných vrstvách a podobně jako rošty probíhají takřka nepřetržitě od čelní plenty k zadní dřevěné stěně. Zbytek výplně hradby tvoří jediná homogenní tmavá zemina, která vystupuje od báze hradby až ke koruně valu, kde je překrytá tenkou povrchovou vrstvou č. 7. Žádné zásahy do nitra hradby nejsou patrné, viditelný je pouze rabovací výkop na získání kamene z čelní plenty. Evidentní neporušenost hradebního tělesa od báze až po korunu valu svědčí proti předpokladu, že by hradba byla přestavována nebo opravována způsobem, který by znamenal zásah do původní výplně hradby. Pokud tedy nebudeme předpokládat takovou renovaci opevnění, při kterém by byla zcela a beze stop odstraněna původní hradba, můžeme konstatovat, že v místě sondy 9/49 se setkáváme s nejstarší a zároveň jedinou etapou příčné dřevohlinité hradby s čelní kamennou plentou.

Sonda 1/51 v obvodové hrabě akropole: Pod hnědočerným humusem a šedou vrstvou (vr. 1 a 2), z nichž druhá je destrukcí (čímž byla v původní dokumentaci jednoznačně odlišena od tělesa hradby), se nacházejí vr. 3 a 4 tvořící „jádro hradby“ (*obr. 9*). Tato interpretace je jistě správná, neboť vrstvy 3 a 4 se opírají o kamennou čelní plentu a jsou proložené nejméně třemi vrstevmi dřevěných roštů. Rovněž v tomto

Obr. 9. Řez obvodovou hradbou na východním cípu akropole v sondě 1/51, severní profil. 1 – hnědočerný humus; 2 – šedá (destrukce); 3 – černá (jádro hradby); 4 – šedá (jádro hradby); 5 – opukové zdivo bez pojiva; 6 – opuková suť s šedou zeminou (destrukce).

Fig. 9. Cross-section of the peripheral wall on the east tip of the acropolis in trench 1/51, north profile. 1 – brownish-black humus; 2 – grey (rubble); 3 – black (wall core); 4 – grey (wall core); 5 – marl masonry without mortar; 6 – marl rubble with grey soil.

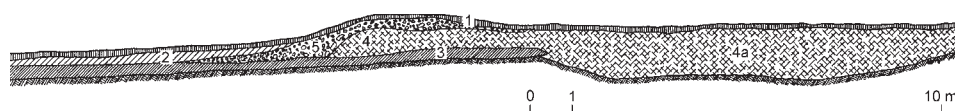

Obr. 10. Řez druhou příčnou hradbou v sondě 7/51, jižní profil. 1 – opukové podloží; 2 – hlinitojílovitý násyp; 3 – opuková zeď na sucho; 4 – hlína promíšená zřícenými kameny; 5 – opálené kameny a popel; 6 – uhlíky s popelem; 7, 8 – opěrné zdi z opukových kamenů spojených jílem; 9–12 – destrukce; 13 – humus; 14 – (neuvevedeno).

Fig. 10. Cross-section of the second transverse wall in trench 7/51, south profile. 1 – marl bedrock; 2 – clay-soil mound; 3 – marl wall without mortar; 4 – soil mixed with stone rubble; 5 – burned stone with ash; 6 – cinders with clay; 7, 8 – support wall with marl stones joined with clay; 9–12 – rubble; 13 – humus; 14 – (not stated).

případě lze vyloučit, že by hradba v těchto místech byla přestavována. Profil zachycuje těleso hradby bez druhotných zásahů a pravidelně se opakující sekvence vr. 3 a 4 (srov. obr. 9) téměř vylučuje, že by horní část výplně tělesa hradby pocházela z mladší přestavby. Pokud tedy ani v tomto případě nebudeme předpokládat, že původní hradba v těchto místech byla zcela a beze stop nahrazena při nějaké následné přestavbě, můžeme konstatovat, že v místě sondy 1/51 se setkáváme s nejstarší a zároveň jedinou etapou vývoje dřevohlinité hradby akropole.

Sonda 1/49 v příčné hradbě akropole: Otázku, zda hradba v místě této sondy byla či nebyla přestavována, nelze jednoznačně odpovědět. Důvodem je pravděpodobně heterogenní charakter výplně komorové konstrukce, kterou reprezentuje série vrstev 5, x17 a x18 (obr. 7). Přestože vrstvy x17 a x18 (doplněné do profilu teprve autorem tohoto příspěvku) postrádají v náleзовé zprávě jakýkoliv popis, jejich odlišnost od vr. 5 naznačuje použití jiné šrafury na původním plánu. Zda tuto skutečnost můžeme interpretovat jako doklad nahrazení horní části původní hradby při nějaké mladší přestavbě, není ovšem jisté, neboť stejně tak může jít pouze o doklad použití více druhů násypů v průběhu jediné stavební etapy.

Obr. 11. Řez třetí příčnou hradbou v sondě 29/50, jižní profil. 1 – recentní lesní humus promíšený sazemí z dolu; 2 – světlá šedá porézní; 3 – původní tmavošedý humus; 4 – světlá žlutka s opukovou drtí, udusaná; 4a – světlá zvětralá opuková zemina bez kamení, plynule přechází z vrstvy 4; 5 – drobná opuková drť.

Fig. 11. Cross-section of the third transverse wall in trench 29/50, south profile. 1 – recent forest humus mixed with soot from mine; 2 – light grey porous; 3 – original dark grey humus; 4 – light yellow clay with marl rubble, packed; 4a – light weathered marl soil without stones, fluidly merging from layer 4; 5 – fine marl grit.

Lze tedy konstatovat, že v sondě 9/49 a 1/51 se nepochybně setkáváme s neporušenou hradbou nejstaršího opevnění akropole. V sondě 1/49 nemůžeme neporušenost tělesa hradby vyloučit ani potvrdit.

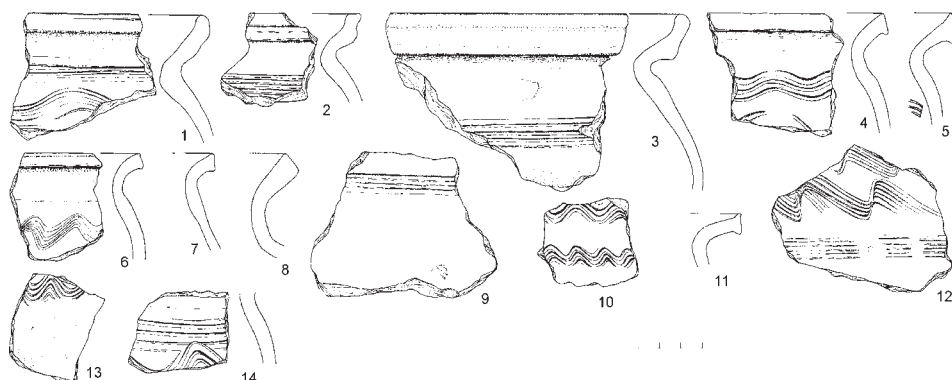
V rámci vnější kritiky pramene zbývá položit ještě otázku, zda soubory nálezů z tělesa hradeb nebyly kontaminovány v období po zániku hradiště. Jediným dokumentovaným zásahem do tělesa valu jsou rabovací jámy na získání kamene, vyhloubené svrchu, do míst s čelní kamennou plentou (srov. obr. 7; 8). Nelze samozřejmě vyloučit ani další, dokumentací nezaznamenané druhotné zásahy (např. v důsledku bioturbací); ke kontaminaci souborů mohlo dojít rovněž v průběhu výzkumu. Působení těchto eventualit nemůžeme dnes plně posoudit. Je ovšem potřeba říci, že kdyby došlo k závažné kontaminaci souborů, pak by se v nich pravděpodobně vyskytovaly také mladší nálezy, s nimiž se setkáváme v poměrně hojném počtu v sesuté destrukci hradby ve všech sondách (nejen) v opevnění akropole. Tyto mladší intruze v podobě kusů strusky a početných zlomků ker. se zduřelými okraji nebo z mladší doby však nebyly zaznamenány v žádném z pěti chronologicky klíčových souborů. Můžeme tedy předpokládat, že tyto soubory obsahují artefakty nahromaděné původně v době budování opevnění akropole.

Sonda	Kontext	Řez hradbou	Číslo sáčku s nálezy	Keramika			vyobrazení
				počet zdob. zl. bez okrajů	počet okrajů	součet	
1/49	„výplň komory a podklad hradby“	obr. 7: 3–5	53/49	5	10	15	obr. 12
9/49	„výplň roštu“	obr. 8	64/49	13	14	27	obr. 13
10/49	„výplň roštu“	–	66/49	1	0	1	obr. 14: 1
7/50	„výplň komory“	–	30/50	5	5	10	obr. 14: 2–11
1/51	„jádro hradby“	obr. 9: 3, 4	124/51	2	4	6	obr. 14: 12–21
Celkem				26	33	59	

Tab. 1. Přehled keramických nálezů z jádra hradby akropole. Charakteristika kontextu odpovídá popisu uvedenému na sáčcích nebo v nálezových zprávách, které představují výchozí pramen.

Největší část nálezů v tělese této hradby tvoří keramika (tab. 1), která nejspíš pochází z vrstev z blízkého okolí, zřejmě z míst, kde byly podél opevnění hloubeny příkopy. V souborech nacházíme pestrou směs hrnčířských výrobků z období od keramiky pražského typu (obr. 13: 11–13; 14: 15), přes starší (obr. 13: 14, 27; 14: 6, 13) a střední dobu hradištní až

Obr. 12. Keramické nálezy z tělesa první příčné hradby v sondě 1/49 („výplň komory a podklad hradby“, č. sáčku 53/49). Kresba obr. 12–19 L. Raslová.

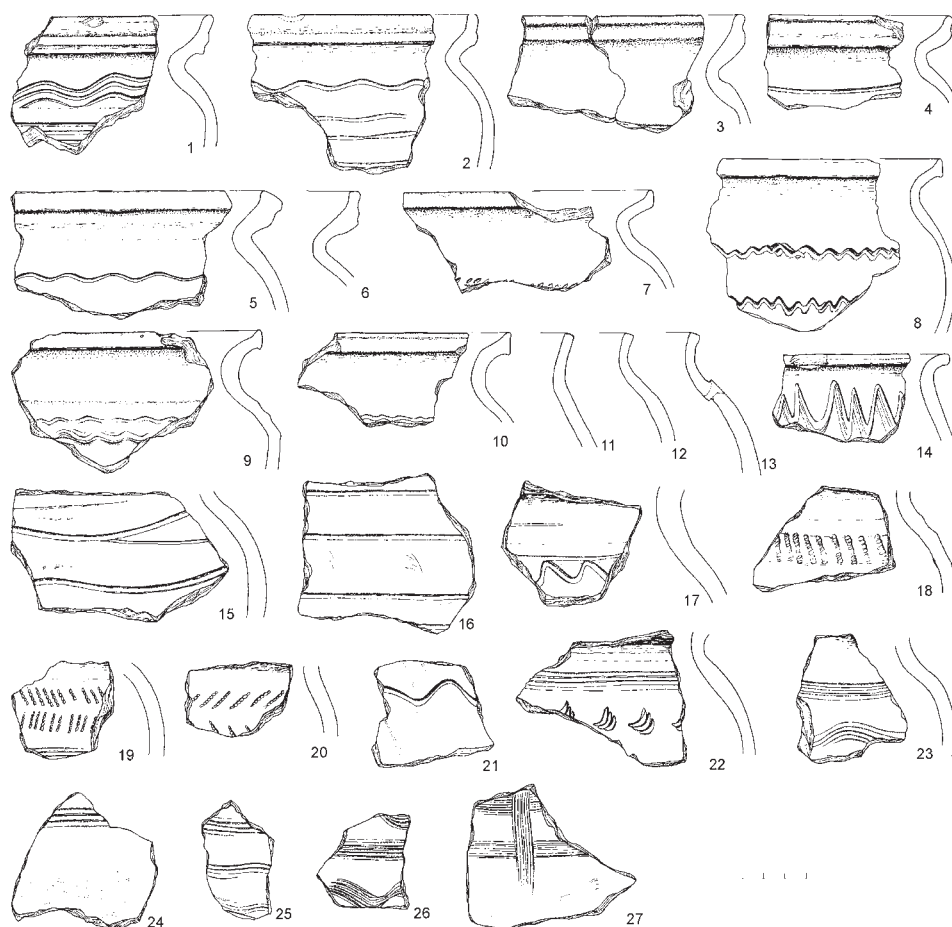
Fig. 12. Pottery finds from the core of the first transverse wall in trench 1/49 (“chamber fill and wall foundation,” sack no. 53/49).

po období oběhu středočeské keramiky s kalichovitými okraji. Právě posledně jmenovaná skupina tvoří nejmladší dnes rozpoznatelný ker. horizont v těchto souborech, který byl zjištěn v tělese opevnění v sondách 1/49 (obr. 12: 1–3) a 9/49 (obr. 13: 1–6). Po technologické a v některých případech i morfologické stránce jsou jednotlivé nálezy k nerozeznání od jiných reprezentantů keramiky s kalichovitými okraji, známými z Prahy, Vyšehradu, Budče a jiných lokalit ve stří. Čechách (obr. 20). Chronologicky blízká je k této skupině také keramika na obr. 14: 12–13 ze sondy 1/51. Tyto zlomky sice postrádají charakteristické provedení okraje a podhrdlí, přesto je pravděpodobné (zvláště ve srovnání s budečskou keramikou z předchozího keramického horizontu, v němž tyto tvary ještě nenacházíme; srov. zejm. Bartošková 1997), že do horizontu kalichovitých okrajů v širším smyslu patří. Z uvedeného plyne, že určení doby oběhu keramiky s kalichovitými okraji má zásadní význam pro datování vzniku opevnění libušínské akropole (a tím vzniku hradiště), pro které poskytuje *terminus ad* nebo *post quem*.

V době přípravy publikace Z. Váni a J. Kabáta (1971) a Z. Váni (1973) ještě nebyl chronologický význam keramiky s kalichovitými okraji dostatečně znám. Vědělo se sice, že jsou příznačné spíše pro mladší období raného středověku, nebylo ale možné vyloučit jejich nástup již v dřívější době – o keramice s kalichovitými okraji tito badatelé uvádějí: „Zdá se, že přes svůj mladohradištní vzhled se uplatňují ve středočeské oblasti poměrně záhy a patří k typickým projevům přemyslovské keramiky, jak ukazují opět nálezy z Pražského hradu, Levého Hradce i Žalova, datované na sklonek 9. a do 10. století...“ (Vána – Kabát 1971, 265–266).

Dnes už není pochyb o datování nástupu této keramiky ve středních Čechách do průběhu 10. století, mezi badateli ale nepanuje shoda nad přesnějším časovým vymezením. Zatímco podle poznatků z Pražského hradu a Budče spadají počátky výroby kalichovitých okrajů nejdříve do 2. třetiny 10. stol., výzkumy v Praze – Malé Straně by měly dokládat masovou produkci zhruba již ve 2. desetiletí 10. století. Tento nesoulad lze podle mého názoru vyřešit odmítnutím druhého z obou názorů, které je zdůvodněno v bodu 3 níže.

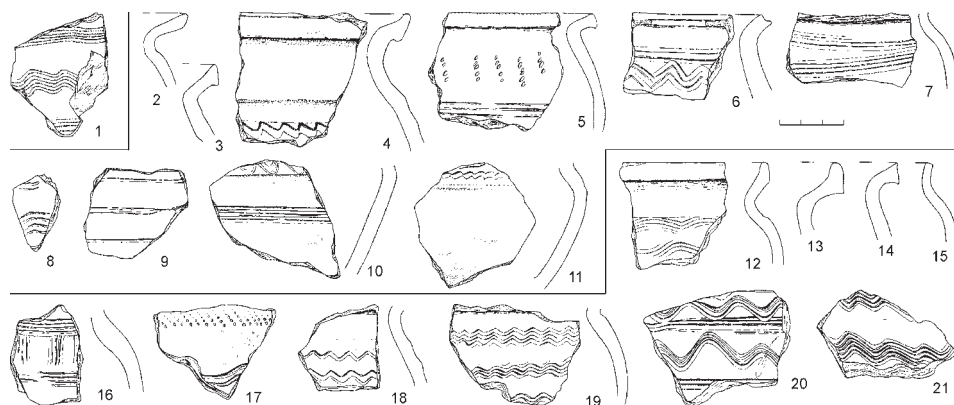
(1) Stratigrafická situace na předhradí budečského hradiště spolehlivě prokázala, že keramice s kalichovitou profilací předcházela keramika s límcovitými okraji (Bartošková 1997, 112–113). Datování této sekvence se opírá o nález vysokoobloukové ostruhy tvaru U se čtvercovými ploténkami v kontextu s límcovitými okraji, která tuto keramiku rámcově řadí do intervalu od konce 9. do průběhu 1. pol. 10. stol.,

Obr. 13. Keramické nálezy z tělesa prvé příčné hradby v sondě 9/49 („výplň roštu“, č. sáčku 64/49).
 Fig. 13. Pottery finds from the core of the first transverse wall in trench 9/49 (“grate fill” sack no. 64/49).

a o ostruhu s dlouhým vykloněným bodcem z 2. pol. 10. stol., která pochází z následné sídlištní etapy s kalichovitými okraji.

(2) Nejdůležitější argument pro mladší datování kalichovitých okrajů přinesl výzkum prvního známého dřevohlinitého opevnění Pražského hradu, na tzv. slévárenském dvoru (Boháčová 2001). Z dendrochronologicky datovaných dřev v podkladu hradby (Boháčová 2001, 278, tab. 1b) a celkového vyhodnocení nálezo-
 zové situace (Boháčová 2001, 247–278) dospěla autorka výzkumu k závěru, že výroba límcovitých okrajů (předcházejících výskyt kalichovitých okrajů) začala teprve po neznámém časovém odstupu od vybudování hradby, jejíž výstavba spadá do r. 908 až 917 nebo krátce poté (Boháčová 2001, 264, 275). Argumentem je zde výskyt límcovitých okrajů poprvé až ve vrstvách překrývajících tyl hradby. Případnou námitku, že se jedná o ojedinělou nálezo-
 zovou situaci, kterou nelze zobecnit, výrazně oslabují poznatky dalších výzkumů nejstarší hradby (Boháčová 2001, 213–235), které ani jednou nezjistily v její dřevohlinité výplni keramiku s límcovitými okraji, ale jen keramiku starší. V jednom případě se opět našly až v mladší stratigrafické pozici (Boháčová 2001, 231–233). Pokud se tedy celý interval výskytu límcovitých okrajů, a to včetně nějaké doby, která uplynula před jejich nástupem, odehrál po vzniku hradby Pražského hradu vybudované

Obr. 14. Keramické nálezy z tělesa hradby akropole. 1 – sonda 10/49 v první příčné hradbě („výplň roštu“, č. sáčku 66/49); 2–11 – sonda 7/50 v první příčné hradbě („výplň komory“, č. sáčku 30/50); 12–21 – sonda 1/51 na jihových. špičce akropole („jádro hradby“, č. sáčku 124/51).
 Fig. 14. Pottery finds from the core of the wall on the acropolis. 1 – trench 10/49 in the first transverse wall (“grate fill,” sack no. 66/49); 2–11 – trench 7/50 in the first transverse wall (“chamber fill,” sack no. 30/50); 12–21 – trench 1/51 on SE tip of the acropolis (“wall core,” sack no. 124/51).

nejdříve v r. 908–917, pak se jeví jako velmi pravděpodobné, že nástup keramiky s kalichovitými okraji může spadat nejdříve do průběhu 2. třetiny 10. stol. (srov. *Boháčová 2003*, 453).

(3) Odlišný názor zastává J. Čiháková, podle jejíž chronologie nastupují kalichovité okraje už na začátku 10. stol. (*Čiháková 2002*, 745, pozn. 11). Na území Malé Strany poskytl nejdůležitější oporu pro absolutní datování keramiky s kalichovitými okraji výzkum dřevěné cesty, interpretované jako pozůstatek nástupní plošiny před brodem nebo mostem přes Vltavu. J. Čiháková předpokládá, že pro zasypání základových rámu této cesty byl používán soudobý odpad, a tudíž že keramický inventář z jednotlivých následných fází oprav věrně odráží vývoj v keramické produkci. Absolutní datování takto získané keramické sekvence poskytují dendrochronologická měření dřev separovaných z jednotlivých vývojových etap. V r. 1999 byly publikovány první výsledky (*Čiháková – Dobrý 1999*). Jako důležitý celek pro datování kalichovitých okrajů vystupuje soubor SK 17, který měl být uložen r. 927 nebo krátce poté („z doby cca 930“; *Čiháková 2002*, 745, pozn. 11). Protože podle tvrzení autorky „nestojí prvky celku SK 17... na počátku masové výroby kalichovitého okraje“, klade je „více k počátku století“, čímž je konkrétně myšleno období 910–920. Datování souboru SK 17 ale bylo zanedlouho zpochybněno pokračujícím dendrochronologickým studiem. Při něm se podařilo datovat dvě dřeva ze souboru SK 13 (stratigraficky staršího než SK 17), která spadají do let 921+x a 928+x (*Čiháková 2002*, 747). Tím nutně dochází k posunu datování SK 17 do mladší doby. Jak uvádí J. Čiháková, toto nové datování se dostává do rozporu s jejím pozorováním, neboť tam, kde bylo možné vysledovat vývoj keramiky podle jednotlivých stratigrafických fází, naznačuje dendrochronologie naopak takřka současný vznik. Nevyklučuje dokonce, že problém je na straně této přírodovědné metody (*Čiháková 2002*, 747–748).

Tento rozpor by však mohl být vyřešen posunem souboru SK 17 (a dalších) do mladší doby, čímž by relativní sekvence keramiky vyzorovaná touto badatelkou zůstala nedotčena. Nelze totiž vyloučit sekundární použití starších prvků v dřevěné konstrukci s evidentně složitou genezí, k němuž v dřívějších dobách (zvláště u rozsáhlejších staveb) jistě docházelo. Například řada dřevěných prvků, jež byly starší dokonce až o několik desetiletí, byla použita v hradbě Pražského hradu (*Boháčová 2001*, tab. 1b); totéž ostatně prokázalo dendrochronologické měření i v samotné malostranské nástupní plošině, kde časový odstup mezi setnutím dřev použitých v téže konstrukci (SK 19) dosahoval více než 110 let (*Čiháková – Dobrý 1999*, obr. 9). V takovém případě však jednotlivé dřevěné prvky (nebo jen malé série) nemohou poskytovat pro datování doprovodné keramiky *terminus ad quem*, jak předpokládá autorka (*o.c.*, 340), ale jenom *post quem*.

Je proto možné, že pozůstatky nádob ze souboru SK 17 pocházejí z (mnohem?) mladšího období. Tímto způsobem lze vysvětlit nesoulad datování kalichovitých okrajů na Malé Straně s poznatků z Pražského hradu. Souhrnně lze konstatovat, že mladší datování kalichovitých okrajů z Pražského hradu, vymezené *zdola*, je zdůvodněno nepochybně přesvědčivěji, než starší datování této keramiky podle výzkumu na Malé Straně, kde nebyly získány důkazy o *horním* časovém omezení. Nástup kalichovitých okrajů proto můžeme klást na základě poznatků z Pražského hradu do průběhu 2. třetiny 10. století.

Na základě výše uvedených skutečností a poznatků můžeme konstatovat, že vznik opevnění libušínské akropole, a tím i založení celého hradiště spadá nejdříve do 2. třetiny 10. stol., čili – vyjádřeno v období vlády českých panovníků – nejdříve do doby panování Boleslava I. (935–972). Z. Váňovo datování založení hradiště na konec 9. stol. nebo na počátek 10. stol., které se objevuje v početné odborné i populární literatuře, je nutné odmítnout jako neprokázané.

Datování zániku hradiště

Hradištěm je na tomto místě myšleno opevněné sídlo, které zaniká ve chvíli, kdy zanikají jeho hrady. Nelze vyloučit, že některá raně středověká hradiště (včetně Libušína) plnila některé z funkcí, kterými byla původně vybavena, i po zániku opevnění. V případě Libušína však žádné funkce (mimo fortifikační) nelze archeologickými prostředky přímo doložit, a jsme proto nuceni omezit se v této práci pouze na otázku zániku vlastního opevnění.

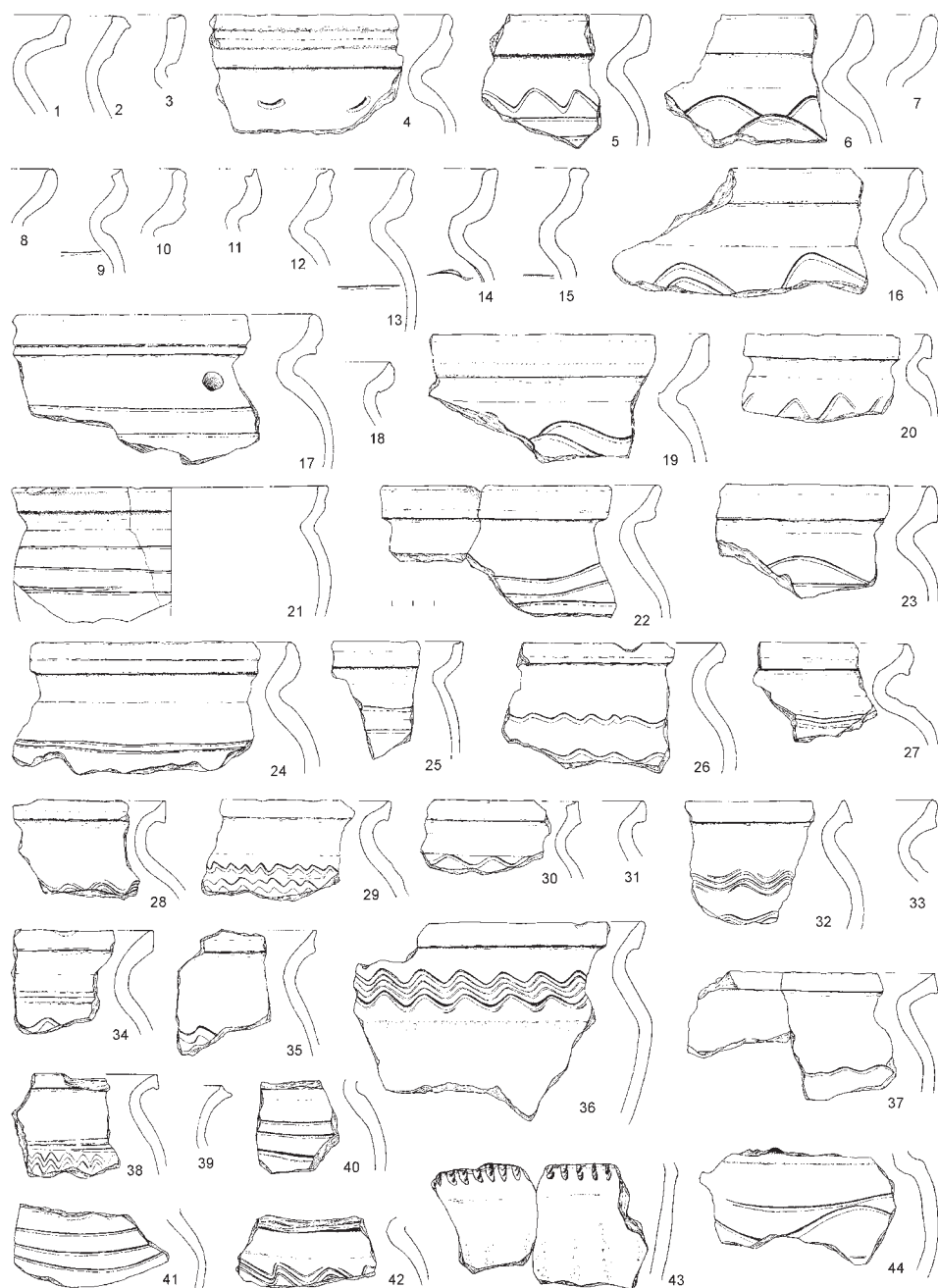
Dokumentace profilů a popis náleзовé situace v sondách do opevnění naznačují spíše pozvolný a dlouhodobější zánik hradeb (zánik požárem nedoložen). Ten se projevuje úbytkem výšky původní hrady a kumulací destrukce na obou jejích stranách, kde tyto „destrukční trojúhelníky“ (jak jsou označovány v původní dokumentaci) postupně překryly terénní povrchy nebo výplně příkopů, vzniklé v době existence hradu. Došlo tak k uzavření vrstev, jejichž nálezy poskytují *terminus ad* nebo *post quem* pro datování tvorby destrukce, a tím i zániku hradu. Jsou to jediné spolehlivé prameny, které máme k dispozici, na rozdíl od souborů získaných uvnitř samotných destrukčních vrstev, jež jsou kontaminovány zdatelně mladším materiálem (snad z důvodu převážně kamenitého složení destrukce usnadňujícího druhotné putování artefaktů).¹²

Přehled rozhodujících keramických souborů podává *tab. 2*. Charakteristiku situací, z nichž tyto nálezy pocházejí, podává následující popis. Náleзовé situace můžeme rozdělit do dvou skupin podle spolehlivosti chronologické výpovědi náleзу v nich obsažených (viz níže).

1. skupina

Nálezy ze sáčku č. **56/49, 57/49** (*obr. 15 a 16*). Jak uvádí náleзовá zpráva, pocházejí „z vrstev pod destrukcí“ první příčné hrady v sondě 1/49 (sáček 56/49 na vnitřní straně, sáček 57/49 na vnější straně hrady). Bližší představu o místě původu získáváme z *obr. 7*, kde těmto vrstvám „pod destrukcí“ nejspíš odpovídají vrstvy 11 a 12. Prvá je popsána jako „černohnědá, 5 cm silná“ a druhá „hnědočerná homogenní sahající až na dno vnějšího i vnitřního příkopu“ (*Kabát 1949*). Z profilu na *obr. 7* vyplývá, že obě uloženy vznikly nepochybně až po vybudování hrady akropole.

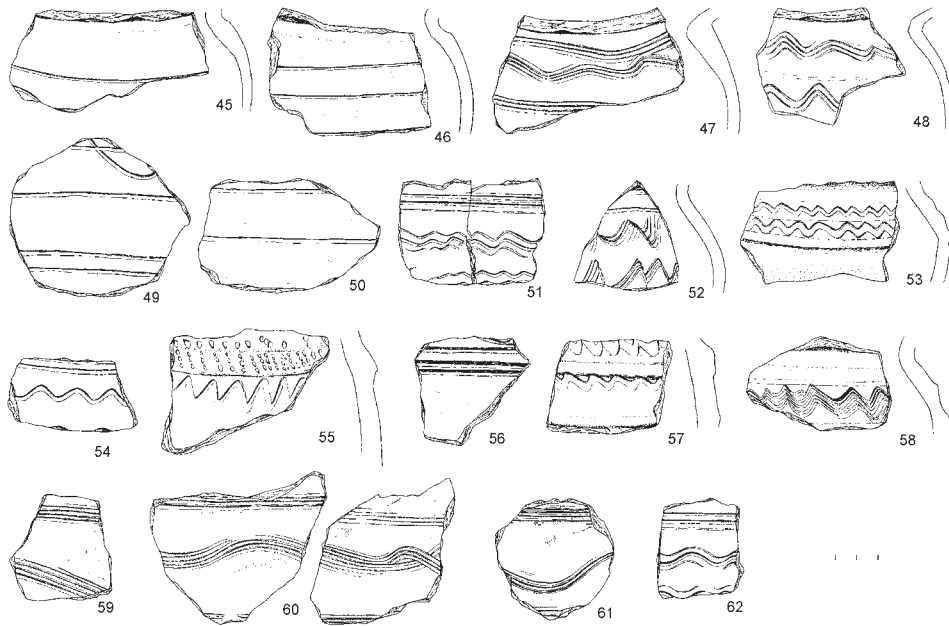
¹² V destrukcích se našly četné zlomky pozdně hradištní, středověké a novověké keramiky a např. ze sutě opevnění vnějšího předhradí pochází krejcar Marie Terezie.

Obr. 15a. Keramické nálezy z vrstev pod destrukcí na vnitřní straně první příčné hradby v sondě 1/49 (č. sáčku 56/49).

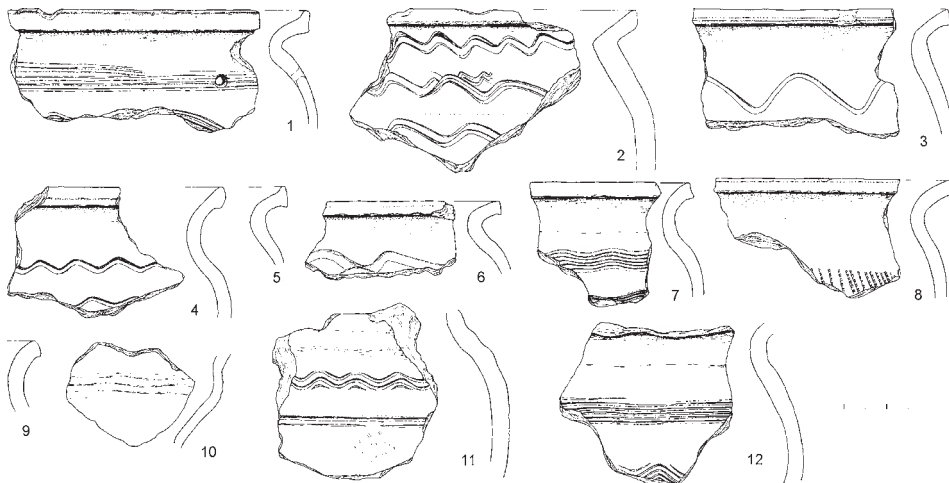
Fig. 15a. Pottery finds from the layer beneath the rubble on the inner side of first transverse wall in trench 1/49 (sack no. 56/49).

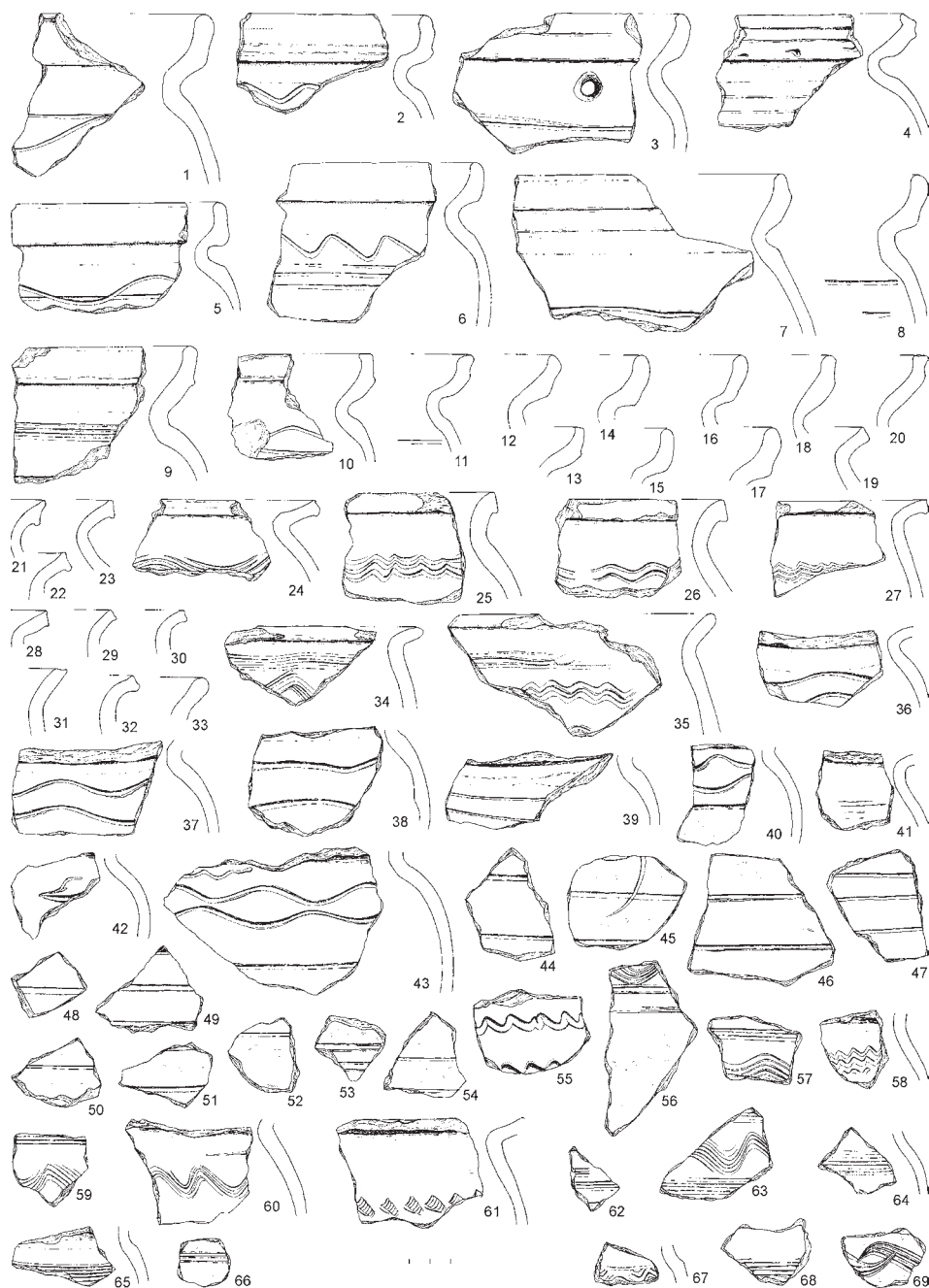
Obr. 15b. Keramické nálezy z vrstev pod destrukcí na vnitřní straně první příčné hradby v sondě 1/49 (č. sáčku 56/49).

Fig. 15b. Pottery finds from the layer beneath the rubble on the inner side of first transverse wall in trench 1/49 (sack no. 56/49).

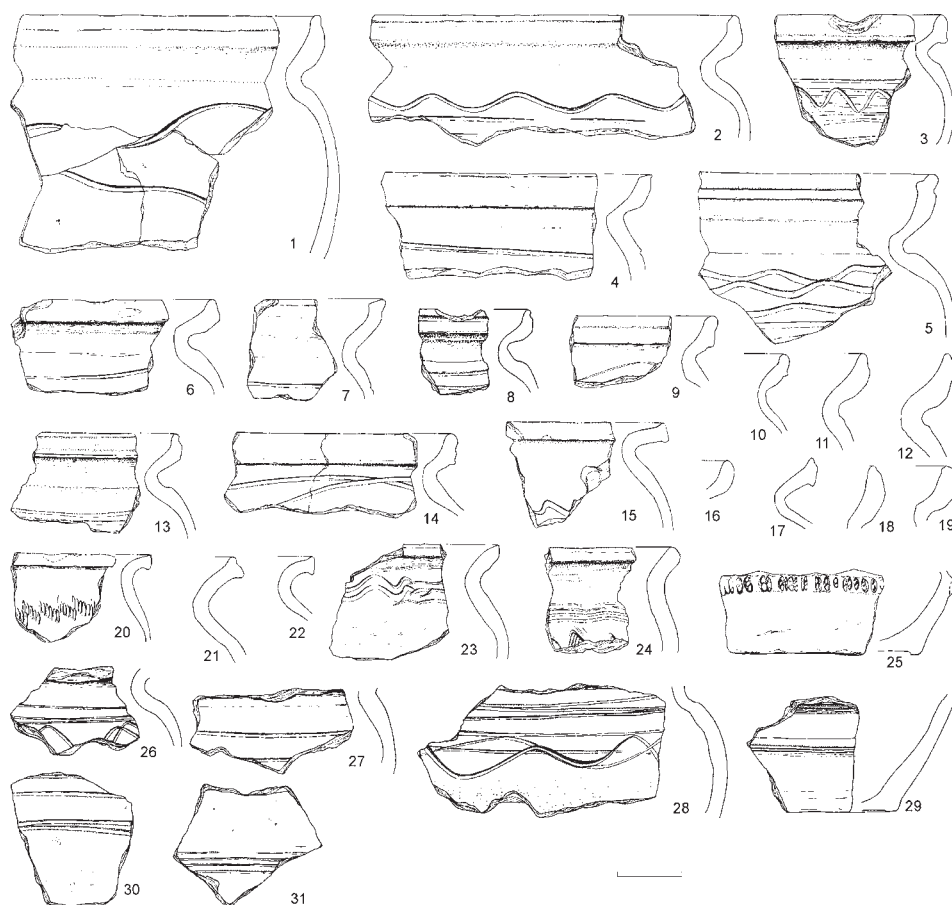
Obr. 16. Keramické nálezy z vrstvy pod destrukcí na vnější straně první příčné hradby v sondě 1/49 (č. sáčku 57/49).

Fig. 16. Pottery finds from the layer beneath the rubble on the outer side of first transverse wall in trench 1/49 (sack no. 57/49).

Obr. 17. Keramické nálezy z destrukční vrstvy vyplňující vnější příkop před prvou příčnou hradbou v sondě 19/49 (č. sáčku 73/49).

Fig. 17. Pottery finds from the rubble layer filling the outer ditch in front of the first transverse wall in trench 19/49 (sack no. 73/49).

Obr. 18. Keramické nálezy z vrstvy usazené na dně příkopu a překryté destrukcí první příčné hradby v sondě 3/50 (č. sáčku 23/50).

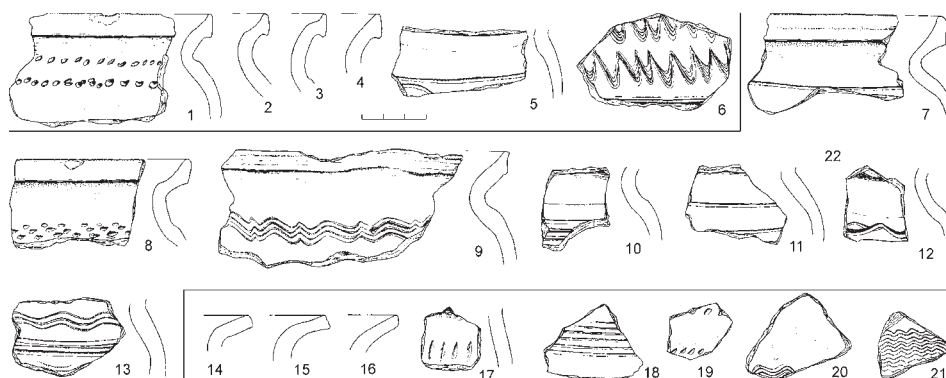
Fig. 18. Pottery finds from the layer on the bottom of the ditch and covered by rubble of the first transverse wall in trench 3/50 (sack no. 23/50).

Nálezy ze sáčku č. 23/50 (obr. 18) pocházejí z „vrstvy [č. 4 v sondě 3/50] pod destrukčním trojúhelníkem ... [prvého příčného] valu“ (Kabát 1951, 40). O vrstvě 4 se dočteme také v popisu severního profilu sondy: „...[vnitřní příkop] vyplňuje drobná opuková suť (č. 5), která je převrstvena hnědočernou zeminou (č. 4), přecházející místy v žlutošedý popel. Na této vrstvě spočívá opuková suť destrukčního trojúhelníku...“ (Kabát 1951, 16; foto na tab. 10: 5973, 5975; tab. 11: 5974). Z těchto skutečností plyne, že vznik vr. 4 je vymezen vybudováním a zánikem hradby akropole.

Nálezy ze sáčku č. 28/50 (obr. 19: 1–6) byly – podle údajů v soupisu nálezů – získány v „tmavé vrstvě [č. 4] pod destrukcí“ (Kabát 1951, 41) v sondě 3b/50. K této sondě, vyhloubené podél zadní stěny první příčné hradby (11,4 x 2,15 m), se na jiném místě nálezové zprávy váže popis: „Zadní stěna [hradby] je tu zřetelně znatelná od 5,5 m do 11,4 m [délky sondy]. V této části jsou vidět 4 kůly ve zbytcích; jsou maximálně 40 cm hluboko zapuštěny do opukového podloží; přezávávají tmavošedou vrstvu (č. 3) a jsou znatelné do výše 60–70 cm od podloží. Za kůly jsou znát zbytky zetlelých fošen, které tvořily původní šalování stěny. V jižní části do 5,5 m není stěna již tak znatelná, zřetelná, pouze v 380 cm je ohořelý kůl,

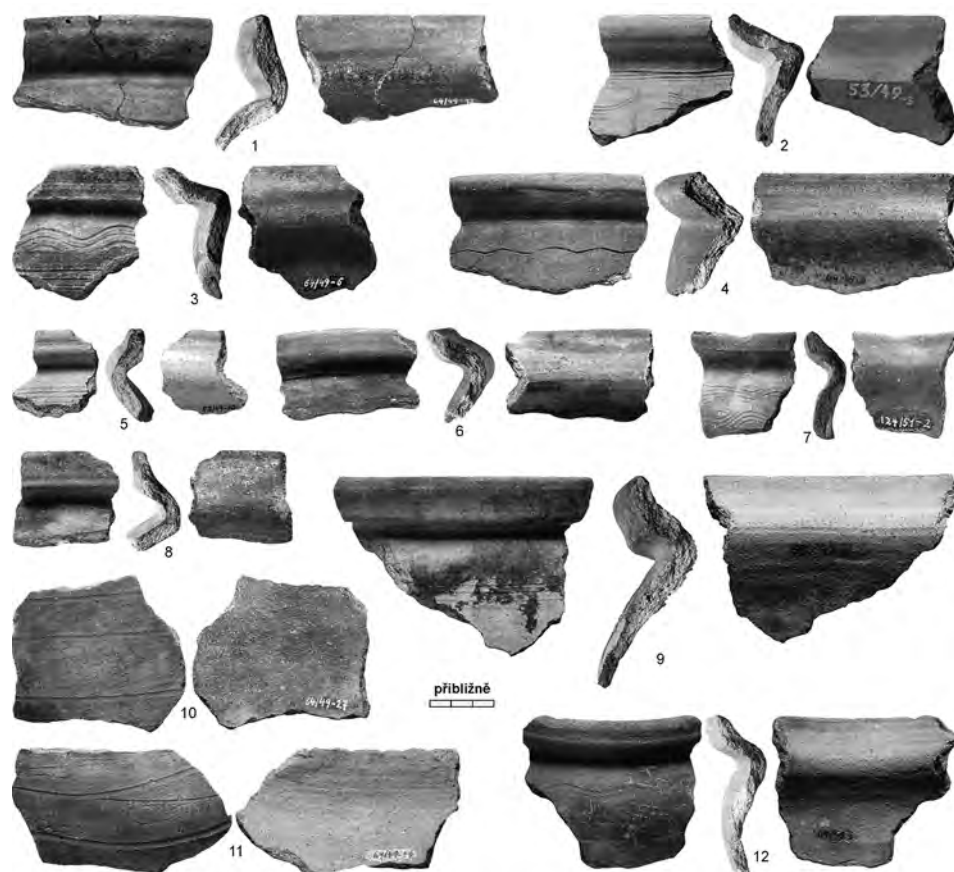
Sonda	Hradba	Kontext	Řez hradbou	Číslo sáčku s nálezy	Keramika			
					počet zdob. zl. bez okrajů	počet okrajů	součet	vyobrazení
1/49	1. příčná	vrstvy pod vnitřní destrukcí	<i>obr. 7: 11, 12</i>	56/49	23	39	62	<i>obr. 15</i>
1/49	1. příčná	vrstvy pod vnější destrukcí	<i>obr. 7: 11, 12</i>	57/49	3	9	12	<i>obr. 16</i>
19/49	1. příčná	destrukce ve vnějším příkopu	ztracen	73/49	34	35	69	<i>obr. 17</i>
3/50	obvodová hradba akropole	vrstva a výplň příkopu pod vnitřní destrukcí	–	23/50	7	24	31	<i>obr. 18</i>
3b/50	obvodová hradba akropole	vrstva pod vnitřní destrukcí	–	28/50	2	4	6	<i>obr. 19: 1–6</i>
7/51	2. příčná	výplň vnějšího příkopu	<i>obr. 10</i>	137/51	4	3	7	<i>obr. 19: 7–13</i>
1/66	3. příčná	výplň vnějšího příkopu	v této sondě nebyl vyhotoven, ale srov. <i>obr. 11: 4</i>	11/66, 1–19	5	3	8	<i>obr. 19: 14–21</i>
Celkem					78	117	195	

Tab. 2. Přehled keramických nálezů pod destrukcí hradby akropole nebo z destrukcí nahromaděných uvnitř příkopů. Charakteristika kontextu odpovídá popisu uvedenému na sáčcích nebo v nálezových zprávách, které jsou pro nás rozhodujícím pramenem. Vnější/vnitřní destrukce = destrukce nalezená na vnější/vnitřní straně hradby.

Obr. 19. Keramické nálezy. 1–6 – vrstva pod destrukcí na vnitřní straně první příčné hradby v sondě 3b/50 (č. sáčku 28/50); 7–13 – výplň příkopu před druhou příčnou hradbou v sondě 7/51 (č. sáčku 137/51); 14–21 – výplň příkopu před třetí příčnou hradbou v sondě 1/66 (č. sáčku 11/66, 1–19).

Fig. 19. Pottery finds. 1–6 – layer beneath the rubble on the inner side of the first transverse wall in trench 3b/50 (sack no. 28/50); 7–13 – fill of ditch in front of the second transverse wall in trench 7/51 (sack no. 137/51); 14–21 – fill of ditch in front of the third transverse wall in trench 1/66 (sack no. 11/66, 1–19).

Obr. 20. Výběr z nejmladší keramiky z tělesa hradby akropole. Č. sáčků 64/49 (1, 3, 4, 6, 8, 10–12), 53/49 (2, 5, 9) a 124/51 (7). Foto H. Toušková.

Fig. 20. Selection of the latest pottery from the core of the wall on the acropolis. Sack nos. 64/49 (1, 3, 4, 6, 8, 10–12), 53/49 (2, 5, 9) and 124/51 (7).

který by se mohl svým odstupem od ostatních řadit do dosavadního systému, avšak neprochází tmavou vrstvou do podloží“ (*Kabát 1951*, 18). Z uvedeného vyplývá, že vrstva 3 musela vzniknout před výstavbou zadní stěny hradby. Nelze vyloučit, že s touto uloženinou je totožná „tmavá vrstva pod destrukcí“ (zmiňovaná v seznamu nálezů), z čehož by vyplývalo, že nálezy ze sáčku 28/50 přispívají k datování vzniku (!) hradby akropole *ad* nebo *post quem*. Je ale také možné, že byla jenom pokračováním vrstvy č. 4 z předchozí sondy 3/50, která překrývala výplň příkopu a náleží až době po vybudování hradby. V každém případě nálezy z této vrstvy jsou starší, než doba rozpadu hradby.

2. skupina

Nálezy ze sáčku č. **73/49** (*obr. 17*) ze sondy 19/49 pocházejí z destrukce první příčné hradby, která se sesunula do vnějšího příkopu. Nálezy ze sáčku č. **137/51** (*obr. 19: 7–13*) ze sondy 7/51 pocházejí z destrukce druhé příčné hradby, vyplňující příkop před ní (tedy nejspíše ze spodních částí vrstev 4–6, 9, 11 na *obr. 10*). Nálezy ze sáčku č. **11/66, 1–19** (*obr. 19: 14–21*) ze sondy 1/66 byly vyzvednuty z vrstvy s „tmavohnědou zeminou s nepatrným množstvím kaménků“, která vyplňovala příkop příčné druhé hradby, případně z „sedohnědého splachu na dně [příkopu]“.

Údaje nálezových zpráv nepostačují k vytvoření jasné představy o genezi výše uvedených uloženin. Jednoznačně však postihují jejich stratigrafickou polohu. Pro všechny vrstvy zařazené do první skupiny platí, že (a) byly uloženy v době po vybudování hradby (s výjimkou sáčku 28/50 z vrstvy, která by mohla být starší) a (b) jejich vývoj byl zastaven nejpozději v době destrukce hradby. Nálezy z těchto vrstev proto poskytují pro datování zániku opevnění *terminus ad post quem*. Druhou skupinu (sáčky 73/49; 137/51 a 11/66) představují nálezy ze samotných destrukcí, u nichž však nelze vyloučit kontaminaci mladšími artefakty, byť snahou bylo vybrat takové soubory, které pocházejí z nejnižších partií destrukcí vyplňujících příkopy; tyto nálezy mají spíše jen doplňující informační hodnotu k souborům první skupiny.

Nejpočetnější skupinu nálezů tvoří v těchto souborech keramické zlomky, mezi nimiž napočítáme 122 okrajů a několik dalších jedinců s výzdobou. Z mladých prvků lze upozornit na kalichovité okraje, které početně jednoznačně převládají; jeden exemplář nese výzdobu tzv. nehtových vrypů (*obr. 15: 4*), jež je považována za mladší prvek (střední etapu) v rámci vývoje keramiky s kalich. okraji (*Boháčová – Čiháková 1994, 177*). Hlavní pozornost si ale v těchto souborech zaslouhuje nepřítomnost archaických zduřelých okrajů, jejichž výroba spadá do období (nejpozději 2. pol.) 11. stol. až 12. století.¹³ Jejich absence mezi 122 okraji je argumentem pro datování zániku opevnění nejpozději do průběhu (nebo spíše nejpozději do 2. třetiny) 11. století.¹⁴

Sídlištní zástavba

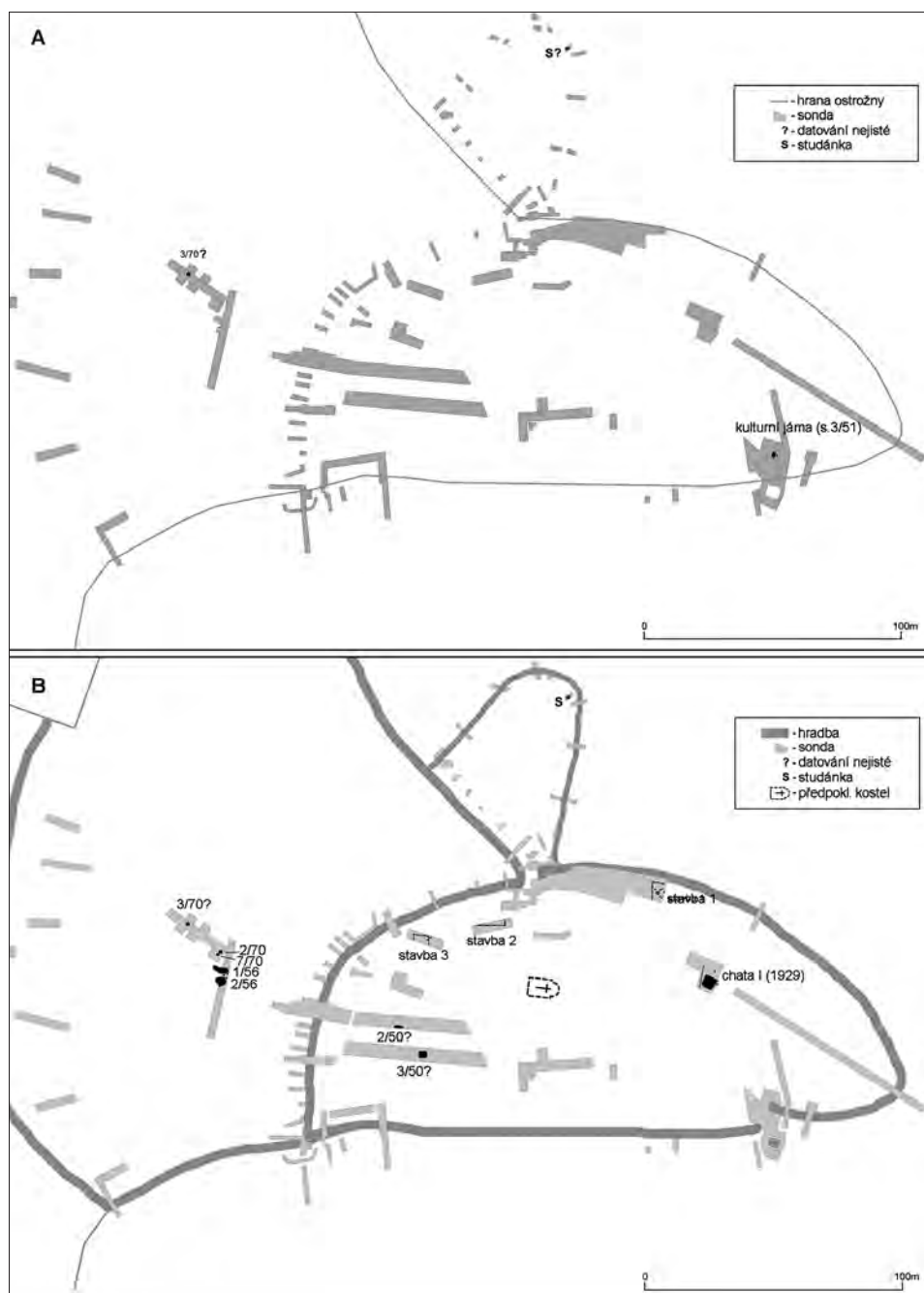
V areálu hradiště byla nalezena řada pozůstatků stavebních a jiných sídlištních objektů (*obr. 23*), z nichž jen relativně malou část můžeme zařadit do období existence hradeb.

Do doby před vznikem hradiště spadají nanejvýš dva objekty (*obr. 21: A*): pro jámu neurčitelné funkce na jihových. okraji akropole to dokládá stratigrafická situace, neboť ji překrývala hradba (v s. 3/51),¹⁵ a pro objekt 3/70 na prvním předhradí zase keramika ze zásypu, v níž postrádáme jedince zařaditelné spolehlivě do doby kalichovitých okrajů nebo později. V případě druhého objektu si však tímto datováním nemůžeme být zcela jistí, neboť soubor obsahuje pouhých 11 zlomků a objekt se navíc nacházel v sousedství dalších jam zařaditelných teprve do doby existence hradiště či později. Pozoruhodným zjištěním je, že období od kultury s keramikou pražského typu až do střední doby hradištní je v lokalitě reprezen-

¹³ Pro datování nástupu této keramiky ve středních Čechách je rozhodující nálezová situace na Budči: v době, kdy byl pohřben jedinec držící v dlaní minci raženou v letech 1100–1107, 1109–1110, již byla tato keramika masově užívána (*Bartošková 1999*). Její nástup (a s ním přibližně i vyznění kalichovitých okrajů) proto můžeme odhadovat na dobu kolem poloviny 11. stol., ne-li dříve. Ve 2. třetině 12. stol. se objevuje tenkostěnná varianta této keramiky (*Hrdlička 1997, obr. 4: 7–22, 5: 27*), která se však pod destrukcemi libušínských hradeb vůbec nevyskytuje.

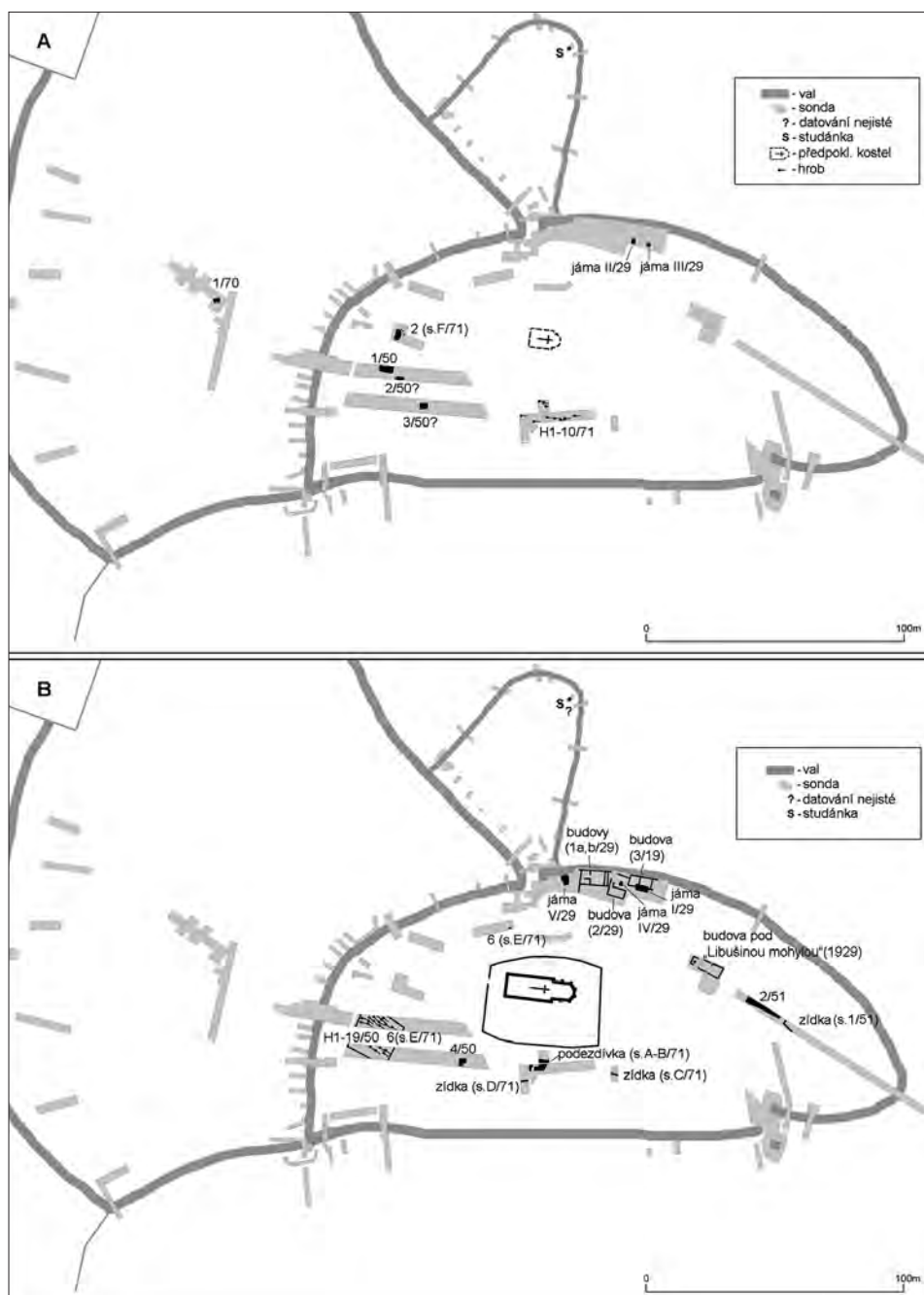
¹⁴ Nikde pod destrukcí nebyly nalezeny ani zlomky tuhové keramiky, která se v jádru Čech poprvé objevuje ve větším počtu až v horizontu archaických zduřelých okrajů (*Bartošková 1999, 732, pozn. 5*). V Libušíně se tuhou keramikou setkáváme teprve v situacích po zániku hradiště, např. v destrukci hradby na několika místech nebo v obj. 1/50.

¹⁵ Z výplně jsou známy pouze čtyři atypické zlomky, které neumožňují přesnější datování než do pozdější části střední až mladší doby hradištní.

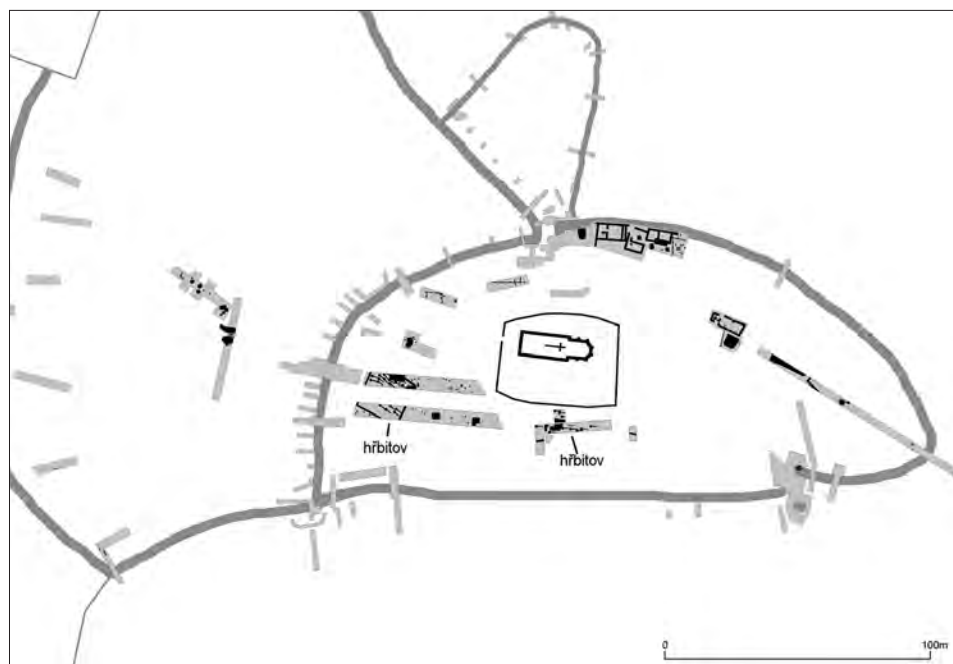
Obr. 21. Doklady osídlení z doby před vznikem opevnění (A) a z doby existence hradiště (B).

Fig. 21. Evidence of settlement prior to the construction of the fortification walls (A) and from the period of the stronghold (B).

Obr. 22. Doklady osídlení z doby po destrukci opevnění až konce raného středověku (A) a z období vrcholného středověku až novověku (B).

Fig. 22. Evidence of settlement from the period following the destruction of the fortification walls up to the end of the Early Middle Ages (A) and from the High Middle Ages to the Modern era (B).

Obr. 23. Pozůstatky všech objevených sídlištních a hrobových objektů.

Fig. 23. Remains of all discovered settlement and burial features.

továno pouze výskytem movitých nálezů. Nejstarší přesně zařaditelné sídlištní objekty spadají dle svědectví zásypů teprve do doby oběhu keramiky s kalichovitými okraji, kdy také bylo vybudováno dřevohlinité opevnění. Absence sídlištních objektů v předchozím období proto může svědčit o odlišném využívání lokality.

Vážnější metodické potíže nastávají při snaze oddělit objekty z doby existence hradiště (obr. 21: B) od objektů z následujícího období (obr. 22: A). Příčina spočívá v tom, že nemáme k dispozici stratigrafická pozorování a jsme odkázáni jen na výpověď zásypů, které buď obsahují příliš malé množství datovatelných nálezů, nebo u nich nelze vyloučit, že byly poznamenány postdepozicičními procesy vytvářejícími mylné zdání, že příslušný objekt byl zasypán později. Tento problém se týká zejména kůlových nebo sloupových jam, neboť nálezy ze zásypů mohou pocházet jak z doby hloubení jámy (upěchování sloupů), tak z doby po vytažení (nebo zetlení) dřevěné konstrukce (do dutiny propadly mladší zlomky). Z těchto důvodů také soupis objektů, které řadím do éry existence hradiště, je jen více či méně pravděpodobnou hypotézou. Výsledkem je poněkud odlišný obraz, než jaký předložil Z. Váňa (1973, 47–52).¹⁶

¹⁶ Na rozdíl od Z. Váni jsem z doby existence opevnění vyřadil objekty 1/51, 3/51, 4/70, 8/70 a 10/70, kvůli nedostatečnému počtu nálezů, a naopak sem řadím stavby 1–3, které tento badatel klade do doby pozdější, a také chatu I z meziválečného výzkumu J. Böhma.

Akropole

Na akropoli zaujmou v první řadě tři nadzemní sloupové stavby 1–3, které jsou umístěny v severní polovině plochy (obr. 21: B; 24). Ačkoliv ani u jedné nebyl odkryt celý půdorys, zdá se, že náležejí k témuž typu. V největším rozsahu byla prozkoumána stavba 1, jejíž otopné zařízení nacházející se blíže středu interiéru umožňuje odhadnout délku obvodových stěn na 5 x 7 m, tvořených vždy čtyřmi sloupy v kratších a pěti sloupy v delších stěnách (obr. 24–26). Stavby 2 a 3, z nichž v úplné délce známe jen po jedné stěně, se zdají být shodné se stavbou 1 v rozměrech i konstrukci. Plochy staveb 1–3 lze odhadnout na 35 až 40 m² a podle absence středových kúlů v kratších stěnách snad můžeme uvažovat o polosochové konstrukci krovů. Jedním z mála zachovaných stavebních detailů je pravděpodobně kamenný práh ve stavbě 2 svědčící o vstupu v podélné ose budovy. Pokud se topeniště staveb 2 a 3 nacházela v centrální poloze jako ve stavbě 1, zůstala mimo hranice sond.

Budovy s vertikálními nosnými prvky nacházíme na řadě českých nebo moravských hradišť od velkomoravského období v různých podobách.¹⁷ Za formálně blízkou analogii pro libušínské stavby 1–3 lze považovat objekt D z předhradí Levého Hradce (Vařeka 2001, 256–258, 265–266, obr. 2) se srovnatelnou velikostí, shodným rozmístěním nosných kúlů a s topeništěm (obr. 24). Stěny levohradeckého domu vymežující obvod i místnosti jsou tvořené hustými řadami prutů zapíchaných do podloží; absenci těchto prvků v Libušíně můžeme vysvětlit skalním podložím. Nález topeniště v jedné z těchto staveb a také podobnost s levohradeckým domem naznačuje, že měly spíše obytnou než hospodářskou funkci (opačné stanovisko srov. Váňa 1973, 50; 1975, 59).

Časové zařazení staveb 2 a 3 striktně na základě keramických nálezů ze zásypů sloupových jam by ukazovalo na horizont archaických zduřelých okrajů (i když v obou případech se jejich ojedinělé zlomky našly vždy jen v jediné z jam), ale zásypy sloupových jam neposkytují příliš věrohodné svědectví (srov. výše). S ohledem na poměrně velké rozměry těchto tří staveb i na určité jejich konstrukční podobnosti s budovami v jiných opevněných lokalitách je snad pravděpodobnější, že náležejí do éry existence libušínského hradiště.

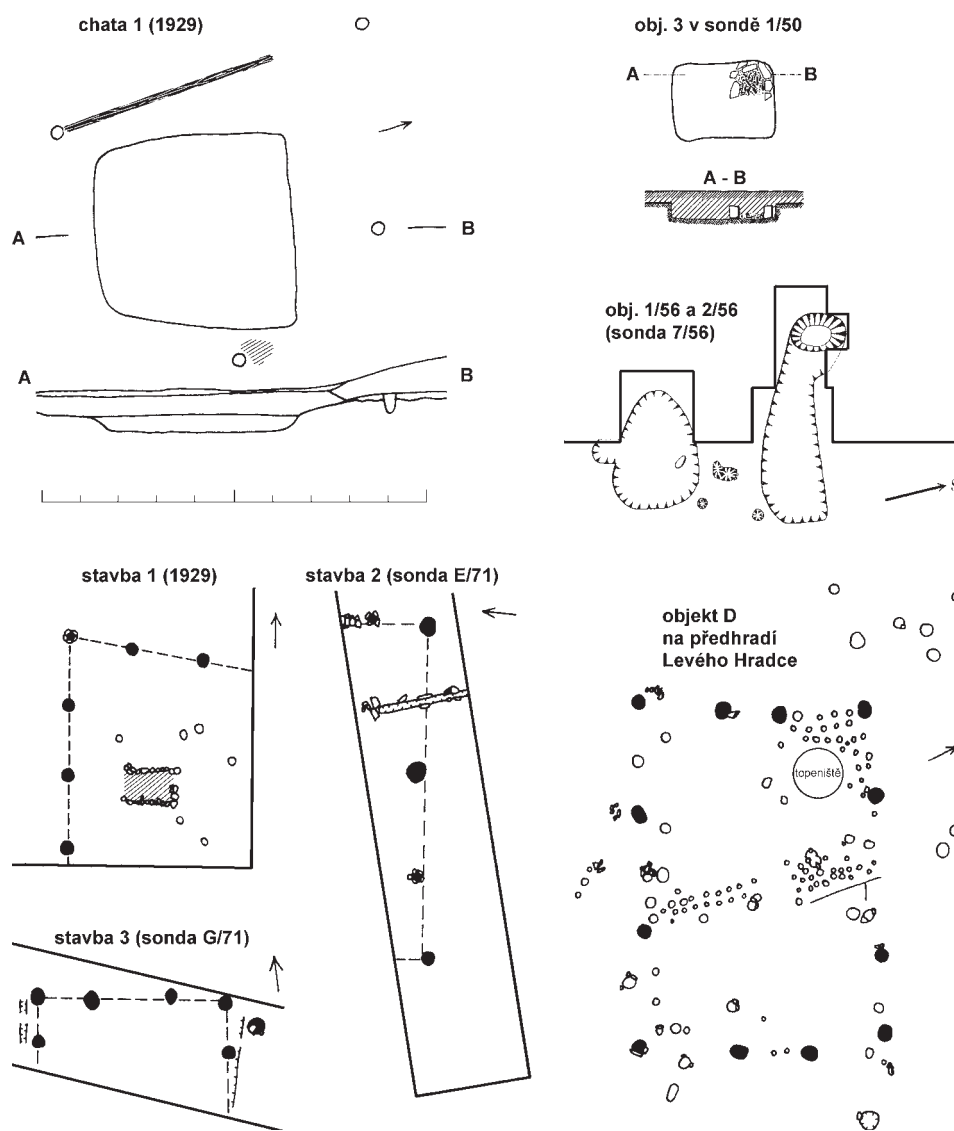
Vedle nadzemních sloupových/kúlových domů vznikaly na akropoli také zahloubené stavby – není jich ale mnoho. Patří k nim tzv. *chata I*, kterou představuje nehluboký pravouhlý objekt s plochou 25 m² objevený v r. 1929 pod tzv. Libušinou mohylou, jehož obytnou funkci nelze vyloučit, i když postrádá pozůstatky topeniště (obr. 24; 27). Dále sem spadají ještě dvě malé zemnice 2/50 a 3/50, které mohou pocházet také z doby po zániku hradiště. Obě měly nevelkou plochu kolem 5 m², a sloužily proto spíše výrobním účelům nebo jako součást nadzemních staveb neurčitelné funkce (obr. 24).

Můžeme tedy shrnout, že na akropoli se nacházelo několik obytných domů (zjištěny tři) s nadzemní sloupovou konstrukcí. Jejich výskyt se soustřeďuje možná nikoliv náhodně na plochu severně a severozápadně od kostela.¹⁸ Archeologické bádání naznačuje, že sloupové nebo kúlové stavby se v 10.–12. stol. uplatňovaly častěji na hradištích, zatímco na venkově převažovaly zahloubené nebo nadzemní srubové stavby (k venkovské architektuře srov.

¹⁷ Ponecháme-li stranou skutečné halové stavby, lze uvést příklady z Mikulčic, z Břeclavi – Pohanska (Dostál 1987, obr. 9), z Vlastislavi (Váňa 1968, 100–102), Bíliny (Váňa 1976, 425) nebo libušínským stavbám podobné objekty z nedaleké Budče (zejm. obj. XXII ale i jiné; Bartošková 2004, 312, obr. 3; Váňa 1995, obr. 48 a 76).

¹⁸ Další sloupové jámy se našly v sondách 1/50 a 2/50 západně od kostela, nelze je však datovat a přítomnost budov podobných stavbám 1–3 se mezi nimi neprojevuje (obr. 23).

Obr. 24. Vybrané sídlištní objekty pocházející pravděpodobně z doby existence hradiště. Pro srovnání s libušinskými stavbami 1–3 uveden objekt D z předhradí Levého Hradce (upraveno podle Vařeka 2001).
 Fig. 24. Selected settlement features likely dating to the period of the stronghold. Feature D from the foreground of Levý Hradec is shown for comparison with structures ("stavba") 1–3 at Libušín (modified from Vařeka 2001).

naposledy *J. Klápště* 2005, 184). Podobnou situaci ve velkomoravském období konstatoval *B. Dostál* (1987, 22), který křivé nebo sloupové konstrukce považuje za projev vlivu germánské stavební kultury. Vyjma nadzemních domů se na akropoli nacházelo také několik částečně zahloubených staveb (zjištěny nejvýše tři).

Počet stavebních objektů zjištěných na akropoli je navzdory rozsahu výzkumu (odkryto bylo úctyhodných 1450 m²) velmi malý. Nezaznamenáváme zde žádné usedlosti ani žádné jiné náznaky seskupování jednotlivých staveb do větších celků. Nenalezl se žádný dvorec obklopený palisádovými žlaby, s nimiž se setkáváme na nedalekém a časově souběžném budečském hradišti (Bartošková 2004). Neobjevily se ani žádné stavby z kamene nebo s kamennou podezdívkou vyskytující se rovněž na Budči, kde jsou – v případě mohutnějšího provedení – vnímány jako indikátory elit (Bartošková – Štefan 2006, 733–734, 747). Stojí dále za povšimnutí, že absentují také jakékoliv výrobní objekty. I zde ve srovnání s Budčí zjišťujeme zřetelný rozdíl (srov. Bartošková – Štefan 2006, 739). Souhrnně řečeno, obraz libušínského hradiště vytvářený sídlištními objekty je chudý v počtu i ve spektru zastoupených typů, k čemuž dospěl již Z. Váňa (1973, 52).

Popis sídlištních objektů na akropoli zařazených do doby existence hradiště

Stavba 1 (obr. 24–26). Nadzemní stavba kosodélného půdorysu se sloupovou konstrukcí a s topeništěm; orientace podélné osy pravděpodobně sever–jih. Zjištěno šest obvodových sloupových jam ve vzdálenosti 1,6–1,9 m od sebe o průměru 0,35–0,45 m. Byly vyhloubeny do opukové skály do hl. 0,17–0,41 m. Staticky exponovaný rohový sloup po obvodu zpevněn svisle umístěnými kameny. V interiéru sloužilo obdélné ohniště (0,9 x 1,3 m) obložené pískovcovými kameny, kolem něhož bylo rozptýleno šest dalších sloupů, ovšem subtilnějších než z obvodové konstrukce (jámy o Ø 0,22–0,35 m a hl. 0,13–0,22 m); možná naznačují přítomnost dýmníku. Z. Váňa a J. Kabát (1971, 250–252) v některých z těchto sloupů vidí také pozůstatky dělicí příčky. Nebyla zjištěna úprava podlahy, poloha vstupu ani mazanice. Výzkum z r. 1929.

Literatura: Böhm – Wagner 1934, 17; Váňa – Kabát 1971, 250–252. **Interpretace:** Nadzemní jednopodlažní obytná stavba s ohništěm umístěným ve střední části interiéru. **Datování:** Nelze stanovit. Z nejnižší mechanické vrstvy v prostoru stavby sice pocházejí nějaké nálezy (nejmladší prvek mezi nimi zaujímá archaický zdruť okraj a zlomek zvonovité misky), avšak stratigrafická vazba mezi nimi a stavbou není známa.

Stavba 2 (obr. 24). Nadzemní obdélná stavba se sloupovou konstrukcí, odkryta jen jižní stěna v délce 8,6 m a část východní stěny. Orientace podélné osy patrně východ–západ. Zjištěno pět obvodových sloupových jam, dvě z nich zpevněny po obvodu kameny. Nestejná vzájemná vzdálenost jam se pohybovala mezi 1,45–3,9 m a jejich průměry mezi 0,18–0,46 m. Zahloubeny byly do opukové skály do hl. 0,15–0,35 m. Ve východní stěně u sloupu č. 5 zjištěny příčně vedle sebe naskládané kameny, které podle některých analogií můžeme označit za pozůstatek prahu: vstup by pak byl umístěn v podélné ose. Topeniště, členění interiéru a úprava podlahy nezjištěny, chybí také nálezy mazanice. Souvislost (odvodňovací?) žlábků zjištěného mezi sloupem 1 a 4 se stavbou je nejasná. Ve dvou sloupových jamách zachovány zbytky dřeva, zřejmě sloupů. Výzkum z r. 1971. **Literatura:** Váňa 1975, 55, 56, 59. **Interpretace:** Nadzemní jednopodlažní stavba; patrně analogická ke stavbě 1. **Datování:** Opřít se můžeme jen o keramický soubor ze zásypu sloupových jam (celkem 58 zl. s pěti okraji), jehož nejmladší prvky představují dva zlomky náležející horizontu archaických okrajů a vzhůru vytažených okrajů provedených v pražské šedé keramice s krupičkovitým povrchem, které se podle současného datování vyráběly ve 2. třetině 11. – 1. třetině 12. století. Tyto zlomky se mohly do zásypu dostat dodatečně, po vyhnití kúlů.

Stavba 3 (obr. 24). Nadzemní obdélná stavba se sloupovou konstrukcí, odkryta jen severní část půdorysu o šířce 5 m; orientace podélné osy pravděpodobně sever–jih. Zjištěno bylo sedm obvodových sloupových jam, jejichž vzájemná vzdálenost se pohybovala mezi 1,2 – 2,1 m a průměry mezi 0,27 – 0,40 m. Zapuštěny byly do opukové skály do hl. 0,08 – 0,40 m. Stěny ze dvou stran lemovaly žlábků. Topeniště, členění interiéru, úprava podlahy nebo stěn nezjištěny. Výzkum z r. 1971. **Literatura:** Váňa 1975, 58, 59. **Interpretace:** Nadzemní jednopodlažní stavba; patrně analogická ke stavbě 1 a 2. **Datování:** Opřít se můžeme jen o keramický soubor ze zásypu sloupových jam (celkem 29 zl. s devíti okraji), jehož nejmladší prvky představují 3 zlomky náležející horizontu archaicky zdruřelých okrajů a okrajů, které se podle současného datování vyráběly ve 2. třetině 11. – 1. třetině 12. století. Tyto zlomky se však mohly do zásypu dostat dodatečně, po vyhnití kúlů.

Obr. 25. Stavba 1 (výzkum 1929).
Fig. 25. Building no. 1 (excavated in 1929).

Obr. 26. Stavba 1 s detailem topeniště (výzkum 1929).
Fig. 26. Building no. 1 with detail of hearth (excavated in 1929).

Obr. 27. Chata I od západu s přiléhajícím zetlelým trámem v popředí (výzkum 1929).
Fig. 27. Sunken hut I from the west with adjacent decayed beam in the foreground (excavated in 1929).

Chata I (obr. 24; 27). Čtvercová jáma s rovným dnem vylámaná do opukové skály. Rozměry 5 x 5 m, hl. 0,39 m pod úroveň podloží. Topeniště nezjištěno. V jejím okolí se nacházely čtyři sloupové jámy, mezi dvěma z nich ležel zuhelnatělý trám o šířce 0,15 m a délce 5,6 m. Příslušnost této povrchové konstrukce k zahluobené stavbě však není jistá. **Interpretace:** Zemnice o výměře 25 m² bez zjištěného topeniště. Mohla sloužit k výrobě či skladování, vyloučit ale nelze ani obytnou funkci. Úprava podlahy, poloha vstupu, a konstrukce stěn neznámé. **Literatura:** *Böhm – Wagner 1934, 22–25*. **Datování:** Ze zásypu pochází 9 ker. zlomků, z nichž nejmladší nepřesahují horizont s kalichovitými okraji. Chata by tak mohla zaniknout v intervalu 2. třetiny 10. – pol. 11. stol., ale toto datování je pro malý počet nálezů nejednoznačné.

Obj. 2/50 (obr. 24). Pravoúhlá jáma se svislými stěnami a rovným dnem vylámaná do opukové skály. Délka jedné strany 2,55 m (zbývající stěny pokračovaly mimo sondu, zachyceny byly v délce 0,87 m), hl. 0,58 m pod úroveň podloží. Topeniště nezjištěno. **Interpretace:** Nevelká zahluobená stavba (pokud čtvercového půdorysu, pak o výměře 6,5 m²) nebo část větší nadzemní stavby, která patrně nebyla určena k obývání, ale spíše k výrobě nebo skladování. Její plocha nebyla zcela prozkoumána, a proto nelze vyloučit přítomnost topeniště. Úprava podlahy, poloha vstupu, konstrukce stěn a krovu neznámé. **Literatura:** *Váňa – Kabát 1971, 230, 250, 252*. **Datování:** Ze zásypu pochází celkem 12 ker. zl. se dvěma okraji. Mezi nimi se jako nejmladší prvek objevuje pražská šedá keramika s krupičkovitým povrchem, kterou lze zhruba zařadit do doby od 1. pol. 10. do ca 2. třetiny 12. století. Nelze vyloučit, že objekt může spadat nejen do doby existence opevnění, ale také do doby po jeho zániku.

Obj. 3/50 (obr. 24). Obdélná jáma se svislými stěnami a rovným dnem vylámaná do opukové skály. Rozměry 2,65 x 2 m, hl. 0,37 m pod úroveň podloží. V severových. rohu zjištěno ohniště (0,6 x 0,6 m) obložené ze tří stran opracovanými pískovcovými kameny (tj. použita tatáž hornina jako u ohniště ve stavbě I). **Interpretace:** Nevelká zahluobená stavba nebo část větší nadzemní stavby o výměře asi 5,2 m² s otopným zařízením. Kvůli malé ploše není pravděpodobná obytná funkce, spíše sloužila jako výrobní nebo skladovací objekt. Úprava podlahy, poloha vstupu, konstrukce stěn a krovu neznámé. **Literatura:** *Váňa – Kabát 1971, 230, 248, 250*. **Datování:** Ze zásypu pochází 9 ker. zlomků (bez okrajů), mezi nimiž

Obr. 28. Pohled do jedné z budov z pozdního středověku objevených na severním okraji akropole – jako schod zde sloužil druhotně použitý náhrobek z blízkého hřbitova (výzkum 1929).

Fig. 28. View of one of the buildings from the Late Middle Ages discovered on the north edge of the elevated stronghold area – a tombstone taken from the nearby cemetery was used as a step (excavated in 1929).

se jako nejmladší prvek objevuje pražská šedá ker. s krupičkovitým povrchem, která se vyskytovala od 1. pol. 10. do ca 2. třetiny 12. století. Nelze vyloučit, že objekt může spadat nejen do doby existence opevnění, ale také do doby po jeho zániku.

První a druhé předhradí

Zástavba na obou předhradích je podstatně řidší než na akropoli. Ve všech dvanácti výkopech, které na nich byly provedeny a jež dohromady zaujímají plochu přes 900 m², podařilo se zjistit jedinou kumulaci objektů ve středu prvního předhradí (*obr. 21: B*). Podle datování nálezů z jejich zásypu spadají tyto objekty nejspíše do doby existence hradiště (nejmladší nálezy v nich představuje keramika s kalichovitými okraji), případně mohly zasahovat do doby následující (pouze v jediném objektu 1/70 se v zásypu našel také menší počet archaicky zduřelých okrajů). Konstrukční podoba ani funkce objektů není známa a jejich neurčitá morfologie a uspořádání relativizuje tvrzení Z. Váni (1975, 54), že tvořily součást tří nadzemních staveb. Mimo tuto prostorově omezenou kumulaci jam se v ostatních sondách objevily již jen zcela nepatrné pozůstatky blíže neznámých objektů (tři sloupové/kulové jámy a dva krátké žlábků) v jihozáp. koutě prvního předhradí (*obr. 23*). V žádné ze sond se nepodařilo zjistit výrobní objekt ani movité doklady výrobní činnosti (srov. níže). Lze namítnout, že nízký počet staveb a objektů je dán postupem výzkumu po mechanických

vrstvách, avšak nezávisle ho potvrzuje nízký počet sídlištních nálezů. Spočítáme-li jednotlivé zlomky keramiky pocházející z celého nadloží (tvořeného šedohnědou hlínou o mocnosti, která se na temeni ostrožny pohybovala mezi 25–50 cm), dospějeme k názoru, že zdejší osídlení muselo být mnohem řidší, než na akropoli.¹⁹

Z uvedeného výčtu vyplývá, že osídlení obou předhradí bylo velmi řídké. Druhé libušínské předhradí by mohlo spadat do skupiny předhradí, na něž upozornil J. Sláma a která se vyznačují minimálními stopami osídlení i na jiných hradištích (*Sláma 1981*). Naproti tomu skrovný výskyt sídlištních pozůstatků na prvním libušínském předhradí je překvapující. Výzkumy obdobných areálů na soudobých a (rozsahem a členěním) srovnatelných hradech v Čechách přinášejí spíše doklady intenzivního osídlení, které někdy provázejí pozůstatky neagrární výroby²⁰ a dokonce i přítomnost sakrálních staveb (např. *Žatec; Čech 2004*, 91–102). Nevyužitou plochu prvního libušínského předhradí lze nejspíš vysvětlit řídkým osídlením hradiště. S tímto vysvětlením koreluje redukce původního hradiště na pouhou akropoli, popsaná v kapitole o vývoji fortifikačního systému.

Otázka hiátu v osídlení hradiště

Z. Váňa se domníval, že hradiště vystavěné podle jeho datování přibližně na konci 9. stol. bylo brzy, na počátku 10. stol., opuštěno. Po zhruba stoletém hiátu mělo být znovu osídleno, opět jen na krátkou dobu, snad v souvislosti s tažením vojsk Jindřicha II. do Čech v r. 1004.²¹ Jako argumenty pro hiát v osídlení, doprovázený (v pojetí Z. Váni) dvěma samostatnými fázemi existence hradiště, uvádí tento autor malou intenzitu osídlení²² a „druhotnou úpravu hradeb naznačující svou odlišnou technikou... určitý časový odstup mezi oběma fázemi“. Datování Váňovy druhé fáze na přelom 10. a 11. stol. bylo opřeno o datování rytin nalezených na jedné z opěrných, dodatečně vystavěných zdí (*Váňa 1973*, 67–68). Tímto způsobem měl být vysvětlen nesoulad mezi malou intenzitou osídlení a poměrně dlouhým obdobím, které uběhlo od Váňou udávaného založení hradiště na konci 9. stol. do jeho definitivního zániku na počátku 11. století. Avšak tím, že vznik hradu posunulo zde prezentované revizní zpracování do mladší doby, délka trvání hradiště se zkracuje a předpoklad hiátu se stává málo pravděpodobným. Zastavme se proto v krátkosti u argumentů vyslovených Z. Váňou pro dvě samostatné fáze.

Představu o malé intenzitě osídlení sice podpořilo i revizní zpracování, jež však zároveň nepostihlo žádné projevy diskontinuity. Na ploše hradiště, jehož hradby vznikly a zanikly ještě v období výroby keramiky s kalichovitými okraji, představují zlomky tohoto keramického horizontu relativně nejčetněji zastoupenou nálezovou skupinu, což domněnku hiátu nepodporuje. Mimochodem, ani po zániku opevnění zřej-

¹⁹ Např. ze šesti sond 1–6/56 na prvním předhradí o celkové výměře přes 300 m² pochází pouhých 104 ker. zlomků a ze sondy 8/56 na vnějším předhradí (70 m²) dokonce pouhé dva zlomky. Musíme ještě vzít v úvahu, že mezi nimi se navíc vyskytují zlomky pocházející z doby, kdy hradiště ještě nebo už nestálo.

²⁰ K dokladům osídlení na předhradí srov. např. Budeč (*Bartošková – Štefan 2006*), Levý Hradec (*Tomková 2001*), Libici (*Princová – Mařík 2006*) Žatec (*Čech 2004*, na různých místech) nebo předpolí Staré Boleslavi (*Boháčková 2006*).

²¹ Proti spojitosti hradiště s touto historickou událostí vystoupil J. Sláma (*1977*, 60–65).

²² Malou intenzitou osídlení je však tímto autorem poněkud nekonzistentně dokládána zároveň pevnostní funkce hradu, který byl osídlován jen při „občasném přechodném ubytování větší vojenské hotovosti“.

mě nebyla plocha hradiště opuštěna, jak se domníval Z. Váňa (1973, 79), neboť v nálezech je velmi bohatě zastoupen i následný keramický horizont s archaickými zduřelými okraji.

Váňovým argumentem pro druhé samostatné využití hradiště na přelomu 10. a 11. stol. je dodatečná oprava opevnění, ke které podle jeho názoru došlo v jediné narychlo uskutečněné stavební fázi (Váňa 1973, 43–44, 78). Opěrná zeď přiložená dodatečně podél celé jižní hradby akropole a prvního předhradí, oprava druhé příčné hradby (k níž po částečné destrukci způsobené požárem byly zvnějšku přiloženy dvě zdi; obr. 10: 7, 8)²³ a konečně opevnění studánky a s ní související přestavba severní brány měly podle Z. Váni (1973, 40–41) vzniknout současně. Dokladem má být použití jílu jako pojiva a absence dřevěných klestín, čímž se tyto zdi odlišují od způsobu výstavby původního opevnění. Na rozdíl od Z. Váni se však nedomnívám, že by charakter těchto konstrukcí nutně dokládal jejich současný vznik. Stojí za povšimnutí, že všechny tyto zdi byly umístěny v nestabilních polohách – na prudkém svahu (příhrádce se studánkou), na hraně svahu (na jižním obvodu akropole a prvního předhradí) nebo na hromadě kamenné destrukce (oprava sesuté druhé příčné hradby). Mohou tedy představovat jen nevhodnější stavebně technické řešení využívající jílu jako pojiva, které o době svého vzniku nic nevyovídá. Poslední spornou otázkou je Váňovo absolutní datování vzniku druhotně přistavěných zdí²⁴ na přelom 10. a 11. století. Východiskem mu bylo několik rytin nalezených na opěrné zdi (v místě styku jižní obvodové hradby prvního předhradí a akropole), které podle ikonografického rozboru spadají právě do této doby. Datování rytin však pro vznik těchto zdí přináší pouze *terminus ante quem*. Všechny tyto skutečnosti nepodporují tvrzení o hiátu v užívání hradu. Navíc řada nálezů dokládá, že osídlení ostrožny pokračovalo i po zániku hradeb – ani z tohoto hlediska není úvaha o hiátu v osídlení příliš pravděpodobná.

Problematika kostela a pohřbívání v raném středověku

Nacházel se na hradišti kostel již v 10. století? Tato otázka se podle soudobých představ jeví jako velmi důležitá pro posouzení funkce libušínského hradiště. V případě jejího kladného zodpovězení by Libušín tvořil součást nevelké skupiny opevněných center 10. stol., s jejichž pomocí Přemyslovci budovali svou vládu v Čechách. Znamenalo by to, že Libušín nebyl pouhou pevností, jak se domníval Z. Váňa.

Ve středu libušínské akropole se nachází kostel zasvěcený sv. Jiří, jehož nejstarší části pocházejí podle umělecko-historického bádání teprve z vrcholného středověku (Poche ed. 1978, 258).²⁵ To také neopomněl zmínit Z. Váňa, který vznik kostela v 10. stol. nepředpokládal (srov. Váňa 1975, 59). Ovšem jak známo, doba založení kostela a datování stojící budovy se zpravidla rozcházejí. J. Lešný (1975, 343) a po něm J. Sláma (1977, 276–277; 1988, 37) ukázali, že kostely zasvěcené sv. Jiří se v Čechách objevují také na jiných hradištích sahajících do 10. stol. a v některých případech je tam také pro tuto dobu potvrzují písemné prameny. Dále argumentovali, že vznik sakrální stavby na libušínské ostrožně teprve ve vrcholném středověku je málo pravděpodobný, neboť podle archeologických

²³ Jejich založení na povrchu destrukce svědčí dle J. Kabáta o spěšné opravě střední hradby. Původní interpretace, podle níž tyto zídky přesahovaly korunu starší hradby, a vytvářely tak její předprseň (Kabát 1953, 747), byla v závěrečné publikaci (Váňa – Kabát 1971, 223) změněna v tom smyslu, že nedosahovaly výšky starší hradby, a představovaly tudíž opěrnou konstrukci, kterou nacházíme také podél jižní obvodové hradby akropole a prvního předhradí.

²⁴ K dispozici nejsou žádné nálezy, které by mohly svou stratigrafickou polohou přispět k časovému zařazení těchto zdí.

²⁵ Dosavadní stavebněhistorický průzkum této památky se nerozvinul do takové míry, aby uvedené datování pozměnil.

zjištění se zde v této době nacházelo jen nevelké sídliště. Tyto úvahy, jakkoliv přesvědčivé, se však neopírají o jednoznačné archeologické doklady.

Výzkum v kostele nebo jeho bezprostředním okolí nebyl uskutečněn.²⁶ Podle tvrzení Z. Váni a J. Kabáta se na ploše hradiště nenašly žádné stopy raně středověkého pohřebiště. Při archeologickém výzkumu se podařilo zjistit jen dvě polohy pohřbívání, obě v areálu akropole, datované oběma autory do pozdější doby. První polohu prozkoumanou J. Kabátem v r. 1950 v západní části akropole tvořil samostatný hřbitůvek (odkryto 19 hrobů) z 16.–18. stol.²⁷ (*obr. 30: B*; více *Váňa – Kabát 1971*, 188, 227, *obr. 18: 1*). Druhou polohu s 10 hroby H1–10/71 (*obr. 30: A*) prozkoumal Z. Váňa r. 1971 podél jižní ohradní zdi dnešního hřbitova (*Váňa 1975*, 54–55, 59; zde i popisy hrobů). V těchto hrobech nebyla až na jednu opaskovou přezku nalezena žádná výbava, přesto je Z. Váňa (*1973*, 50) zařadil do pozdního středověku až novověku, což přijalo i ostatní bádání (např. *Sláma 1988*, 37; *Mašková 2005*, 12, 14, *obr. 3: 6*). Proti datování druhé zmíněné polohy s pohřby však vystávají vážné výhrady.

Především musíme odmítnout *Váňovu* (*1975*, 59) úvahu o nějaké souvislosti jím objevených hrobů s prvou polohou pohřbívání, tvořenou samostatným hřbitůvkem z 16.–18. století. Vylučuje ji už pouhý pohled na plán naleziště (*obr. 23*). Tomuto datování rovněž nenasvědčuje zřetelná odlišnost výbavy a úpravy a v neposlední řadě absence středověkých až novověkých nálezů v zásypech, které se jinak ve velkém množství (v podobě keramiky i kovových nálezů) nacházely v terénu nad těmito hroby. Naopak, vše nasvědčuje tomu, že H1–10/71 ve skutečnosti náleží do raného středověku; hrobové jámy se našly v rozestupech bez náznaků etážového pohřbívání nebo jakéhokoliv vzájemného narušení; ve většině hrobů bylo nalezeno kamenné obložení, charakteristické právě pro mladší dobu hradištní. Mrtví byli uloženi s nataženými rukama podél těla nebo s dlaněmi v pánvi a nikoliv s rukama zkříženými přes břicho nebo prsa, jak bylo běžné ve vrcholném středověku (např. *Hrdlička – Richter 1974*, 139–149; *Krumphanzlová 1966*, 285) nebo novověku, jak ukazují libušínské nálezy (*obr. 30: B*). Předatování Váňových hrobů do raného středověku podporuje vedle těchto skutečností také jejich poloha na vnější straně současné hřbitovni zdi kolem kostela, kde se nejspíš ocitly v důsledku zmenšování plochy hřbitovů, k němuž v Čechách docházelo masově právě kolem přelomu raného a vrcholného středověku (*Ježek 1998*; *Štefan – Varadzin 2007*, 40–41, *tab. 1*).

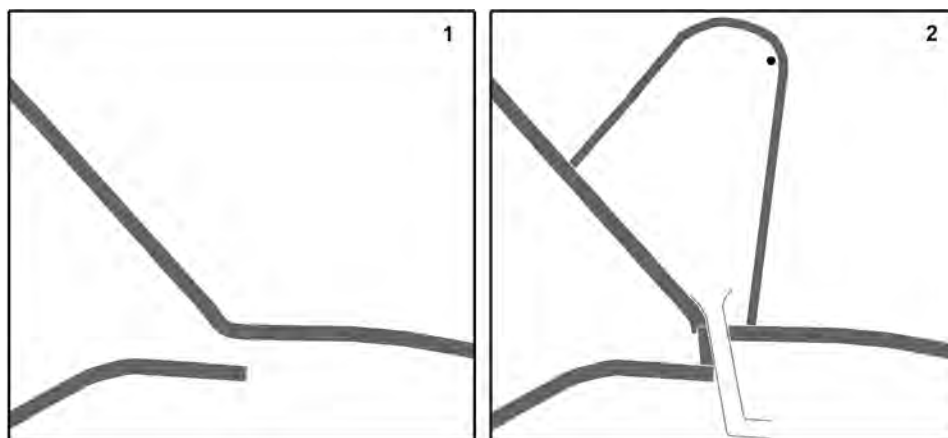
Na základě těchto indicií nutno uznat, že hroby prozkoumané Z. Váňou pocházejí s velkou pravděpodobností z období před pol. 13. století. Keramické zlomky ze zásypů hrobů 2 a 3 ukazují na jejich vznik ve 12. – 1. pol. 13. století.²⁸ To nasvědčuje nejen existenci hřbitova v centrální části akropole nejpozději v této době,²⁹ ale s největší pravděpodob-

²⁶ V r. 2005 uskutečnil R. Křivánek elektromagnetický průzkum v interiéru současné stavby, který však nepřinesl jednoznačné výsledky.

²⁷ Z celkem 19 odkrytých hrobů s 21 pohřby pocházejí např. 1 knoflík, 2 růžence, 3 skleněné medailony s P. Marií, 1 pletená čelenka a 1 přezka/spínadlo ze spleteného bronzového drátu (*Kabát 1951*).

²⁸ Celkem se v zásypech našlo dvanáct zlomků, které se svými technologickými znaky hlásí k větším souborům z obj. 2 v sondě F/71 a z obj. 1/50, spadajícím právě do této doby.

²⁹ Patrně k tomuto hřbitovu patřily tři jednoduché nezdobené náhrobníky zřejmě mladohradištního stáří, objevené na různých místech akropole (srov. *obr. 28*). Dva byly použity ve stavbách z pozdního středověku, odkrytých v r. 1929 na severním okraji akropole (*Böhm – Wagner 1934*, 12, 16), jeden (pískovcový) ležel volně pohozyený západně od hrobu 3 prozkoumaného Z. Váňou (*Váňa 1975*, 55).

Obr. 29. Severní brána akropole. Schématické znázornění první fáze (průchod mezi akropolí a předhradím) a druhé fáze (průchod na předhradí zazděn krátkou zídou, podél níž probíhá úvoz vylámaný do skály a směřující ke studánce; areál se studánkou přihrazen kamennou zdí pojenou jílem).

Fig. 29. North gate of the acropolis. Schematic depiction of the first phase (passageway between the acropolis and the inner bailey) and the second phase (passageway to the bailey filled with a short wall along which runs a track carved into the rock leading to the spring; the area with the spring is enclosed with a stone wall with clay mortar).

ností také existenci kostela na hradišti již v raném středověku.³⁰ Pro přesnější datování kostela sv. Jiří v rámci raného středověku ale nemáme žádné opory, a nelze proto říci, zda vznikl již v době existence hradiště (před 2. pol. 11. stol.) nebo později.

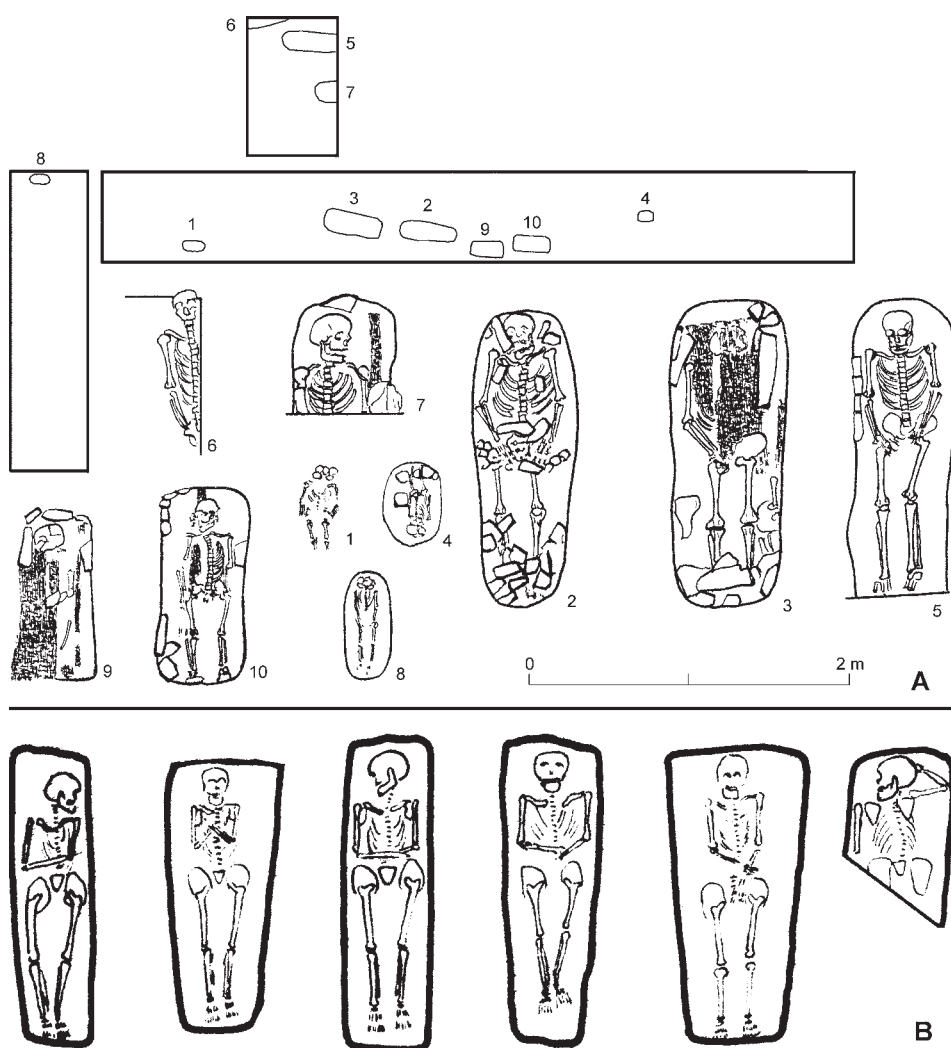
Otázky vzniku kostela se dotýká také rekonstrukce komunikační osnovy. Spojnice mezi úvozem v severní bráně a jihovýchodní bránou neprobíhala přímou a nejkratší cestou přes jádro akropole, ale podél vnitřního obvodu akropole. Dokazuje to téměř pravouhlé zahnutí úvozu v severní bráně směrem na východ (obr. 29: 2). Lze předpokládat, že důvodem vedení cesty po této delší trase byla přítomnost centrálně umístěné, nepochybně významné stavby. Tato stavba se zde nacházela již v době existence hradiště, z níž pochází úvoz v severní bráně, a je možné, že touto stavbou byl právě kostel sv. Jiří.

Movité nálezy

Při novém zpracování libušínských výzkumů byly prostudovány veškeré nálezy, i když nutno zdůraznit, že ne všechny se vážou k době existence hradiště.³¹ Tvoří je přes 6,5 tisíce raně středověkých keramických zlomků a bezmála tři sta nekeramických artefaktů. Velká část z nich byla již zveřejněna: nekeramické nálezy z výzkumů z let 1949–1966 téměř úplně podávají Váňa – Kabát (1971, 257–292), z posledních dvou sezón výzkumu (1970–1971)

³⁰ Nekropole bez sakrálních staveb byly v této době málo obvyklé (naposled Štefan – Varadzin 2007).

³¹ Stranou ponecháme ekofakty, které všude představuje několik uhlíků a zanedbatelný počet zvířecích kostí.

Obr. 30. Hrobové nálezy v prostoru akropole. A – hroby (H1–10/71) objevené Z. Váňou v r. 1971 jižně od současného hřbitova (srov. obr. 21: A), s největší pravděpodobností mladší doba hradištní; B – výběr z hrobů objevených J. Kabátem v r. 1950 v Z části akropole v sondách 1–2/50 (srov. obr. 22), 16.–18. století. Srovnání obou skupin ukazuje odlišnosti v hrobové úpravě a v uložení zemřelých.

Fig. 30. Grave finds on the acropolis. A – graves (H1–10/71) discovered by Z. Váňa in 1971 south of the current cemetery (cf. fig. 21: A), in all likelihood from the 12th century; B – selection of graves discovered by J. Kabát in 1950 in the W part of the acropolis in trenches 1–2/50 (cf. fig. 22), 16th–18th centuries. A comparison of the two groups reveals a difference in grave treatment and the laying of the bodies of the deceased.

byly publikovány jen výběrově (Váňa 1975, 52–58) a takřka nezveřejněny zůstaly nálezy z Böhmovy předválečného výzkumu. Při pročitání příslušných kapitol ve zmíněných publikacích, pojednávajících o životě na hradišti na základě movitých nálezů, může čtenář snadno získat dojem, že všechny patří do doby existence hradiště (např. Váňa 1973, 54–58).

Ukázalo se však, že tam, kde to lze podle nálezového kontextu určit, je (převážná) část nálezů bezpečně mladší nebo jejich nálezová situace není v naprosté většině vůbec známa. To představuje velký problém zejména u nekeramických nálezů (kontext znám pouze u 14 % z nich), jejichž synchronizace s dobou existence hradiště je zpravidla nemožná.

Doklady sociálního postavení obyvatel hradiště

Nemalý význam pro postižení sociálního spektra raně středověkých pohřebišť a sídlišť je v archeologii přikládán militáriím. Z výzkumu tohoto hradiště pocházejí čtyři hroty šípů, ale žádný nelze datovat podle nálezových okolností. Na základě typologického určení mohly být tři z nich užívány již v raném středověku, zatímco čtvrtý nejdříve ve 13. století.³² Tři byly nalezeny na akropoli a jeden v opevněném areálu studánky. Další a zároveň poslední předmět, který můžeme – tentokrát s výhradami – zařadit mezi militária, představuje kovová objímka považovaná Z. Váňou za botku kopí nebo hrot oštěpu. Skutečná funkce tohoto předmětu i jeho datování do raného středověku však zůstávají pouhým dohadem.³³ I v případě, že by uvedené šípky i „botka kopí“ náležely do doby existence hradiště, pak by dokládaly zcela běžné zbraně, bez indikace sociálního statusu.

Z pozůstatků jezdecké výstroje se na hradišti objevila pouze jedna ostruha, ta ale pravděpodobně spadá do doby po zániku hradiště.³⁴

K luxusnějším nebo náročněji provedeným předmětům zřejmě náleží zdobená kostěná střenka nože,³⁵ spadající bezpečně do raného středověku. Provedení výzdoby (zejména užití žebříčku a klikatky) ukazuje patrně na českou provenienci.³⁶ Podobné střenky představují na českém území poměrně zřídka nález, přesto či spíše právě proto je její sociální výpověď nejasná. Dále upozorníme na zdobenou kostěnou destičku neznámé funkce (obložení schránky?).³⁷ Protože se našla pod destrukcí první příčné hradby, lze jí datovat do doby před zánikem hradiště. Cennějším předmětem mohl být také dvoustranný třívrstvý kostěný hřeben, jehož ozdobné destičky se nezachovaly.³⁸ Ani oba poslední případy neposkytují jednoznačné sociální zařazení jejich majitelů, zvláště pokud představují solitéry.

³² Další údaje k těmto šípkám: 1) jedna pochází ze sondy 2/50, spadá pod typ A1a dle A. Ruttkaye (1976, 325–333) řazený do celého raného i vrcholného středověku (*Váňa – Kabát 1971*, 272, obr. 65:1); 2) jedna ze sondy 25/50, typ A8 řazený do 9.–13. stol. (*Váňa – Kabát 1971*, 272, obr. 65:11); 3) jedna ze sondy F/71, typ B11 řazený do 13.–14. stol. (*Váňa 1975*, 57, obr. 7: 3; tato šípka je v textu omylem řazena do zásypu obj. 2, ve skutečnosti byla nalezena nad ním; na obrázku omylem lokalizována do sondy A/71); 4) jedna ze sondy A/71 (př. č. 6/71), typ A5 řazený do 9.–13. století.

³³ Objímka vyobrazená *Váňou* a *Kabátem* (1971, 270, obr. 65: 4) byla nalezena v sondě 3a/50 pod ornici.

³⁴ Ostruha s pyramidovým bodcem byla nalezena ve výplni obj. 2 v sondě F/71 (*Váňa 1975*, 57, obr. 6: 6), zasypaném v horizontu keramiky s archaickými zdurčelými okraji. Analogické ostruhy jsou ve střed. Evropě datovány do 11.–12. stol. (např. *Hilczzerówna 1956*, 43–58).

³⁵ Pochází ze sondy 19/49, z destrukce příčné hradby akropole. Vyobrazení a popis *Váňa – Kabát* (1971, 280, obr. 58: 1, 67: 6).

³⁶ Za konzultaci děkuji A. Bartoškové.

³⁷ Vyobrazení a popis *Váňa – Kabát* (1971, 282, obr. 58: 3, 67: 5). I v tomto případě je česká provenience pravděpodobná (A. Bartošková).

³⁸ Popis a vyobrazení *Váňa – Kabát* (1971, 280, obr. 58: 4, 67: 3). Pochází z vnitřní destrukce příčné hradby akropole, ze sondy 1/49.

Za předmět vyšší hodnoty lze konečně označit nůž vyrobený technikou napodobující damaskování (*Pleiner – Plzák – Quadrat 1956*, 317–333).³⁹ Svou cenou sice tyto čepele nepochybně přesahovaly jednoduché výrobky,⁴⁰ avšak jejich výskyt také ve venkovském prostředí⁴¹ ukazuje, že je nelze přímočaře spojovat s výše postavenými skupinami obyvatel.

Tím je bilance potenciálních dokladů sociálně výše postavených nebo majetnějších obyvatel libušínského hradiště vyčerpána. Jako nejdůležitější se jeví tyto skutečnosti: 1) Počet militárií je překvapivě nízký a navíc ani v jednom případě nelze vyloučit, že náležejí do období po zániku hradiště. 2) Mezi militárii postrádáme jednoznačné doklady obyvatel s vyšším sociálním statusem. 3) Na hradišti chybějí – s několika málo výjimkami – náročněji provedené výrobky; o skutečně luxusních předmětech nemůže být řeč. 4) Žádný z nálezů pojednaných v této kapitole nepochází z předhradí. První dva body poněkud kontrastují s Váňovým předpokladem ryze vojenské funkce libušínského hradiště.

Po srovnání evidence této kategorie předmětů mezi libušínským a budečským hradištěm⁴² se prvé z nich ukáže jako značně chudé (*tab. 3*). Skromný výčet libušínských nálezů nelze zdůvodnit malým rozsahem výzkumu hradiště – naopak, svou prozkoumanou plochou 2953 m² se řadí k nejlépe poznaným. Jako vysvětlení se nabízí spíše jeho odlišná funkce, příliš krátké trvání, řídké osídlení nebo kombinace těchto faktorů.

Doklady výroby

Také o neagrární výrobě přinesl výzkum jen skromné poznatky. Pro dobu existence hradiště můžeme prokázat výrobu textilií a zpracování kůží. Jako pozůstatek textilní výroby vystupují přesleny a závaží tkalcovského stavu. Většina z celkových 52 středověkých přeslenů (včetně čtyř patrně nedokončených polotovarů) byla rozptýlena na akropoli s určitou kumulací v západní části, zatímco z prvního předhradí známe pouhé čtyři položky a na druhém předhradí nebyly učiněny nálezy žádné. Pouze devět přeslenů pochází z datovatelných nálezových situací, z nichž jenom tři mohly spadat do doby existence hradiště.

Zatímco přesleny souvisejí s první etapou textilní výroby, při níž se spřádáním připravovala vlákna, pak tkaní látek dokládají závaží tkalcovského stavu. Mezi ně lze zařadit tři libušínské předměty, které mají charakteristický diskovitý tvar se středovým otvorem a jež dokážeme jen rámcově datovat pravděpodobně do raného středověku.⁴³ Jejich dosti malý

³⁹ Nůž ze sáčku 131/51 pochází ze sondy 3/51 (v místě jihovýchodní brány).

⁴⁰ Jejich výroba vyžadovala asi 20 po sobě následujících operací, tj. čtyřikrát více než zhotovení běžného nože (*Pleiner 1979*, 249–253), což se jistě projevilo v ceně výrobku.

⁴¹ Z venkovského prostředí jsou zatím v literatuře uváděny po jednom damaskovaném exempláři z pohřebiště v Praze-Lahovicích (1. pol. 10. století; *Pleiner 1979*) a ze sídliště v Mutějovicích (datování kolísá v literatuře mezi 10. a 12. stol.; *Pleiner 1969*, 535, 561–563; *Hošek 2003*, 285).

⁴² Mocnost nadloží a jeho charakter jsou v obou lokalitách obdobné. Budeč trvala o něco déle, neboť vznikla o asi dvě generace dříve a zanikla až v následujícím keramickém horizontu. Úctyhodný je rozsah výzkumu obou lokalit: prozkoumaná plocha na Budči (6163 m²) dosáhla dvojnásobku prozkoumané plochy libušínského hradiště (2953 m²), což představuje 2 % z celkové rozlohy (tj. bez dvou sporných vnějších předhradí 15,2 ha) a na Libušíně 2,8 % (z celkových 10,8 ha). Pomineme-li průzkumy hradeb, v obou případech se kladení sond zaměřovalo na areály akropolí, o nichž proto máme nejlepší informace.

⁴³ Vyobrazení a popis viz *Váňa – Kabát (1971, 284–285, obr. 60: 10, 62: 3, 5)*.

Nalezené předměty		Budeč (6163 m ²)	Libušín (2953 m ²)
militária a jezdecká výbava	pochva, řemení, zástita meče	3–4	
	řemení meče/koňský postroj	2	
	sekera širočina	1	
	hrot šípu	17	0–3
	ostruha	4	0–1
	botka kopí/hrot oštěpu	0–1	
honosné nebo náročněji provedené předměty	kaptorga	2	
	zdobená pochva nože/dýky	2	
	pouzdro tzv. skládacího srpů	1	
	zdobený kostěný hřeben	10	0–1
	obkládací destička	1	1
	zdobená kostěná střenka/rukojeť	1	0–1
ostatní	stilus	2	
Celkem		46–47	1–8

Tab. 3. Přehled a srovnání předmětů nalezených v sídlištních kontextech, které dokládají nebo mohou dokládat přítomnost společenských elit na libušínském a budečském hradišti. Nálezy z budečského hradiště dosud nejsou komplexně zpracovány, takže jejich počet se může na rozdíl od Libušína v budoucnu navýšit. Budeč podle *Bartoškové (1995)* a *Bartoškové – Štefana (2006)*.

počet nepřekvapuje, neboť i na jiných nalezištích z našeho území se vyskytují pouze v omezené míře (*Pleinerová 1999*). Kvůli této jejich poněkud záhadné „vlastnosti“ je obtížné prokázat specializované tkalcovny i v těch opevněných lokalitách, kde se o nich dozvídáme z písemných pramenů (gynecia).⁴⁴ Protože na základě přeslenů nebo závaží je zatím obtížné, ne-li nemožné hodnotit specializaci nebo technologickou úroveň textilní výroby (*Charvát 1990*; avšak v poslední době se v archeologické literatuře prosazuje opačné stanovisko: *Andersson 2005*, 47), není ani jedna z obou kategorií nálezů dostatečnou oporou pro úvahy o významu neagrární výroby v životě libušínského hradiště.

K prokázání specializované výroby nepostačuje ani 31 kostěných šidel/proplétáčků, které snad sloužily k výrobě oděvů a obuvi z kůže nebo lýka (např. *Bartošková 2003*, 230–231). Podle skrovných dosavadních poznatků se nezdá, že by tyto činnosti byly provozovány na hradištích v zásadě větší míře než ve venkovském prostředí. I šidla/proplétáčky pocházejí v Libušíně většinou z prostoru akropole. Do doby existence hradiště však bezpečně spadají pouze dva kusy.

Ostatní výrobní činnosti, které dokážeme zachytit v archeologické evidenci (např. zpracování železa nebo barevných kovů, výroba kostěných a parohových předmětů), nejsou v Libušíně prokazatelné nejen pro dobu existence hradiště, ale ani pro celé raně středověké období. Jedinou výjimku představuje pouze několik kusů železné (patrně kovářské) strusky

⁴⁴ Naopak v areálech otonských falcí nebo hospodářských dvorců představují tkalcovská závaží početně nejvýznamnější složku dokladů výroby (např. *Donat 2001*). Vysvětlením nepočetné evidence u nás může být užívání netrvanlivých materiálů k jejich zhotovování nebo kamenů. Úvaha o časnějším nástupu horizontálního stavu někdy v těchto souvislostech uváděná je nepravděpodobná.

z dílny, nacházející se podle jejího rozptylu na západním okraji akropole, která však podle mého názoru (odlišného od Z. Váni 1973, 56), spadá až do doby po zániku hradiště.⁴⁵

Můžeme shrnout, že pro dobu existence libušínského hradiště je z výrobních odvětví bezpečně prokázáno pouze zhotovování oděvů nebo obuvi, které se docela dobře mohlo odehrávat v rámci pouhé podomácké výroby. Žádné doklady specializované produkce nebo technicky náročnější řemeslné činnosti nebyly zjištěny. Na předhradí, kde v případě jiných přemyslovských hradišť často zjišťujeme těžiště řemeslných aktivit, zaznamenáváme v Libušíně jen zcela nepatrný počet nálezů, který je v souhlasu s malým počtem i ostatních skupin artefaktů, zmíněným v předchozích kapitolách.

Pokud srovnáme zastoupení těchto nálezů s Budčí (tab. 4), dospějeme ke zjištění obdobně výrazného rozdílu, s jakým jsme se setkali u dokladů sociálně výše postavených obyvatel: libušínské hradiště se ukazuje jako zřetelně chudší. Lze proto pochybovat, že by bylo produkčním centrem své oblasti a je naopak pravděpodobné, že v řadě základních výrobních odvětví bylo závislé na dodávkách odjinud.

Nalezené předměty	Budeč		Libušín	
	akropole (4149 m ²)	předhradí (2014 m ²)	akropole (1667 m ²)	1. předhradí (830 m ²)
zpracování železa – struska	ojedinele	velké množství	–	–
zpracování barevných kovů	3 tyglíky ?	1 tyglík	–	–
textilní výroba – přesleny (počet)	187	50	3 až 48	0 až 4
textilní výroba – závaží (počet)	10	0	0 až 2	1
šídla/proplétáčky (počet)	111	53	2 až 25	0 až 6
výroba hřebenu (počet)	uvažována		–	–

Tab. 4. Srovnání movitých dokladů nezemědělské výroby mezi libušínským a budečským hradištěm; v metrech čtverečních udána rozloha prozkoumané plochy. Část nálezů z Libušína pochází z doby po zániku hradiště, přesný počet však není možné určit, uveden je proto maximální interval. Nálezy z budečského hradiště nebyly dosud komplexně zpracovány, takže některé položky mohou na rozdíl od Libušína v budoucnu ještě přibýt. Budeč podle Bartoškové (1995), Bartoškové – Štefana (2006) a Váni (1995).

Pro úplnost se ještě zastavme u pozůstatků zemědělské výroby. Z výrobních nástrojů se celkem našly dva zlomky srpu, čtyři pružinové nůžky a železný předmět považovaný Váňou a Kabátem (1971, 274) za kosák k osekávání krmiva pro dobytek nebo za vinařský nůž. Ani jeden z těchto předmětů však nepochází z kontextu zařaditelného prokazatelně do doby existence hradiště a dokonce ani jejich datování do raného středověku není jisté. Se zemědělstvím mohly, ale nemusely souviset čtyři podkovy (všechny ze sond na akropoli: 1/51, A/71 a dvakrát z 1/50), jejich datování do raného středověku však opět nelze prokázat.⁴⁶ Rovněž nálezový kontext, a tudíž ani datování jediného na hradišti nalezeného zlomku kamenného žernovu (při výzkumu v r. 1929 v severní části akropole) není známý

⁴⁵ Toto datování se opírá o absenci strusky v kontextech z doby před zánikem opevnění a zároveň o její přítomnost v zásypech objektů z doby po zániku opevnění – obj. 1/50, 2/71 (v sondě F/71), z nichž druhý (se značným počtem keramiky s archaickými zduřelými okraji) je pravděpodobně vlastním železářským výrobním objektem (k němu Vána 1973).

⁴⁶ Bližší údaje k výše uvedeným předmětům podávají Vána – Kabát (1971, 273–274).

(nepublikovaný nález). Otázka způsobu zajišťování zemědělských produktů pro obyvatele hradiště proto zůstává otevřená.

Na závěr této a předchozí kapitoly můžeme tedy poznamenat, že naprostá většina artefaktů z libušínského hradiště je po stránce sociální a ekonomické do té míry indiferentní, že kdybychom nevěděli, z jaké lokality nálezy pocházejí, zaměnili bychom je snadno s nálezovým profilem venkovského sídliště.

Doklady směny

Obyvatelé libušínského hradiště se neobešli bez celé řady komodit, které musely být dováženy. Určitější představu o pohybu zboží však podává pouze keramika.

Keramika z doby existence hradiště spadá do dvou hlavních skupin podle provenience. Zhruba dvě třetiny nálezů tvoří středočeská keramika tzv. šedé řady, jež je dobře rozpoznatelná díky své technologii, výzdobě a morfologii (kalichovité a také archaicky zduřelé okraje). Tato keramika bohužel mnoho nevyovídá o směnných vztazích, protože není zřejmé, kde přesně byla vyráběna a zda nebyla vyráběna také někde poblíž Libušína.

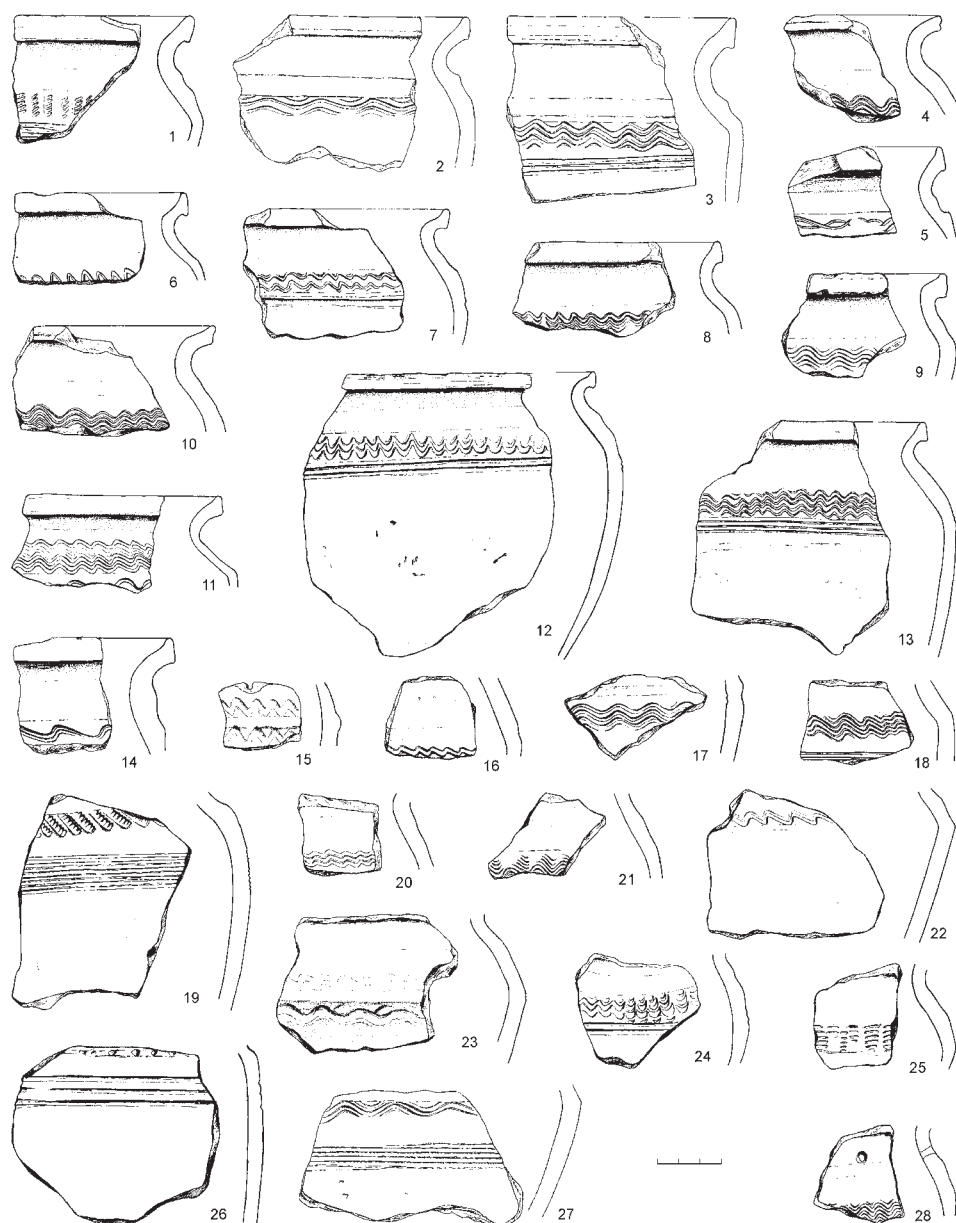
Druhou výraznou skupinu v Libušíně představují nádoby, jejichž provenience je kladena do severozápadních Čech. V naprosté většině případů je tvoří výrobky ze středního Poohří (*obr. 13: 9; 14: 4, 10, 11, 18; 31*), které se od středočeské keramiky odlišují jasně rozpoznatelnými znaky: odlišně zbarvenými střepy, příměsí slídy, ostrým odsazením hrdla od těla, dvojkónickými tvary občas doplněnými profilovaným podhrdlím nebo vyrýváním široké žlábkové vlnice (např. *Bubeník 1988, 44–56*). Mezi nálezy se tak setkáváme s variantou A libočanského typu, s variantou B libočanského typu a s dalšími výrobky typickými pro střední Poohří.⁴⁷ Jejich podíl na celkové spotřebě v Libušíně odhaduji zhruba na 10 %. Dovoz keramiky libočanského typu varianty A byl zahájen již před založením hradiště, o čemž vypovídají zlomky z výplně jádra hradby (*obr. 13: 9; 14: 4, 10, 11, 18*). Import keramiky ze severozápadních Čech do centrálních byl nedávno doložen již pro období před nástupem kalichovitých okrajů (*Bartošková 1997, 138*). Jejich přísun do Libušína zřejmě pokračoval i později, jak to naznačují zlomky libočanského typu A, objevené pod destrukcí hradby (*obr. 15: 29, 53, 57, 58; 16: 11*). Naproti tomu keramiku varianty B libočanského typu, zastoupenou v menším počtu, nelze jednoznačně stratigraficky synchronizovat s vývojovými fázemi lokality.

Ostatní území severozáp. Čech je v Libušíně zastoupeno keramikou z bílinského výrobního okruhu (žalanský typ), k němuž patří tři zlomky (*obr. 32*). Jejich zařazení ve vztahu k vývojovým fázím lokality znemožňují nejednoznačné nálezové okolnosti. Je zajímavé, že mezi importy ze severozáp. Čech postrádáme zboží zabrušanského typu známé z nedaleké Budče (*Váňa 1995, 51, 128*).

Uvažujeme-li o svědectví těchto importů, pak v první řadě dokládají směnné aktivity hradních obyvatel, jejichž prostřednictvím mohlo být získáváno i jiné zboží, které nejsme

⁴⁷ Za cenné konzultace děkuji J. Bubeníkovi, P. Čechovi a P. Medunovi. Druhý z uvedených badatelů označuje varianty A a B libočanského typu jako skupiny Žatec D a E (*Čech 2008*), což možná lépe vystihuje jejich provenienci.

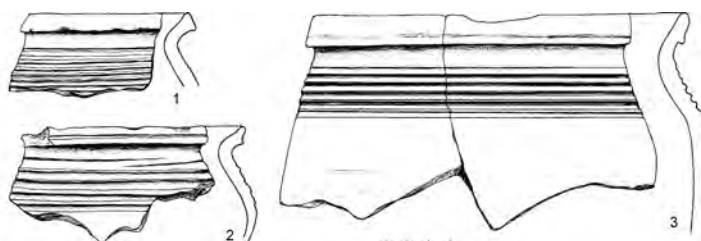
Obr. 31. Výběr zlomků keramiky ze středního Poohří nalezené na hradišti Libušín.

Fig. 31. A selection of pottery fragments from the central Ohře River valley found at the stronghold Libušín.

schopni archeologicky sledovat. Neméně důležité svědectví keramiky ze severozáp. Čech na hradišti spočívá v tom, že znovu otevírá otázku cesty mezi Prahou a středním Poohřím probíhající v blízkém okolí libušínského hradiště, kterou nadhodil Z. Váňa (1973).

Obr. 32. Keramické zlomky z bílinského výrobního okruhu nalezené na hradišti Libušín.

Fig. 32. Pottery fragments from the Bílina production circuit found at the stronghold Libušín.

Poznámky k historické interpretaci hradiště

Za podstatné skutečnosti, které vymezují základní rámec pro úvahy o příčinách vzniku libušínského hradiště, považují následující.

- Revizní zpracování vede k odmítnutí datování hradiště na konec 9. stol. nebo na poč. 10. stol., jak se domníval Z. Váňa a v návaznosti na něj veškeré dosavadní bádání. Nové datování předložené v tomto textu se opírá o středočeskou keramiku s kalichovitými okraji, nalezenou ve třech sondách v tělese hradby akropole. Tato keramika spadá podle současného datování do 2. třetiny až asi 2. třetiny 11. století. Na základě jejího výskytu v hradbě akropole, která představuje nejstarší dosud známou libušínskou fortifikaci, spadá vznik hradiště nejdříve do 2. třetiny 10. století.
- Je nepravděpodobné, že by hradiště bylo založeno některým knížetem vládnoucím v okolí přemyslovského panství, obzvláště vezmeme-li v úvahu, že bylo situováno nedaleko bezpečně přemyslovské Budče (na okraji společné sídelní komory) a že vznik opevnění spadá do doby, kdy Přemyslovci byli v ofenzívě⁴⁸ nebo kdy již ovládali většinu České kotliny.
- Frekvence a rozptyl sídlištních objektů a keramických nálezů, spadajících do periody mezi vznikem a zánikem opevnění, ukazuje na plošně neúplné a nesouvislé osídlení areálu, a především na slabé osídlení obou předhradí. To asi bylo jednou z příčin pozdějšího zastavení brány mezi akropolí a předhradí, jež *de facto* znamenalo zmenšení původního areálu z 10,8 ha na 2,6 ha. Tyto skutečnosti vedou podle mého názoru k oprávněnému předpokladu, že záměr, s nímž byl hrad původně zakládán, se nepodařilo zcela realizovat. Nelze vyloučit, že Libušín se při redukci plochy přeměnil na útvar, udržující nadále část původních funkcí, i když jejich podstatu neznáme. Možná se tehdy proměnil v centrum druhého řádu – „dvorec“, předpokládaný zde některými badateli v 11.–12. stol. (*Krzemieńska – Třeštík 1964*, 658–659; *Sláma 1988*, 39).
- Teprve v nějakém časovém odstupu od této události došlo k definitivnímu rozpadu hradeb, který lze zhruba označit za moment zániku hradiště jako stavebního útvaru. Podle nálezů pod destrukcí hradby (jiné opory nejsou k dispozici), jejichž nejmladší složku tvoří keramika s kalichovitými okraji, spadá tento mezník nejpozději do 2. třetiny 11. století. Nemůžeme ale vyloučit, že rozvalená hradba i poté plnila omezenou fortifikační (nebo demarkační) úlohu.

⁴⁸ Zahájení přemyslovské expanze je kladeno k r. 936 na základě Widukindova údaje o napadení *vicinia sub-regula* Boleslavem I. (např. *Lutovský 1998*, 80–84; o vztahu události k přemyslovské doméně *Sláma 1988*, 80).

- Dobu vzniku kostela sv. Jiří na ploše někdejší akropole se revizním zpracováním výzkumů nepodařilo jednoznačně určit. Vývoj hřbitova u kostela, podoba pohřbů a datování keramiky z výplně hrobů však ukazují na existenci pohřebiště již před polovinou 13. století, což dovoluje předpokládat, že kostel vznikl dříve než v raně gotickém období, do kterého byl datován dřívějším stavebně historickým výzkumem. Tento předpoklad neodporuje úvahám *J. Lešného* (1975, 343) a *J. Slámy* (1977, 276–277; 1988, 37) o vzniku kostela sv. Jiří již v období existence hradu, kterým se bránil *Z. Váňa* (1975, 59).
- Podobou ostrožny, členěním, velikostí opevněného areálu a velkolepostí hradebních konstrukcí se Libušín hlásí do stejné skupiny hradišť jako např. Žatec, Tetín a Lštění, jež rozhodně přesahovala úlohu pouhých pevností.⁴⁹
- Ostrožna sv. Jiří byla pravděpodobně napojena na komunikaci spojující centrální Čechy se středním Poohřím. Ve prospěch takovéto cesty svědčí Kosmovo vyprávění o Oldřichově postupu z Žatce do Prahy, při kterém se zastavil na hradě Dřevíči (*Kosmas I*, 36). *J. Sláma* sice ukázal, že Kosmovo vyprávění o událostech kolem tažení východofranského krále Jindřicha II. do Čech se patrně odchýlilo od historické reality (*Sláma 1977*, 60–65). Tím se však nevylučuje existence samotné komunikace.⁵⁰ S přihlédnutím k mapě na *obr. 1* si lze představit, že trasa této cesty vedla od Ohře na jih až k Libušínu a odtud dále ku Praze (přes Budeč nebo jinudy). V rovině archeologických nálezů nasvědčuje této komunikaci početně nezanedbatelný výskyt keramiky libočanského typu na hradišti.
- Z areálu hradiště pocházejí nálezy keramiky také z období před vybudováním opevnění, a to již od kultury s keramikou pražského typu přes starší a střední dobu hradištní, naznačující pravidelné, možná i nepřetržité využívání ostrožny po celou tuto periodu. Charakter sídlištní aktivity je obtížné definovat, z této etapy ale nejsou žádné zahloubené objekty, přestože plocha odkryvů je značná. Již tehdy byla ostrožna zapojena do směny keramiky ze stří. Poohří, jak dokládají její nálezy v tělese nejstarší hradby. Zjistily se rovněž nepočtené keramické nálezy z pravěku (střední až pozdní doba bronzová, doba halštatská a ml. doba laténská; *Varadzin – Venclová 2006*). Jejich posouzení dokazuje, že tyto nálezy byly ve značné míře skartovány při výzkumu, takže intenzitu ani charakter sídlištních aktivit v uvedeném období nelze postihnout. Lze jen dodat, že ani z této doby se zahloubené objekty nezjistily. S přihlédnutím k okrajové poloze vůči tradiční sídelní komoře v níže položené Slánsko-kladenské plošině, dále k exponovanému umístění na jednom z výběžků táhlého hřbetu oddělujícího tuto komoru od další sídelní enklávy v údolí Loděnického potoka, a konečně k dokladům importů ze středního Poohří se lze domnívat, že tato ostrožna sehrávala již v pravěku úlohu důležitého tranzitního bodu mezi centrálními a severozápadními Čechami a měla nadregionální význam. Tato skutečnost měla jistě význam při volbě místa pro výstavbu libušínského hradiště.

⁴⁹ Správní, ekonomické nebo rezidenční funkce prvních dvou dokumentují písemné prameny, v případě Lštění jsou ve světle nových zjištění pravděpodobné (*Velínský 2009*, 181).

⁵⁰ Nelze předpokládat, že kronikář (popisující české geografické reálie zpravidla přesně) by vedl Oldřichovy kroky po cestě, kterou tehdejší čtenáři neznali (bez ohledu na to, kudy ve skutečnosti postupoval).

Do jakého období českých dějin spadá vznik hradiště v Libušíně? Datování vzniku a zániku opevnění vylučuje všechny panovníky před nástupem Boleslava I. na knížecí stolec, stejně jako panovníky z mladšího 11. stol. nebo doby pozdější. Několik skutečností ukazuje, že existence hradu nebyla zcela krátkodobá (dodatečné zpevnování čelních plent hradeb pomocí zdí, přestavba severní brány, redukce plochy hradiště). Vezmeme-li v úvahu zánik hradiště nejpozději ve 2. třetině 11. stol., jeví se jako pravděpodobné jeho založení před r. 1000, tedy v době Boleslava I. (935–972) nebo Boleslava II. (972–999). Ocitáme se samozřejmě v rovině hypotéz, ale ve prospěch Boleslava I. svědčí značná dynamika událostí v období jeho vlády, která lépe konvenuje s archeologickými indiciemi degradace hradiště, projevující se pozdější redukcí opevněného areálu.⁵¹

Ať už se rozhodneme pro kteréhokoliv z těchto (nebo následujících) panovníků, datování vzniku opevnění vede k odmítnutí teze, podle níž mělo libušínské hradiště plnit úlohu jednoho z obvodových hradů tzv. přemyslovské domény, která spadá do doby před nástupem Boleslava I. na knížecí stolec (*Sláma 1977, 70–75; 1983; 1987; 1988, 71–80*). Tím se ovšem po třiceti letech znovu otevírá otázka jeho funkce, jejíž řešení představuje příliš komplexní problém, přesahující problematiku této lokality (srov. *Varadzin 2010, 548; 2011*). Velkým rozsahem, členěním, mohutností a důmyslností opevnění a možnou přítomností kostela představovalo založení libušínského hradiště velkolepý projekt, uskutečněný nepochybně s vidinou dlouhodobého trvání hradiště a naplňování jeho funkcí. Pozdější redukce opevněné plochy doprovázená řídkým osídlením svědčí však o nenaplnění původních záměrů. Absence písemných zmínek o tomto hradišti naznačuje, že nebylo zapojeno do hradské správy, jejíž počátky jsou kladeny již do 2. pol. 10. stol. (*Sláma 1988, 84*) a která se plně rozvíjí v následujícím věku. Naopak, Libušín – přinejmenším jako opevněné sídlo – v průběhu 11. století zanikl.

Prameny a literatura

- Andersson, E. 2005*: Textile production at Birka: household needs or organised workshops?. In: F. Pritchard – J. P. Wild eds., Northern Archaeological Textiles. NESAT VII, Textile symposium in Edinburgh, 5th–7th May 1999, Oxford, 44–50.
- Bartošková, A. 1995*: Die Knochen- und Geweihindustrie aus der Vorburg des frühmittelalterlichen Budeč – Lage Na Kašně. Památky archeologické 86, 21–62.
- 1997: Keramický soubor z počátků raně středověkého osídlení budečského předhradí. Památky archeologické 88, 111–141.
- 1999: Zánikový horizont budečské akropole (ke chronologii raně středověké keramiky). Archeologické rozhledy 51, 726–739.
- 2003: Kostěná a parohová industrie ze Staré Boleslavi. In: I. Boháčová ed., Stará Boleslav. Přemyslovský hrad v raném středověku. Mediaevalia archaeologica 5, Praha, 227–266.
- 2004: Dvorec hradskeho správce na Budči? Srovnání publikovaných závěrů s výpovědí terénní dokumentace. Archeologické rozhledy 56, 310–320.
- 2010a: Budeč – ein bedeutendes Machtzentrum des frühen böhmischen Staates. Zeitschrift für Archäologie des Mittelalters 38, 85–159.
- 2010b: Raně středověké opevnění vnějšího areálu hradiště Budeč – Die frühmittelalterliche Befestigung des äusseren Areals der Burganlage Budeč. Památky archeologické 101, 243–282.

⁵¹ Nabízí se rovněž srovnání s nedalekou Budčí, jejíž opevnění bylo podle nedávných poznatků velkolepě přestavěno právě za Boleslava I. (*Bartošková 2010a; 2010b*).

- Bartošková, A. – Štefan, I. 2006: Raně středověká Budeč – pramenná základna a bilance poznatků (K problematice funkcí centrální lokality). *Archeologické rozhledy* 58, 724–757.
- Boháčová, I. 2001: Pražský hrad a jeho nejstarší opevňovací systémy. In: Pražský hrad a Malá strana, *Mediaevalia archaeologica* 3, Praha, 179–301.
- 2006: Stará Boleslav – stav a perspektivy studia funkcí a prostorového uspořádání přemyslovského hradu. *Archeologické rozhledy* 58, 695–723.
- Boháčová, I. – Čiháková, J. 1994: Gegenwärtiger Stand des Entwicklungsschemas der Prager frühmittelalterlichen Keramik aus den ältesten Entwicklungsphasen der Prager Burg und ihren Suburbium auf dem linken Moldau-Ufer. In: Č. Staňa ed., *Slawische Keramik in Mitteleuropa vom 8. bis zum 11. Jahrhundert*, Internationale Tagungen in Mikulčice 1, Brno, 173–179.
- Böhm, J. 1934: Libušín, o. Slaný. Ms. depon. in archiv ARÚ AV ČR Praha, č.j. 1713/34.
- Böhm, J. – Wagner, V. 1934: Hradiště nad Libušínem. Zprávy Československého státního archeologického ústavu 4 (za r. 1931), Praha, 10–27.
- Bubeník, J. 1988: Slovanské osídlení středního Poohří. Praha.
- CDB I: *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae*. I. Ed. G. Friedrich. Pragae, 1904–1907.
- Čech, P. 2004: Žatec v raném středověku (6. – počátek 13. století). In: P. Holodňák – I. Ebelová edd., *Žatec*, Praha, 54–114.
- 2008: Současný stav poznání Žatce v raném středověku. *Archeologické rozhledy* 60, 36–60.
- Čiháková, J. 2002: K dosavadnímu stavu poznání raně středověké Malé Strany. *Archeologické rozhledy* 54, 738–752.
- Čiháková, J. – Dobrý, J. 1999: Dendrochronologie v pražském suburbium. *Archeologie ve středních Čechách* 3, 337–352.
- Donat, P. 2001: Ottonische Pfalzen und Königshöfe in Mitteldeutschland als herrschaftliche und wirtschaftliche Zentren. In: H. Hofrichter Hrsg., *Zentrale Funktionen der Burg*, Braubach, 31–39.
- Dostál, B. 1987: Stavební kultura 6.–9. století na území ČSSR. *Archaeologia historica* 12, 9–32.
- Hilczewówna, Z. 1956: *Ostrogi polskie z X–XIII wieku*. Poznań.
- Hošek, J. 2003: Metalografie želez raného středověku z přemyslovského hradiště ve Staré Boleslavi. In: I. Boháčová ed., *Stará Boleslav. Přemyslovský hrad v raném středověku*. *Mediaevalia archaeologica* 5, Praha, 277–292.
- Hrdlička, L. 1997: K výpovědi stratigrafického vývoje Pražského hradu. *Archeologické rozhledy* 49, 649–662.
- Hrdlička, L. – Richter, M. 1974: Slovanské a středověké osídlení Oškobrhu u Poděbrad. *Památky archeologické* 65, 111–184.
- Charvát, P. 1990: Pallium sibi nullatenus deponatur: Textilní výroba v raně středověkých Čechách. *Archaeologia historica* 15, 69–86.
- Ježek, M. 1998: Mladohradištní hrob z návsi Lužce nad Vltavou. *Archeologie ve středních Čechách* 2, 381–384.
- Kabát, J. 1949: Libušín 1949. Ms. depon. in archiv ARÚ AV ČR Praha, č.j. 55/49.
- 1951: Libušín 1950, 2 sv. Ms. depon. in archiv ARÚ AV ČR Praha, č.j. 667/51.
- 1952: Brány na přemyslovském hradišti v Libušíně. *Archeologické rozhledy* 4, 268–269, 289–294.
- 1952a: Libušín 1951. Ms. depon. in archiv ARÚ AV ČR Praha, č.j. 585/52.
- 1953: Výzkum a restaurace středního valu na slovanském hradišti v Libušíně. *Archeologické rozhledy* 5, 744–748, 763–764, 833, 840–841.
- 1957: Libušín 1956. Ms. depon. in archiv ARÚ AV ČR Praha, č.j. 4728/57.
- Klápště, J. 2005: Proměna českých zemí ve středověku. Praha.
- Kosmas: *Die Chronik der Böhmen des Cosmas von Prag*. *Monumenta Germaniae historica. Scriptores rerum Germanicarum, Nova series* II. Ed. B. Bretholz. Berolini 1923.
- Krumphanzlová, Z. 1966: Der Ritus der slawischen Skelettfriedhöfe der mittleren und jüngeren Burgwallzeit in Böhmen. *Památky archeologické* 57, 277–327.
- Krzemieńska, B. – Třešník, D. 1964: Služebná organizace v raně středověkých Čechách. *Československý časopis historický* 12, 637–667.
- Křivánek, R. 1999: Magnetometrický průzkum hradiště Lštění, okr. Benešov. *Archeologické rozhledy* 51, 788, 809–823.
- Lešný, J. 1975: Rec. Zdeněk Váňa: Přemyslovský Libušín. Historie a pověst ve světle archeologického výzkumu. *Slavia antiqua* 22, 341–344.

- Lutovský, M. 1998: Bratrovrah a tvůrce státu. Život a doba knížete Boleslava I. Praha.
- Mašková, P. 2005: K otázce interpretace kostrového pohřebiště „s projevy vampyrismu“ v Čelákovících. In: *Studia mediaevalia Pragensia* 5, Praha, 9–19.
- Pleiner, R. 1969: Středověké sídliště s kovárnami u Mutějovic. *Památky archeologické* 60, 533–571.
- 1979: K vývoji slovanské nožířské techniky v Čechách. *Archeologické rozhledy* 31, 245–256, 354–360.
- Pleiner, R. – Plzák, F. – *Quadrat, O.* 1956: Poznámky k výrobní technice staroslovanských čepelí. *Památky archeologické* 47, 313–334.
- Pleinerová, I. 1999: Hliněná závaží ve slovanských objektech. In: *Studia mediaevalia Pragensia* 4, Praha, 37–42.
- Poche, E. ed. 1978: *Umělecké památky Čech* 2. Praha.
- Princová, J. – Mařík, J. 2006: Libice nad Cidlinou – stav a perspektivy výzkumu. *Archeologické rozhledy* 58, 643–664.
- Rutkay, A. 1976: Waffen und Reiterausrüstung des 9. bis zur ersten Hälfte des 14. Jahrhunderts in der Slowakei (II). *Slovenská archeológia* 24, 245–395.
- Sláma, J. 1977: Svatojiřské kostely na raně středověkých hradištích v Čechách. *Archeologické rozhledy* 29, 269–280.
- 1981: Raně středověká hradiště s částečně opevněným prvním předhradím. In: *Praehistorica* 8. *Varia archaeologica* 2, Praha, 281–284.
- 1983: Přínos archeologie k poznání počátků přemyslovského státu. *Sborník Národního muzea v Praze, řada A – historie*, sv. 37, 159–169.
- 1987: K počátkům hradské organizace v Čechách. In: *Typologie raně feudálních slovanských států*, Praha, 175–188.
- 1988: Střední Čechy v raném středověku III. *Archeologie o počátcích přemyslovského státu. Praehistorica* 14. Praha.
- Štefan, I. – Varadžin, L. 2007: Počátky farní organizace v Čechách a na Moravě ve výpovědi archeologie. In: J. Hrdina – B. Zilynská edd., *Církevní topografie a farní síť pražské církevní provincie v pozdním středověku*. In: *Colloquia mediaevalia Pragensia* 8, Praha, 33–53.
- Tomková, K. 2001: Levý Hradec v zrcadle archeologických výzkumů, I. díl. *Castrum Pragense* 4. Praha.
- Váňa, Z. 1968: Vlastislav, výsledky výzkumu slovanského hradiště v letech 1953–55 a 1957–60. *Památky archeologické* 59, 5–192.
- 1973: Přemyslovský Libušín. *Historie a pověst ve světle archeologického výzkumu. Památníky naší minulosti* 7. Praha.
- 1975: Výzkum Libušína v letech 1970 a 1971. *Doplňující poznámky k postavení hradiště ve středověké oblasti. Archeologické rozhledy* 27, 52–71.
- 1976: Bílina, výzkum centra přemyslovské hradské správy v severozápadních Čechách v letech 1952, 1961–64 a 1966. *Památky archeologické* 67, 393–477.
- 1995: Přemyslovská Budeč. *Archeologický výzkum hradiště v letech 1972–1986*. Praha.
- Váňa, Z. – Kabát, J. 1971: Libušín. *Výsledky výzkumu časně středověkého hradiště v letech 1949–52, 1956 a 1966. Památky archeologické* 62, 179–309.
- 1974: Nálezová zpráva. Libušín 1970–71. Ms. depon. in archiv ARÚ AV ČR Praha, č.j. 386/74.
- Varadžin, L. 2010: K vývoji hradišť v jádru Čech se zřetelem k přemyslovské doméně (příspěvek do diskuse). *Archeologické rozhledy* 62, 535–554.
- 2011: <http://praha5.ff.cuni.cz/smp/?q=node/90> (příspěvek na webových stránkách *Medievistického fóra*).
- Varadžin, L. – Venclová, N. 2006: Laténské a předlaténské nálezy z Libušína. *Pravěk NŘ* 16, 405–421.
- Vařeka, P. 2001: Stavební kultura předhradí Levého Hradce. In: *Tomková 2001*, 254–272.
- Velímský, T. 2009: K problematice pozemkové držby českých velmožů a družiníků v období 11.–12. století. In: *Studia mediaevalia Bohemica* 1, Praha, 177–186.

The early medieval stronghold in Libušín The main findings from a review of excavations

The early medieval stronghold in Libušín is located at the western edge of one of the main settlement enclaves in Central Bohemia. The stronghold was built on a promontory running out from the long ridge separating this territory from other settlement enclaves in the valley of the Loděnice Stream (*fig. 1*). With a total area of 12.3 ha, the stronghold is composed of an acropolis on the east side, two baileys and a steeply sloped area with a spring (*fig. 2–5*). As written sources provide no reliable data concerning this stronghold, gaining an understanding of this site depends exclusively on the testimony of archaeological sources gathered from relatively extensive excavations over an area of 2,953m² conducted at intervals between 1929 and 1971.

The first comprehensive image of the historical importance of this stronghold was provided by Z. Váňa (*Váňa – Kabát 1971*), who simultaneously published all of the archaeological sources acquired up until that time. Váňa based his theory mainly on the peripheral position of the site in unsettled forest lands situated at the border of two early medieval regions that were historically distinct from a settlement perspective (identified with the tribal territories of Čechs and Lučans in the spirit of earlier notions), as well as on the archaeological dating of the stronghold, which he believed was built at the end of the 9th century. Since Váňa dated the semi-legendary Čech-Lučan War recorded in the Chronicles of Cosmas between the second half of the 9th century up to, at the latest, the beginning of the 10th century, he believed that the construction of this stronghold was related to the battle between these tribes. According to Váňa, the stronghold lost its importance once the Čechs seized the territory of Lucko, and that it was abandoned, at the latest, during the period of Prince Wenceslas (925?–935).

Váňa's theory was challenged by J. Sláma, who pointed out that the placement of additional strongholds at the border of the settled territory in central Bohemia in the 10th century (Stará Boleslav, Lštění, Tetín, for example) meant that a common reason must be sought for the construction of these strongholds, and that conclusions valid only for Libušín cannot be drawn from this location. The stronghold in Libušín, Stará Boleslav, Mělník, Tetín and elsewhere also differed from the other fortified sites in central Bohemia by the fact that they included churches, which necessitates contemplation of their similar historical mission. Sláma believed that these strongholds shared a common denominator in the origin of the Přemyslid dynasty, which relied on a system of strongholds guarding the perimeter of their territory while also serving an administrative-economic function. According to Sláma, this system would have been created under Prince Spytihněv I (895–915). Even a passing mention of these theories indicates that a discussion of the reasons behind the founding of the Libušín stronghold involves more than the site itself and in fact concerns the actual historical concept of the beginnings of the Czech state.

The settlement of this site is documented by relatively numerous finds from the second half of the 6th century up to the Modern era. Based on the aforementioned publication from 1971, current research dates the creation of the stronghold to the end of the 9th century and its abandonment to the very beginning of the 11th century. However, a revised processing of excavations has resulted in the re-dating of its construction, at the earliest, to the second third of the 10th century on the basis of pottery with calyx-shaped rims found in the core of the fortification walls (secondary disruption ruled out) in several independent trenching sessions (*fig. 5, 7–8, 12–14, 20*). On the basis of finds in the layers beneath the rubble of the walls and in the fill of the ditch, the fortification walls had disappeared, at the latest, by approximately the second third of the 11th century.

The settlement features discovered at the site come from various periods (*fig. 21–23*). The buildings on the acropolis that can be assumed to have existed concurrently with the stronghold itself are comprised of features that represent three residential post structures (*fig. 24: stavba 1–3*) and up to three sunken structures whose residential function is not clear (*fig. 24: chata 1, obj. 3*). Only a few features were discovered in the central part of the inner bailey, and a reconstruction of their appearance is not possible (*fig. 21: B*). No features are known from the outer foreground. The surprisingly low

number of residential features in the entire stronghold (striking in comparison to other strongholds from the same period in Bohemia) is definitely not the result of the small range of excavations, and can best be explained by sparse settlement activity. In addition, this theory is supported by a relatively small amount of settlement waste, especially in the two baileys.

An undoubtedly important milestone in the short history of the stronghold was the separation of the acropolis from both baileys, evidence of which was found during the excavation of the north gate (*fig. 29*). It was at this time that the northern area with the spring was apparently connected to the elevated stronghold area. Since the existence of another passageway between the acropolis and the inner bailey can be safely ruled out on the basis of intensive research of the dividing wall, the reconstruction of the north gate meant the radical reduction of the stronghold from the original 10.8 ha to a mere 2.6 ha (the acropolis) along with 1.5 ha (the area with the spring). It is highly likely that this reduction was directly connected with the low settlement activities mentioned above.

Still found on the elevated stronghold area is the Church of St George, the oldest architectural remains of which date to the 13th century. However, some researchers believe that the church was preceded by an even older building dating back to the existence of the stronghold, since the founding of a church with a parish function in the 13th century away from the medieval village (located in the valley below the promontory) would make no sense. This idea is supported in the re-evaluated archaeological sources by a group of graves to the south of the current church wall; first dated to the Late Middle Ages, they can now be dated, at the latest, to the 12th century (*fig. 22: A; 30: A*). Other evidence in favour of this theory is a track carved into the rock created during the existence of the stronghold; this path respects the central part of the stronghold in which the church is situated.

During the revised processing of the excavations, attention was also paid to moveable finds, which we can divide into three categories.

(1) Weapons are essentially missing – the extensive excavations uncovered only four arrow heads and a possible metal head from a spear with an uncertain dating. Only a few artefacts that could be described as relatively luxurious or more elaborate were found (a decorated knife handle, a three-part bone comb). And yet, the social indication of these items is not clear. Absence of the evidence for the elites at the Libušín stronghold stands in greatest contrast to the nearby Budeč stronghold (*tab. 3*), which existed at the same time.

(2) Evidence of non-agrarian production is limited to the production of textiles (whorls, loom weights) and clothes or shoes (awls). As other remnants of production were missing (the lack of evidence of metalworking is especially surprising), it is impossible to prove that any specialized manufacturing existed at the stronghold.

(3) Libušín's involvement in trade could only be seen in pottery finds. Approximately 10 % of the pottery came from northwest Bohemia, i.e. from a direct distance of around 40 km (*fig. 1; 31*). The absolute majority of the remaining pottery fragments is typical for central Bohemia (Libušín is situated on the perimeter of this region).

Determining the function of the stronghold and the reason it was abandoned using only archaeological sources is extremely difficult. We can hardly proceed without taking into consideration the overall historical situation. There is no easy answer to the question of which Přemyslid ruler built the Libušín stronghold. Chronological reasons allow us to rule out all of the sovereigns prior to Boleslav I and the majority of those from the 11th century and later. Taking into consideration the two phases of the settlement's existence, the second of which involves the reduction of the area of the complex (which occurred before the walls of the inner area began to crumble), it is possible to consider a probable founding date during the course of the 10th century. In that case, Boleslav I (935–972) or Boleslav II (972–999) become likely founders. We are naturally operating here on the hypothetical level. The alternative of Boleslav I would be plausible on account of the dramatic geopolitical changes under his reign that fit in better with the evidence of the not quite accomplished aims with a view to which the stronghold was initially designed. A comparison with nearby Budeč is also helpful in this regard, as recent information indicates that this stronghold was rebuilt just under Boleslav I (*Bartošková 2010a*). Both Budeč and Libušín clearly played some role in his ambitious politics.

Why was the Libušín stronghold built? For chronological reasons, it is necessary to reject the theory that it was one of the peripheral strongholds in the Přemyslid domain (*Sláma 1977; 1983; 1987; 1988*). The founding of the stronghold during Přemyslid expansion at the earliest renders this hypothesis unlikely. If we accept arguments suggesting that Libušín served some administrative role (the likely presence of a church, a similarity with other important strongholds with administrative functions), it is possible also to permit certain connected economic roles (the collection of taxes, duties, customs, etc.). Was this stronghold a Přemyslid outpost as early as the period of expansion under Boleslav I? (For the purpose of better economic exploitation of the ruled territory? It is also not possible to neglect the strategic military potential the fortified site had on a route to northwest Bohemia.) Or was it instead utilized in a later period? The first possibility seems more likely to me since, according to the latest information, we can assume that Prince Boleslav II probably pursued a policy of stabilization in the newly acquired land, accompanied by a re-division of administrative territories throughout the entire domain (*Sláma 1988*). Strongholds in central Bohemia could survive in this period only if a new use were found for them. Judged by its swift decline (the reduction of its area), Libušín wasn't so fortunate. However, if the stronghold did retain certain central functions, it was only as a building complex without maintained fortification walls.

In conclusion, we should note that the Libušín issue is closely tied to the question of the so-called "Přemyslid domain." As is well known, the Přemyslid patrimonial domain (like the Piast domain in central Greater Poland) is a modern construct used by contemporary researchers in their attempt to identify the origin of the early state in Bohemia and Poland. This is essentially an argumentative tool that allows us to bridge the inadequate testimony of written sources and, in particular, archaeological sources that were used to identify even those sites in Bohemia we know virtually nothing about. Therein lie both the magic and Achilles' heel of this type of approach. Removing Libušín from the list of perimeter strongholds in the domain has significant consequences not only for the interpretation of the actual site, but also for the entire theory of the Přemyslid domain, the credibility of which is thereby seriously diminished. Nevertheless, this issue, which has already been treated separately (*Varadzin 2010, 535, 548–550*), is beyond the scope of this study.

English by *David J. Gaul*

DISKUSE

„Velkomoravský stát“ – kontroverze středoevropské medievistiky

Jiří Macháček

Velká Morava patří ke kontroverzním tématům středoevropské medievistiky. Nejedná se totiž o běžný předmět akademického výzkumu, ale o fenomén, který je trvale přítomen v novodobém politickém diskurzu střední Evropy. Myšlenka, že Velká Morava byla nejstarším státem (státním útvarem) středoevropských Slovanů, na který přímo navazovala státnost českých Přemyslovců, polských Piastovců a uherských Arpádovců, tak zůstává ve středoevropském regionu stále živá. Slabina dosavadních přístupů spočívá v tom, že stát byl chápán jako axiom, o jehož existenci se nepochybuje. Současný proud bádání přistupuje k velkomoravské státnosti mnohem kritičtěji. Obrací se, stejně jako moderní evropská medievistika, k etnologii či sociální a kulturní antropologii, v níž hledá opory pro svoje interpretační modely i nové pojmoslovi.

Velká Morava – archeologie – raně středověká státnost – raný stát – náčelnictví

“Great Moravian State” – a controversy in Central European medieval studies. Great Moravia is a controversial theme within Central European Medieval studies. Rather than being a standard subject of academic research it is a phenomenon that has been a constant in Central European modern political discourse. The idea that Great Moravia was the earliest state of Central European Slavs, which was a direct predecessor of the statehood of the Czech Přemyslids, the Polish Piasts and the Hungarian Arpáds family, remains very much alive in the Central European region. The weak point of the earlier approaches consists in the fact that the state was taken to be an axiom, the existence of which was not questioned. The contemporary line of research examines Great Moravian statehood from a more critical point of view. Just as with modern European medieval studies it turns to ethnology as well as social and cultural anthropology, where it hopes to find support for its interpretational models and new terminology.

Great Moravia – archaeology – early medieval statehood – early state – chiefdom

Velké Morava jako středoevropský fenomén

Velká Morava patří ke kontroverzním tématům středoevropské medievistiky (Curta 2009, 238–247). Nejedná se totiž o běžný předmět akademického výzkumu, ale o fenomén, který je trvale přítomen v novodobém politickém diskurzu střední Evropy – již od pařížské mírové konference v r. 1919. Velkomoravskou kartu zde tehdy vytáhla československá delegace, když se snažila svojí argumentací docílit u vítězných mocností uznání nového státu (Albrecht 2003, 61–64). Historický odkaz Velké Moravy slouží od té doby jako prostředek k upevnění legitimacy národních států středoevropského regionu (Urbańczyk 2005, 139–151). Na její existenci dokonce odkazují preambule starších i dosud platných ústav středoevropských států (Ústava Československé republiky z r. 1948 a Ústava Slovenské republiky z r. 1992). V poslední době zaznamenáváme zvyšující se frekvenci různých výroků o Velké Moravě a jejím významu pro naši státnost, zvláště v souvislosti s 1150. výročí příchodu Cyrila a Metoděje. Zaznívají nejen z úst archeologů a historiků, ale i od představitelů církve a politické scény. Jejich úvahy často vycházejí z tradičního axiomu, podle něhož se Morava v 9. stol. stala prvním vyspělým slovanským státem, který stál na počátku cesty vedoucí k současné státnosti (např. Havlík 1964, 372; Poulík 1985, 5; Třeštík 1985, 273, 293).

Aktuální politická instrumentalizace (k tomu např. Chorvátová 2008, 3) dávných historických událostí vyvolala již vícekrát odmítavé reakce některých zahraničních badatelů, kteří se snažili narušit oficiální koncepci např. svými úvahami o lokalizace jádra Velké Moravy mimo území bývalého Československa (Bowlus 1995; Eggers 1995; 1996). Tato argumentační linie se sice ukázala jako

neperspektivní (Třeštk 1996; Macháček 2009), rozpaky mezinárodní vědecké obce nad Velkou Moravou však přetrvaly. Většina západoevropských medievistů z těchto důvodů velkomoravskou problematiku víceméně ignoruje, či dokonce marginalizuje. Když už ji zmiňují, pak Velkou Moravu označují v lepším případě za „Sonderfall“ (Brather 2008, 368), v horším případě za „Wilden Osten“ (Wolfram 1995, 315). Z perspektivy západního (především německého) bádání nejsou Moravané 9. stol. nic jiného než jeden z mnoha národů podrobených Franskou říší, v jejímž rámci se stali součástí bavorské východní marky („Bayerisches Ostland“; Wolfram 1995, 223). Rozporuplné chápání Velké Moravy se dodnes odráží např. na Wikipedii, kde mapa územního rozsahu Velké Moravy zobrazuje v české verzi říši, ovládající celou východní část střední Evropy, zatímco v německé i anglické verzi je u hesla *Francia* ten samý prostor označen jako *Abhängige Gebiete/Dependent Territories* – tedy jen jako pouhá periferie Franské říše (viz heslo *Fränkisches Reich/Francia* v německé, ale i anglické verzi Wikipedie, viz *Wikipedia 2012a; 2012b*).

Důvody odlišné interpretace jedné a té samé historické situace lze spatřovat ve zvláštní povaze Velké Moravy, která tvoří nejenom předěl mezi pozdní antikou a středověkem, ale zároveň i hranici západního (germánského), východního (slovanského) a nomádského (avarského a maďarského) světa. Pro tradiční historiografii jde o těžko uchopitelné téma, a to i díky tomu, že písemných pramenů vážících se k dějinám Velké Moravy není mnoho a dominantní roli v jejím poznávání hraje v posledním půlstoletí především archeologie. Situaci neulehčuje ani skutečnost, že výklad historického významu Velké Moravy je u nás stále pojímán jako součást „národní mytologie“, což nás vzdaluje od hlavního proudu evropské medievistiky.

Má-li věda plnit své hlavní společenské poslání, tzn. kriticky zkoumat svět kolem nás, je nutné nabídnout i alternativní výklad společensko-politického uspořádání tzv. Velké Moravy, který by nebral ohled na dosavadní konvence, jakkoli jsou pevně zakotveny v preambulích ústav, učebnicích dějepisu i v našich myslích. Namísto petrifikace zastaralých myšlenkových konceptů musíme pozitivně reagovat na aktuální výsledky moderního evropského bádání a otevřít širokou diskusi o velkomoravské problematice, která jediná může vést k novému chápání fundamentálního období našich dějin.

Přehled bádání o velkomoravské státnosti

Vývoj bádání o Velké Moravě do počátku 90. let 20. stol. popsal vynikajícím způsobem ve své knize německý historik Stefan Albrecht. Z jeho práce jednoznačně vyplývá úzké sepětí zájmu o velkomoravskou problematiku s aktuální společensko-politickou situací ve střední Evropě (Albrecht 2003, 284–296).

V 19. stol. to bylo především romanticko-katolické zaujetí ranými dějinami Moravanů, resp. panslavistické ideje nekončícího zápasu slovanství a němectví (František Palacký), které ovlivnily počínající výzkum Velké Moravy. Zprvu se jím zabývaly především různé privátní spolky a nadšení amatéři. Již poměrně brzy, na konci 19. stol., se k filologickému a historickému bádání o Velké Moravě připojila i archeologie, která se později stala dominantní vědou v této oblasti.

Po vzniku samostatného Československa v r. 1918 se zdůrazňovala souvislost mezi novou republikou a Velkou Moravou, především s ohledem na vzájemné soužití Čechů a Slováků. Další interpretační úroveň se objevila po změně zahraničně politické situace v předvečer druhé světové války. Tehdy byla Velká Morava považovaná především za prostředníka mezi Západem a Východem. Alternativní výklad Velké Moravy zformulovaly nacionalistické kruhy na Slovensku, kde se stal součástí státní propagandy v období klerofašistického a proněmeckého státu. Největšímu zájmu se však Velká Morava těšila v 50. a 60. letech 20. stol. Doba prvních významných archeologických objevů se překrývala s radikálním politickým zvratem, při kterém se moci v zemích středovýchodní Evropy chopili komunisté. Výzkum Velké Moravy získal institucionální podporu a profesionalizoval se. Stát jej začal i poměrně masivně finančně podporovat (podobně tomu bylo např. i v Polsku: viz Roslund 2007, 51–53; Buko 2008, 1–28). Jedním z důvodů byla snaha prezentovat kulturní vyspělost Slovanů v reakci na ideologii nacismu s jejím adorováním německé, resp. germánské kultury a podceňováním všech ostatních. Studium Velké Moravy bylo zasazeno do kontextu marxistické teorie a historického materialismu (Graus 1953, 155–158; Poulík 1961). Zdůrazňoval se feudální charakter velkomoravského státu

a třídní rozdělení tehdejší společnosti. Velkoplošné terénní výzkumy hlavních velkomoravských center v Mikulčicích, Starém Města a na Pohansku měly za úkol tyto závěry podepřít (*Poulik 1961*, 498, 503–504). Jednalo se o rozsáhlé akce, díky nimž bylo nashromážděno obrovské množství nálezů a informací, které zůstalo dodnes zčásti nezpracováno. Od 70. let 20. stol., kdy byl potenciál Velké Moravy komunistickými ideology již víceméně vyčerpán, docházelo k postupnému útlumu extenzivní terénní činnosti na velkomoravských aglomeracích i ke snižování velkorysé státní podpory. Zřejmě v návaznosti na nové pojetí česko-slovenského federalismu¹ se začala více zdůrazňovat kontinuita mezi Velkou Moravou a tehdejším Československem (viz název sborníku *Velká Morava a počátky československé státnosti: Poulik 1985; Třeštlík 1985*). V součinnosti se sovětskými badateli (*Sanchuk 1985*) byly i v 80. letech 20. stol. dále rozvíjeny teze o Velké Moravě jako prvním západo-slovenském státu (*Poulik 1985*, 5), který svým charakterem patřil někam mezi západní a východní typ raného feudalismu (*Havlík 1985*).

Po r. 1989 velké archeologické výzkumy v souvislosti se změnou politické situace a ekonomickými problémy ve většině lokalit skončily. Výzkum se následně soustředil na zpracování rozsáhlého nálezového fondu. Otevírala se některá témata, která badatelská obec do té doby víceméně opomíjela (např. přírodní prostředí doby velkomoravské, centra a jejich zázemí, vývoj sídlištní struktury). Z hlediska chápání velkomoravské státnosti a její kontinuity se vědecká komunita rozdělila. Především starší generace badatelů setrvala u tradičního chápání Velké Moravy jako raně feudálního státu s přímou návazností na pozdější vývoj v regionu (*Ruttkay 1997*). Zvláště na Slovensku zůstala velkomoravská problematika důležitou součástí politického diskurzu. Její výklad opět získal silně patriotický až národovecký akcent (*Urbańczyk 2005*, 141; *Chorvátová 2008*, 3).

Myšlenka, že Velká Morava byla nejstarším státem (státním útvarem) středoevropských Slovanů, na který přímo navazovala státnost českých Přemyslovců, polských Piastovců a uherských Arpádovců ve středoevropském regionu stále žije (např. *Galuška 2004*, 139). Současní představitelé tohoto proudu zastávají názor, že se nejednalo o barbarskou říši, ale o „mocný stát“, kde již „vykristalizovaly prvky feudální držby půdy i některé vztahy charakterizující raně feudální stát“ (*Měřínský 2006*, 907). Současně přezívá i představa o Velké Moravě jako spojenci mezi Západem a Východem (viz název sborníku *Velká Morava mezi Východem a Západem a Staňa 2001*).

I v rámci tradičního názorového proudu, však došlo k určitým posunům. Původní zastávce myšlenky o přímé kontinuitě mezi starou Moravou a pozdějšími přemyslovskými Čechami *D. Třeštlík (1985, 273, 292–293)*, ji přeformuloval v tom smyslu, že velkomoravský stát zanikl na počátku 10. stol. spolu s kmenem Moravanů a stopa, kterou v dějinách zanechal, je spíše nadnárodní ideou, kterou si nemůže přivlastňovat žádný z dnešních států (*Třeštlík 1999b*, 163, 172–173; *1999a*). Odmítl tak „evolucionistickou mytologii“ o „věčném“ národu, který se na daném území přirozeně vyvíjí od raně středověkého kmene až dodnes (*Třeštlík 1999b*, 104–109). To však podle Třeštlíka nic nemění na skutečnosti, že se velkomoravská knížata již na počátku 9. stol. „rozhodla“ pro stát, a to jako vůbec první Slované (*Třeštlík 1999a*, 689–727). V realizaci tohoto „experimentu“ Třeštlík vidí největší historický přínos Velké Moravy (*Třeštlík 2001*, 199–201).

Slabina dosavadních přístupů spočívá v tom, že stát byl chápán jako axiom, o jehož existenci se nepochybuje. Takové přesvědčení zřejmě vychází z Marxovy teorie společnosti, podle níž stát vzniká na určitém stupni vývoje, kdy se společnost rozpadá na třídy, a kdy je třeba zabezpečit vládu a vlastnictví dominantní skupiny (*Hauser 2007*, 64). Je-li v kontextu tohoto uvažování Velká Morava společností feudální, tedy třídní, musí zde „zákonitě“ existovat i stát. Zastánci existence státu na Velké Moravě, školení v metodě historického materialismu, nebyli schopni (nesměli?) překročit dané interpretační limity a testovat i jiné alternativní možnosti uspořádání velkomoravské společnosti. Z těchto důvodů necítili ani potřebu v obecné rovině explicitně definovat, jak vlastně vypadá stát raného středověku² a zda Velká Morava tato kritéria vůbec splňuje. Pokud ovšem některý z badatelů přistoupil

¹ Ústavní zákon ze dne 27. října 1968 o československé federaci.

² S chybějící explicitní definicí raně středověkého státu se ovšem poměrně dlouho potýkala i západoevropská medievistika (k tomu viz *Pohl 2006*, 32).

k analýze určitého historického jevu a jeho vývoje v delší časové perspektivě, pak se stávalo, že vystoupil z hlavního proudu a Velkou Moravu klasifikoval jako přechodný či předstátní útvar. To je případ *J. Žemličky* (1996), který se zabýval tržní organizací, či *F. Hoffmanna* (1992, 27), který studoval středověká města.

Současné bádání přistupuje k velkomoravské státnosti mnohem kritičtěji. Snaží se o pochopení podstaty velkomoravské společnosti a hledá odpověď na otázku, „jak se Moravané stali politickým společenstvím a nakolik moravská knížata kontrolovala veřejný prostor“ (*Wihoda 2010*). Obrací se, stejně jako moderní evropská medievistika (*Pohl 2006*, 16), k etnologii či sociální a kulturní antropologii, v níž hledá opory pro svoje interpretační modely i nové pojmosloví. Jako jeden z prvních vykročil tímto směrem *J. Klápšič* (1994, 37–38), který si takřka před dvaceti lety povzdechl, že prosazení nového přístupu ke studiu českých a moravských dějin brání dosud neobvyklost antropologických pojmů i odlišná tradice středoevropské historiografie. Nová metodologická východiska nakonec aplikovala především mladší generace archeologů, kteří se zabývali rozlehlými velkomoravskými aglomeracemi a snažili se vysvětlit ekonomické a sociální příčiny jejich vzniku i zániku (*Macháček 2009; 2010; Štefan 2011*).

Velkomoravský stát a ne-stát – současné přístupy

Chceme-li dnes věrohodným způsobem odpovědět na otázku, zda byla Velká Morava státem, či nikoli, musíme vyjít z definice raně středověké státnosti (*Staatlichkeit*), jak ji formuluje moderní evropská medievistika např. v pracích W. Pohla (*Airlie – Pohl – Reimitz 2006; Pohl – Wieser 2009*) nebo *R. Hodgese* (1982).

Podle Pohla (*Pohl 2006*, 36–38) jsou státy především stálé. Ani změna vlády či územní dělení nenaruší kontinuitu jejich existence. Státní moc garantuje společenskou stabilitu a chrání „veřejné instituce“, jakými jsou biskupství, kláštery, města či obce, které tak získávají trvalý charakter. Stát musí být zároveň funkční jednotkou, u které je víceméně jasné, kdo a co k ní patří, jak je ohraničena či uspořádána. Příslušníci raně středověkého státu se s tímto útvarem víceméně identifikují, přestože mohou být různého etnického původu. Důležitou roli hraje i příslušnost k církvi a náboženské obci (*ecclesia*), která představuje pro říši a její obyvatele ideální vzor společné jednoty. Křesťanský diskurz se stává prostřednictvím náboženské literatury a působení církve „řečí“ celého společenstva. Pro mocné jedince i rody představuje politický systém státu rámec, v němž mohou naplňovat své ambice a který zároveň usměrňuje jejich vzájemné konflikty. Tyto spory nesmí vést k rozkladu státního svazku, i když v jejich důsledku může slábnout centrální moc. Ta musí být v čele s panovníkem vždy schopna vytěžít dostupné ekonomické, lidské a vojenské zdroje. Role panovníka je sice jasně vymezena jeho sociálním statutem, i v jeho rámci však musí mít dostatek prostoru pro autonomní politické jednání, které může vést ke zdaru či naopak k neúspěchu.

Při definici státu rozvíjí *R. Hodges* (1982, 186–193) myšlenky Kenta Flanneryho. Stát je podle něj již dobře definovanou politickou organizací. Jeho vůdcové nejsou dále omezováni regulačními mechanismy. Existuje zde silná centrální moc tvořená profesionální vládoucí třídou, která je vcelku imunní k omezením vyplývajícím z příbuzenských vztahů. Stát je postaven na efektivní a stabilní hierarchii, která musí vydržet rozkladný efekt celých sérií otřesů a bojů. V souvislosti s tím musí vůdce státu získat určitý posvátný charakter či by měl být nastolen zvláštními obřady, které souvisejí s jeho výjimečným statutem. Posvátnost se poté stává instrumentem moci. Jde o nový koncept společnosti, která izoluje vůdčí osobnost státu od zbývající populace také v ideologické rovině. Stát je nesmírně nákladná forma společenské organizace. Její efektivní fungování vyžaduje přesuny velkých energetických zdrojů a skrze pozitivní zpětnou vazbu i trvalý růst. Stát potřebuje armádu a byrokracii, celou infrastrukturu, která je zajišťována efektivním výběrem daní. Jediným přirozeným ekonomickým vyjádřením tohoto systému je trh. Pouze trh umožní efektivní cirkulaci energie ve společnosti a existenci komplexní infrastruktury.

Aplikujeme-li výše uvedené definice, pak zjistíme, že Velká Morava mnohá z kritérií státnosti nesplňuje. Především nebyla stálá a stabilní. Tento údajně „mocný stát“ po čtyřech generacích nenávratně zmizel i se všemi svými institucemi. Bez náhrady zanikla nejen jeho administrativa či vojen-

ská moc, ale i hlavní centra a většina elit. Jistá kontinuita, spíše tušená než doložená, se předpokládá pouze u církevní správy, která snad v omezené podobě přežila kritické 10. stol. někde v okrajových oblastech bývalé říše (Jan 2005). V jejich centrech archeologické výzkumy naopak doložily krátkodobou pohanskou reakci, k níž došlo v souvislosti se zhroutilím mocenských struktur počátkem 10. stol. (Macháček 2000; Macháček – Pleterski 2000). Ani předtím nebylo křesťanství na Velké Moravě příliš pevně zakořeněno. V písemných pramenech je zmiňován jeho hrubý charakter (*rudis christianitas*) (Wolfram 1995, 260) a ještě během působení byzantské misie Cyrila a Metoděje byla moravská společnost zčásti pohanská (Třeštík 2001, 130), což je patrné i z archeologických výzkumů (Klanica 1985a; 1985b). Lze dokonce uvažovat o jisté formě křesťansko-pohanského synkretismu (Macháček 2010, 451). Ani samotná moravská církev nebyla jednotná. Dlouhodobě ji štěpily spory mezi zastánci řecko-staroslověnské a fransko-latinské liturgie (Havlík 1964, 256–260). Jen stěží tak může být naplněna podmínka společného křesťanského diskurzu a jednoty církevní obce. Územní rozsah Velké Moravy a její hranice jsou nejasné (Havlík 1960; 1964, 238–241). Mnohá z připojených a většinou jen formálně závislých území po krátké době zase odpadala (Panonie, Čechy, polabské Srbsko, Vislansko; Havlík 1964, 270–271). Mezi Velkou Moravou a Franskou říší vznikla jakási indiferentní nárazníková zóna, jejíž charakter byl proměnný a ne zcela vyjasněný (Friesinger 1992; Wolfram 1995, 260–261; 1997; Zehetmayer 2007). Většina badatelů sice nepochybuje na základě archeologických nálezů o lokalizaci jádra Velké Moravy v jihovýchodní části dnešní České republiky a na jihozápadním Slovensku (Macháček 2009, 261–264). Některé písemné prameny však umožňují i odlišný výklad (Bowlus 1995; Eggers 1995; 1996). To vše svědčí o tom, že Velká Morava nebyla prostorově jednoznačně ohraničena a její geografická konfigurace byla velice proměnlivá. Velká Morava nebyla primárně organizovaná teritoriálně, jak by tomu mělo být u států (Tainter 1988, 26), ale její základ tvořily skutečné či fiktivní příbuzenské vazby, existující v rámci kmenové struktury (Třeštík 1997, 293). Rostislav či Svatopluk nebyli panovníci Moravy, ale knížata kmene/*gens* Moravanů (*Rastizen Margantium Scalvorum ducem, Zwentibaldus dux Maravorum – Annales Fuldenses* k rokům 863 a 894; Bartonýková – Havlík – Masařík et al. 2008, 98, 123).

Panovníci na Velké Moravě nerozhodovali zcela autonomně. Rostislava, a v podstatě i Svatopluka, dosadili Moravanům Frankové. Moc zde nepřecházela z otce na syna, ale předávala se v rámci jakéhosi širšího příbuzenstva (srovnej termín známý z latinských pramenů: *nepos*). Teprve ke konci existence Velké Moravy v r. 894 se podařilo Svatoplukovi přenechat vládu svému synovi Mojžírovi II. To se však neobešlo bez těžkých nástupnických bojů a konfliktů, které nakonec přispěly ke společenskému kolapsu (Třeštík 1987). Na vládě se spolu s panovníkem podílela i ostatní moravská „knížata“/*optimates*, s nimiž činil veškerá důležitá rozhodnutí a která omezovala jeho nezávislost (Třeštík 1997, 279; 2001, 130; Wihoda 2010, 91).

Centrální moc nebyla schopna efektivně exploatovat celé území. Chyběly jí pro to standardní ekonomické nástroje – především mince. Moravané je nerazili a uvnitř své ekonomiky ani nepoužívali. Bez mince však velkomoravští panovníci ztráceli schopnost efektivně vybírat daně, cla, pokuty a různé jiné poplatky, což radikálně snižovalo jejich konkurenceschopnost v tehdejší Evropě. Vlastní mince byla přítom v 9. stol. považována za významný symbol státnosti, s jehož pomocí panovníci veřejně demonstrovali svoji politickou autoritu (Garipzanov 2009, 411–421). Neexistence mince znesnadňovala i rozvoj standardního vnitřního trhu, jak jej definuje např. P. Urbańczyk (2009, 499–521, 505)³. Ten jediný umožňuje efektivní cirkulaci energie ve společnosti, která již dosáhla vysokého stupně komplexity (Hodges 1982, 186–193). Nezbytné ekonomické zdroje tak moravská knížata získávala především intenzivními vojenskými výboji do svého okolí. Snad odkud pocházeli otroci, kteří byli směňováni v rámci dálkového obchodu za luxusní zboží (např. McCormick 2002, 171–180).

Nedosáhla-li Velká Morava ještě úrovně raně středověkého státu, pak se musíme ptát, jak ji máme vlastně charakterizovat. Podle klasického neo-evolucionistického modelu předcházelo vzniku byrokratického státu tzv. náčelnictví (Service 1971; Earle 1987, 279–308, 279, 286). I přesto, že dnes

³ Pod pojmem trh/market rozumí Urbańczyk masivní participaci členů určité komunity na ekonomice charakterizované organizovanou směnou s jasně danými pravidly, která se řídí objektivní hodnotou vyjádřenou v penězích.

považujeme unilineární vývoj předložený evolucionisty za příliš zjednodušený, tvoří náčelnictví stále jeden z hlavních teoretických pojmů používaných antropology a archeology, kteří se zabývají společenským uspořádáním archaických společností (*Chabal – Feinman – Skalník 2004*, 22–40). Může však být náčelnictvím i Velká Morava?

Dříve než přistoupíme k diskusi o této otázce, je nutné si uvědomit, že pojem náčelnictví je dnes chápán velice variabilně a zahrnuje širokou škálu předstátních společností od Polynésie po Evropu, od časného neolitu po současnost (*Earle 1987*, 279–308; *DeMarrais – Castillo – Earle 1996*, 15–31; *Chabal – Feinman – Skalník 2004*, 22–40). V Evropě dominoval tento typ společenského uspořádání v období před expanzí Římské říše a po jejím kolapsu se na určitou dobu opět vrátil (*Hodges 1982*, 14–16; *Earle 1987*, 286). Mezi státní a ne-státní formu však nelze vložit ostrou či nějakou umělou hranici. Náčelnictví vrcholí tam, kde začíná stát (*Tainter 1988*, 30; *Urbańczyk 1997*, 39–44).

Nejvyspělejší formu náčelnictví, která přichází v případě Velké Moravy do úvahy, označujeme jako *complex chiefdoms* (*Earle 1987*, 288), *cyclical chiefdoms* (*Hodges 1982*, 27, 187–188), případně jako *early state analogues* (*Grinin 2004*; *2011*). Lze jej chápat jako předstupeň státu. V mnoha svých znacích se již zčásti překrývá s tím, co např. *Claessen* a *Skalník* (1978, 22) nazývají *Early State*.

Podle *E. Service* (1971) je základem náčelnictví hierarchizovaná sociální jednotka, která zahrnuje několik kmenů. Existuje zde sice určité sociální rozvrstvení, celá struktura je však zaměřena na jedinou centrální osobu – náčelníka. Jeho moc není neomezená, účinně ji ohraničují existující společenské regulátory. Ekonomickým základem celého systému je především princip přerozdělování (*redistribution*) a nikoliv trh. V rámci redistribuce působí proti sobě dvě hlavní tendence. Jedna je reprezentována tzv. nivelizačním mechanismem (*levelling mechanisms*), který má negativní vliv na akumulaci bohatství, jež mizí z rukou vůdčích osobností na různých potlačích, shromážděních či v souvislosti s nákladnými pohřebními rituály. Opačná tendence je reprezentována především tzv. mobilizací (*mobilisation*), což je odvod zboží a služeb ve prospěch elitních vrstev. Vývoj náčelnické ekonomie je možné vidět jako proces vedoucí k postupnému získávání kontroly nad nivelizačními mechanismy a k akumulaci bohatství prostřednictvím jeho mobilizace. Hlavní výrobní prostředek, kterým je půda, však stále zůstává v kolektivním vlastnictví (*Hodges 1982*, 15, 26; *Charvát 1989*). Proces redistribuce zdrojů je kontrolován z mocenských center (*Urbańczyk 2009*, 502).

Při procesu vedoucím ke vzniku státu je podle *Hodgese* (1982, 187–188) velice významná fáze pokročilého náčelnictví, kterou nazývá cyklickou (*cyclical chiefdoms*). Tento termín zdůrazňuje určitý prozatímní stav, kdy náčelník přechodně získává spíše čestný politický status vrchovaného panovníka. Centrální moc se postupně upevňuje a přejímá kontrolu nad ekonomikou oblastí. Celý systém se transformuje až do stavu, kdy náčelník akumuluje dostatečné bohatství nutné k tomu, aby se separoval od zbývajících komunity. Právě proces „mobilizace“ bohatství, s jehož pomocí náčelník prosazuje svůj status a napomáhá vzniku vládnoucích elit, je podle *Hodgese* typický pro cyklické náčelnictví. Cirkulace luxusních předmětů, luxusního zboží a drahých kovů měla zásadní význam při vytváření mocenských vztahů. Vlastnictví cenného zboží a jejich distribuce patřily k důležitým prvkům spolupůsobícím při upevňování sociálního statusu. Vůdce „investoval“ své bohatství do svých spojenců. Důsledkem této strategie byl konstantní vzestup hodnoty zboží, které bylo v oběhu, a nikdy nekončící spirála vzájemného soupeření (*Urbańczyk 2009*, 502–505).

Za těchto podmínek enormně stoupá význam dálkového obchodu, který se stal nástrojem získávání cenností určených pro redistribuci realizovanou v rámci nivelizačních mechanismů. Pro politické elity neznamenal dálkový obchod zdroj finančního profitu, ale spíše možnost jak získat vzácné zboží určené pro okázalou spotřebu, která zdůrazňovala jejich sociální status (*Urbańczyk 2009*, 505).

Společnosti na úrovni komplexního či cyklického náčelnictví vytvářejí specifickou hierarchickou sídlištní strukturu. Populace se zde již zčásti soustřeďuje do protoměstských center, v jejichž okolí se kumulují sídliště nižšího řádu, zřejmě z důvodů jednodušší správy, efektivnějšího výběru tributu a snazší kontroly. V důsledku této tendence vznikají mezi sousedními centry nárazníkové zóny s nižší hustotou osídlení (*Earle 1987*, 289). Popsaný typ sídlištní struktury lze charakterizovat jako bimodální. Ve středovýchodní Evropě se objevuje v předstátním období (*Lozny 2004*), kdy se velké opevněné aglomerace s hustě zalidněným zázemím seskupují v oblastech, které bychom mohli nazvat jádry raně

středověkých říší. Takový archaický model teritoriální správy se během dalšího vývoje ukázal jako málo životaschopný a zmizel spolu se vznikem státu (Kurnatowska 1984, 165–172). Osídlení se transformovalo do trimodální (či ještě komplexnější) struktury, která byla mnohem stabilnější. Nově se v ní objevují subcentra či centra druhého řádu (např. fora, villae forenses), plnicí např. funkce týdenních trhů či krčem (tabernae). I díky nim došlo k postupnému zalidnění periferních území (Žemlička 1996; Moździoch 1999, 21–52). Na Moravě byla lokalita podobného typu nedávno objevena a prozkoumána na katastru obce Kostice na Břeclavsku (předběžně Biermann – Macháček 2012, 183–185).

Z výše uvedeného popisu vyplývá, že nejdůležitější kritéria – nutná pro klasifikaci určité společnosti jako náčelnictví – souvisí s ekonomickým systémem a specifickou sídlištní strukturou. Ekonomika musí být založena především na redistribuci (a tedy na ne-tržních vztazích), která umožňuje mobilizaci bohatství v rukou vůdce a zároveň cirkulaci luxusního zboží a drahého kovu mezi náčelníkem a jeho stoupenci. Sídlištní struktura náčelnické společnosti musí mít bimodální charakter.

Dle mého názoru jsme schopni tyto podstatné znaky náčelnictví doložit na základě archeologických pramenů i na Velké Moravě. Nacházíme zde mimořádné bohatství, které v rámci redistribuce mizelo z rukou panovníka do hrobů velkomoravských elit, koncentrovaných především v centrech, a tedy v blízkosti vládce. Bohatství se do hrobů dostávalo v podobě honosných zbraní, luxusních látek či typického velkomoravského šperku, vyrobeného z drahých kovů (Dostál 1966; Kostelníková 1973; Košta 2005). Zvláště šperk měl pro velkomoravskou společnost mimořádný, zřejmě i symbolický význam. Jeho produkce podléhala přísné kontrole centrální moci (Galuška 1989, 405–451; Macháček et al. 2007, 129–184). Byl výsledkem transformace drahého kovu, který se na Velkou Moravu dostával díky dálkovému obchodu (Poláček 2000, 146–147), vojenským výpravám (Ruttkay 2002, 105–121) či darům (Curta 2007, 61–79). Mince se zde objevují jen zcela sporadicky (Kučerovská 1989, 19–54; 1998, 151–170) a nehrály v ekonomice Velké Moravy žádnou roli. Neexistují důkazy existence vnitřního trhu s jasně danými pravidly, která by vycházela z objektivní hodnoty vyjádřené v penězích (Urbańczyk 2009, 505; Štefan 2011, 343). Názor, že jako nemincovní platidlo sloužily tzv. sekerovité hřivny (Kučerovská 1980, 211–229; 1989, 19–54), byl nedávno celkem oprávněně odmítnut (Curta 2011, 309–332; Štefan 2011, 343). Absence mince, která v kontextu raně středověké Evropy sloužila nejenom potřebám dálkového a vnitřního trhu, ale i, možná především, pro placení různých poplatků, jako daně, pokuty či mýta (Yorke 2009, 73–86, 80), svědčí o málo rozvinutém, předstátním charakteru velkomoravské ekonomiky.

Moravští panovníci jistě hledali za této situace jiné možnosti, jak mobilizovat ekonomické zdroje určené k redistribuci. Kromě válečné kořisti přicházel v úvahu především dálkový obchod.

Otevřenou otázkou zůstává, jaké komodity mohli Moravané nabídnout jako protihodnotu za zbraň, luxusní látky a drahé kovy, které plynuly do hlavních center země v rámci dálkového obchodu. V současné době se předpokládá, že hlavním vývozním artiklem byli otroci, kteří z Moravy směřovali na Pyrenejský poloostrov či přes Benátky na Blízký východ (Henning 1992, 403–426; Třeštík 2000; McCormick 2001, 691, 767, 774; 2002; Verhulst 2002, 107, 112). Doplňkovými komoditami mohli být koně, vosk a med (Warnke 1987, 545–569; Poláček 2000). Bohužel se vždy jedná o zboží, které je archeologicky skoro neviditelné (kriticky k archeologickým dokladům obchodu s otroky např. Galuška 2003, 75–86).

Důležitou roli v dálkovém obchodu hrály především rozlehlé sídlištní aglomerace (Wihoda 2010, 92–93), z nichž některé bylo zcela jistě i oním trhem Moravanů, který zmiňují franské i arabské prameny (Třeštík 1973, 869–894; 2000). Sem, „ad mercantum Marahorum“ přijížděli bavorští kupci, židovští radanité a Benátčané, aby směnili vzácné a luxusní zboží možná za otroky, možná za jiné komodity, které jim Moravané mohli nabídnout. Tato místa se stávala redistribučními centry Velké Moravy (Štefan 2011, 343).

Dobře dokumentovaným a publikovaným příkladem velkomoravského centra je Pohansko u Břeclavi (Macháček 2007a; 2010). Raně středověká aglomerace zde měla rozlohu okolo 60 ha, dvě předhradí a masivně opevněnou centrální část. Pohansko bylo v 9. stol. vybudováno podle jednotného urbanizačního konceptu na místě starší zemědělské osady. Leží na strategickém místě, kudy na Moravu vstupovali obchodníci i cizí armády. Jeho úkolem byla vojenská ochrana i kontrola a řízení dálkového

obchodu. Zároveň zde byla koncentrována profesionální řemeslná výroba. Lokalitu tohoto typu mohl vybudovat pouze člověk s nejvyšší autoritou v zemi, tedy panovník. Ten zde měl i jednu ze svých rezidencí, kterou nechal vystavět po vzoru karolinské falce (Macháček 2008, 107–125). Důvody, které vedly moravského panovníka k obrovské investici do rozsáhlé aglomerace na Pohansku, jež neměla v sousední franské říši obdoby (ani opodstatnění), vyplývají z jeho snahy o vlastní emancipaci. Jde o proces, během něhož se systém transformuje až do stavu, kdy náčelník nakumuluje dostatečné bohatství nutné k tomu, aby se separoval od zbývajících komunit a stal se suverénem. Logickým důsledkem takového vývoje je vznik *emporií*, fortifikací a separátních královských rezidencí. Na Pohansku jsou všechny tyto tři funkce integrovány v jeden celek (Macháček 2005; 2007b, 473–498).

Svým charakterem do jisté míry odpovídalo Pohansko vikinským a anglosaským emporiím typu B, jak je definoval R. Hodges (1982, 50–56; 2000). Jejich existence souvisí s větším důrazem kladeným na nezávislé obchodníky, kteří byli na dálku kontrolováni panovníkem, jemuž šlo o zvýšení dovozu prestižního i specifického užitkového zboží. Tyto lokality vznikají náhle díky obrovským investicím krále či podobné autority, který se takto snaží získat kontrolu nad místní produkcí a distribucí (Yorke 2009, 79–80). V tomto vývoji sehrála jistě velkou roli i rivalita mezi králi a tradiční rodovou aristokracií. Jde již jednoznačně o trvale obydlená sídliště městského typu. Lze je rozpoznat podle uliční zástavby, plánovitě budované v předem definované síti, která překrývá dřívější shlukovou sídlištní strukturu. Příkladem může být opět Löddeköpinge, Haithabu či anglosaský Hamwic a fríský Dorestad. Zdá se, že zástavba na emporiích alokuje velice mnoho prostoru a zaujímá neobvykle velkou plochu, zvláště ve srovnání s pozdějšími středověkými standardy. Lokality tohoto typu mohou být (např. Hamwic/Southampton – min. 45 ha) 40 až 50krát větší než ostatní lokality v sídlištní hierarchii. Emporia typu B tak často zaujímají extrémně velkou plochu, která se pohybuje mezi 12 a 100 ha. Populace těchto lokalit byla až desetinásobně větší v porovnání se současnými vesnickými sídlišti. Emporia typu B lze považovat za monopolistická centra výroby i obchodu. R. Hodges tento typ emporií spojuje právě s cyklickým náčelnictvím a snahou o mobilizaci bohatství.

Rozlehlé raně středověké aglomerace nemohly existovat samostatně bez nezbytného zemědělského zázemí. I v nejbližším okolí Pohanska vznikla v 9. stol. sídlištní struktura, která byla plně podřízena jeho potřebám (Dresler – Macháček 2008). Zemědělské osady, které zásobovaly Pohansko potravinami, zejména obilím, se nenáhodně kumulují v jeho nejbližším okolí. Periferní území, která leží na rozhraní mezi zázemími dvou sousedních center, zůstávají naopak osídlena pouze sporadicky. Jsou zřejmě vylidněna v důsledku přesunu obyvatelstva, které zajišťovalo potřeby centrálních lokalit (kromě produkce základních potravin snad i budování a údržba komunikačních a fortifikačních systémů). Jedná se o typickou bimodální sídlištní strukturu (centrum – zázemí), která je charakteristická pro předstátní společnost (viz výše).

S předstátním charakterem velkomoravské společnosti souvisí i její zánik. Kvůli redistribučnímu charakteru své ekonomiky byla centrální moc fatálně závislá na dálkovém obchodu, který do země přinášel prestižní předměty (příkladem mohou být luxusní skleněné nádoby, které se na Moravu dostávaly z italských dílen: Galuška et al. 2012), jimiž si panovníci kupovali loajalitu svých stoupenců. Přerušení obchodních tras tak zákonitě provázely obrovské turbulence celého společenského systému. Na Velké Moravě nastala tato situace po r. 900, kdy střední Evropu ovládli nově příchozí Maďaři (Wihoda 2010, 93; Štefan 2011, 347). I když to nebylo pouze zhroucení dálkového obchodu, které vedlo ke kolapsu Velké Moravy (Macháček 2010, 431–471), lze tuto příčinu považovat za jednu z nejdůležitějších.

Závěr

Velká Morava zřejmě nedosáhla za dobu své krátké existence úrovně raně středověkého státu v tom smyslu, jak ho chápe současná evropská medievistika. Její ekonomika i sociální a sídlištní struktury odpovídají svým charakterem ještě náčelnictví, i když už v jeho nejrozvinutější formě. Lze však proto považovat Velkou Moravu v soudobé Evropě za něco mimořádného a odlišného? Opak je pravdou. Na podobném stupni vývoje se nacházely i jiné společnosti, které ležely za hranicemi Franské říše. Dobrým příkladem jsou raná anglosaská království (600 až 900 n. l.), která byla „probably at best

‘proto-states’ rather than states“ (*Yorke 2009*, 85). Nejinak tomu bylo ve Skandinávii (*Bagge 2009*, 145–154) a v keltském světě (zvláště Wales a Irsko), který se dokonce nacházel na ještě nižší úrovni vývoje státnosti (*Davies 2009*, 155–170). Obecně se má za to, že v zemích severní a severozápadní Evropy (Anglie, Wales, Irsko a Dánsko) je nutno v raném středověku počítat s předstátním kmenovým zřízením, kde války a tributů hrály mnohem důležitější roli než výběr daní a systematická exploatace vnitřních ekonomických zdrojů země. I centrální vláda se zde etablovala jen *ad hoc* a je silně svázána s osobou konkrétního panovníka (*Wickham 2005*, 56, 339–351). Postavení vládců raně středověké Moravy bychom tak mohli asi nejlépe přirovnat k Offovi v Mercii, Inemu ve Wessexu či ke Godfredovi v Dánsku. Podobně jako oni se i moravští Mojžírovci pokoušeli obrovskými investicemi do aglomerací typu Pohanska získat ekonomickou kontrolu nad společností, neutralizovat nivelizační mechanismy, mobilizovat bohatství a separovat se od zbývající komunity. Výsledkem této snahy však nebyl vznik státu, který by se podobal Wessexu Alfredu Velikého či Dánsku Haralda Modrozuba, ale úpadek mojžírovské „říše“, jenž nastal v důsledku těžko řešitelné kombinace vnějších i vnitřních problémů.

Chceme-li dnes přemýšlet o charakteru velkomoravské společnosti, je nutné vzít v potaz i výše zformulovanou alternativu. Vzletné a bezobsažné fráze o velkomoravské státnosti bychom měli přenechat politikům, církevním hodnostářům a pragmatikům z řad konformních archeologů a historiků. Opakováním zavedených „pravd“ bez kritické reflexe se vystavujeme podezření, že aktivně přispíváme k politické instrumentalizaci vlastních dějin a konstruování národní či jakési středoevropské mytologie o „knížatech z mocných hradů na řece Moravě“, která se již na počátku 9. stol. „rozhodla pro stát“. Nejenže to nebude mít pranic společného s historickou realitou, ale dostaneme se tak i mimo moderní proud evropské medievalistiky, která dnes opouští strnulá ideologická dogmata a aplikuje nové postupy, jež pomáhají lépe pochopit fungování raně středověkých společností. Výročí příchodu byzantských věrozvěstů na Moravu a s ním spojené celonárodní oslavy, výstavy a konference jsou v tomto ohledu velikou výzvou a naší zkouškou.

Práce vyšla s podporou projektu Grantové agentury ČR reg. č. P405/12/0111.

Literatura

- Airlie, S. – Pohl, W. – Reimitz, H. 2006:* Staat im frühen Mittelalter. Wien.
- Albrecht, S. 2003:* Geschichte der Großmährenforschung in der Tschechischen Ländern und in der Slowakei. Praha.
- Bagge, S. 2009:* Early state formation in Scandinavia. In: W. Pohl – V. Wieser Hrsg., Der frühmittelalterliche Staat: europäische Perspektiven, Forschungen zur Geschichte des Mittelalters Bd. 16, Wien, 145–154.
- Bartoňková, D. – Havlík, L. – Masařík, Z. – Večerka, R. 2008:* Magnae Moraviae fontes historici. Brno – Praha.
- Biermann, F. – Macháček, J. 2012:* Pennigsberg und Pohansko – vergleichende Untersuchungen zu Landnutzungssystemen und Siedlungsstrukturen im frühmittelalterlichen Ostmitteleuropa. In: F. Biermann – T. Kersting – A. Klammt – T. Westphalen Hrsg., Transformationen und Umbrüche des 12./13. Jahrhunderts. Beiträge zur Ur- und Frühgeschichte Mitteleuropas 64, Langenweißbach, 181–190.
- Bowlus, C. 1995:* Franks, Moravians, and Magyars. The Struggle for the Middle Danube, 788–907. Philadelphia.
- Brather, S. 2008:* Archäologie der westlichen Slawen: Siedlung, Wirtschaft und Gesellschaft im früh- und hochmittelalterlichen Ostmitteleuropa. Berlin – New York.
- Buko, A. 2008:* The Archeology of Early Medieval Poland. Discoveries – Hypotheses – Interpretations. Leiden – Boston.
- Claessen, H. J. M. – Skalník, P. 1978:* The Early State: Theories and Hypotheses. In: H. J. M. Claessen – P. Skalník eds., The Early State, The Hague, 3–29.
- Curta, F. 2007:* The Amber Trail in early medieval Eastern Europe. In: F. Lifshitz – C. Chazelle eds., Paradigms and Methods in Early Medieval Studies, New York, 61–79.
- 2009: The history and archaeology of Great Moravia: an introduction. *Early Medieval Europe* 17, 238–247.

- Curta, F. 2011:* New Remarks on Early Medieval Hoards of Iron Implements and Weapons. In: J. Macháček – Š. Ungerman Hrsg., Frühgeschichtliche Zentralorte in Mitteleuropa, Studien zur Archäologie Europas, Bonn, 309–332.
- Davies, W. 2009:* States and non-states in the Celtic world. In: W. Pohl – V. Wieser Hrsg., Der frühmittelalterliche Staat: europäische Perspektiven, Forschungen zur Geschichte des Mittelalters Bd. 16, Wien, 155–170.
- DeMarrais, E. – Castillo, L. J. – Earle, T. 1996:* Ideology, materialization, and power strategies. *Current Anthropology* 37, 15–31.
- Dostál, B. 1966:* Slovanská pohřebiště ze střední doby hradištní na Moravě. Praha.
- Dresler, P. – Macháček, J. 2008:* The hinterland of an Early Mediaeval centre at Pohansko near Břeclav. In: L. Poláček Hrsg., Das wirtschaftliche Hinterland der frühmittelalterlichen Zentren. Internationale Tagungen in Mikulčice VI, Brno, 313–325.
- Earle, T. K. 1987:* Chiefdoms in Archaeological and Ethnohistorical Perspective. *Annual Review of Anthropology* 16, 279–308.
- Eggers, M. 1995:* „Das Großmährische Reich“ – Realität oder Fiktion?: eine Neuinterpretation der Quellen zur Geschichte des mittleren Donauraumes im 9. Jahrhundert. Stuttgart.
- 1996: Das Erzbistum des Method: Lage, Wirkung und Nachleben der kirillomethodianischen Mission. München.
- Friesinger, I. 1992:* Historische Nachrichten zur Geschichte der slawischen Befestigungsanlagen von Thunau. *Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity E* 37, 67–72.
- Galuška, L. 1989:* Výrobní areál velkomoravských klenotníků ze Starého Města – Uherského hradiště. *Památky archeologické* 80, 405–451.
- 2003: O otrocích na Velké Moravě a okovech ze Starého Města. In: J. Klápště – E. Plešková – J. Žemlička edd., Dějiny ve věku nejistot. Sborník k příležitosti 70. narozenin Dušana Třeštika, Praha, 75–86.
- 2004: Slované. *Doteky předků*. Brno.
- Galuška, L. – Macháček, J. – Pieta, K. – Sedláčková, H. 2012:* The Glass of Great Moravia: Vessel and Window Glass, and Small Objects. *Journal of Glass Studies* 54, 61–92.
- Garipzanov, I. 2009:* Coins as symbols of early medieval ‘Staatlichkeit’. In: W. Pohl – V. Wieser Hrsg., Der frühmittelalterliche Staat: europäische Perspektiven. Forschungen zur Geschichte des Mittelalters. Bd. 16, Wien, 411–421.
- Graus, F. 1953:* Dějiny venkovského lidu v Čechách v době předhusitské I. Dějiny venkovského lidu od 10. stol. do první poloviny 13. stol. Praha.
- Grinin, L. E. 2004:* The Early State and Its Analogues: A Comparative Analysis. In: L. E. Grinin ed., The Early State, its Alternatives and Analogues, Volgograd, 88–136.
- 2011: Complex Chiefdom: Precursor of the State or its Analogue?. *Social Evolution & History* 10/1, 234–273.
- Hauser, M. 2007:* Marxova dynamická sociologie. In: J. Šubr ed., Historická sociologie, Plzeň, 39–72.
- Havlík, L. 1960:* Územní rozsah velkomoravské říše v době posledních let krále Svatopluka. *Slovanské štúdie* 3, 9–79.
- 1964: Velká Morava a středoevropští Slované. Praha.
- 1985: Gasudarstvo i džežava Maravan. In: G. J. Sanchuk – J. Poulik edd., Velikaja Moravija, ee istoričeskoe i kul’turnoe značenie, Moskva, 96–107.
- Henning, J. 1992:* Gefangenenfesseln im slawischen Siedlungsraum und der europäische Sklavenhandel im 6. bis 12. Jahrhundert. *Germania* 70, 403–426.
- Hodges, R. 1982:* Dark Age Economics. London.
- 2000: Towns and Trade in the Age of Charlemagne. London.
- Hoffmann, F. 1992:* České město ve středověku. Praha.
- Chabal, P. – Feinman, G. – Skalník, P. 2004:* Beyond States and Empires: Chiefdoms and Informal Politics. *Social Evolution and History* 3, 22–40.
- Charvát, P. 1989:* Náčelnictví či raný stát?. *Památky archeologické* 80, 207–222.
- Chorvátová, H. 2008:* Slovenský spor o Velkou Moravu. *Lidové noviny – Orientace* 21/34, 3.
- Jan, L. 2005:* Strukturelle Veränderungen – zwischen Altmähren und dem frühpřemyslidischen Staat. In: P. Kouřil Hrsg., Die frühmittelalterliche Elite bei den Völkern des östlichen Mitteleuropas (mit einem speziellem Blick auf die grossmährische problematik), Brno, 19–23.
- Klanica, Z. 1985a:* Náboženství a kult, jejich odraz v archeologických pramenech. In: J. Poulik – B. Chropovský edd., Velká Morava a počátky československé státnosti, Praha – Bratislava, 107–139.
- 1985b: Mikulčice – Klášteřisko. *Památky archeologické* 76, 474–539.

- Klápště, J. 1994:* Změna – středověká transformace a její předpoklady. In: *Mediaevalia Archaeologica Bohemica 1993. Památky archeologické – Supplementum 2*, Praha, 5–59.
- Kostelníková, M. 1973:* Velkomoravský textil v archeologických nálezech na Moravě. Praha.
- Košta, J. 2005:* Kollektion frühmittelalterlicher Schwerter aus dem grossmährischen Zentrum in Mikulčice. In: P. Kouřil Hrsg., *Die frühmittelalterliche Elite bei den Völkern des östlichen Mitteleuropas mit einem speziellen Blick auf die grossmährische Problematik. Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno 25*, Brno, 157–191.
- Kučerovská, T. 1980:* Die Zahlungsmittel in Mähren im 9. und 10. Jahrhundert. In: B. Chropovský ed., *Rapports du IIIe Congrès international d'archéologie slave. Bratislava 7–14 septembre 1975, vol. 2*, Bratislava, 211–229.
- 1989: Archeologické nálezy k vývoji peněžní směny ve velkomoravské říši. *Numizmatický sborník 18*, 19–54.
- 1998: Münzfunde aus Mikulčice. In: L. Poláček Hrsg., *Studien zum Burgwall von Mikulčice. Band 3*, Brno, 151–170.
- Kurnatowska, Z. 1984:* Bildungsprozeß des polnischen Staates und seine Spiegelung in der Besiedlungsstruktur. In: B. Chropovský Hrsg., *Interaktionen der mitteleuropäischen Slawen und anderen Ethnika im 6.–10. Jahrhundert, Nitra*, 165–172.
- Lozny, L. R. 2004:* The Transition to Statehood in Central Europe. In: L. E. Grinin ed., *The Early State, its Alternatives and Analogues, Volgograd*, 278–287.
- Macháček, J. 2000:* Die heiligen Bezirke in Pohansko bei Břeclav – ein Beitrag zur Kenntnis des Heidentums und des Christentums der mitteleuropäischen Slawen im frühen Mittelalter. In: A. Wiczorek – H.-M. Hinz Hrsg., *Europas Mitte um 1000. Beiträge zur Geschichte, Kunst und Archäologie. Band 1*, Stuttgart, 405–406.
- 2005: Raně středověké Pohansko u Břeclavi: munitio, palatium, nebo emporium moravských panovníků?. *Archeologické rozhledy 57*, 100–138.
- 2007a: Pohansko bei Břeclav. Ein frühmittelalterliches Zentrum als sozialwirtschaftliches System. Bonn.
- 2007b: Early medieval centre in Pohansko near Břeclav/Lundeburg: munitio, emporium or palatium of the rulers of Moravia?. In: J. Henning ed., *Post-Roman Towns, Trade and Settlement in Europe and Byzantium. Vol. 1: The Heirs of the Roman West*, Berlin, 473–498.
- 2008: Palatium der mährischen Herrscher in Pohansko bei Břeclav. *Quaestiones Mediaevali Novae 13*, 107–125.
- 2009: Disputes over Great Moravia: chiefdom or state? The Morava or the Tisza River?. *Early Medieval Europe 17*, 248–267.
- 2010: The rise of medieval towns and states in East Central Europe: early medieval centres as social and economic systems. Leiden – Boston.
- Macháček, J. – Pleterski, A. 2000:* Altlawische Kultstrukturen in Pohansko bei Břeclav (Tschechische Republik). *Studia mythologica Slavica 3*, 9–22.
- Macháček, J. – Gregorová, M. – Hložek, M. – Hošek, J. 2007:* Raně středověká kovodělná výroba na Pohansku u Břeclavi. *Památky archeologické 98*, 129–184.
- McCormick, M. 2001:* *Origins of the European Economy. Communications and Commerce AD 300–900*. Cambridge.
- McCormick, M. 2002:* Verkehrswege, Handel und Sklaven zwischen Europa und dem Nahen Osten um 900: Von der Geschichtsschreibung zur Archäologie?. In: J. Henning Hrsg., *Europa im 10. Jahrhundert. Archäologie einer Aufbruchzeit, Mainz*, 171–180.
- Měřínský, Z. 2006:* České země od příchodu Slovanů po Velkou Moravu II. Praha.
- Moździoch, S. 1999:* Miejsca centralne Polski wczesnopiastowskiej – organizacja przestrzeni we wczesnym średniowieczu jako źródło poznania systemu społeczno-gospodarczego. In: S. Moździoch ed., *Centrum i zaplecze we wczesnośredniowiecznej Europie Środkowej. Spotkania Bytomskie III, Wrocław*, 21–52.
- Pohl, W. 2006:* Staat und Herrschaft im Frühmittelalter: Überlegungen zum Forschungsstand. In: S. Airlie – W. Pohl – H. Reimitz Hrsg., *Staat im frühen Mittelalter, Wien*, 9–38.
- Pohl, W. – Wieser, V. 2009:* *Der frühmittelalterliche Staat: europäische Perspektiven*. Wien.
- Poláček, L. 2000:* Der mährische Handel. In: A. Wiczorek – H.-M. Hinz Hrsg., *Europas Mitte um 1000. Beiträge zur Geschichte, Kunst und Archäologie. Band 1*, Stuttgart, 146–147.
- Poulik, J. 1961:* K otázce počátků feudalismu na Moravě. *Památky archeologické 52*, 498–505.
- 1985: Předmluva. In: J. Poulik – B. Chropovský edd., *Velká Morava a počátky československé státnosti, Praha – Bratislava*, 5–7.

- Roslund, M. 2007: *Guests in the house: cultural transmission between Slavs and Scandinavians 900 to 1300 A.D.* Leiden – Boston.
- Ruttkay, A. 1997: Großmähren: Anmerkungen zum gegenwärtigen Forschungsstand über die Siedlungs- und sozialökonomischen Strukturen. In: P. Urbańczyk ed., *Origins of Central Europe*, Warsaw, 143–170.
- 2002: Odras politicko-spoločenského vývoje vo veľkomoravskom vojenstve a výzbroji. In: A. Ruttkay – M. Ruttkay – P. Šalkovský edd., *Slovensko vo včasnóm stredoveku*, Nitra, 105–121.
- Sanchuk, G. J. 1985: Někatorýje itogi i perspektivy izučeniya Velikoj Moravii. In: G. J. Sanchuk – J. Poulík edd., *Velikaja Moravija, ee istoričeskoe i kul'turnoe značenie*, Moskva 6–28.
- Service, E. R. 1971: *Primitive social organization: an evolutionary perspective*. New York.
- Štaňa, Č. 2001: Slovanská Velká Morava – integrální součást raně středověké Evropy. In: L. Galuška – P. Kouřil – Z. Měřínský edd., *Velká Morava mezi Východem a Západem*, 365–369.
- Štefan, I. 2011: Great Moravia, Statehood and Archaeology. In: J. Macháček – Š. Ungerman Hrsg., *Frühgeschichtliche Zentralorte in Mitteleuropa*, Bonn, 333–354.
- Tainter, J. A. 1988: *The collapse of complex societies*. Cambridge.
- Třeštík, D. 1973: „Trh Moravanů“ – ústřední trh Staré Moravy. *Český časopis historický* 21, 869–894.
- 1985: Bořivoj a Svatopluk – vznik českého státu a Velká Morava. In: J. Poulík – B. Chropovský edd., *Velká Morava a počátky československé státnosti*, Praha – Bratislava, 273–301.
- 1987: Pád Velké Moravy. In: J. Žemlička ed., *Typologie raně feudálních slovanských států*, Praha, 27–76.
- 1996: rec. Eggers, Martin, „Das Großmährische Reich“ – Realität oder Fiktion?: eine Neuinterpretation der Quellen zur Geschichte des mittleren Donauraumes im 9. Jahrhundert, Stuttgart, 1995. *Český časopis historický* 94, 86–93.
- 1997: *Počátky Přemyslovců*. Praha.
- 1999a: Místo Velké Moravy v dějinách. Ke stavu a potřebám bádání o Velké Moravě. *Český časopis historický* 97, 689–727.
- 1999b: *Mysliti dějiny*. Praha – Litomyšl.
- 2000: Veliké město Slovanů Praha. Státy a otroci ve střední Evropě v 10. století. In: L. Polanský – J. Sláma – D. Třeštík edd., *Přemyslovský stát kolem roku 1000*, Praha, 49–70.
- 2001: *Vznik Velké Moravy. Moravané, Čechové a střední Evropa v letech 791–871*. Praha.
- Urbańczyk, P. 1997: Changes of Power Structure During the 1st Millennium A.D. in the Northern Part of Central Europe. In: P. Urbańczyk ed., *Origins of Central Europe*, Warsaw, 39–44.
- 2005: Early state formation in East Central Europe. In: F. Curta ed., *East Central & Eastern Europe in the Early Middle Ages*, Ann Arbor, 139–151.
- 2009: The Polish discussion on medieval deposits of hack-silver. In: S. Brather – D. Geuenich – Ch. Huth Hrsg., *Historia archaeologica. Festschrift für Heiko Steuer zum 70. Geburtstag*. *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde – Ergänzungsbände* 70, Berlin – New York, 499–521.
- Verhulst, A. 2002: *The Carolingian Economy*. Cambridge.
- Warnke, C. 1987: Der Handel mit Wachs zwischen Ost- und Westeuropa im frühen und hohen Mittelalter. In: K. Düwel – H. Jankuhn – H. Siems – D. H. Timpe Hrsg., *Untersuchungen zu Handel und Verkehr der vor- und frühgeschichtlichen Zeit in Mittel- und Nordeuropa*, Teil IV, Göttingen, 545–569.
- Wickham, C. 2005: *Framing the early Middle Ages: Europe and the Mediterranean 400–800*. Oxford – New York.
- Wihoda, M. 2010: *Morava v době knížecí 906–1197*. Praha.
- Wikipedia, c. 2012a: Francia. Wikipedia, The Free Encyclopedia, <http://en.wikipedia.org/w/index.php?title=Francia&oldid=483938448>
- Wikipedia, c. 2012b: Fränkisches Reich. Wikipedia, The Free Encyclopedia, http://de.wikipedia.org/w/index.php?title=Fr%C3%A4nkisches_Reich&oldid=101138783
- Wolfram, H. 1995: *Grenzen und Räume: Geschichte Österreichs vor seiner Entstehung*. Wien.
- 1997: The Ethno-Political Entities in the Region of the Upper and Middle Danube in the 6th–9th Centuries A.D. In: P. Urbańczyk ed., *Origins of Central Europe*, Warsaw, 45–57.
- Yorke, B. 2009: The Anglo-Saxon kingdoms 600–900 and the beginnings of the Old English state. In: W. Pohl – V. Wieser Hrsg., *Der frühmittelalterliche Staat: europäische Perspektiven*, Forschungen zur Geschichte des Mittelalters Bd. 16, Wien, 73–86.
- Zehetmayer, R. 2007: Zur Geschichte des niederösterreichischen Raums im 9. und in der ersten Hälfte des 10. Jahrhunderts. In: R. Zehetmayer Hrsg., *Schicksalsjahr 907. Die Schlacht bei Pressburg und das frühmittelalterliche Niederösterreich*. Katalog zur Ausstellung des Niederösterreichischen Landesarchivs, St. Pölten, 17–30.

Žemlička, J. 1996: Entstehung und Entfaltung der Marktorganisation in Böhmen und Mähren. In: Hausbau und Raumstruktur früher Städte in Ostmitteleuropa. Památky archeologické – Supplementum 6, Praha, 17–27.

“Great Moravian State” – a controversy in Central European medieval studies

Great Moravia is a controversial theme within Central European Medieval studies. Rather than being a standard subject of academic research it is a phenomenon that has been a constant in Central European modern political discourse. The historical legacy of Great Moravia has served to this day as an instrument for cementing the legitimacy of national states in the Central European regions. There are even more paradoxes linked to Great Moravia. Although ever since the end of the 19th century its study has been one of the most important tasks of Czech and Slovak, and partly also Polish and Hungarian, historical research, it was long neglected and marginalized by West European medieval studies, which considered Great Moravia to be, in a more favourable light, a «Sonderfall» /special case, and in a less favourable light, the «Wilden Osten»/ Wild East. According to the traditional assumptions of Czech historians the first fully developed Slav state arose in Moravia in the 9th century, dominating East Central Europe politically, militarily and culturally. However, from the perspective of Western (mostly German) research, Moravians were one of the many nationalities subjected to the Frankish Empire, within which they became part of the Bavarian Eastern March («Bayerisches Ostland»). The reasons for the different interpretation of one particular historical situation can be seen in the special nature of Great Moravia, which constitutes both a divide between late antiquity and the Middle Ages, and at the same time a boundary between the western (Germanic), eastern (Slav) and nomadic (Avar and Magyar) worlds. For traditional historiography the subject is difficult to approach, partly due to the fact that written sources related to the history of Great Moravia are scarce and the dominant role in its study over the past fifty years has been taken over by archaeology. The situation is not made easier by the fact that the interpretation of the historical significance of Great Moravia continues to be strongly politically exploited.

If we want to provide a plausible answer to the question as to whether Great Moravia was a state or not, we should start from the definition of early medieval statehood («Staatlichkeit»), as formulated by contemporary European medieval studies in the works of such authors as W. Pohl and R. Hodges. If we apply the definitions we find that Great Moravia fails to meet many of the statehood criteria. First of all, it was neither lasting nor stable. Only with difficulty could it meet the requirement for a common Christian discourse and unity within the Christian community. The territorial extent of Great Moravia and its boundaries are unclear. Rulers in Great Moravia could not make decisions in a completely autonomous manner. The central power was not capable of efficiently exploiting the whole territory as the standard economic instruments – most importantly coins – were lacking. If Great Moravia did not attain the level of an early medieval state, we have to ask how we are to characterize it. The characteristics of its economy, social and settlement structures correspond more readily with chiefdom in its most developed form. The position of the rulers in early medieval Moravia could be best compared to Offa in Mercia, Ine in Wessex or Godfred in Denmark. If today we describe Great Moravia as a state, then we have to be aware that we are consciously participating in the political manipulation of history and the construction of a national or Central European mythology.

*JIŘÍ MACHÁČEK, Ústav archeologie a muzeologie, Masarykova univerzita, Arne Nováka 1, CZ-602 00 Brno
machacek@phil.muni.cz*

Trutnov v listinách zderazského kláštera

Jiří Bock

Cílem příspěvku je prokázání nesprávného vysvětlení počátků Trutnova, které bylo v minulém roce podáno v Archeologických rozhledech v článku „Nad počátky Trutnova a jeho pivovarnictví“. Spor o patronátní právo ke kostelu ve Starém Trutnově mezi panovníkem a zderazským kláštelem, který se odehrál v letech 1358–1360, je klíčem k pochopení písemností, kterými klášter hájil svá práva. Rozbor jejich obsahu dává možnost zpětně rekonstruovat vývoj církevní správy na Trutnovsku a s ní i objasnit počátky staré Úpy a založení Nového Trutnova.

Trutnov – středověk – město – církev – farní správa – patronátní právo – klášter

Trutnov in the documents of the Zderaz monastery. The aim of the work is to demonstrate the inaccuracy of the explanation regarding the beginnings of Trutnov presented last year in Archeologické rozhledy. The dispute over the patronal right to the church in Old Trutnov between the king and the Zderaz monastery in 1358–1360 is the key to understanding the documents with which the monastery defended its rights. An analysis of the documents enables a reconstruction of the development of Church administration in the Trutnov region and helps clarify the beginnings of the town of Trutnov itself.

Trutnov – Middle Ages – town – Church – parish administration – patronal right – monastery

Tímto příspěvkem reaguji na zajímavý článek „Nad počátky Trutnova a jeho pivovarnictví“, který byl publikován v minulém roce v Archeologických rozhledech a v němž se jeho spoluautor M. Ježek věnoval vzniku města Trutnova (Ježek – Kočár 2011, 621–625, 640–642). Pokud se chceme zabývat nejstaršími písemnostmi k historii Trutnovska, musíme si uvědomit, že jsou vesměs církevní proveniencie. Při jejich interpretaci je proto nutno vždy přihlídnout k církevně-správním i obecně historickým souvislostem. K tomu zde přistupuje specifická problematika majetkoprávních písemností zderazského kláštera. V následujícím exkursu se snažím vysvětlit obsah a vznik nejstarších písemností k dějinám Trutnovska v kontextu vývoje zdejší církevní správy, a zejména ve spojitosti s počátky původní Úpy a Nového Trutnova. Tuto formu jsem zvolil jako nezbytnou přípravu na vlastní polemiku s konkrétními Ježkovými názory, k nimž se v závěru příspěvku vyjádřím. Zároveň využívám této možnosti, abych doplnil práce, ve kterých jsem se před lety dějinami Trutnova zabýval (Bock 2005, 315–326; 2010, 3–17).

V roce 1358 došlo k zajímavému sporu mezi panovníkem a zderazským kláštelem, který je podle mě klíčem k dosud neustále otevírané otázce Úpy – Trutnova. Podle zápisu v konfirmační knize z 28. 3. 1358 (LC I, 29) prezentoval Karel IV. do Starého Trutnova nového faráře Nicolause, o jehož uvedení do farnosti musel ale rozhodnout oficiál a korektor kléru Albert. Současně byl totiž k beneficiu prezentován Čeněk ze Zvole, uchazeč zderazského kláštera, jenž si rovněž dělal nárok na patronátní právo k tomuto kostelu. Božehrobcí byli ve sporu nakonec úspěšní. Starotrutnovský farář Nikolaus odešel v roce 1360 do Dvora Králové (zápis 13. 10. 1360: LC I, 132) a uvolnil místo novému faráři, kterého prezentoval zderazský probošt (zápis 7. 1. 1361: LC I, 143). V průběhu této přehledy byly 11. 12. 1359 vyhotoveny čtyři důležité ověřené písemnosti (tzv. transumty), do kterých si zderazští křižovníci nechali opsat listiny datované lety 1260, 1283 a 1301 (RBM VII, č. 345–348, s. 228–230. U č. 346, s. 229, je odkaz na jinou listinu z roku 1301 (uvedeno je RBM II, č. 1972, s. 804n., správně má být CIM II, č. 71, s. 132–134). To je onen „labyrint písemností“, jak jej M. Ježek v úvodu práce nazval. Pokusme se rozřešit tuto spleť věrohodných i pochybných údajů v nich obsažených.

Co těmito čtyřmi dokumenty mělo být dokázáno:

1. Darování špitálu a k němu patřící kaple (kostel) v Úpě (i kaple /kostel/ v Brusnici) v roce 1260 Idíkem ze Švábenic.
2. Biskupské potvrzení tohoto darování a patronátního práva k farnímu kostelu v Úpě a Brusnici (1260).

3. Vymezení úpského farního obvodu v Úpě (1260), tj. desátkové vsi patřící k farnímu kostelu.
4. Papežské potvrzení patronátního práva ke dvěma kostelům v Úpě, které jim postoupil Idík ze Švábenic (1283).
5. Panovnické potvrzení Idíkovy donace Václavem II. v roce 1301.

Kromě zmiňovaných čtyř ověřených transumtů měli zderazští křižovníci ještě jiné právní písemnosti:

1. Listina Václava II. datovaná 6. 1. 1301, resp. její vidimus, vyhotovený kolem roku 1320 (*CIM II*, č. 72, s. 134–138), ve kterém jim panovník potvrzuje veškerý jejich majetek a práva. Tento ověřený opis byl konfirmován dalšími panovníky – 14. 4. 1325 Janem Lucemburským a 6. 8. 1353 i samotným Karlem IV. (*Bock 2005*, 320).
2. Listina Jana z Vartenberka (+ 1316) z roku 1313, kterou jim postoupil patronátní právo ke kostelu ve Starém Trutnově i s jeho záduším (*RBM III*, č. 133, s. 55–56).
3. Papežská listina z roku 1335, potvrzující božehrobcům patronátní právo ke kostelu ve Starém Trutnově, které jim daroval král Jan Lucemburský (*MV Tomus Prodromus*, č. 1194a, s. 641).

Podívejme se, jak konkrétně byly tyto právní nároky v předložených písemnostech vyjádřeny. Velkou důležitost přikládal klášter zejména dvěma domnělým originálům Václava II., datovaným k 6. 1. 1301. Oběma měl panovník konfirmovat jeho majetek a práva. Z diplomaticko-paleografického rozboru obou listin vyplývá, že byly vyhotoveny na základě pravých listin u svého příjemce (zderazský klášter). Tím byla klášteru dána možnost, aby vhodně upravil text a nechal je nově napsat a ověřit v době, kdy došlo k ohrožení jeho majetku a patronátních práv ke kostelům na Trutnovsku (*Pojsl – Řeholka – Sulítková 1974*, 315–316). Listinu obsaženou v transumptu z roku 1359 označují pro snazší odkazování č. 1 (*CIM II*, č. 71, s. 132–134). Výše zmiňovaný vidimus označují č. 2.

V listině č. 1 je panovníkem potvrzena pouze Idíkova donace úpskému špitálu (1260) a její biskupské potvrzení (1260), které jsou v ní inzerovány. V jejím úvodu je zmínka o darování dvou kaplí (kostelů): „... *duarum cappellarum, vnus videlicet in ciuitate ipsa Vpa, que nunc nostra est et alio nomine de Nouo Trutnow nuncupatur, et alterius in Brusnycz...*“. Jedná se o původní Úpu a je tu jen vyjádřeno, že „město“ Úpa ve smyslu trhového místa (v přenesené poloze na jiném místě) se nyní nazývá Nový Trutnov a je v královském držení. S tím můžeme dát do spojitosti i obraty použité v inzerované Idíkově listině z roku 1260 „...*in ciuitate Vpa vulgariter dicta, ...in ciuitate Brusnycz...*“ (*CDB VI.1*, č. 216+, s. 337). Také zde se jedná o starou Úpu. Nabízí se i vysvětlení, proč je v této inzerci Úpa uvedena jako město. Transumt byl sepsán v roce 1359, sto let od údajného vydání listiny z roku 1260. Písaři nebo sestaviteli listiny nebyl znám prvotní statut Úpy (ani Brusnice), který v použité předloze nemusel být ani uveden. Můžeme vyslovit oprávněnou domněnku, že listina jako celek mohla být nově upravena a sepsána až v roce 1359 v době sporu o patronátní právo ve Starém Trutnově, kdy do ní byly vhodně zakomponovány listiny datované k roku 1260.

V listině č. 2 je v poměru k ostatní majetkové základně klášteřa nápadně velká část textu věnována podrobnému rozepsání majetku, který klášteru věnoval Idík ze Švábenic a jeho syn Vítek. Ve vidimusu jsou právní nároky jinak formulovány než v listině č. 1, ale ve stejném významu. Nejprve je při výčtu donace použit obrat „...*circa Vpam, ciuitatem nunc nostram siue locum forensem, qui alio nomine dicitur Nowin Trutnow...*“, až dále se v textu píše o darování dvou kostelů: „...*ecclesiarum ibidem in Vpa et in Brusnycz...*“. V obou případech je myšlena stará Úpa. Listina byla napsána jiným písařem než listina č. 1 a sloužila rovněž k prokázání majetku a práv klášteřa (viz dále).

Z výše uvedeného rozboru vyplývá jeden zásadní poznatek. K navrácení patronátního práva ke kostelu ve Starém Trutnově a jeho majetku předložil klášter listiny, které měly prokazovat tyto dříve získané právní nároky ke kostelu v původní staré Úpě. K tomuto účelu byly vyhotoveny opisy starých listin a vhodně upraveny. Je tím zcela jednoznačně ztotožněna původní stará Úpa se Starým Trutnovem (Trutnov ves, Staré Město). V době sporu s panovníkem o kostel ve Starém Trutnově zderazští probošti zcela nerušeně prezentovali své faráře ke kostelu v Novém Trutnově (viz dále). Proto se i v papežské listině z roku 1283 potvrzené patronátní právo ke dvěma kostelům v Úpě musí vztahovat k farnímu a jeho filiálnímu kostelu (špitální kapli) ve staré Úpě (*RBM II*, č. 1294, s. 557).

Rovněž listina z roku 1313 nám v kombinaci s jinými písemnostmi mnohé napoví o církevně-správní situaci před založením Nového Trutnova a po něm. K lepšímu pochopení vše zařadíme do

širších souvislostí vývoje úpské–starotrutnovské farnosti. Zderazský klášter v ní zcela určitě nevykonával patronátní právo nepřetržitě mezi lety 1260–1306. Soukromou donaci světského feudála ve prospěch duchovního feudála mohl kdykoli zpochybnit samotný dárcce, člen jeho rodiny, a zejména panovník, jehož souhlas s každým darováním majetku církvi byl nutný. Žádost klášteřa o papežské potvrzení patronátního práva ke kostelu v Úpě v roce 1283 naznačuje, že již tehdy se o něj mohl vést spor. Po roce 1306 se zmocnil královského trutnovského statku i patronátu k úpskému–starotrutnovskému kostelu Jan z Vartenberka. Po vyměření Přemyslovců ještě stále přetrvával u šlechty soukromovlastnický vztah ke kostelům a Jan z Vartenberka nerespektoval potvrzovací listiny Václava II. vydané zderazským božehrobcům. (Zde je nutno ovšem podotknout, že nevíme, v jaké míře bylo v původních nedochovaných listinách Václava II. potvrzeno hmotné zabezpečení a práva křížovníků na Trutnovsku). Jako patron farního kostela bez ohledu na dřívější donace mohl zasahovat do majetkové základny špitálu a jím jmenovaný farář měl možnost ovlivňovat i jeho správu. V roce 1313 Jan z Vartenberka daroval zderazskému klášteru na obnovu špitálu v Novém Trutnově „... náš kostel, položený ve Starém Trutnově, ve kterém máme plně patronátní právo, s celým jeho majetkem, totiž s 1,5 lánem polí a luk tamtéž [tj. ve Starém Trutnově], se dvěma chlebnými a třemi ševcovskými krámy v Novém Trutnově ...“, jak zní český překlad příslušného místa latinsky psané listiny (Hrabová – Beneš 1963, 116). O podobné skladbě majetku se dozvídáme již dříve. V roce 1297 Vítek ze Švábenic postoupil špitálu půl lánu polí v Úpě, dva masné, chlebné a dva ševcovské krámy (tj. platy z nich) „... in foro predicti loci Vppa ...“, tj. v trhovém místě Úpě (RBM II., č. 1769, s. 761–762). (Tato listina je s drobnými odchylkami opsána ve vidimusu z roku 1320, kde je v ní na rozdíl od originální listiny z roku 1297 místo obratu „... in foro predicti loci Vppa...“ napsáno „... in ciuitate eadem...“.) Stejným způsobem muselo být tehdy vázáno i záduší farního kostela k Úpě. V roce 1313 se uvádí jeho pozemkový majetek ve Starém Trutnově, ale platy z krámů v Novém Trutnově. Opět to dokazuje, že Úpa v dokumentu z roku 1297 je stále ta stará Úpa v původní poloze, totožná s pozdějším Starým Trutnovem. Po translaci do nové polohy a vybudování Nového Trutnova zanikla funkce Úpy jako trhového místa. Tím byly samozřejmě zrušeny i její masné, chlebné i ševcovské krámy a na nich vázané věčné platy. V rámci starotrutnovské farnosti byly nahrazeny platy plynoucími z postavených krámů v Novém Trutnově. Máme k dispozici ještě jeden pramen, který dosvědčuje, že Nový Trutnov byl původně součástí úpské–starotrutnovské farnosti. Potvrzuje to vymezení jejího farního obvodu v listině, hlásící se sice k roku 1260, napsané však až v roce 1359 do ověřeného transumtu a v něm antidatované (CDB VI., č. 222+, s. 344–345). Záznam v sobě zahrnuje jak počáteční stav z 60. let 13. století, tak i později přibylá místa v průběhu pokračující kolonizace Úpska – Trutnovska. Ve výčtu farních lokalit jsou na začátku uvedena dvě nejdůležitější místa – *Upa primum* (Stará Úpa) a *Upa secundum* (Nová Úpa). Nelze zcela vyloučit, že by zde mohl být podán rozsah farnosti krátce po translaci Úpy do nové polohy někdy mezi lety 1297 a 1301, kdy ještě nebyly obě Úpy nazývány Starým a Novým Trutnovem. (Navíc se v českém překladu listiny přímo říká „... vesnice a města, která patří, budou a mají patřit k téže farnosti ...“ (Hrabová – Beneš 1963, 115). Listina mohla být sepsána z nedatovaných podkladů až v roce 1359 a po tak dlouhém časovém odstupu nebyl znám ani původní rozsah farnosti. Byla proto dána do časového souladu s jinými listinami datovanými k roku 1260, vztahujícími se k úpské farnosti. Současně tím klášter mohl prokázat co nejvíce desátkových vsí a příjmů kostela. Rozhodně je zde ještě zachycen stav před oddělením novotrutnovské farnosti (viz dále).

Není zcela jasné, kdy Jan Lucemburský připojil Starý a Nový Trutnov zpět ke korunnímu zboží. Zda po smrti Jana z Vartenberka v roce 1316, nebo až po stabilizaci královské moci v roce 1319. V každém případě musel zderazský klášter dokazovat svůj majetek i patronátní práva na Trutnovsku, a proto si nechal vyhotovit kolem roku 1320 vidimus listiny Václava II. Král Jan neuznal klášteru darování Jana z Vartenberka, které bylo provedeno svévolně bez svolení panovníka, a daroval (vrátil) mu patronát ke starotrutnovskému kostelu až v roce 1325. Kralevic Karel se po návratu do Čech snažil o restituci korunního majetku včetně patronátů. Zderazský klášter si proto nechal v roce 1335 Janovo darování potvrdit od papeže. Karel IV. v roce 1353 konfirmoval zderazským křížovníkům listinu Václava II. (její již vícekrát zmiňovaný vidimus), ale i přes papežskou konfirmaci z roku 1335 chtěl získat kostel zpět a v roce 1358 prezentoval svého kandidáta.

Zbývá ještě objasnit důležitou otázku, jak a kdy vznikla novotrutnovská farnost. Není o ní žádná zmínka ani v roce 1301, ani v roce 1313, jak je dosud neustále mylně uváděno. První údaj o existenci farního kostela v Novém Trutnově je až z roku 1352. Na konci 50. let 14. století k němu zderazští probošti nerušeně prezentovali své faráře, zatímco v sousední starotrutnovské farnosti vedli s panovníkem spor o patronát. Faráři v Novém Trutnově byli jako jediní z farností, které v této oblasti božehrobci drželi, přímo členy jejich konventu. Jednalo se o plně inkorporovanou farnost, která vznikla zcela jiným způsobem. Zderazský klášter byl zakladatelem, stavebníkem a majitelem kostela v Novém Trutnově. Proto jim zde panovník nemohl zpochybnit patronátní právo. Jediným možným řešením vzniku této farnosti je její oddělení od starotrutnovské v době, kdy zderazský klášter před rokem 1352 vykonával patronátní právo ke kostelu ve Starém Trutnově. Mohlo k tomu dojít někdy mezi lety 1325 a 1335 před revizí církevních patronátů na korunní půdě po návratu královice Karla do Čech.

Po tomto nezbytném velmi zevrubném uvedení do problematiky vzniku Trutnova se podívejme, jak na tyto otázky nahlíží M. Ježek. V mnohém se opírá o výsledky prací O. Wolfa, které nekriticky přejímá. Na základě nich např. listinu z roku 1313 zcela nepochopitelně vysvětluje tak, že „o obsazení fary ve Starém Trutnově do té doby rozhodoval majitel Nového Trutnova“ a z toho vyvozuje, že „farní kostel ve Starém Trutnově proto není totožný s žádným z kostelů, k nimž křížovníkům potvrdil patronátní právo papež roku 1283“. K roku 1313 shledává jednu farnost ve Starém Trutnově a druhou farnost v Úpě zvané též Nový Trutnov. Na jiném místě ztotožňuje lokalitu *Antiqua villa* v úpské farnosti z údajné listiny z roku 1260 se Starým Trutnovem a ani jednu z Úp uvedených v témže dokumentu (*Upa primum* a *Upa secundum*) podle něj nemáme hledat ve Starém Trutnově (Ježek – Kočár 2011, 624). (Uvedení vsi *Antiqua villa* mezi naprosto převažujícími českými názvy vsí by se dalo vysvětlit tak, že křížovníci nemohli přečíst z nějaké předlohy české pojmenování vsi, nazvali ji proto „Stará ves“, napsali ji latinsky a mohli tím současně prokázat starobylost farnosti a osídlení). Není divu, že M. Ježek nakonec došel ke staronovému výsledku, že Úpa pana Idíka ze Švábenic a jeho syna Vítka je totožná s královskou Úpou zvanou též Nový Trutnov i ve své poloze. S těmito názory zásadně nemohu souhlasit a doporučuji jejich revizi.

Na závěr bych si dovilil podat pohled na počátky Trutnova opřený o nové poznatky. Vesnice Úpa, založená Švábenici někdy mezi lety 1241–1260, se stala postupně správním, farním i tržním střediskem pro přilehlý úpský hradský okrsek. S postupujícím osidlováním okolního území nabývala ke konci 13. století charakteru městečka a na přelomu 13./14. století byla králem Václavem II. přenesena do vhodněji situovaného místa. Zde bylo vysazeno město, které navazovalo na tržní funkci staré Úpy (*Upa primum*) a převzalo i její název (*Upa secundum*). Pouze v tomto smyslu je tato kontinuita vyjádřena v písemnostech vydaných Václavem II. zderazskému klášteru a datovaných k roku 1301, známých až z pozdějších opisů. Městské kolonizace se účastnili vedle domácího obyvatelstva větší měrou němečtí kolonisté. Po dobu lhůty, která byla vyhrazena pro základní vybudování města a po kterou byli noví obyvatelé osvobozeni od placení poddanských platů (před rokem 1313), plnila stará Úpa i nadále své funkce a sloužila zpočátku novým městským kolonistům jako jejich dočasné bydliště. Ti ji vzhledem k její poloze v údolní nivě pojmenovali (Starý) Trutnov a tento název se přenesl i na nově založené město – (Nový) Trutnov. Starý Trutnov zůstal až do 20. let 14. století sídlem farní správy i pro Nový Trutnov a teprve tehdy se od ní oddělila novotrutnovská farnost.

Prameny a literatura

- Bock, J. 2005: Historický a hospodářsko-správní vývoj Trutnova do roku 1620. Sborník archivních prací 55, 315–378.
- 2010: Dějiny města Trutnova od nejstarších dob do roku 1620. In: Trutnovská radnice. Kapitoly z dějin města Trutnova a jeho samosprávy, Trutnov, 3–17.
- CDB: Codex diplomaticus et epistolaris Bohemiae V.1. Edd. J. Šebánek – S. Dušková. Pragae 1974.
- Hrabová, L. – Beneš, J. 1963: Nejstarší listiny k dějinám Trutnovska. In: Krkonoše – Podkrkonoší, Havlíčkův Brod, 113–119.

- Ježek, M. – Kočár, P. 2011:* Nad počátky Trutnova a jeho pivovarnictví. Archeologické rozhledy 63, 621–643.
- LC:* Libri confirmationum ad beneficia ecclesiastica Pragensem per archidiocesim I.1. Edd. F. A. Tingl – J. Emler. Pragae 1867.
- MV:* Monumenta Vaticana res gestas Bohemicas illustrantia. Tomus Prodrumus (1305–1342). Ed. Z. Hledíková. Pragae 2003.
- Pojsl, M. – Řeholka, I. – Sulitková, L. 1974:* Panovnická kancelář posledních Přemyslovců Václava II. a Václava III. Sborník archivních prací 24, 261–365.
- RBM:* Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae. Tomus II, III. Ed. J. Emler. Pragae 1882, 1890.

Trutnov in den Urkunden des Klosters von Zderaz

Die ältesten erhaltenen Schriftquellen zur Geschichte von Trutnov und allgemein auch zu anderen Orten sind zumeist im kirchlichen Bereich verortet. Bei der Interpretation ist es unerlässlich, vor allem kirchenrechtliche Zusammenhänge zu berücksichtigen. 1359 ließ das Kloster von Zderaz während eines Zwists mit dem Herscher über das Patronatsrecht zur Kirche in Starý Trutnov vier beglaubigte Striftstücke anfertigen, in denen die Abschriften von Urkunden aus den Jahren 1260, 1283 und 1301 aufgenommen wurden. Aus ihrer Analyse geht eine grundsätzliche Erkenntnis hervor: Für die Rückgabe des Patronats legte das Kloster Urkunden vor, die bereits früher zugesprochene rechtliche Ansprüche zur ursprünglich in einem Úpa genannten Ort gelegenen Kirche erweisen sollten. Dadurch wird das ursprüngliche Úpa mit Starý Trutnov (heute Horní Staré Město) gleichgesetzt. Wenn in den Urkunden von 1301 Úpa als Nový Trutnov bezeichnet ist, bedeutet dies keine Kontinuität der Lage, sondern eine Kontinuität beider Orte im Sinne des Marktrechts, das durch die Übertragung an einen anderen Ort zustande gekommen war. Dies bedeutet auch nicht, dass es damals bereits eine Pfarre in Nový Trutnov gegeben haben muss. Eine voll inkorporierte Pfarre war erst in den 20er Jahren des 14. Jahrhunderts durch die Trennung von der Pfarrverwaltung von Starý Trutnov entstanden. Die unterschiedliche Entstehungsgeschichte sowie Stellung der beiden Pfarren schließt auch die örtliche Gleichsetzung des ursprünglichen Úpa mit Nový Trutnov aus.

Deutsch von *Tomáš Mařík*, English by *David J. Gaul*

AKTUALITY

MIEJSCA PAMIĘCI – PRADZIEJE, ŚREDNIOWIECZE I WSPÓŁCZESNOŚĆ
(Biskupin 4.–6. 7. 2012)

Počátek července byl v archeologickém muzeu v Biskupinu věnován pravidelnému setkání středoevropských badatelů se zájmem o teoretická témata, tentokrát na téma „Místa paměti v pravěku, středověku i novověku“ (http://www.biskupin.pl/asp/pl_start.asp?typ=13&sub=0&menu=4&artykul=155&akcja=artykul). Uvítání účastníků se zhostili přední představitelé pořádajících institucí – ředitel Muzeum Archeologicznego w Biskupinie Wiesław Zajązkowski, prezident Oddziału PAN we Wrocławiu prof. Andrzej Żelaźniewicz a ředitel Instytutu Archeologii i Etnologii PAN prof. Andrzej Buko. První blok konference zahájil pořadatel prof. Bogusław Gediga nástinem očekávaných témat a diskusí.

První konferenční příspěvek přednesl na téma *Prehistoric events and artefact memory* prof. Evžen Neustupný a představil v něm své pojetí archeologického studia událostí a struktur, kalendářního a strukturálního času a vědomí minulosti (viz *Neustupný 2010*). Následovaly příspěvky reflektující rozmanité náplně pojmu paměti a míst paměti zejména na základě pojetí francouzské historické školy Annales („lieux de memoire“, např. *Nora 1984–1992*), sociologie, fenomenologie či postmoderní filozofie (např. P. Ricoeur). Obsáhle diskutovala základní pojmy prof. Danuta Minta-Tworzowska (*O „użyteczności“ pojęcia pamięci w studiach archeologicznych*), včetně pojmu *memoryscapes* (krajiny paměti) užívaného ve společenských vědách pro popis míst a areálů souvisejících s kolektivní pamětí. Postmoderně laděný příspěvek přednesla Anna Zalewska (*Znaleziska, stanowiska, informacje archeologiczne jako „lieux de memoire“?*). Další obecné příspěvky pak přednesli prof. Maria Łanczont a prof. Józef Wojtanowicz (*O geograficznych uwarunkowaniach miejsc pamięci pradziejowej*), prof. Beata Frydryczak (*Krajobraz jako miejsce i nie miejsce pamięci*) a Anna Grossman (*Miejsca pamięci – pamięć miejsca. Zapis tradycji*).

Nelze se divit, že velká většina idejí ohledně paměti a míst se vztahovala k sakrálním či posvátným areálům, často v kombinaci s areály pohřebními, speciálně vymezenými areály apod. – např. doc. Ines Beilke-Voigt (*Kultplätze und Heiligtümer. Orte der Erinnerung*), Andreas Mehner (*Die Burgwälle der*

Lausitzer Kultur als Erinnerungsorte? Das Beispiel Lossow); dále též Szymon Nowaczyk a Marcin Moeglich (*Pradziejowe i wczesnośredniowieczne miejsca kultu na Patukach*), Michał Pawleta (*Kęgi kamienne na Pomorzu w koncepcji „miejsc pamięci“ Pierre’a Nory*) či Joanna Wawrzyniuk (*„Kamienne miejsca pamięci“ – o możliwościach interpretacyjnych zagłębię wydrążonych w kamieniach i ceglach z terenu Słowiańszczyzny*).

Bylo by podezřelé, kdyby se v rámci takto zaměřené konference neobjevila nepřehlédnutelná kategorie geograficky a kulturně výrazných dominant, jakými jsou hory a pohoří. Kromě vybraných konkrétních hor – např. Przemysław Bobrowski a Agnieszka Czekaj-Zastawny (*Góra ofiarna, część kompleksu sakralnego w Nabta Playa, Pustynia Zachodnia w Egipcie*), prof. Wojciech Chudziak (*Góra św. Wawrzyńca w Kałdusie jako przykład tradycji miejsca kultu*), byl autorem této zprávy představen též nástin studia většího územního celku (*The memory of holy mountains of Bohemian prehistory*).

Zahraniční expedice v severní Africe představili v souvislosti s debatou o paměti pravěkých sakrálních areálů, megalitického a skalního umění prof. Romuald Schild (*Nabta Playa w Pustyni Zachodniej w Egipcie – gigantyczne miejsce pamięci*) a Przemysław Bobrowski a kol. (*Sztuka naskalna w Bir Nurayet w Sudanie od epoki kamienia po czasy nowożytnie*). V další případové studii kameniných mohyl vybraného regionu v Černé hoře poukázala Urszula Bugaj na možnosti interdisciplinárních archeo-antropologických projektů (*Czasowość miejsc pamięci. Kurhan w Dinoszy, gm. Tuzi, Czarnogóra*). Retrospektivu několika posledních století veřejného zájmu o památky, památníky, monumenty nastínil prof. Jacek Woźny (*Stratygrafia archeologiczna jako wyraz idei pomników, miejsc pamięci i domen symbolicznych*) a z hlediska budování národní identity též prof. Przemysław Urbańczyk (*Miejsca pamięci jako narzędzie nacjonalizacji przeszłości*). Organizací a vnímáním prostoru v odlišných kulturách doby římské se zabýval Tomasz Gralak (*Miejsce centralne a organizacja społeczna na tle środkowo-europejskiego Barbaricum*).

Ryze etnologické bádání o paměti míst a jejich reinterpretaci v případech konkrétních komunit žijících v horách či na hranicích představily Maria Godyń (*Symboliczne strefy pamięci – perspektywa etnologiczna*) a Ewa Baniowska-Kopacz (*Granica jako miejsce pamięci. Z etnologicznych badań pogranicza śląsko-małopolskiego*). Anna Szymoszyn hovořila ve svém referátu (*Święty Gaj – hipotetyczne miejsce śmierci św. Wojciecha i nowe miejsce jego kultu*) o citlivém tématu, ke kterému se pochopitelně strhla vášnivá diskuse.

Paměť míst pohledem toponomastiky představili na konkrétních příkladech Edward Zajkowski (*Radogoszcza-Retra i Radogoszczy: rozpowszechnienie toponima i geneza miejsc pamięci*) a Dominik Nowakowski (*Alternatywna próba interpretacji funkcji zespołu osadniczego z Gostynia pod Głogowem w świetle danych archeologicznych i toponomastycznych*).

Kromě odborných referátů zazněly také příspěvky, jejichž náplně lze charakterizovat spíše jako populárně naučné seznámení s unikátními archeologickými nálezy a lokalitami. Do této kategorie patřily příspěvky Reginy Maraszek (*Sakrale Landschaften im Unstrut-Tal vom 3.–2. Jts. v. Chr. – Die Einbettung der Himmelscheibe in ihr lokales Umfeld*) o „disku z Nebry“ a budování nových archeoturistických míst paměti a doc. Heimo Dolenze (*Die Ausgrabungen auf dem Magdalensberg und der Archäologische Park*).

Největší přínos konference shledávám v tom, že kromě mezinárodního měřítka nesla také rozměr interdisciplinární. Pro všechny strany je vždy užitečné, pokud se mohou odlišné metody a teoretické trendy jednotlivých oborů představit též před publikem mimo dané obory. Zvláště pokud se setkání nese v otevřeném a přátelském duchu. Komentáře a diskuse se často vracely k problémům přesného vymezení místa paměti a k otázkám generalizací tvořených z konkrétních případů. Připomínána byla potřeba precizní kritiky pramenů a projevovala se silná snaha navrátit veškeré odbočky do sféry filozofie či postmoderních úvah zpět na půdu archeologie. Metodicky zaměření badatelé by byli zřejmě spíše zklamáni, neboť představené archeologické kontexty nebyly zkoumány jinými než běžnými metodami. Zdá se, že důraz na specifickou metodiku studia artefaktové paměti může přijít až po určité fázi formulace a shody ohledně hlavních otázek tématu. Diskuse tématu rovněž na interdisciplinární úrovni je však záslužným počinem v prostředí střeodoevropské archeologie.

Luboř Chroustovský

Literatura

- Neustupný, E. 2010: Teorie archeologie. Plzeň: Aleř Čeněk.
 Nora, P. 1984–1992: Les Lieux de mémoire. Paris: Gallimard.

MEZINÁRODNÍ KONFERENCE O STŘEDNÍM PALEOLITU

Ve dnech 25.–28. zář 2012 byla uskutečněna ve Wolbromi v Polsku mezinárodní konference European Middle Palaeolithic during MIS 8 – MIS 3: cultures – environment – chronology. Za obsáhlým názvem stojí i početný organizační tým v čele s prof. Krzysztofem Cyrkem z Univerzity Mikoláše Koperníka v Toruni, dalšími organizačními byli Polští akademici věd ve Varšavě a Krakově a univerzity ve Vratislavi a Sosnovci. Program náročné konference, již se účastnili odborníci na prakticky všechny pleistocenní obory, je možné rozčlenit na dvě části: první den byl zaměřen na prezentaci výsledků dlouholetých výzkumů jeskyně Biřnik a Stajnia, kam druhý den vyjela exkurze, třetí den proběhly prezentace obdobně datovaných (tj. v rozmezí MIS 8 – MIS 3) souborů v širším evropském

kontextu. Závěr byl věnován exkurzi po významných lokalitách Ojcowského krasu.

Hlavním tématem konference byla jeskyně Biřnik, nacházející se zhruba 30 km severně od Ojcowského krasu. Obnovené, interdisciplinárně koncipované výzkumy zde probíhají od r. 1992 (za všechny alespoň Cyrek 1997; 2002; Cyrek – Sudol 2009). Nalezena byla paleolitická industrie doprovázená početnou faunou. Nejstarší dochované sedimenty jeskyně reprezentuje komplex vrstev 21, datovaný termoluminiscencí na zhruba 561 tisíc let. Nejstarší kamenné artefakty, přisuzované moustérienu, náleží vrstvám 19a-d, datovaným do období MIS 7–8. Až industrie z následující vrstvy 18 je na základě svého charakteru asociována s nálezy z vrstvy 14 v jeskyni Kůlně. Prezentované výsledky mj. dokládají úskalí

jeskynních výzkumů. V případě Bišniku se ukázalo, že některé archeologické vrstvy jsou přítomným kamenným inventářem poněkud rozporuplné (např. prvky micoquienu a mousterienu ve vr. 15, 16, 18; přednáška K. Cyrka), faunistický rozbor neodpovídá geologii vrstev nebo jejich datování (teplomilné druhy ve stadiálních vrstvách a naopak), excesem je nález pliocenního typu *Mustela stromer* v mladším materiálu (A. Marciszak). Výsledky studia mikrofauny naznačují obdobné problémy při pokusu o korelaci druhového složení se stratigrafií. Důležitou informací je, že mikrofauna různých vrstev (zejména těch mladších, tedy vr. 3–8) vykazuje stejný signál (prezentace P. Sochy). Geomorfologickými posudky je mj. doloženo, že jeskyně Bišnik vznikla na linii tektonické poruchy a že byla v minulosti opakovaně v různých časových obdobích otevřena a materiál se mohl dostávat několika vstupy dovnitř i ven. Výsledky ale nepochybně člověka jako tvůrce nalezených kamenných nástrojů, ohnišť nebo opracovaných zvířecích kostí, spíše se snaží najít odpovědi na otázky, kdy jeskyně byla skutečně osídlena a kdy se do ní nálezy dostaly sekundárně zvenčí. Na druhou část otázky by měl odpovědět připravovaný projekt výzkumu okolí jeskyně.

Nedaleká jeskyně Stajnia byla zkoumaná v letech 2006–2010. Zajímavá je nejen její lokalizace a geomorfologie (nachází se na vrcholu vápencového útesu v nadm. výšce 359 m), ale i získané nálezy. Vedle početné kamenné industrie (více než 5 tisíc kusů) zde byl vyzvednut i zlomek neandertálského zubu (Urbanowski et al. 2010). Na interdisciplinárním výzkumu jeskyně se podílejí i některá pracoviště AV ČR.

Vedle tematických přednášek a exkurzí, které můžeme chápat jako jakési shrnutí významné etapy výzkumu Bišniku vedených prof. K. Cyrkem, jsme mohli slyšet mnoho dalších informací, např. o do-

kladech lovectví bizonů v okolí Azovského moře (V. Baygusheva, V. Titov), o nových nálezech v jeskyni Scladina (D. Bonjean), v Schöningenu (T. van Kolfschoten), o výsledcích datování jeskyně Kůlny (P. Neruda, Z. Nerudová) nebo o variabilitě a využívání pyrenejských středopaleolitických lokalit (X. Roda Gilbert a další). Velmi obsáhlá byla také posterová sekce. Některé informace a základní program lze najít na stránkách konference <http://www.paleo2012.eu/>, jeho PDF verze zde bohužel není umístěna, přestože tištěná verze s přiděleným ISBN obsahuje množství důležitých informací a bibliografických odkazů.

Zdeňka Nerudová

Literatura

- Cyrek, K. 1997: Wyniki interdyscyplinarnych badań wykopaliskowych w schronisku skalnym Bišnik w Strzegowej, województwo katowickie. In: *Badania archeologiczne na Górnym Śląsku i zemiach pogranicznych w 1994 roku*, Katowice, 21–35.
- Cyrek, K. ed. 2002: *Jaskinia Bišnik. Rekonstrukcja zasiedlenia jaskini na tle zmian środowiska przyrodniczego*. Toruń.
- Cyrek, K. – Sudol, M. 2009: Środokowy paleolit w jaskini Bišnik na tle zmian środowiska przyrodniczego. In: L. Domańska – P. Kittel – J. Forysiak red., *Środowisko – Człowiek – Cywilizacja*, Tom 2. Seria wydawnicza Stowarzyszenia Archeologii Środowiskowej, Środowiskowe uwarunkowania lokalizacji osadnictwa, Poznań. Materiały z konf., 27–29 września 2006 r., Łódź – Streszcz, 15–27.
- Urbanowski, M. et al. 2010: The first Neanderthal tooth found North of the Carpathian Mountains. *Naturwissenschaften* 97, 411–415.

SETKÁNÍ SKAM V MORAVSKÉM ZEMSKÉM MUZEU

Ve dnech 8.–11. října 2012 se v Moravském zemském muzeu v Brně konalo 9. pracovní setkání společnosti Stowarzyszenie Krzemieniarskie (SKAM). Základní myšlenkou vzniku SKAM byla potřeba diskuse o kamenných, převážně štípaných artefaktech různého stáří. Nepovinnou, leč o to zajímavější částí konference je „praktická část“, která je na setkáních reprezentována štípaním kamene a prezenta-

ciemi industrií a různých surovin. V poněkud nadneseném smyslu není tato situace nepodobná burzám: vybalují se sáčky a krabice s artefakty, mezi nimiž se pohybují lidé s lupami, zkoumají a diskutují bez ohledu na ubíhající čas... Je to jedinečná příležitost, jak se seznámit s nejnovějšími soubory, prodiskutovat způsoby sbíjení nebo determinaci kamenné suroviny. Původní každoroční pracovní setkání polských

badatelů, zejména paleolitiků, s důrazem na společné debaty o kamenné štípané industrii, surovinách, příčinách a výsledcích změn, se poznenáhlu začala měnit v mezinárodní konferenci, donedávna pořádanou výlučně polskými archeologickými institucemi. Organizátoři letošní konference byli nejprve v uplynulých letech vtaženi do výboru SKAMu a posléze jim byla nabídnuta možnost, aby se stali prvními pořadateli mimo území Polska. Pozvání do Brna přijali a referát přednesli kolegové z Polska, Slovenska, Maďarska, Německa, Maďarska, Francie a České republiky.

Letošním tématem přednášek byly kamenné suroviny – fenomén doby kamenné, neboli jak kamenná surovina ovlivňuje štípanou industrii. Přihlášeno bylo celkem 24 přednášek. Úvodní slovo měl vedoucí ústavu Anthropos *M. Oliva* s přednáškou: Lithic Raw Materials – problems and connotations. Dále následovali: *P. Neruda – Z. Nerudová – A. Přichystal*: Relation between raw materials and Human Behaviour – examples from Bojnice III Site and Pod hradem Cave. *M. Urbanowski – K. Orzyłowska*: Technology versus raw material. The perspective of Polish LMP cave assemblages. *Z. Mester – N. Faragó – G. Lengyel*: The lithic raw material sources and interregional human contacts in the Northern Carpathian regions: a research program. *M. Krajcarz – M. T. Krajcarz – M. Sudot – K. Cyrek*: From far or from near? Map of silicate raw material outcrops around the Biśnik Cave. *A. Markó*: Use of raw materials in the Istállóskő and Jankovich caves – case studies. *A. Kraszewska – P. Valde-Nowak*: North-Carpathians Province of lithic raw Materials in light of results of rescue excavations at Middle Beskid Mountains. *P. Šída – D. Vokounová Franzeová – M. Moravcová*: Raw materials sources and possibility of studying of mobility of hunter-gatherers society of Upper Palaeolithic and Mesolithic in Bohemia. *G. Bérežiat*: Raw material exploitation strategies from ancient Dryas to the end of Bølling in the Southern French Jura: Indicators for a differential behaviour? *M. Ehlert – M. Masojć*: Remarks considering technology and raw-material determination within Nubian (2) Levvalois in the Sahara (Bayuda Desert, Sudan). *M. Kor*: Symmetry or the edge? Technological approach to Altmühlian leaf points. *J. A. Frick – C. Hoyer – K. Herkert – H. Floss*: Heat-treatment and knapping experiments on lithic raw materials from Southern Burgundy, France. *A. Markó – K. Biró – Z. Kasztovszky*: Szeletian felsi-

tic porphyry': use and the determination of the raw material. *A. Wiśniewski – M. Furmanek – K. Kądziołka – A. Rapiński – E. Sieradzka – G. Szczurek – K. Winnicka*: Lithic raw material use in Epi-gravettian and Magdalenian: a case study from Sowin 7, SW Poland. *D. Stefański*: Extralocal Raw Materials in Late Paleolithic Swiderian Complex – New Data from Kraków Area. *A. Wąga*: The problem of classification of Jurassic flint presented on the basis of the material from Cracow-Zwierzyńiec I site, trench "J". *B. Bielińska-Majewska*: Some comments on Late Palaeolithic lithic raw material economy in the Toruń Basin – based on selected sites. *D. Vokounová Franzeová – M. Moravcová*: Causes of human selection of stone raw materials in Upper and Late Palaeolithic of Bohemia: Limits and possibilities of knowledge. *K. Zarzecka*: Radiolarite tools from Cracow Spadzista Street. *M. Cheben – A. Nemergut – M. Gregor*: The lithic raw materials of the Palaeolithic site of Moravany nad Váhom-Dlhá. *T. J. Chmielewski*: Chipped stone industry of the first neolithic communities in the Upper Tisza region: an old tradition in a new context. *W. Migal – K. Barska*: Does it matter? About the preferences of use of raw materials in the Neolithic time. *O. Mlejnek*: New results of the excavation of the Želeč site (central Moravia). *K. Serwatka – A. Wiśniewski*: New Micoquian finds from Upper Silesia.

Na příspěvky bohatá byla i sekce posterů. Konference pokračovala exkurzí do Moravského krasu a poslední den měli účastníci možnost studovat materiály v depozitáři ústavu Anthropos MZM a dále mohli vidět jinak běžně nepřístupné paleolitické umění.

Přínos konference spatřuji v kumulaci odborníků převážně stejného zaměření a důrazu kladeném zejména na odhalování tajů opracovávání kamenné suroviny. Polští kolegové jako jedni z prvních publikovali studie zaměřené na determinaci a popis technologického procesu sbíjení kamene a doposud se snaží za všemi procesy vidět zároveň člověka, tvůrce oněch industrií. Setkání jsou otevřená studentům stejně jako akademikům a právě studenti se zde mohou mnohému přiučit.

Veškeré detailní informace včetně abstrakt jsou ke zhlédnutí na stránkách <http://skam.mzm.cz/>. Organizátoři doufají, že se alespoň některé příspěvky stanou součástí jednoho z příštích čísel časopisu *Anthropologie*.

Zdeňka Nerudová

HAVELSKÉ MĚSTO PRAŽSKÉ – TÉMA MEZIOBOROVÉHO (?) KOLOKVIA

Začátkem února 2012 se v Praze konalo další z řady jednodenních, úzce tematicky profilovaných kolokvií uspořádaných Centrem medievistických studií (a tentokrát i Ústavem českých dějin FF UK v Praze). Organizátoři za ústřední problém rokování zvolili jeden z nejpozoruhodnějších aspektů vývoje vrcholně středověké Prahy – utváření Havelského města. U pultu se střídali vysoce respektovaní vědci se začínajícími badateli a studenty, univerzitní učitelé s pracovníky památkových ústavů a muzea. Celkem 10 vystoupení víceméně rovnocenně vyplnilo tři tematické bloky *historie – archeologie – stavební historie*. S podrobným hodnocením jednotlivých příspěvků vyčkejme na ohlášený sborník, který jistě přinese přebohatou faktografií, řadu podnětných hypotéz a pokusů o revize dosavadních závěrů.

Na tomto místě je vhodnější zamyslet se nad účelností setkání daného typu. Na zásadní otázku, totiž zda mezioborová koncepce kolokvia byla naplněna v pravém slova smyslu, nebo jen po formální stránce, není snadné odpovědět. Jistě lze přispěchat s obecným argumentem: jelikož se jednotlivá odvětví medievistiky v poslední době značně vyhranila (a tím od sebe vzdálila), prakticky jakákoli snaha o nalezení společného tématu přináší alespoň naději na (sebe)reflexi výsledků činnosti specialistů, hluboce pohroužených do řešení dílčích otázek. Jenže kolokvium o Havelském městě po mém soudu neznamenal žádný výrazný bod obratu k dělnému mezioborovému dialogu, ba naopak – v jeho průběhu se v plné nahotě vyjevily bolesti současného historického bádání vůbec. Tou nejpálčivější je absence smysluplné diskuse. Nemnohé dotazy zpravidla mířily ke zcela okrajovým problémům, přičemž hlavní myšlenky a závěry řečníků zůstaly vesměs veřejně oslyšeny. Na vině jsou přednášející i publikum.

Vyvolat větší spontánní ohlas se podařilo jen dvěma účastníkům. Od první k poslední větě záměrně provokující M. Nodl znejistil asi všechny posluchače, když kladl jeden vážný argument za druhým, aby nakonec doložil, že Havelské město je konstrukt historiků, *de facto* fikce na hony vzdálená dobovým právním poměrům. Nesmlouvavou kritiku dosavadního bádání v následné diskusi zdráhavě ocenil J. Zemlička, který v předcházející přednášce onen

koncept naopak postaru uceleně představil. Za to mu J. Klápště vysekl velkou pochvalu, což byla jediná okamžitá reakce. Nejen úctyhodní profesori si přitom vůbec neuvědomili, že by se jednalo o naprostý unikát (město ve městě) v celém středoevropském rámci.

Velkým výhradám svých kolegů nepřesvědčivě čelil archeolog P. Starec, který na základě značně kusé mozaiky drobných, veskrze nepublikovaných výzkumů suverénně nastínil představu o pravidelném/lokačním uspořádání zástavby na území tzv. Havelského města již hluboko ve 12. století. Hodnověrnost jeho úsudků úzce závisí na míře poznání absolutní chronologie keramiky, již pražští archeologové zatím nedokázali uspokojivě přijít na kloub. Z tištěné verze příspěvku se snad dozvíme, zda autor tento zásadní problém vyřešil.

Do paměti se mi nejvíce vryla vystoupení stavebních historiků M. Hauserové a M. Rykla, kteří na konkrétních příkladech sledovali vývoj obytné zástavby tzv. Havelského města od 2. pol. 13. do 14. století. Předvedli výsledky hloubkových, vpravdě výjimečných průzkumů. Jejich závěry netrpěly nedostatkem argumentů, jenže pro valnou většinu publika bylo těžké, ba nemožné souvisle sledovat minuciózní rozbory nálezových situací, převážně detailů, třebaže klíčových. Na to hlavní, totiž na zasazení dosažených zjištění do širšího komparačního rámce raně gotické profánní architektury Prahy, ale nedošlo. Při takovém vystoupení posluchač sice s respektem vzhlíží k důvtipu přednášejících, avšak není schopen bezprostředně klást vážnější otázky.

Přes smíšené pocity z průběhu kolokvia je třeba ocenit prostou skutečnost, že historici a stavební historici dali nahlédnout do „kuchyně“ svých oborů (což se archeologům u této příležitosti nepodařilo). Snad někdy v budoucnu budou badatelé připraveni porozumět meritu výsledků spřízněných oborů a zároveň schopni patřičně uměřené prezentace vlastních poznatků, aby dokázali oslovit nejen úzký okruh „zasvěcených“. Učit se tomu musejí všichni, od studentů po univerzitní učitele. Dějiny a památky tzv. Havelského města na skutečnou mezioborovou debatu zatím čekají.

Jan Kypka

UPROSTŘED PLNÉ PRÁCE ODEŠEL MILOŠ ČIŽMÁŘ

Předčasný odchod doc. PhDr. Miloše Čižmáře, CSc. (31. 7. 2012) zasáhl všechny jeho spolupracovníky z řad archeologů, i neprofesionálních, nejen na Moravě, ale v celé Evropě, kde byl znám jako spolehlivý partner a vynikající znalec moravské archeologie. Tuto ztrátu pocítí také čtenáři Archeologických rozhledů, jejichž kmenovým autorem byl od r. 1970.

Miloš Čižmář naplnil svůj zájem o archeologii, trvající od školních let, absolvováním studia prehistorie na Filozofické fakultě brněnské univerzity v r. 1969. Vystřídal několik zaměstnání v muzeu v Prostějově, v pražském a posléze brněnském Archeologickém ústavu Akademie věd, aby se v r. 1993 přičinil o založení Ústavu archeologické památkové péče Brno, který pak úspěšně řídil až do jara 2012. Moravskou archeologii zásadně obohatil vlastní terénní a teoretickou prací, pedagogickou činností v bakalářském, magisterském a doktorském studiu v Ústavu archeologie a muzeologie na univerzitě v Brně a také v Opavě, ale v neposlední řadě svými významnými a rozsáhlými aktivitami organizačními. Zdůrazněme na tomto místě Milošovu ediční činnost, zahrnující obnovené vydávání moravského časopisu *Pravěk*, resp. jeho nové řady (dodnes vydáno 19 ročníků), a jeho monografických *Supplement* (23 svazků), podíl na obnovení řady *Postavy moravské archeologie* (3 svazky) a vydávání přehledů výzkumů ÚAPP Brno (*Výzkumy – Ausgrabungen*, zatím dva svazky); dodejme, že na všech těchto publikacích se podílel nejen editorsky, ale také autorsky. Měl podstatný podíl na založení tradice každoročních, dnes již mezinárodních konferencí o době laténské, nyní pod názvem „Keltové“, kterých se již uskutečnilo 13 na Moravě, v Čechách, na Slovensku a v Polsku.

Základní životopisná data shrnul V. Podborský v gratulaci k šedesátinám Miloše Čižmáře (*Pravěk Nová řada 16*, 2006, 3–6) s připojenou bibliografií do r. 2006 sestavenou S. Stuchlíkem (tamtéž, 7–13). Zaměřme se zde na Milošův hlavní odborný zájem, který zahrnoval dobu železnou obecně. Nepochybně jej, jako celou naši generaci „laténských“ badatelů, ovlivnil Jan Filip, a poctivé badatelské práci a znalosti materiálu se učil především od Vladimíra Podborského a Jiřího Meduny. Ačkoli vlastně nebyla témata, kterým by se vyhýbal (jak ukazují publikace nálezů ze záchranných výzkumů z celého období pravěku až po stěhování národů), několika speciálními tématy se věnoval dlouhodobě.

Jedním z Milošových zájmů byly otázky chronologické vycházející ze studia pohřebišť v Čechách a na Moravě, kterými se zabýval již od své diplo-

Foto A. Vojta

mové práce a k jejichž řešení přispěl zejména významnými studii v 70. letech 20. století. Dalším tématem, kterému se věnoval po většinu své vědecké kariéry, byla laténská sídliště a hradiště, jejich stavební podoba, náleзовý fond, funkce a význam. Výsledkům výzkumů nížinných nehrazených sídlišť věnoval několik zásadních prací (zejména Bořitov a osídlení Lysické sníženiny: *Supplementum 10*, Brno 2003), ale větší pozornost upřel přece jen na lokality hrazené, ať již to byla hradiště časné laténské, mladolaténské oppida, nebo výšinné lokality púchovské (výzkum na hradišti Jičina-Požaha v 80. letech); inspirací mu byl jistě i výzkum, včetně jeho vlastní terénní akce, na oppidu Závist v době pražského pobytu v 70. letech. Ve středu jeho zájmu stálo ovšem moravské oppidum Staré Hradisko, kde prováděl systematický výzkum v letech 1983–1993 a jehož starší náleзовý fond, jen částečně zpracovaný, „zdědil“ po J. Medunovi. Rozsáhlou kolekci nálezů ze Starého Hradiska Miloš připravoval k publikaci ve spolupráci s dalšími badateli, protože si dobře uvědomoval, že to je úkol nikoli pro jednotlivce, ale pro celý tým; jeho velké části jsou připraveny do tisku, pokud dílčí témata nebyla již zveřejněna (jako např. žernovy a brousky). Dokonalou znalost laténu na Moravě vtělil Miloš do příslušné kapitoly syntézy *Pravěké dějiny Moravy* (Muzejní a vlastivědná společnost, Brno 1993), zatímco jeho trvalý zájem o hradiště vyústil v *Encyklopedii hradišť na Moravě a ve Slezsku* (Libri, Praha 2004). Završením dosavadního bádání na tomto poli se pro zaníceného badatele stal objev (či spíše znovuzobjevení) nehrazeného centrálního místa v Němčicích nad Hanou kolem r. 2000, v němž rozpoznal nový typ sídliště jako předchůdce oppid, zcela nový fenomén ve střední Evropě, dokumentovaný ještě lokalitou Roseldorf ve středním Podunají. Tady Miloš neváhal spolupracovat jako jeden z prvních archeologů s amatéry používajícími detektory kovů; nutno říci,

že s úspěchem podchytil řadu detektorářských akcí v různých lokalitách a přivedl ke spolupráci jejich původce. S vědomím významu Němcic budoval hned od počátku badatelský tým, který měl zpracovat a zveřejnit jednotlivé tematické okruhy a dílčí soubory obrovského nálezového fondu; publikována byla již kolekce mincí vyhodnocená Evou Kolníkovou (Spisy ARÚ Brno 43, Brno 2012) a další svazky jsou v přípravě. Je třeba vyzvednout, že Miloš vždy zdůrazňoval evropský kontext moravských nálezů, usiloval o jejich průběžné a pohotové zveřejňování a o prezentování aktuálního obrazu moravské archeologie nejen na odborném fóru, ale také o jeho zviditelňování pro širokou veřejnost.

Miloš si velmi vážil svých předchůdců na poli archeologie, jejich činnost oceňoval a vědomě na ni navazoval. Jako další v řadě se snažil předávat své znalosti následující generaci. Nešlo jen o jeho univerzitní pedagogickou práci – nebo, lépe řečeno, vykonával ji vlastně bezděčně každodenně, když soustavně podněcoval studenty a spolupracovníky k odborné a vědecké činnosti, navrhoval jim témata diplomových a disertačních prací a nabízel materiál

z vlastních výzkumů, podporoval jejich konferenční prezentace a publikační výstupy. Jako bych slyšela jeho „Nechtěla bys [to či ono z Milošových materiálů] udělat...“. Jím redigovaný *Pravěk* byl otevřen všem, nevyjímaje začínající autory.

Všichni, kdo Miloše znali, si byli vědomi jeho zaujetí moravskou archeologií a dobou laténskou obecně, které úspěšně přenášel na své okolí. Nepotřeboval k tomu mnoha slov, protože výsledky jeho systematické práce a osobní příklad pracovitěho a poctivěho badatele mluvily samy za sebe. Neznám nikoho, kdo by ho mohl nahradit ve znalosti moravského – nejen laténské – materiálu, kdo by měl tak široký rozhled po nových nálezech a jejich evropských souvislostech. Pro moravský latén udělal tolik, co nikdo před ním. Byl to nejen znamenitý archeolog, ale hlavně dobrý a skromný člověk, spolehlivý přítel a kamarád, jehož místo zůstane nezaplňené a práce nedokončená.

Natalie Venclová

Úplná bibliografie doc. PhDr. Miloše Čizmáře, CSc., bude zveřejněna v příštím čísle časopisu *Pravěk*.

Prof. PhDr. TOMÁŠ DURDÍK, DrSc. (24. 1. 1951 – 20. 9. 2012)

Když se 20. září tohoto roku roznesla zpráva, že ve svých 61 letech náhle zemřel prof. PhDr. Tomáš Durdík, DrSc., zdráhal se jí uvěřit každý, koho dostihla. Vždyť ještě den předtím razantně vystupoval na mezinárodní konferenci archeologů středověku v Českém Těšíně, jako ona typická robustní osobnost, s níž jsme se v uplynulých čtyřiceti letech setkávali v nejrůznějších odborných, kolegiálních a přátelských souvislostech.

Tomáš byl pražský rodák, který v Praze v r. 1969 maturoval a v r. 1974 úspěšně dokončil studium prehistorie a historie na FF UK. Byl členem seminářů prof. Jana Filipa, dr. Rudolfa Turka a prof. Jiřího Slámy. Důkladné školení v prehistorické a středověké archeologii mu bylo východiskem k nadšenému a nesmírně angažovanému studiu středověkých hradů, které mu byly – jak sám říkával – nejenom skvělým badatelským tématem, ale i zamilovanou zónou odpočinku a romantických zážitků. Cílevědomý student zaujímal promyšleným, přesvědčeným a důrazně projevovaným zájmem o středověké pevnosti, takže není divu, že si jej ve Filipově semináři brzy vyhlédl doc. Zdeněk Smetánka, budující na začátku

Foto Josef Hložek

70. let minulého století oddělení archeologie středověku v Archeologickém ústavu ČSAV v Praze. Od r. 1971 se Tomáš stal členem tohoto oddělení a výrazným způsobem pracoval v jeho koncepčně širokém záběru. Již v té době se rodil jeho koncept kastelologie jako oblasti interdisciplinárního poznávání středověkých hradů. Od počátků usiloval

o studium všech hradů v Čechách, zasazené do stře-doevropského kontextu. Proto už na fakultě začal chystat korpus českých hradů, který po létech získal monumentální podobu v Ilustrované encyklopedii. Velmi záhy formuloval koncept hradních typů, které nechápal jen jako nástroj deskripce. V hradních typech viděl zásadně důležitý klíč k poznávání jejich sociálních a genetických souvislostí. Hned na počátku se zrodil také projekt výzkumu hradů přemyslovského loveckého hvozdu, jehož uzavřenost a specializovanost se z metodického hlediska jevila jako mimořádná výzkumná přednost. Zde Tomáš provedl své erbovní výzkumy, spjaté s lokalitami jako Křivo-klát, Týřov, Hlavačov a Angerbach. Odešel v době, kdy bylo nesmírně třeba, aby ze své náročné a mno-haleté terénní práce vytěžil souhrnná zpracování. Právě tyto výzkumy (a desítky dalších) se totiž staly východiskem k formulaci jeho hypotéz o hradech přechodného typu, o úloze kastelů v české a evrop-ské hradní architektuře i o přínosu hradní hmotné kultury k poznání středověké hmotné kultury obecně.

Poznávací rovina Tomášovy práce byla základnou, z níž vzešlo mimořádné množství vědeckých i popularizačních titulů, řada z nich v zahraničí. Odráží se v nich až nadlidské úsilí o stabilizaci badatelského konceptu interdisciplinárního výzkumu hradů a o zformulování základních trendů, které tento výzkum osvětluje. Složitost těchto úkolů dokumentují často velmi osobní a angažované diskuse, do nichž Tomáš vstupoval a v nichž společně se svými polemizujícími protějšky upřesňoval pohled na zkoumané jevy, objekty nebo související meto-diku. Podrobná Durdíkova bibliografie čítá více než 450 titulů. Monografické syntézy typu Ilustrované encyklopedie českých hradů, kterou autor pravidel-ně obohacoval o dodatky, Hradů kastelového typu v Čechách nebo Hradů přechodného typu doprová-zejí stovky studií, přehledných shrnutí nebo popula-rizačních sumarizací určených zainteresované veřej-nosti. Důležité místo v Tomášově činnosti zaujímal řada Castellologica bohemia, kolem níž soustředil široký a nejen profesně rozrůzněný okruh badatelů. Dokázal vydat 12 svazků, které podstatně přispěly ke studiu hradů v českých zemích a vzbudily zaslou-žený zájem i v zahraničí. Nezapomínejme, že kon-tinuitu této řady mnohdy vysloveně vydupal ze zeme. Sháněl články, plnil recenzní rubriku, usilovně a neodbytně opatroval potřebné finance. Dalším pří-kladem výjimečné Tomášovy organizační činnosti zůstávají ročníky Časopisu Společnosti přátel staro-žitností. Zde působil jako vedoucí redaktor, před-seda redakční rady a starosta Společnosti přátel starožitností.

Zmínka o osobní angažovanosti Tomáše Durdí-ka při vydávání řad publikací odkazuje na další kapi-tolu jeho aktivit. Byl skutečně výjimečným a obě-tavým organizátorem. Jádrem jeho terénní činnosti spadá ještě do doby, kdy každý vedoucí musel svůj výzkum sám zorganizovat a personálně vybavit a kdy jeho soustavná aktivní přítomnost v terénu byla naprostou samozřejmostí. Zvládal to skvěle, i když jej to stálo další obrovský objem fyzických sil. Svou organizační schopnost dal také do služeb péče o památky, které (samozřejmě, že opět přede-vším hrady) pomáhal chránit, konzervovat, šetrně využívat a propagovat tak, aby si veřejnost i různé orgány státní a veřejné správy uvědomily jejich kulturní hodnotu. Byla to práce sysifovská, ale nikdy ji nevzdal. Velký úspěch v této oblasti zaznamenala Tomášova autorská i osobní účast v televizních seriálech „Hrady obývané a dobývané“ a „Štítý království českého“. Obdivuhodná je také šíře jeho kontaktů s nejrůznějšími spolky, občanskými sdru-ženími i skupinami nadšených dobrovolníků, díky nimž mohlo být učiněno mnoho nejenom při po-znávání hradů, ale i při jejich záchraně. Nasazení, se kterým investoval do ochrany našeho kulturního dědictví, mu přineslo mimořádné ocenění. V r. 2011 byla jeho obětavá služba ve prospěch našich hradů a opevnění (*dedicated service*) oceněna mezinárod-ní cenou Europa Nostra – nevládní organizace na ochranu kulturního a přírodního evropského dědictví (Tomáš Durdík byl členem její vědecké rady).

Je jenom logické, že pro tyto své vlastnosti a schopnosti byl pozván do řady institucí a orgánů vědeckých, vzdělávacích, kulturních, památkář-ských. Již jsme konstatovali, že byl do posledního dne vědeckým pracovníkem Archeologického ústavu AV ČR v Praze. Od r. 1985 působil také na Katedře dějin architektury ČVUT v Praze, od r. 1992 v Ústavu dějin umění a v Ústavu pro pravěk a ranou dobu dějinnou FF UK v Praze, od r. 1994 přednášel na Katedře kulturologie FF UK v Praze a také na Katedře archeologie Západočeské univerzity, jejíž vedení převzal v červenci 2012.

Díky svému domácímu i mezinárodnímu reno-mé se stal členem vědecké rady Deutsche Burgen-vereinigung, e. V., expertem ICOMOS/UNESCO, členem Comité permanent Castrum Bene (v l. 1995–1998 působil jako prezident této organi-zace) a Comité Castella Maris Baltici, členem poroty pro udělování Ceny EU za ochranu evropského kulturního dědictví, členem vědecké rady NPÚ, předsedou Stálé komise MK ČR pro hodnocení kulturních památek (od r. 1997 pracoval jako její předseda), členem Exekutivního výboru Českého

národního komitétu ICOMOS, předsedou Nezávislé památkové unie, členem Hlavního výboru České archeologické společnosti a členem Centra mediévistických studií AV ČR a UK v Praze. Byl pravidelným účastníkem konferencí Château Gaillard, a tedy i přispěvatelem stejnojmenného renomovaného sborníku. Kromě již uvedených redakčních a publikačních aktivit pracoval jako člen redakční rady Zpráv památkové péče.

Tomáš Durdík už od studentských počátků k českým hradům přistupoval se záměrem vytvořit dílo úměrně impozantní podstatě daného tématu, dílo, které by svým měřítkem navázalo na domácí a zahraniční příklady, zejména na uctívaného Augusta Sedláčka. Při naplňování tohoto záměru se už nevracel, aby ověřoval či opětovně formuloval metodická východiska, která si zvolil většinou hned na počátku své poznávací cesty. Zjevně je považoval za předpoklad dosažení řady významných cílů, zejména vytvoření korpusu českých hradů, který je základ-

ním východiskem pro další archeologický výzkum a pro práci památkové péče.

Je příznačné, že prof. Tomáš Durdík, muž marciální postavy (jak sám říkával), oplýval smyslem pro hravost a hru. Byl např. zaníceným modelářem, což nepochybně dokresluje jeho cit pro detail, rekonstrukci a vztahovou logiku, tak potřebné při archeologickém a stavebněhistorickém výzkumu. Byl výjimečným znalcem středověké hmotné kultury, zejména uměleckořemeslných artefaktů, militárií, ale také hodinových strojů. Na všechna milovaná témata už nezbyl čas. Tomáš odešel tak náhle, že si teprve zvolna začínáme uvědomovat, kde všude po jeho osobnosti a práci zůstane prázdno.

Jan Klápště – Petr Sommer

Bibliografie prof. PhDr. Tomáše Durdíka, DrSc., bude otištěna ve sborníku *Castellologica bohemica* 13.

NOVÉ PUBLIKACE

Petr Dresler: Opevnění Pohanska u Břeclavi. Dissertationes archaeologicae Brunenses/Pragensesque. Brno 2011. ISBN 978-80-210-5421-9. 274 str.

Téma disertace P. Dreslera tvoří opevnění významného moravského centra 9. stol. Pohanska u Břeclavi. Po úvodním seznámení s prameny a metodikou jejich zpracování autor představuje základní topografii lokality a jejího opevnění. Samostatná kapitola je věnována geomorfologické situaci, která tvoří podstatný faktor při volbě míst pro výstavbu hradeb. Po stručném přehledu dějin výzkumu opevnění následuje jednotně strukturovaný popis jednotlivých sond/řezů (22 výzkumů). Ten zahrnuje základní informace o výzkumu (prostor, čas, metodika) včetně jeho zhodnocení z hlediska rozsahu a kvality. Poté jsou představeny jak samotná hradba po jejích jednotlivých prvcích (čelní kamenná zeď – jádro – tyl), tak objekty pod hradbou a v těsném prostorovém kontaktu s hradbou (objekty, hroby, kúlové jámy vně a uvnitř hradby). Součástí popisu je stručná charakteristika nálezů.

Fortifikační systém tvoří lépe poznané opevnění centrální části a méně poznané opevnění Severního a Jižního předhradí, přičemž pouze v posledním případě byl násyp doprovázen příkopem. Opevnění centrální části je v zásadě jednofázové. Pouze v prostoru R 17–19 předchází hradbě skořepinové konstrukce, již doprovázejí žlábký a pozůstatky palisády v jejím předpolí, palisádový žlab existující však v době nepříliš vzdálené výstavbě hradby. Další kapitoly jsou věnovány rozboru hradby z pohledu použitých stavebních materiálů, konstrukčních prvků, které tvoří čelní zeď – základový rošt zabíhající pod čelní zeď – násyp s meziroštem – zadní dřevěná stěna, a dále rozměrů a statických vlastností. Průměrná šířka hradby je 6,5 m, šířka plenty osciluje od 0,5 do 2 m, nejčastěji však od 1 m do 1,5 m. Výška hradby je odhadována kolem 3 m. Povšimnout si je možno některých zajímavých detailů a prvků, jakým jsou odsazení líce hradby nejasné geneze (R 18), tunelový vstup (R 15?, R 18, R 19) či předsazená palisáda (R 03, R 12). Registrováno je prostupování kamenů čelní zdi do sterilní výplně jádra opevnění.

Z hlediska použitých materiálů se v hradbě potkává kámen z oblasti Skalice a Holíče, dubové dřevo splavené z bližší či vzdálenější lokality a hlinito-jílovitý materiál z prostoru před hradbou. Kámen pro stavbu byl spíše sbírán než lámán. Vzhledem ke sterilitě násypu jádra hradby či jen minimu nálezů v něm (ačkoliv hradba překrývá starší osídlení) se autor oprávněně domnívá, že materiál pro násyp byl transportován z míst, kde do doby výstavby hradby neexistovalo starší osídlení, nebo byl materiál získán těžbou z břehu ramene Dyje. Dále P. Dresler předkládá odhady kubatur materiálu a představy o jeho transportu.

Autor se zabývá také vlastní technologií stavby hradby i jejími dalšími osudy (trvanlivost, opravy, obrana a zánik). Celá konstrukce hradby prokazuje její záměrné založení a existenci celkové představy – „plánu“. Naopak zánik je spojen s požárem, přičemž jsou zvažována jeho různá vysvětlení (válečná akce, náhodný či úmyslný požár). P. Dresler se přiklání k zajímavé možnosti úmyslného kontrolovaného zapálení, jemuž by napovídala nápadná absence stop výraznějšího plošného požáru uvnitř opevněného areálu. Otázkou je, do jaké míry lze sledovat „míru postižení“ fortifikace požárem; neregistrují zmínky o dokladech ohně na čelní kamenné zdi.

Další z témat tvoří chronologie hradby. Vytkněme před závorku, že hradba nemá pravěké předchůdce. Starší, starohradištní objekty jsou odděleny od násypu původní humusovitou vrstvou. Minimum nálezů v násypu omezuje možnost jejich využití k datování výstavby opevnění. Dendrochronologické datování vzorku dřeva z konstrukce hradby s nezachovaným bělovým dřevem a podkorním letokruhem směřuje do doby po r. 881 (k tomu srov. *Henning – Ruttkay 2011*, 280). Vznik žlabu staršího než dřevohlinitá hradba s čelní kamennou zdi tedy této době předchází, přičemž se nepředpokládá velký odstup mezi oběma fázemi. Z pohledu celkového vývoje lokality je přitom důležité, že v rámci velkomoravského období areálu vymezenému hradbou (s lokální subfází v podobě žlabu), předchází fáze ohrazeného dvorce zbudovaného v 1. pol. 9. století. Zatímco vertikální chronologie vnitřního opevnění Pohanska má svůj záchytný bod, pro stanovení chronologie horizontální celého

fortifikačního systému včetně opevnění předhradí, tj. otázky, zda všechny areály byly opevněny ve stejné době, či nikoliv, není prozatím dostatek informací. To je ostatně bolest podstatné části českých i moravských hradišť. Přitom právě údaje o jejich postupném zvětšování či zmenšování, nebo o jedno-
rázovém opevnění všech areálů, jsou velmi důležité pro vytváření modelů vývoje jak jednotlivých hradišť, tak celých regionálních struktur.

Úvahy o datování zániku opevnění v Pohansku jsou spojeny s rozbořem depotu ze zahluobeného objektu O 10/R 14. Podle názoru P. Dreslera objekt zanikl současně s hradbou. Na základě analýzy železného kování je autor skeptický k možnostem datování jednotlivých artefaktů a depot dle jeho názoru nepřispívá k datování zániku hradby. Předpokládá, že se tak stalo koncem 9. nebo počátkem 10. století.

I když hlavní pozornost je soustředěna na opevnění, publikace přináší cenné informace i k dalším archeologickým pramenům – objektům a hrobům. Většina hrobů se nachází při vnitřní straně hradby. Pouze na dvou výzkumech se je podařilo objevit na její vnější straně. Za překvapivý lze považovat objev hrobu v násypu jádra hradby. Další případ nestandardního pohřbu jedince, z něhož se dochoval pouze neúplný skelet, byl odkryt při výzkumu destrukce opevnění, a to v úrovni velkomoravského komunikačního horizontu (k problematice srov. *Přichystalová 2011*, 46–47). Závěrečná část publikace je věnována opevněním, která jsou podle P. Dreslera analogická k opevnění z Pohanska, a dalším výhledům jeho výzkumu.

Diskuse:

1. K pozitivům práce patří snaha autora o standardizované používání zvolených termínů. V některých případech dochází k odklonu od běžně užívaných označení. Víceméně nepodstatnou změnu představuje nahrazení tradičního označení čelní kamenná plenta důsledně používaným termínem čelní (kamenná) zeď. Za zamyšlení však stojí autorova volba termínu *destrukce opevnění*, kterým nahrazuje tradiční termín *val*. Vzhledem ke zdůvodnění názoru a k tomu, že v textu publikace v zásadě nedochází k terminologickým nedorozuměním v odlišení, kdy autor mluví o destrukci opevnění/valu a kdy o destrukcích jednotlivých prvků, lze tento termín v případě relativně jednoduše se vyvíjejícího opevnění Pohanska u Břeclavi přijmout. Použitím alternativního výrazu P. Dresler ale rozšiřuje diskusi o terminologii termínu *val*, který má více významů a není používán standardizovaně, což se zřejmě stalo podnětem k hledání výrazu jiného. V obecné rovině má *val* dva významy – 1. relikv opevnění, 2. konkrétní forma opevnění/ohrazení. Kromě toho – fakticky v souladu s německým *Wall* – byl a někdy stále je nesprávně používán jako synonymum k termínu *hradba*. Při studiu raně středověkých opevnění obecně bych přesto u zažitého termínu *val* či opevnění zůstala. Termín *destrukce opevnění* (ve smyslu *val*) by se stal velmi problematickým při popisu vícefázových opevnění, která jsou v některých případech doprovázena vícefázovými destrukcemi jednotlivých fází, jak je tomu např. na Levém Hradci či na Pražském hradě. V terminologickém kontextu není neúčelné nahlédnout do cizojazyčných resumé recenzované publikace. Až na několik ojedinělých výjimek v úvodu a závěru německého resumé (*Untersuchung/ Grabungsuntersuchungen des zerstörten Teils der Befestigung*) a bez výjimky v anglickém se s překladem „destrukce opevnění“ nesetkáme. V německém překladu resumé jsou použity termíny *Befestigung* či *Wall*, v anglickém *fortification*. Při konfrontaci s cizojazyčnou terminologií je dobře patrný obecný problém české terminologie, kdy snaha o co nejpřesnější vyjádření ne vždy v tento cíl ústí.

2. Každý badatel studující raně středověká opevnění stojí na křižovatce cest různých metodických přístupů a před otázkou, v jaké podrobnosti studovaný soubor představit. V případě Pohanska u Břeclavi je akcent kladen v „technické rovině“ na analýzu opevnění v rámci jednoznačně definovaného geografického systému lokality, v další rovině na jeho všestrannou charakteristiku na základě dostupných informací. Výběr předmětů analýzy, kritérií, podle nichž je opevnění hodnoceno, je podmíněn otázkami stanovenými v úvodu práce. Autor řeší to, co mu prameny dovolují, konstatuje, jaké jsou jejich hranice, a nepouští se do nepodložených rekonstrukcí. Pozitivním znakem analytické roviny, kterou zvolil P. Dresler, je přehlednost, jasná struktura, názornost, možnost porovnání jednotlivých řezů a situací dle předem definovaných parametrů. Plastickou představu tak mj. získá čtenář z kombinace fotografií a výseků digitalizované dokumentace (obr. 99–106) o podobě zadní stěny a přileh-

lého násypu hradby. Názorné je provázání digitalizované plošné kresebné a fotografické dokumentace s vyznačením místa dokumentace na řezu (R 18, 19).

Současně s sebou ovšem zvolený přístup přináší redukci některých informací, a to ve dvou směrech: 1. v rovině prezentace nálezů, 2. v rovině edice písemných, kresebných a fotografických pramenů. V prvním případě volba otázek a roviny analýzy vedla autora k velmi stručným charakteristikám fondu nálezů. Podrobně jsou rozebrány vybrané nálezy z polozemnice 010/R14, hmotné kultury jako celku však samostatná kapitola věnována není. Čtenář přitom netuší, do jaké míry tyto informace jsou či mohou být důležité. K ilustraci brány by jistě přispěla vyobrazení dochovaných železných součástí – závěsu vrat, závory, kování. Upozornit je možno na šipky v R 11 (jedna v humusu pod hradbou, jedna vně hradby), tj. v sondě s hrobem v úrovni terénu. Je svým způsobem paradoxní, že se šipky nacházejí v onom úseku opevnění oddělovajícím centrální část od tzv. Severovýchodního předhradí, zatímco v jiných úsecích opevnění chybějí. Ačkoliv většina popsanych situací podporuje názor, že k výstavbě jádra nebyly použity primární sídlištní vrstvy (viz výše), přesto je v R 01 zmiňováno rovnoměrné rozložení nálezů, byť nečetných (počty ovšem nespécifikovány), v tělese hradby. Pokud některý z dalších badatelů zvolí stejnou rovinu jako autor, bylo by vhodné nálezy ilustrovat alespoň v podobě „sumarizačních“ tabulek, které ve vazbě s konkrétním náleзовým kontextem přehledně postihnou spektrum nálezů i jejich kvantitu. V případě opevnění se složitější stratigrafii je pak obsáhlejší obrazová prezentace nálezů, zvláště keramiky, pochopitelně nezbytností.

Redukce při prezentaci pramenů znamená, že čtenář nemá možnost v případě starších výzkumů až na výjimky porovnat originální a digitalizovanou dokumentaci. Možnosti využití dokumentace k ověření předložených závěrů i dalšímu studiu jsou tak omezené – na rozdíl např. od monografického zpracování hradiště v Naszacovicích (*Poleski 2004; 2011*) či série dílčích publikací uzavřených shrnutím v rámci celkové studie o Budči (*Bartošková 2010* – tam odkazy na dílčí studie). Přitom právě podrobnější zpřístupnění originální dokumentace může být zdrojem podnětných diskusí (k opevnění v Mikulčicích *Procházka 2009*, 164–167, 173–175; k opevnění předhradí Levého Hradce *Bartošková 2003*, 618–624; *Tomková 2003*, 158–165). Srovnání originální dokumentace s digitalizovanou je pak samo o sobě užitečné z hlediska různých „typů názornosti“. Publikovaná originální dokumentace ze starších výzkumů je názornější z hlediska vytvoření představy, jak se jevila situace přímo v terénu. Schematičtější digitalizovaná podoba umožňuje zvýraznění podstatných prvků konstrukce opevnění a jejich vzájemné srovnání v rámci širšího souboru řezů a plánů. Osobně bych se proto přikláníla k prezentaci obou forem. Je otázkou, zda i v případě sond R 04–10, které jsou autorem publikace popsány jako nedokončené a výsledky sondáže nejsou považovány za směrodatné, by neměly být uvedeny nějaké ilustrace. Není jasné, proč není v publikaci prezentován žádný z řezů k R 11, ačkoliv je v textu jejich existence zmíněna.

Dokumentace prezentovaná v příloze poskytuje možnost rychlé orientace v základních komponentách hradby a ve srovnání řezů. Nepochybně se s ní dobře pracuje též v digitální podobě. Je ovšem škoda, že část řezů postrádá číselné označení kontextů a objektů, v případě, že čísla uvedena jsou, jejich čitelnost je omezena zmenšením a chybí k nim legenda. Na použitelnosti předložené dokumentace jako potenciálního pramene se negativně podepisuje redakční zpracování. Řezy jsou zmenšeny na úkor informační výpovědi, slabost čar komplikuje další reprodukci. Chceme-li porovnat originální podobu řezu C ze sondy R 14 na obr. 3 a její digitalizovanou verzi na str. 216, neobejdeme se bez lupy. Po formální stránce bych považovala za vhodnější měřítko, jaké bylo – byť ve výseku – použito při přípravě jiného autorova příspěvku o opevnění (*Dresler 2011*, Abb. 4 a 5). Také forma prezentace vybraných řezů a situací zvolená *R. Procházkou* (2009, obr. 67, 68, 71) poskytuje všestrannější informaci.

Naznačené problémy však nesnižují hodnotu práce jako celku, zvláště uvědomíme-li si, že jsou ve své podstatě snadno překlenutelné, a to i při stále omezenějších prostředcích na přípravu publikací a komplikacích při prezentaci velkoformátové dokumentace. Vzhledem k tomu, že veškerá dokumentace existuje v digitální podobě, stálo by za úvahu prameny dotýkající se opevnění prezentovat v příloze na DVD.

Pohansko u Břeclavi je významnou a nepominutelnou lokalitou při studiu raně středověké, a zvláště velkomoravské problematiky. Dosavadní – na české a moravské poměry – poměrně rozsáhlé publikační zpřístupnění jejích výzkumů tvoří pestrou mozaiku poznatků, která umožňuje vytváření celkových interpretačních modelů jejího vývoje (mj. *Macháček 2007*). Publikace P. Dreslera o opevnění Pohanska je přínosná nejen tím, že zaplňuje jedno z prázdných míst v poznání lokality samé, ale prezentuje metodické přístupy, které mohou být s úspěchem aplikovány a rozvíjeny při výzkumu i zpracování opevnění dalších hradišť.

Kateřina Tomková

Literatura

- Bartošková, A. 2003:* K interpretaci vnějšího valu na Levém Hradci. *Archeologické rozhledy* 55, 618–624.
- *2010:* Budeč – ein Bedeutendes Machtzentrum des frühen Böhmisches Staates. *Zeitschrift für Archäologie des Mittelalters* 38, 85–159.
- Dresler, P. 2011:* Die Befestigung von Pohansko bei Břeclav. In: J. Macháček – Š. Ungerman Hrsg., *Frühgeschichtliche Zentralorte in Mitteleuropa*, Bonn, 63–77.
- Henning, J. – Rutkay, M. 2011:* Frühmittelalterliche Burgwälle an der mittleren Donau im ostmitteleuropäischen Kontext: Ein deutsch-slowakisches Forschungsprojekt. In: J. Macháček – Š. Ungerman Hrsg., *Frühgeschichtliche Zentralorte in Mitteleuropa*, Bonn, 259–288.
- Macháček, J. 2007:* Pohansko bei Břeclav. Ein frühmittelalterliches Zentrum als sozialwirtschaftliches System. Bonn.
- Poleski, M. 2004:* Naszacowice. Ein frühmittelalterlicher Burgwall am Dunajec I. *Stratigraphie, Chronologie, Architektur. Moravia Magna, Seria Polona II.* Kraków.
- *2011:* Ein frühmittelalterlicher Burgwall am Dunajec II. *Fundstoff, Funktion, interregionale Beziehungen. Burgenbau in Kleinpolen.* Kraków.
- Procházka, R. 2009:* Vývoj opevňovací techniky na Moravě a v českém Slezsku v raném středověku. Brno.
- Přichystalová, R. 2011:* Die Bestattungen in Břeclav-Pohansko. Alte und neue Ausgrabungen. In: J. Macháček – Š. Ungerman Hrsg., *Frühgeschichtliche Zentralorte in Mitteleuropa*, Bonn, 35–61.
- Tomková, K. 2003:* K interpretaci situace před čelní kamennou zdí na levohradeckém předhradí. *Archeologické rozhledy* 55, 158–165.

Sven Ostritz (Hg.): Die mittelalterliche jüdische Kultur in Erfurt 1. Der Schatzfund: Archäologie – Kunstgeschichte – Siedlungsgeschichte. Thüringisches Landesamt für Denkmalpflege und Archäologie, *Weimar 2010.* 375 str.

Sven Ostritz (Hg.): Die mittelalterliche jüdische Kultur in Erfurt 2. Der Schatzfund: Analysen – Herstellungstechniken – Rekonstruktionen. Thüringisches Landesamt für Denkmalpflege und Archäologie, *Weimar 2010.* 495 str.

Sven Ostritz (Hg.): Die mittelalterliche jüdische Kultur in Erfurt 3. Der Schatzfund: Die Münzen und Barren. Thüringisches Landesamt für Denkmalpflege und Archäologie, *Weimar 2011.* 511 str.

Když v březnu 1998 skončil rozsáhlý, v provizorních podmínkách a ve značné časové tísní provedený archeologický výzkum bloku parcel v jádru Erfurtu, jako nejzajímavější nález se jevíly suterény několika středověkých domů. Jeden z nich (datovaný do 13. stol.) byl vybrán, aby v plánované novostavbě plnil roli historické stafáže. V září 1998, kdy byly stavební práce už v plném proudu, dělníci ubourali část zdiva vstupní šíje onoho suterénu, přičemž objevili jakési – usoudili, že cínové – nádoby. S několikadenní prodlevou se o nálezu zmínili archeologovi, který v tu dobu jezdil do Erfurtu už jen kvůli výstavě o výsledcích záchranného výzkumu. Když mu nádoby konečně přinesli, na první pohled seznal, že jde o stříbrné výrobky středověkého stáří. Bezprostředně ohledal místo nálezu a začal probírat nevytěžený zásyp. Odkryl další stříbrné a zlaté cennosti, které před několika dny těsně minula lžíce bagru. Z hlíny vyzdvihl nádobu vrchovatě naplněnou šperky, doslova hromadu mincí a několik hríven stříbra. Poklad ten samý den napěchoval do batohu a dvou plastových věder a linkovým autobusem a vlakem odjel do Výmaru. Vrtkavá štěstěna tentokrát dopřála odborníkovi zachránit (nejspíš) v úplnosti pramen nedozírné výpovědní hodnoty.

Po několika letech od objevu se pokladu dostalo odpovídající restaurátorské péče, ustavila se skupina přibližně dvou desítek badatelů, kteří všestranně studovali jednotlivé kusy i soubor jako celek. Jejich závěry se velkou měrou opírají i o rozbory písemných pramenů k dějinám středověkého Erfurtu. Spolupráce archeologů, historiků, historičky umění, numismatika, znalců šperkařských technologií a přírodovědců vyústila v ambiciózní publikační projekt, který nyní v kompletní podobě představuje výzvu k dalšímu badání. Východiskem je podrobný katalog všech shromážděných předmětů, doprovázený zevrubnými zprávami o nejrůznějších přírodovědných a technologických analýzách a několika do hloubky zpracovanými analytickými kapitolami autorů ze širokého medievistického okruhu. Ač tři svazky představují každý zvlášť výsledky svébytných, namnoze vysoce specializovaných vědních odvětví, dohromady skládají vzájemně provázaný celek. Ten samozřejmě není určen k souvislé četbě. Sotva kdo ve stejné míře ocení důkladné typologické rozřídění numismatické části nálezů a zároveň třeba obsáhlé pojednání o materiálovém charakteru (jakosti) artefaktů s desítkami tabulek a grafů vyjadřujících prvkové složení. Ani jedna z kapitol však není samoúčelná.

Stěžejní úkol, totiž kulturněhistorický rozbor vlastního nálezu celku, připadl dvěma badatelům – numismatikem Mario Schlapke posoudil mince a hřívny, předměty uměleckořemeslné povahy souhrnně zhodnotila historička umění Maria Stürzebecher. První jmenovaný měl práci zdánlivě usnadněnou uniformním charakterem ražeb, ovšem musel prozkoumat celkem 3141 kusů. Bez výjimky to jsou grošové mince typu *gros tournaís*. Převážně se jedná o francouzské královské emise. Krom toho autor identifikoval 18 jejich velice věrných napodobenin o stejné ryzosti, ražených na různých místech Porýní. Nejstarší mince pocházejí ze 60.–70. let 13. století. Ošidné je datování nejmladší mince. Ta se dostala do oběhu nejdříve v r. 1329, přičemž autor dodává, že může náležet k pozdější, až od r. 1345 vydávané emisi. Celkem 14 kusů hřiven se vzájemně shoduje co do tvaru nízkého, hrubě ulitého vrchlíku, zato váhově jsou dost rozmanité (od ca 0,1 po 2,8 kg). Vyjma jediné byly těsně po zhotovení opatřeny raženými značkami. Rozpoznat lze sedm různých razidel, z nichž dvě se úzce vážou k Erfurtu: na hřívny byl přenesen zjednodušený obrazec městského znaku v podobě loukoťového kola, z toho jednou obkrouženého nápisem IOhANNIS NASE. Autor daná slova ztotožňuje se jménem muže nazývaného v dobových listinách *Johanse Nazze*. Ten zjevně patřil k elitní vrstvě erfurtských finančníků v době kolem poloviny 14. století. O jeho aktivitách výmluvně svědčí mj. dokument o transakci z r. 1365, v němž je uvedeno, že právě on převezme značně vysokou hotovost 1500 marek stříbra, kterou obdrželi durynští lankrabí od erfurtské městské obce. Kusé pramenné zmínky ale ani v náznamek nepodávají představu o případných vazbách mezi tímto mužem a majitelem nalezeného pokladu.

M. Schlapke na základě rozboru několika dalších depotů a celé řady písemných pramenů dochází k přesvědčivě zdůvodněnému závěru, že se ve středním Německu ve 14. stol. paralelně ustavily dva svébytné mechanismy trhu, resp. dva zásadně odlišné druhy směnných prostředků. Lokální mince obíhaly jen v rámci každodenní směny, kdežto v nadregionálním obchodě a při větších transakcích se uplatňovaly jakostní zahraniční ražby spolu se surovým kovem. Pojednávaný erfurtský poklad je toho stěžejním dokladem. V něm obsažené mince a hřívny dohromady váží 24,2 kg, což autor převádí na 105 marek stříbra. Pro srovnání uvádí ceny několika nemovitostí v Erfurtu; v polovině 14. stol. se zde za běžné měšťanské domy dalo utržit od 15 do 30 marek, ovšem reprezentativní domy stály zřejmě o dost více.

Zatímco numismatická složka pokladu je v podstatě anonymní, M. Stürzebecher prostřednictvím zlatnických výrobků v základních rysech postihla sociální postavení majitele i jeho nároky, ba dokonce sebepojetí (*Selbstverständnis*). Celkové zhodnocení se opírá především o dva specifické prsteny, které nenechávají na pochybách, že daná osoba (rodina) přináležela k místní židovské komunitě. Prostší, stříbrný prsten sestává z hladké objímky a kruhového terčíku s motivem měsíce a hvězdy – symbolů židovské obce. Druhý, zlatý, mohutný je vsutku mistrovské zlatnické dílo. Jde v podstatě o miniaturní plastikou. Objímku tvoří dvě do sebe zakleslé ruce, které plynule přecházejí ve figury okřídlených draků. Ti v pařátech a tlamách podpírají chrám s jehlanovou střechou. Stěny budovy jsou pojednány jako prolamované okenní panely s vimperky, mezi nimiž vyrůstají fiály. Hebrejská písmena na vyrytá do hladkých ploch jehlanu skládající slova MASEL TOW, což volně přeloženo znamená mnoho štěstí. Jedná se o židovský svatební prsten, jeden ze čtyř dochovaných kusů svého druhu ze

středověku. Tři typově analogické výrobky jsou ovšem o dost jednodušeji zpracované, shodně však zdobené miniaturní plastikou chrámu a opatřené totožnou devízou. Ač ostatní zlatnické výrobky etnicky specifické znaky postrádají, autorka je na základě široce koncipovaného srovnávacího studia logicky interpretuje jako ucelený soubor klenotů, resp. jmění jedné rodiny.

Namnoze nelze rozhodnout, zda ten který šperk patřil ženě, či muži. Dopočítáme se několika prstenů, desítek přezek, spon a broží a několika stovek rozličných nášivek a závěsků. Některé výrobky z typologického hlediska vykazují natolik ojedinělé znaky, že je lze prozatím označit za unikáty. Spony, prsteny a brože jsou nejčastěji vykládány drahými kameny, ostatní předměty zdobené rytím, tepáním, filigránem nebo smaltem. Na základě formálních shod a díky poznatkům restaurátorů se podařilo zrekonstruovat čtyři opaskové garnitury. Jejich výzdoba mj. symbolicky vyjadřovala oddanost kultu kurtoazní lásky, což autorku vede k hypotéze, že šlo o svatební, rituálně darované předměty.

Nemenší pozornost na sebe strhává soubor stříbrných, dílem pozlacených nádob. Vskutku jedinečná je dvojice vzájemně takřka identických koflíků, jejichž hrdla bylo možné do sebe zasunout. Tím vznikla nádoba typu *doppelkopf* (*doppelscheuer*), která se *ad hoc* stala schránkou šperků a oděvních aplikací. Oba koflíky jsou zdobené celkem čtyřmi gravírovanými a smaltem opatřenými medailony, po jednom přiletovanými k podstavám a dnům. Byla-li nádoba uzavřena, dávný divák se mohl kochat pestrobarevnými (dnes značně oprýskanými) terčíky s dvojicí motivů z bajky o havranovi a lišce, rozpojil-li koflíky, spatřil výjevy z bajky o lišce a orlu. Ač obdobně zlatnický zpracované medailony poměrně běžně zdobí nádoby daného typu, erfurtské ukázky představují po žánrově stránce naprosté solitéry (na dosud známých analogických nádobách se uplatňují erby nebo motivy související s křesťanskou věroukou). Stěny ostatních nádob z erfurtského pokladu jsou pokryty architektonickými a geometrickými motivy vytvořenými tepáním a rytím. Všechny osm tvarově totožných číšek lze vložit do sebe, neboť se co do výšky i průměru postupně zmenšují/zvětšují. Zřejmě pocházejí z té samé zlatnické dílny jako štíhlá konvice s víčkem a plochá miska. I tyto elegantní výrobky dost možná patřily mezi svatební dary. V každém případě svědčí o vybraných způsobech při slavnostním a rituálním stolování židovských elit; konvice a miska nejspíš sloužily k omývání rukou. O vytříbených zvycích dále vypovídá stříbrná toaletní souprava drobných lžiček různých tvarů, řetízků spojená s kruhovým flakonem. V něm se dochovala bavlníková vlákna napuštěná vonnými látkami, mj. pižmem cibetky, identifikovaným v pařížské laboratoři společnosti L'Oreal.

M. Stürzebecher důmyslně zdůvodnila, proč celý soubor zlatnických výrobků z erfurtského pokladu považuje za rodové/rodinné jmění, nikoli za předměty, které se do židovských rukou (zčásti) dostaly jako zástava poskytnutá dlužníky (z řad křesťanů). Její závěry se opírají o srovnání s dalšími poklady ze 13.–14. stol., jejichž vazbu na židovské prostředí prozrazují charakteristické prsteny a/nebo topografický kontext. Autorka si však všimla, že některé z nich mají společného mnohem více: sestávají ze stejných či velice podobných souprav nádob i ozdob. A dále upozorňuje na poměrně jednotný ráz výzdoby, resp. takřka úplnou absenci křesťanských motivů. Domýšlí, že pokud by šlo o poklady shromážděné při úvěrových transakcích, tuto absenci bychom s těžší vysvětlili. Soubory zastavených cenností mají odlišný charakter. Jako výmluvný příklad autorka uvádí exkluzivní, nejspíš zeměpanské klenoty objevené včetně prstenu se symboly měsíce a hvězdy ve Slezské Středě. V podobném smyslu interpretuje také poklad poměrně běžných šperků z Münsteru, nalezený na okraji někdejšího židovského okrsku. V něm obsažené předměty se vyznačují výrazně rozkolísanou kvalitou zlatnické práce. A pro hodnocení je v daném případě podstatné, že vysoké počty šperků stejného druhu zjevně převyšují potřeby jednoho uživatele, resp. rodiny.

Čtenář si závěry autorky může okamžitě ověřovat díky užitečnému výběrovému katalogu analogických zlatnických výrobků z různých koutů západní a střední Evropy. Sám se přesvědčí, že s erfurtským pokladem se nejvíce shodují nálezové celky stříbrných a zlatých cenností z měst Colmar (Alsasko) a Weißenfels (Sasko-Anhaltsko) a vesnice Lingenfeld (Porýní-Falc). V prvních dvou jmenovaných lokalitách byly nalezeny nezaměnitelné židovské prsteny spolu s desítkami skvostných šperků a nádob – koflíků, konvic i číšek. Do téže skupiny lze podle všeho zařadit i rozchvácený poklad z Kutné Hory, z něhož se do muzejní sbírky (v Norimberku) dostala toliko sada pěti hraněných číšek. Ty jsou na dně zdobené různými erby, jež představují klíč k celkové interpretaci nálezů. Publi-

kované výklady ryté heraldické výzdoby se však značně rozcházejí. Tři z erbů lze s velkou pravděpodobností označit za zemské, bezpečně lze ale určit jen českého dvouocasého lva. Ovšem nad dalšími dvěma se jednotliví autoři neshodnou ani v tom, zda vyjadřují zemskou, či rodovou příslušnost. Jejich zdánlivě záhadný význam však důvtipně rozkrývá M. Stürzebecher, která je v této věci zajedno s tvůrci nedávné výstavy a doprovodného katalogu *Europas Juden im Mittelalter* (Castaño et al. 2004, 224–225). Jedno ze dvou sporných erbovních znamení je ztvárněno jako trojice špičatých, radiálně uspořádaných klobouků, jejichž vrcholy se vzájemně dotýkají. Mnozí autoři sice připouštějí, že jde o charakteristické židovské klobouky, zároveň ale odmítají, že dané zobrazení se přímo váže k minoritní komunitě. Nejnověji přibyla interpretace těchto klobouků jakožto znaku Vindické marky (dnes součást Slovinska). Na základě volné (údajně) předlohy tak usuzují E. Matějková a D. Stehliková (2010, 358), a výzdobu příslušného poháru proto vysvětlují jako připomínku záboru tohoto území Přemyslem Otakarem II. Naproti tomu M. Stürzebecher vychází z velice věrných analogií, které české autorky neznají. Konkrétně upozorňuje na totožně pojednaná znamení tří klobouků, jež na svých pečetích ve 14. stol. používali členové zámožných židovských rodin v Curychu. Je více než pravděpodobné, že toto charakteristické židovské heraldické znamení – podobně jako měsíc a hvězda – došlo mnohem širšího geografického rozšíření, a to i v českých zemích. Všechny tři autorky ostatně zmiňují dvojdílný koflík ze sbírek Metropolitního muzea umění v New Yorku, který je zdoben dvojicí analogických erbů. Poslední pochybnosti o židovském původu kutnohorského pokladu rozptýlí bližší pohled na pátý znak vyrytý do dna nejmenší, ovšem jediné uvnitř zcela pozlacené číšky. Takřka celé pole štítu vyplňuje postava kráčející šelmy, nad níž je umístěn nápis v hebrejštině – vlk. Jmenované české autorky o nápisu sice vědí, ale tato skutečnost je neznepokojuje. Ve shodě se starší literaturou se domnívají, že nápis „byl pouze dodatečně vyražen“ k původní heraldické figuře, kterou pokládají za pantera ve znaku Štýrska (Matějková – Stehliková 2010, 355, 357). Tato domněnka se od počátku zakládá na omylu. M. Stürzebecher upozorňuje na fakt (a jí publikovaná detailní fotografie nenechává na pochybách), že písmena jsou umístěná v pásce, která představuje nedílnou součást erbovního pole. Proto lze takřka s jistotou tvrdit, že nápis už od počátku vysvětloval heraldickou symboliku. A sotva lze považovat za náhodu, že na kutnohorské soupravě číšek se uplatňují dva erby bezprostředně spjaté s židovským prostředím. Tím pádem jsme ale postaveni před jiný interpretační problém. Jak si máme vysvětlit celou skupinu erbů? M. Stürzebecher si ví rady i s takovým rébusem. Využívá přitom další mimořádně zajímavou paralelu ze Švýcarska.

Za pramenem, který zásadní měrou obohacuje studium kultury židovských elit 13.–14. stol., je třeba znovu se vypravit do Curychu. V tamním domě zvaném Zum Brunnenhof se asi z jedné pětiny dochovala kdysi celoplošná výmalba stěn reprezentativního sálu (Wild – Böhmer 1997). Pod stropem běžel na všech čtyřech stranách vlys v podobě erbovní galerie, pod níž se odvíjely rozličné profánní scény. Výzdobu zdola ukončovala iluzivní drapérie. Z žánrových motivů lze přesně určit výjevy z dvorského prostředí – lov se sokoly a taneční scénu. Z erbovní galerie se dochovalo 25 znakových štítů, které povětšinou patřily členům mocných šlechtických rodů z horno- a středorýnského prostoru, mezi nimiž zvláště zaujme erb lucemburských hrabat. Zastoupeny jsou ovšem i erby urozců z Flander či až z Braniborska. Podle stylového charakteru lze malby datovat do 20.–30. let 14. století. Tehdy daný dům patřil zámožné židovské rodině. O etnické příslušnosti objednavatele maleb nemůže být nejmenších pochyb, neboť pod erby se nacházejí německé nápisy příslušných rodových jmen, vytvořené ovšem hebrejskými písmeny (restaurátoři považují nápisy za současné s celkovou výmalbou sálu). Stal-li se součástí rozsáhlé heraldické galerie v domě židovské rodiny kupř. erb lucemburských hrabat, pak se není proč divit přítomnosti dvouocasého lva na dně jedné z kutnohorských číšek. Vždyť figury zemských erbovních zvířat se od 14. stol. staly nejoblíbenějším výzdobným prvkem uměleckořemeslných prací snad všech kategorií. Vzpomeňme třeba českých komorových kachlů malých formátů, pro něž jsou typické právě postavy lvů a orlic (i ona se ocitla na jedné z kutnohorských číšek). A proto není třeba spřádat více či méně krkolomné hypotézy nad heraldickou výzdobou konkrétních předmětů uměleckořemeslné povahy – třebaže jsou namnoze luxusní, vyráběny byly ve vysokém počtu, a tomu zpravidla odpovídal stereotypní ráz jejich výzdoby. V opakujících se výzdobných motivech se přesto zračí společenské ambice: židovští boháčci se obklopovali zemskými erby úplně stejně jako jejich křesťanští sousedé.

Abychom byli schopni porozumět podstatě ikonografického programu výzdoby onoho curyšského domu (stejně jako kutnohorských číšek), je nezbytné vzít v potaz, že jde o běžný, ba přímo nezbytný výraz přínaležitosti k určité sociální vrstvě. Vzájemně takřka nerozeznatelně vymalované sály představovaly ve 13.–14. stol. charakteristický segment kultury bydlení zámožnější vrstvy obyvatel (nejen) švýcarských měst; desítky dochovaných ukázek jistě představují jen nepatrný zlomek někdejšího stavu. A právě zmíněný curyšský příklad je i není v tomto ohledu výjimečný: svědčí, že zámožní židovští obchodníci a řemeslníci přijali za své zvyky a nároky svých sousedů, měšťanů i šlechticů. Neméně zřetelným dokladem této nápodoby je ostatně erfurtský soubor zlatnických výrobků. Zvláště ve výzdobě garnitur opasků se uplatňuje rozkošatělá milostná ikonografie, která upomíná na zvyky aristokratů, přejímané neprodleně (přinejmenším na oko – ve výzdobě nejrůznějších předmětů) měšťany. Nejpůvabnější je v tomto ohledu víčko miniaturní dózy s minuciézně vytepaným párem milenců. Při širším srovnávacím studiu se tedy dobře spojuje jedno s druhým: vždyť syžetový rejstřík maleb ze zmíněného curyšského domu věrně sleduje předobrazy vytříbené kultury minesengrů a aristokratů, souborně ztvárněné na stránkách Codexu Manesse.

Naznačený směr úvah lze ještě rozvést na základě dvou podrobných sond do středověkých dějin erfurtské židovské obce. Písemné prameny důkladně vytěžili Thomas Nitz a Maike Lämmerhirt. Základní východisko představuje rekonstrukční mapa nemovitostí vlastněných v Erfurtu Židy ve 2. pol. 13. – 1. pol. 14. století. Z ní vyplývá, že domy zámožných obyvatel města se nehledě na etnickou příslušnost koncentrovaly poblíž radnice, v jejíž těsné blízkosti ostatně stála (resp. dosud stojí) synagoga. S jednotlivými domy se čile obchodovalo mezi členy křesťanské a židovské komunity. V dané době se sice postupně utvářela židovská čtvrť, rozhodně ale nešlo o uzavřený okrsek – ghetto. Poklad byl nalezen na jejím okraji, uvnitř bloku velkých parcel, kde vedle sebe sídlili zámožní křesťané a Židé. A je tedy vlastně logické, že v takovém prostředí se do značné míry navenek stírala etnická/náboženská příslušnost, zvláště co se týče vizuálních prostředků prezentace sociálního postavení. Na nalezený soubor cenností proto po vzoru autorů publikace (zejm. M. Stürzebecher) nahlížejme nejen jako na jmění židovské rodiny, ale zároveň jako na vzácně dochovaný otisk sebepojetí městských elit, jejichž kultura nabývala vpravdě nadnárodní i nadregionální charakter a napodobovala zvyky aristokratů.

Ač si Židé více či méně osvojovali životní styl svých křesťanských sousedů, jejich osudy přesto čas od času tragicky přervalo pogromy. Dokladem je patrně i erfurtský poklad. Důvody jeho ukrytí i nevyzvednutí autoři publikace vykládají v kontextu událostí r. 1349, kdy došlo k vyhnání a vraždění zdejší židovské komunity. Patricijové tehdy nedokázali (nebo nechtěli) zabránit řádění lůzy. Zda byly klenoty spolu s hotovostí uschovány za těchto okolností, ale patrně nebude možné jednoznačně prokázat. Podle nejmladší datovatelné mince připadá nesporný termín *post quem* k r. 1329; zlatnické výrobky lze na základě formálního rozboru datovat jen rámcově do 2. pol. 13. – (častěji) 1. pol. 14. století.

Dnes poklad zakládá jeden z mnoha důvodů, proč navštívit historické jádro Erfurtu. Soubor cenností je pohromadě vystaven jen několik desítek metrů od místa nálezu, v suterénu starobylé synagogy. Ovšem i ona je jedinečným exponátem, neboť její středověké konstrukce (ze tří hlavních stavebních fází) se dochovaly ve velice uceleném stavu. Představu o složitých přestavbách nedávno ujasnil hloubkový průzkum, při němž byly mj. nalezeny dřevěné prvky z prvotní fáze, zhotovené z kmenů setnutých v posledním desetiletí 11. století. Krom toho byla v Erfurtu při archeologickém výzkumu nedávno objevena středověká mikve.

Jan Kypta

Literatura

- Castaño, J. et al. 2004: Europas Juden im Mittelalter. Speyer.
 Matějková, E. – Stehliková, D. 2010: Archeologické nálezy českých klenotů druhé poloviny 13. století. In: M. Studničková (ed.), Čechy jsou plné kostelů. Kniha k počtě PhDr. Anežky Merhautové, DrSc., Praha, 351–367.
 Wild, D. – Böhmer, R. 1997: Die spätmittelalterlichen Wandmalereien im Haus «Zum Brunnenhof» in Zürich und ihre jüdischen Auftraggeber. In: Zürcher Denkmalpflege 1995/96, Zürich, 15–33.

Kolektiv autorů: Bitva u Rakovníka 1620. Muzeum T. G. M. Rakovník a Agrosience, spol. s. r. o., Chrástany, *Rakovník 2011*. ISBN 978-80-85081-35-0. 104 str.

Brožovaná publikace vyšla u příležitosti konání stejnojmenné výstavy v rakovnickém muzeu, kde jsme si mohli připomenout 390. výročí jedné z klíčových událostí českého stavovského povstání (1618–1620, resp. 1621). Kolektiv autorů, vedený archeoložkou Kateřinou Blažkovou, se zde pokusil o detailní historicko-archeologickou sondu do jedné z nejdůležitějších bitev první etapy třicetileté války. Kniha výrazně překračuje oborové hranice a prezentuje bitvu z mnoha odlišných úhlů pohledu. Chvályhodně vznikla ze vzájemné spolupráce archeologů, archivarů, geodetů, vojenských historiků.

Od 90. let 20. stol. si klade historická věda nové otázky, což si žádá neustálé hledání nových typů pramenů, jež by mohly dosavadní poznání důležitých událostí pozměnit či verifikovat. Zatímco fondy písemných pramenů v archivech a obdobných institucích byly již mnohokrát prostudovány a pouze ojediněle přinášejí nové poznatky, což potvrzují předložené studie K. Blažkové, P. Hrnčířika a J. Černého, pramennou základnu značně obohacuje terénní archeologický výzkum přímo na místě událostí. V tomto případě je cílem archeologů lokalizovat bojiště, pokusit se nedestruktivními metodami ve spolupráci s geodety detailně prostudovat jeho prostorovou strukturu a prozkoumat terénní relikty polních opevnění, výjimečně se minimálním destruktivním způsobem ověřují důležité situace na bojišti. Prioritou archeologů však je zachovat tyto jedinečné památky v co nejlepším stavu dalším generacím.

K zachování rakovnického bojiště v dobrém stavu přispívá i sborník předložených studií. Jiří Roub zpracoval digitální model terénu rakovnického bojiště na základě geodetických měření. Prostorová geodetická data byla doplněna o informace vyplývající z analýzy dochované rytiny bitvy. Provedena byla prospekce detektory kovů, díky nimž se podařilo zachránit před ilegální exploatací reprezentativní soubor kovových artefaktů, které ve většině případů souvisely s pobytem císařských a stavovských vojsk u Rakovníka. Velkým nedostatkem publikace ale je absence celkového plánu výsledků detektorového průzkumu s odkazem na lokalizaci nálezů v prostoru.

Význam historicko-archeologického výzkumu pro poznání jednotlivých bojišť v posledních dvou dekádách roste. Svědčí o tom současný stav výzkumu bojišť třicetileté války, jímž se dlouhodobě zabývá Václav Matoušek, který představuje současný

stav archeologického bádání v této problematice drobnou studií. Pod jeho vedením byla v terénu zkoumána bojiště známá z dobových rytin, především z mnohosvazkového díla Theatrum Europaeum založeného Mathäussem Merianem a vydávaného v rozmezí let 1633 a 1738. Většina výzkumných aktivit archeologů na území České republiky byla dosud zaměřena na místa střetů mezi císařskými a švédskou mašinérií v samotném závěru třicetileté války. Výzkum rakovnického bojiště v tomto ohledu poprvé potvrdil potenciál umožňující nabytí nové poznatky o průběhu stavovského povstání.

Naznačuje to částečně i článek vojenského historika Ladislava Čepičky. Ten se ve své studii dopustil několika inspirativních omylů. Tyto drobné nešvary zrcadlí soudobý stav historického výzkumu počátků třicetileté války, o to víc ukazují význam potřeby systematického historicko-archeologického výzkumu. Ukažme si na třech příkladech, jak se dosud v historické produkci odráží nedostatečná heuristika písemných pramenů v zahraničních archivech, nekritický přístup k dílu Historie církevní Pavla Skály ze Zhoře a dosud malá znalost prostorových souvislostí konfliktních areálů, které se vážou ke stavovskému povstání.

V první řadě upozorním na znovu publikovanou impozantní malbu Pietra Snayerse představující vítěznou bitvu císařských vojsk u Záblatí 10. června 1619 (ve sborníku na s. 100; dříve E. Fučíková ed.: Albrecht z Valdštejna. *Inter arma silent musae?*. Praha 2007, s. 430). V pozadí se nachází město Prachatice. Je očividné, že malíř vyšel z četby některého z dobových německy psaných letáků z r. 1619, které uvádějí bitvu do blízkosti Prachatic (např. letáky z r. 1619 vytištěné Simonem Hannem v bavorské Štrubíně nebo Wolfgangem Schumpfenem ve Vídni). Avšak dodnes je bitva situována podle nekriticky pojatého díla Pavla Skály ze Zhoře mezi obce Záblatičko a Záblatí u Týna nad Vltavou. Rozdíl ve vzdálenosti mezi Záblatím u Prachatic a Záblatím u Týna nad Vltavou činí okolo 40 km. Lokalizace bojiště není dodnes zcela dořešena, což je dáno nedostatečnou archeologickou prospekci a heuristikou letáků, map a vedut v zahraničních archivech.

Obdobných problémů způsobených neznalostí písemných pramenů bychom v jižních nebo západních Čechách našli hned několik, ač se mnozí dosud domnívali, že už ke stavovskému povstání není co dodat. Opak je pravdou. Další interpretační problém představuje bitva u Lomnice nad Lužnicí, neboť skrze žádné prameny se dosud nepodařilo potvrdit, že bitva prezentovaná Pavlem Skálou ze Zhoře přinesla rozhodující vítězství stavovských vojsk nad královskými. Dokládá to např. Josef For-

belský po studiu španělského diplomatického materiálu i marná snaha jihočeských archeologů lokalizovat bojiště.

Snad z pouhé nepozornosti je v komentovaném článku interpretována rytina Dobyť Plzně Mansfeldem jako dílo Mathäusse Meriana, přestože byla zhotovena Simonem Halbmayeřem, jehož jméno dokonce figuruje na rytině v dolním pravém rohu. Vyobrazení bylo prezentováno v tištěném letáku z r. 1619 (Anonym: Warhafter Bericht von der Belägerung und mit gestürmter hand Eroberung der Stadt Pilsen inn Böhem... Prag 1619), který byl původně vydán v češtině a posléze přeložen do němčiny; představuje jedno z prvních děl, která reflektují obležení Plzně. Rytina o obležení města Plzně existuje skutečně i v díle Meriana, avšak pochází až z r. 1635 a od Halbmayeřovy rytiny se podstatně liší.

Přes zmíněné výtky je sborník příspěvků Bitva u Rakovníka 1620 cenným pokusem představit ucelený interdisciplinářní pohled na důležitou epizodu tzv. české války. Unikátní soubor nálezů z bojiště přispěje k detailnímu srovnávacímu studiu militarií i pozemních opevnění z počátku třicetileté války. Publikace obsahuje mnoho důležitých a základních informací pro další výzkum, nelze však přehlédnout její omezení na regionální poměry. Chybí rozbor dobové propagandy s nástinem vývoje utváření paměti bitvy v pozdějších staletích, který by mohl být pro pochopení současného stavu bádání a vývoje dalších ideových proudů klíčový.

Přesto v širším kontextu bádání lze sborník považovat za první pokus prezentovat dílčí, v konečném důsledku prohranou bitvu stavů. Patrně záměrně věnovala obdobným konfliktům česká společnost pouze malou pozornost. Předložená monografie potvrzuje, že pouze detailní heuristika, podrobné studium pramenů z různých úhlů pohledu, mohou přinést nové zásadní informace o největším válečném konfliktu 17. stol. v Evropě. Sborník může být do budoucna cenným střípkem do mozaiky nějaké syntetizující práce, která by se věnovala historicko-archeologickému výzkumu bitev za stavovského povstání.

Nakonec si dovolím upozornit, že v mnoha případech vede sobeckost a nevědomost některých laiků k devastaci konfliktních areálů používáním detektoru kovů a ilegální exploataci míst nedoceniitelně významných pro poznání historie či formování regionální, národní nebo evropské identity. Nejen archeologové, ale i nejšířší veřejnost by v tomto ohledu měla být prozíravá a bojiště – unikátní památky – chránit.

Michal Preusz

Walter Melzer – Torsten Capelle (Hrsg.): Bleibergbau und Bleiverarbeitung während der römischen Kaiserzeit im rechtsrheinischen Barbaricum. Soester Beiträge zur Archäologie, Band 8. Soest 2007. ISBN-13 978-3-87902-307-3. 191 str. s obr.

Sborník je věnován pozoruhodné specializované výrobě východně od Rýna – těžbě olovnatých rud a zpracování olova, doloženým ve vestfálském úseku Středoněmecké vysočiny. Jak vyplýne z charakteristiky příspěvků, je téma zasazeno do širších souvislostí. *Ch. Bergen* (str. 9–14) představuje olověné nálezy z Vestfálska v časovém a prostorovém kontextu. Připomíná, že ve Středomoří nastala větší výroba olova se zaváděním mincovních platidel od 2. půle 4. tisíciletí př. Kr., a to jako vedlejšího produktu při zpracování stříbrné rudy. Dosáhla vrcholu v době římské a teprve tehdy znalost olova podstatněji pronikala přes Rýn a Dunaj. Některé limitní burgi měly střechy z olověných desek, v barbariku se objevují drobné římské olověné plastiky. Z některých nalezišť v jižním Vestfálsku pocházejí vedle amorfních olověných slitků jakési tyčinkové hřivny, patrně upravený materiál pro zpracování. Tvarovaný kov pro obchod snad představovaly masivní prstence (váha např. 4,42 kg), funkce jiných nálezů (malé okrouhlé předměty s otvorem – přesleny?, kladivovitě tvary) je nejasná. Kulturní význam se přikládá olověným kolečkům, malé sekerky byly snad podle analogií v hrobech symbolem sociální nadřazenosti jejich mladých majitelů.

Ch. Grünwald (15–24) seznamuje s osídlením oblasti Münsteru (sev. od řeky Lippe a na dolní Emži) koncem předřímské doby železné a ve starší době římské jako jednoho z regionů, který lze považovat za odběratele vyrobeného olova. Problémem je rozpoznání přechodu obou období, ztížené tím, že na sídlištích se objevuje minimum datovatelných kovových předmětů. Někde je patrná následnost válcovitých zásobních jam předřímského období, k nimž však nepatří žádné rozeznatelné stavby, a nadzemních, většinou dvoulodních dlouhých domů i polozemnic starší doby římské. V úplnosti byl zřejmě prozkoumán oplocený dvorec ve Vreden, okr. Borken. V západní části regionu je známo několik sídlišť, která se v 1. stol. po Kr. odlišují velmi dlouhými domy (např. 42 a 46,5 m), postupně nastavovanými, ale v konečné fázi užívanými vcelku. Řada sídlišť končí v 1. stol. po Kr., některá již v rané fázi a jiná později, kdy to mohlo souviset se známými boji mezi germánskými kmeny. Osídlení 2. stol. je doloženo spíše jen na periferii regionu.

D. Bérenger (25–31) shrnuje poznatky o starší době římské ve vých. Vestfálsku a na horním toku

Lippe se zaměřením na souvislosti s distribucí a zpracováním olova. Zaměřuje se zvláště na sídliště ve Warburgu-Daseburgu, kde je doloženo zpracování bronzu, železa, stříbra a olova pro trh. Předpokládá rané zemědělské počátky osady a následující dvě fáze, kde již dominovala řemeslnická výroba. Autor též doplňuje dosud známé nálezy olovených hríven lichoběžníkových a kuželovitých s otvorem (připomínala závaží tkalcovského stavu) a poukazuje na další nálezy vřetenovitých až soudkovitých předmětů z olova, dosud nejasného významu.

R. *Aßkamp* a B. *Rudnick* (34–40) píší o olovených předmětech z římského tábora augustovské doby v Halternu na Lippe. Olovo se tam jeví, pouze však v hlavním táboře, jako důležitý, ve velkém množství užívaný kov, což kontrastuje s jeho vzácným výskytem v jiných soudobých táborech (Holsterhausen, Oberaden, Anreppen). Importovalo se zřejmě říční cestou ve hrívnách (ze dvou nalezených o váze 64 a 44 kg nesla jedna označení 19. legie zničené v bitvě v Teutoburském lese). Z olova byly jinak zlomky rour (doklad tlakového vodovodu?), závaží různé velikosti včetně drobných (potřeba odvažovat i malá množství), olovnice, dvojkónické střely praků, kadlub asi pro voskový model přezky. Olovo se využívalo i pro opravy (svorky keramických nádob) a jako spojovací materiál. Množství nevyužitého odpadu svědčí o dostatečném zásobení. Dosavadní analýzy ukazují na původ z dolů ve Španělsku, cílem je zjistit, nakolik se takto dovážené olovo dostávalo mezi místní obyvatelstvo, případně zda Římané mohli využívat místní suroviny.

Právě na poslední položenou otázku se snaží odpovědět N. *Hanel* a P. *Rothenhöfer* (41–46). Důkazy o římské těžbě olova v Germánii poskytly nápisy na olovených hrívnách z lodních vraků při ústí Rhôny a na sev. pobřeží Sardinie ve znění „Flavi Veruclae plumb. Germ.“ a „Augusti Caesaris Germanicum“. Fragment hrívný téhož tvaru s částí nápisu L. Fla byl nalezen též u Soestu ve Vestfálsku. Vedle samotného císaře se na dolování asi podíleli podnikatelé – nájemci, jako byl Lucius Flavius Verucla. Archeologicky byla římská těžba rud včetně olova již doložena v sev. části vrchoviny Eifel a vých. od Kolína n. R. u Königswinteru-Oberpleisu. Autoři poukazují na některé nálezy a souvislosti svědčící o tom, že v době své přechodné moci těžili Římané olovo také u Brilonu v horním Poruří, tj. v sev. části kraje Sauerland ve vých. Vestfálsku. Jde zvláště o olovený předmět se jménem Pudens z Brilonu-Altenbürenu, přičemž na jedné z hríven z vraku u Sardinie se čte Pudentis Germ.

P. *Rothenhöfer* (47–55) dovozuje, že v téže oblasti pokračovalo po pádu římské moci i těžbě

a zpracování olova místní obyvatelstvo, přinejmenším v 1. a 2. stol. po Kr. Opírá se o nálezy dosud asi 70 malých olovených hríven o váze většinou 30–50 dkg. Jsou převážně lichoběžníkové, někdy obdélníkové, vesměs s plochou přední a zadní stranou a otvorem v horní části, asi pro zavěšení. Podle autora mohla být v krátké době římské vlády výhodně od Rýna v l. 12/8 př. Kr. – 9 po Kr. převzata v místním prostředí technologie těžby a výroby, která však měla podstatně menší objem, jak ukazuje váhový rozdíl těchto a římských hríven olova z Germánie. Malé hrívný se soustřeďují kolem Brilonu, kde je ruda mělce pod povrchem. Protože v germánském barbariku není užívání olova až na výjimky doloženo, považuje autor za možného odběratele provincii Dolní Germánii.

M. *Straßburger* (57–70) se zaměřuje na možné doklady těžby olovnatých rud v severových. Sauerlandu, konstatuje absenci většího průzkumu z hlediska montánní archeologie a možnou těžbu v době kolem zlomu letopočtu sledává jen v jedné lokalitě (Fülsenbecke). Poukazuje na slabé doklady pro výrobu olova v dané oblasti v augustovském období a perspektivu spatřuje ve spolupráci montánní archeologie s archeometalurgií.

Příspěvek *Kerstin Batzel* (71–90) o okresu Soest v době železné patří k těm, které shrnují poznatky o osídlení regionů Vestfálska a vytvářejí tak potřebný rámec pro hlavní téma sborníku. Zde jde o nástin vývoje od stupňů Ha C a D do počátku vlastní doby římské, který se zde spojuje se závěrem římských tažení r. 16 po Kr. Od pozdního stupně La C je v oblasti patrné hustší osídlení a vlivy ze severových. Německa, od sklonku 1. stol. př. Kr. se kulturně projevuje keltský vliv od jihu a keltský zásah. Autorka věnuje pozornost také přilehlému úseku staré obchodní cesty, zvané Hellweg, která byla spojnicí již v době železné a v jejíž trase se našly též četné malé olovené hrívný.

W. *Melzer* a I. *Pfeffer* (91–104) předkládají výsledky odkrytí na záp. okraji Soestu, kde bylo objeveno 6 usedlostí z 1. stol. po Kr., vzdálených od sebe ca 250 m. Nadzemní domy vykazovaly někdy více fází, patřily k nim vždy špýchary na čtyřech nebo šesti sloupech. V domě (d. 28 m) nejlépe zachované usedlosti bylo 6 pravidelně uspořádaných zásobních jam, obsahujících mj. slitky olova, zlomky tyglíků a lichoběžníkovou olovenou hrívnou (z areálu města známo takových sedm). Celkem byly získány kusy olova o celkové váze přes 100 kg, z toho asi 84 kg z doby římské. Za odpad z odlévání spíše menších předmětů se považují drobnější slitky a výtisky tvaru kónických zátek s otvorem (popisované často jako vřetenovité), které měl vytvarovat

nálevkovitý tyglík. Použití olova též při odlévání bronzů prokazují modely (spona, kotoučovitá a knoflíkovitá předměty), patrně vtiskované do hliněné formy. Soest se tedy jeví jako místo, kde místní specializovaní řemeslníci v 1. stol. po Kr. intenzivně zpracovávali olovo a v dosud neznámém rozsahu i další kovy. Podle prvních izotopových analýz mohlo toto olovo pocházet z ložisek kolem Brilonu a Ramsbecku v sev. Sauerlandu. Oblast Soestu na trase Hellwegu byla jistě významná i při distribuci olova jako hřiven a výrobků, i když o jejím určení, stejně jako o možnostech použití tohoto kovu v barbariku není dosud mnoho známo.

M. Bode, A. Hauptmann a K. Mezger (105–123) seznamují s projektem chemických (stopové prvky) a izotopových analýz jednak nalezených olověných předmětů rané doby římské, jednak olovnatých rud z ložisek ve vrchovině Eifel a ve Vestfálsku. Zkoumány byly tři skupiny předmětů: nálezy z římských táborů, římské hřivny zhotovené podle nápisů v Germánii a malé „germánské“ hřivny z vestfálských nalezišť 1. a 2. století. Cílem bylo mj. zjistit, zda Římané při průniku podél Lippe mohli užívat již také olovo z Eifelu, kde se těžilo od předposledního desetiletí př. Kr., a zda obyvatelstvo ve Vestfálsku využívalo místní rudu a odlévalo z ní malé hřivny. Článek obsahuje stručný, ale široce založený přehled o výskytu olova v pravěku a v antice, ve Vestfálsku a Dolním Sasku, o dolování ve vrchovině Eifel a v Porýní (Bergisches Land) a o ložiscích olovnatých rud a dolování ve starší době římské v celé Evropě. Dostí homogenní izotopový obraz rud v Eifelu a okolí Brilonu nedovoluje rozlišení, ale dosavadní výsledky umožňují pozitivní odpověď na výše položené otázky.

V souvislosti s výskytem olovnatých rud i solných pramenů jižně od horní Lippe sleduje *Susanne Jülich (126–133)* využití olověných pánví při odpařování solanky. Připomíná výzkum rané středověké solivarny (nejstarší dendrodata z pozdního 6. stol. po Kr.) v Soestu s pecemi v podobě dvojic sbíhajících se hliněných stěn (d. 4 m, š. 45 cm), vymezujících ohniště v širší koncové části a zužující se výtopný kanál. Na stěny byly pokládány olověné pánve se solankou, zachováno je však jen málo jejich fragmentů. Autorka uvádí jediné dvě analogie takovýchto rané středověkých pecí z kontinentu (Bad Nauheim, Bad Hersfeld), rovněž s předpokládaným užitím olověných pánví. Četnější příklady pecí a zvláště mnohdy vcelku zachovaných obdélníkových pánví jsou z V. Británie, kde některé pocházejí již z 2.–3. stol. po Kr. (Nantwich, Cheshire). Keramické nádoby pro odpařování solanky jsou ovšem známy od pravěku, olověné pánve považuje autorka za přínos římské technologie. Pro jeho uplat-

nění také na kontinentu či přímo v oblasti Soestu již ve starší době římské chybějí zatím doklady.

Henriette Brink-Kloke (135–139) informuje o výzkumech doby římské v areálu Dortmundu. Sídliště 3. a 4. stol. v Dortmundu-Oespelu je příkladem lokalit východně od Rýna, kde se olovo (s výjimkou vých. Vestfálska – viz výše) objevuje až v mladší době římské. Je tam doloženo kovolitectví a vedle kousků olova římského původu (mj. plomba) byl v nálezech početný materiál barevných kovů pro nové zpracování.

W. Ebel-Zepezauer (141–146) shrnuje hlavní údaje o sídlišti Kamen-Westick ve Vestfálsku, v centrální části trasy Hellwegu. Bylo zkoumáno v několika obdobích, výsledky poslední fáze (1998–2001) jsou zpracovávány. Největší rozvoj patří do mladší doby římské, hlavně do 4. stol., kdy se projevují intenzivní vztahy s římským Porýním, osídlení však trvalo až do 9. století. Význačný je podíl výrobků římského původu, keramických (30 % nádob tvořilo římské užitkové zboží) i kovových. Předmětů z olova bylo málo, patří k nim však asi symbolická sekerka franciska (viz výše). U výrobků z barevných kovů šlo jen málokdy o bronz, spíše o mosaz nebo podobnou slitinu s podílem zinku. Vzhledem k výskytu odpovídajících rud v oblasti Brilonu předkládá autor úvahu o zdejší produkci artefaktů římských typů z lokálních surovin.

Ch. Reichmann (147–161) se zabývá pro dobu římskou významem obchodní cesty, známé ve středověku jako Hellweg, a to ve spojitosti s římským přístavem Gelduba na levém břehu Rýna, v místech dnešního Krefeldu-Gellepu. Hellweg probíhal ve směru V–Z při sev. okraji Středoněmecké vysočiny a u Duisburgu dosahoval Rýna. Gelduba, na území Ubiů, vzniká založením za Tiberia jako obchodní stanice, po konci batavského povstání r. 70 tam byl vybudován kastel a nový přístav. Podle nálezů zesílily kontakty se sousedním Vestfálskem po polovině 3. stol. a Ch. Reichmann se domnívá, že se odehrávaly v tržních osadách, někdy jen sezónně navštěvovaných, ve vnitrozemí barbarika. Např. v Castropu-Rauxelu, kde bylo jen málo pozůstatků obydlí a žádné stopy zemědělství, se asi spolu s obchodem přetvářel získaný římský kovový šrot ve hřivny a funkční výrobky. V 1. půli 4. stol. se západní část Hellwegu jeví jako rozšířená zóna římské provincie. Pak se však pro nepokoje za císaře Magnentia provinciální obchodníci stáhli a obchod se nadále odehrával jen při hranici na Rýně. Významná byla možnost konzervace přírodních produktů vyvážených z Germánie díky místním zdrojům soli.

P. Ilisch (163–167) shrnuje údaje o římských mincích ve Vestfálsku. Od 2. stol. je patrný pravidel-

ný příliv mincí s těžištěm v oblasti Hellwegu, který počátkem 4. stol. zažívá explozivní nárůst a po r. 350 opět silnou redukcí. Mince tak patří k dokladům vývoje kontaktů a obchodu, jak jej i podle jiných zjištění popsal v předchozím článku Ch. Reichmann. Množství mincí ve vrcholném období včetně drobných ražeb nízkých hodnot z barevných kovů považují někteří autoři příspěvků (Melzer, Reichmann) za doklad převzetí peněžního hospodářství, Ilich spíše připomíná, že se souběžně mohl uplatňovat i obchod výměnný.

J. Scheschkewitz (169–177) představuje kovové předměty včetně olovených ze sídlišť z 1.–4. stol. na marši při ústí Hunte do dolního toku Vezery. Nálezy z výzkumů ve 30. letech 20. stol. byly doplněny povrchovou prospekci posledního období. Značný počet a složení předmětů z barevných kovů včetně olova připouští i zde jejich zpracování. Z olova (celkem 2,3 kg) se tu vedle slitků našly (výše zmiňované) kousky vretenovité a další s otvorem při okraji, považované někdy za hrčivny. Lokalita, které autor i s ohledem na četný výskyt římské keramiky přisuzuje řemeslnický a obchodní ráz, ukazuje výskyt olova v době římské i při Severním moři, i když konkrétní použití tohoto kovu zůstává nejasné.

L. Košnar

Philip R. Nigst: The Early Upper Palaeolithic of the Middle Danube Region. Studies in Human Evolution. Leiden University Press, *Leiden* 2012. ISBN 978-90-8728-159-5; e-ISBN 978-94-0060-083-6; NUR 682. 379 str.

Vysoce aktuální téma přechodu ze středního do mladého paleolitu, jemuž západoevropská badatelé věnují stále velkou pozornost, je poprvé pojato z pohledu střední Evropy, dokonce z klíčového regionu její východní části, středního Podunají. V úvodu (s. 17–21) autor vytyčuje tři teoreticky možné modely transformace středopaleolitických technokomplexů v komplexy mladého paleolitu: model lokálního vývoje, tj. spontánní inovace neandertálců vedoucí ke změně materiální kultury; model difúzní, tj. pronikání moderních lidí, jejichž chování vede ke změnám v materiální kultuře pozdních neandertálců; model stimulované difúze, tj. pronikání idejí moderních lidí, jež vedou ke změnám v materiální kultuře pozdních neandertálců.

Jako výchozí pro srovnávací studii zvolil autor čtyři spolehlivě stratifikované a datované lokality: Willendorf II a Stratzing 94 (aurignacien), Vedrovice V (szeletien), Stránská skála IIIc (bohunicien), jejichž industrie, aspoň ve vzorku z velkých kolek-

cí, sám studoval, z literatury převzal na porovnání výsledky analýz industrií z Kültny, vrstvy 7a (micoquien), Stránské skály IIIa, vrstvy 4 (bohunicien), Stránské skály IIa, vrstvy 4 a Stránské skály IIIa, vrstvy 3 (aurignacien).

Pozdní střední paleolit, jenž ve střední Evropě přichází v úvahu k procesu transformace, je micoquien, jenž je pro region horního toku Dunaje nejlépe stratigraficky doložen v Sesselfelsgrötte v Bavorsku a pro region středního toku v jeskyni Kültně. Kosterní zbytky neandertálců z pozdní fáze středního paleolitu jsou známe z Kültny, vrstvy 7a, ze tří lokalit ve východní Evropě a Pech-de-l'Azé v Dordogni. Přechodní industrie EUP (Early Upper Palaeolithic) tvoří ve středním Podunají szeletien a bohunicien a objevuje se časný aurignacien, v západní Evropě je to chatelperronien, v jiskyni uluzzien a v severní Evropě komplex tří typů industrií zabírajících území od jižního Polska přes Německo a Belgii až do Anglie: lincombien-ranisien-germanowicien. Protoaurignacien není ve středním Podunají doložený, pouze časný aurignacien, o němž lze soudit, že byl vytvářen moderním typem lidí. Kosterní nálezy z Mladečských jeskyní nelze podle autora spojovat s tannými archeologickými materiály, zřejmě pro neexistenci výzkumné dokumentace.

V další kapitole jsou představeny modely, metody a teoretický základ použité analýzy vybraných industrií. V podstatě jde o detailní sledování postupu redukce jader v osmi definovaných stupních s řadou atributů v každém z nich, o remontáže a analýzu surovinových jednotek. Důležitý pokročilý prvek tvoří přítomnost mikročepelek, případně jader k jejich výrobě, tedy jedno- či dvoupodstavových jader s velmi úzkými negativy a kýlovitých škrabadel i rydel.

Referenční lokalitou je Willendorf II, kde kromě gravettienských vrstev 5–9 je ve vrstvách 3 a 4 četnými AMS-daty doložený aurignacien, ve vrstvě 2 archaická industrie, jejíž analýza je jedním z úkolů této studie; z vrstvy 1 pochází malá kolekce vymykající se typologické klasifikaci. V uplynulých letech zde autor prováděl výzkum aurignackých vrstev a navíc „objevil“ v depozitáři Přírodovědného muzea ve Vídni bedýnku s početným materiálem z vrstvy 3 ze starých výzkumů, dosud reprezentovaným jen nevelkou kolekcí.

Z rozsáhlé industrie z Vedrovic V byla ke studiu zvolena akumulace artefaktů z m² 11/a až 15/C v počtu 4098 ks. Ze Stratzingu byly studovány materiály z nálezových vrstev 1 a 2 z výzkumu 1994 a ze Stránské skály – lokality IIIc zkoumané v letech 1997–1999. Ke srovnání byly použity údaje G. Tostevina (2000) o micoquienu z vrstvy 7a v Kültně, o bohunicien z vrstvy 4 na Stránské skále IIIa

a o aurignacieniu ze Stránské skály IIa, vrstvy 4, a IIIa, vrstvy 3.

V obsáhlé páté kapitole jsou předloženy výsledky technologické analýzy vyjmenovaných industrií. Stejně rozsáhlá je studie v šesté kapitole, v níž jsou srovnávány znaky redukčního procesu každé industrie s každou vždy ve dvojicích a jsou stanoveny rozdíly vyjádřené v číslech, jejichž součty vyjadřují míru vzdálenosti mezi nimi v devítistupňovém pořadí, při čemž industrie s nejnižšími koeficienty si jsou vzájemně nejbližší.

Ve stratigrafických schématech jsou zařazeny pozice lokalit v rámci MIS 3 z Dolního Rakouska a z Moravy a celkově středního Podunají ve srovnání se stratigrafickou tabulkou pro východokarpatskou oblast. V časovém intervalu (interstadiálu) 40–42 ka leží půdy Bohunice = Willendorf, odpovídající stadiu GIS (Greenland Interstadial) 12, v další půdě interstadiálu Schwallenbach I (38/39 ka, GIS 11) leží vrstva 3 ve Willendorfu. Schwallenbach II (32/31 ka, GIS 8) obsahuje vrstvu 4 ve Willendorfu a Schwallenbach III (30,5/29,5 ka, GIS 7) je podle moravských profilů neprávem paralelizován s (bývalým) „Würm 2/3“.

V osmé kapitole jsou shrnuty a diskutovány výsledky docilené použitou párovou srovnávací metodou. Potvrdilo se, že získané hodnoty jsou relevantní pro vztahy mezi industriemi. Rozsah hodnot šesti párů aurignackých industrií se pohybuje mezi 2.292 a 3.375, tedy ve spodní polovině devítistupňové škály a vykazuje vysoký stupeň podobnosti. Stejně tak bohuničenské industrie ze Stránské skály IIIc a ze Stránské skály IIIa, vrstvy 4, vykazují hodnotu 2.292. Naopak srovnání micoquienu z Kůlny, vrstvy 7a, s aurignacienskými industriemi vykazuje hodnoty mezi 7.453 a 8.292, jsou tedy od sebe velmi vzdálené. Dosud neklasifikovaná industrie z Willendorfu, vrstvy 2, vykazovala blízkost k szeletieniu a o něco menší i k micoquienu a ač postrádá sebemenší náznak plošného opracování, je řazena k szeletieniu. Autor považuje technologickou analýzu s procesem redukce jader za spolehlivější pro příslušnost industrií k určitému technokomplexu než typologickou klasifikaci, která může být ovlivněna funkcí stanoviště či jinými aspekty, a vyslovuje otázku, zda tzv. industrie s listovitými hroty nejsou spíše funkčními faciemí různých kulturních skupin.

Výsledky srovnávání celých technokomplexů modifikují dosavadní představy o původu industrií EUP v tomto regionu. Překvapivá je blízkost szeletieniu a bohuničieniu, neboť spíše lamelární bohuničien se zdá být na prvý pohled odlišný od výrazně úštěpového szeletieniu, zřejmě je však proces redukce jader u obou technokomplexů podobný. Potvrdila

se sice očekávaná blízkost szeletieniu a micoquienu ve výrobě nástrojů, avšak redukce jader je odlišnější než mezi szeletienem a bohuničienem. Vzhledem k tomu, že oba tyto technokomplexy se nacházejí ve stejné stratigrafické pozici (v GIS 12), je lokální vývoj szeletieniu bez vnějšího vlivu málo pravděpodobný.

V diskusi o přechodu ze středního do mladého paleolitu hraje existence mikročepelek, považovaných mnoha autory za doklad modernity, značnou roli. Ve všech industriích aurignacieniu v Dol. Rakousku, na Moravě a v Maďarsku lze jejich přítomnost předpokládat alespoň na podkladě jader/kýlových škrabadel a rydel, naopak pokud se mikročepekly ojediněle najdou v szeletieniu či bohuničieniu, jedná se vždy o náhodný produkt v procesu redukce jader. Původ kýlových škrabadel a rydel v povrchových nálezech szeletieniu je ovšem problematický, informace o možné směsi aurignacienských a bohuničenských artefaktů v lokalitě Stránská skála III–I (výzkum MZM) je bohužel nepřesná.

Již dříve (*Svoboda – Bar-Yosef 2003; Tostevin 2000*) byla vyslovena hypotéza o tom, že tvůrci bohuničieniu byli moderní lidé, ač se dosud ani v tomto, ani v podobných technokomplexech v Levantě nenašly kosterní zbytky, jež by ji potvrdily. Tato první vlna moderních sapientů přišla do kontaktu s pozdními neandertálci v tomto regionu a vyvolala šířením chování/myšlenek proces akulturace, jejímž výsledkem byl vznik szeletieniu. Pro spontánní vývoj szeletieniu nebyl shledán žádný podklad. Aurignacien představuje druhou, mladší vlnu sapientů, jež se již na vzniku szeletieniu nepodílela, o čemž svědčí absence pro něj typických mikročepelek v szeletieniu.

Obsáhlá studie Philipa R. Nigsta přináší zcela nový pohled na pochody, jež mohly probíhat v údobí přechodu mezi středním a mladým paleolitem, kdy populace neandertálců byla vystřídána populací moderních sapientů. Vyplývá z ní také celoevropský význam regionu středního Podunají v tomto procesu.

kv

Literatura

- Svoboda, J. A. – Bar-Yosef, O. 2003:* Stránská skála. Origin of the Upper Palaeolithic in the Brno Basin, Moravia, Czech Republic. American School of Prehistoric Research Bulletin 47. Cambridge, Massachusetts.
- Tostevin, G. B. 2000:* Behavioral Change and Regional Variation across the Middle to Upper Palaeolithic Transition in Central Europe, Eastern Europe and the Levant. PhD Thesis, Harvard University. Cambridge, Massachusetts.

Christoph Steffen: Die Prunkgräber der Wessex und der Aunjetitz-Kultur. Ein Vergleich der Repräsentationssitten von sozialem Status. BAR International Series 2160. Archaeopress, Oxford 2010. ISBN 978 1 4073 0704 6. 109 str., 11 tab.

Odklon od induktivního přístupu při vyhodnocení poznatků a důraz na vyhledávání a vysvětlování vzájemných vazeb uvnitř studovaných společností představovaly patrnou změnu, která byla nastolena s postupným prosazováním myšlenek „nové archeologie“. Hledání vzájemných podobností a závislostí, interpretace změn a proměn ve společnosti a vztahu k přírodnímu prostředí opustily z různých důvodů jednoznačný důraz na detailní chronologii a chronologickou provázanost studovaných oblastí. Aplikací přístupů „nové archeologie“ byl vytvořen teoretický základ, který umožňuje srovnávat sice geograficky vzdálené, avšak související a podobné jevy či proměny společnosti.

Jednou z takových prací je i studie Ch. Steffena. Autor si klade základní otázku, zda lze v pohřebním ritu únětické a wessexské kultury najít nějaké doklady, které by mohly být považovány za zobecnitelné průvodní znaky ukazující na společensky odlišně postavené jedince. Pravděpodobně někdy v průběhu starší doby bronzové se předpokládají výrazné proměny struktury společností, které ústí ve střední době bronzové v markantní rozdíly, patrné i v hrobové výbavě (srov. *Harding 2000*). Ke srovnání byly vybrány právě kultury starší doby bronzové, wessexská a únětická, jako kultury s poměrně známým, publikovaným a analyzovatelným fondem hrobových celků starší doby bronzové. Materiál pro analýzu v prostředí únětické kultury autor čerpá v oblastech severně od Krušných hor; regiony Čech, Moravy a Dolního Rakouska nejsou do analýzy zahrnuty. Pozornost je v obou srovnávaných oblastech věnována bohatě vybaveným pohřbům pod mohylami. Vzájemným srovnáním jednotlivých položek se poté autor snaží formulovat společné rysy a odlišnosti, jakými je v uvedených kulturách vyjadřován vztah k výjimečným pohřbeným jedincům.

V úvodní kapitole autor podává stručný přehled o historii výzkumů únětické a wessexské kultury. Definuje pojem honosného hrobu (*das Prunkgrab*). Právě v terminologii vidí autor jeden z důležitých bodů, protože běžně používané označení jako knížecí či královské hroby v sobě již obsahují i hodnocení sociálního postavení pohřbeného jedince. Proto autor opakovaně zdůrazňuje, že označení „honosný hrob“ je nezbytné brát jako *terminus technicus* bez doprovodných konotací.

Pro výběr honosných hrobů si autor stanovil několik kritérií, pro něž je společná markantní od-

lišnost od běžně praktikovaného pohřebního ritu. Analýze tak podrobuje 17 hrobů, resp. celých situací z prostředí únětické kultury a 11 z prostředí wessexské kultury. Zároveň diskutuje chronologickou pozici honosných hrobů. Dospívá k závěru, že nelze vyvodit chronologickou závislost jevu honosných hrobů v obou kulturách.

V následující, třetí kapitole autor srovnává podobnosti a odlišnosti u vybraných hrobů. Diskutuje výběr místa, konstrukci hrobů a vztah k dřívějším hrobům, využití zlata a ozdob, přídavek náradí a zbraní, symbolických zbraní, „převybavení“ hrobů či umístění milodarů v hrobech.

Za společné prvky, kterými je reprezentován status pohřbených, autor považuje výběr exponovaného místa či blízkost monumentálních staveb (Stonehenge). V únětické kultuře autor spatřuje určité odlišnosti, především v lokalitě Łęki Małe, kde zdůrazňuje jistou tradici místa. Obě kultury dle autora vyjadřují sociální hierarchii svým oděvem, v každé kultuře je toto vyjádření ale odlišné. Podstatu této odlišnosti autor vidí v rozdílném technologickém základě výroby šperků: na rozdíl od únětické kultury, ve které převažuje litý šperk, wessexská kultura rozvíjí tradici šperků tepaných, plátových. V únětické kultuře převažuje vyjádření množstvím kovových výrobků, zatímco ve wessexské kultuře je patrná především kumulace prestižních věcí (jantar, kompozitní ozdoby atd.). Přídávky zbraní mají dle autora v obou kulturách především symbolický význam, což plyne z posouzení užitých materiálů. Za velmi výrazný prvek společný pro obě kultury, který zvýrazňuje společenské postavení pohřbených, autor považuje „převybavení“.

Ze srovnání autor vyvozuje, že i když nelze prokázat vzájemné kulturní působení a ovlivnění, na příkladu honosných hrobů v obou kulturách lze sledovat proměny sociální struktury, které v obou oblastech probíhaly nezávisle, avšak obdobným způsobem. Pro únětickou kulturu autor dává do nepřímé souvislosti i vývoj klimatu, příznivého pro obživu a umožňujícího hlubší specializaci různých činností, a tím i zvýraznění vlastní struktury společnosti.

K práci je připojen soupis analyzovaných honosných hrobů a jejich inventáře včetně dostupných vyobrazení. Práce je psaná přehledně, dodržení formální struktury je ale místy nadřazeno řešenému tématu.

Přínos uvedené práce asi nelze spatřovat v dokumentaci proměny sociální struktury ve starší době bronzové, kterou ostatně popisuje např. již výše citovaná kniha A. F. Hardinga i jiné. Těžšíště práce dle mého názoru leží v jasné formulaci argumentů,

shod a rozdílů, v čem spočívá u každého jevu regionální variabilita. Teprve jasně formulované rozdíly totiž umožňují diskusi a analýzy v jiných problémových okruzích. Jako příklad lze uvést problém výběru regionu. V případě, že by autorem zvolená kritéria výběru pro bohaté hroby byla praktikována na celé území únětické kultury včetně Čech a Moravy, vznikl by problém, jaké hroby z tohoto území analyzovat. V důsledku by se kritéria pro výběr výrazně rozostřila a stanovení hranice honosných a běžných hrobů by nebylo tak patrné. Řešení otázky, jak vybrat honosné hroby, by pak zcela zastínilo otázku, proč rozdíly jsou, či nejsou tak markantní. V tomto ohledu je uvedená práce inspirativní i pro českou archeologii.

Petr Limburský

Literatura

Harding, A. F. 2000: *European Societies in the Bronze Age*. Cambridge.

Katrin Struckmeyer: Die Knochen- und Gerätewerkzeuge der Feddersen Wierde. Gebrauchsspurenanalysen an Geräten von der römischen Kaiserzeit bis zum Mittelalter und ethnoarchäologische Vergleiche. Studien zur Landschaft- und Siedlungsgeschichte im südlichen Nordseegebiet 2. Feddersen Wierde 7. Verlag Marie Leidorf GmbH, Rahden/Westf. 2011. ISBN 978-3-86757-332-0. 259 str.

Publikace je shrnutím obsáhlého mikroskopického zkoumání kostěných a parohových nástrojů nalezených ve Feddersen Wierde (Dolní Sasko, okr. Cuxhaven) během terénních výzkumů prováděných v letech 1955 až 1963 tehdejšími Niedersächsisches Institut für historische Küstenforschung. Vývoj Feddersen Wierde začal rovinnou osadou obklopenou valem (*Flachsiedlung*). V důsledku vzestupu hladiny moře v 1. stol. n. l. vznikaly postupně uměle navršované pahorky (*Wurtenbau*). V průběhu doby byly tyto pahorky (*Kernwurten*) rozšiřovány a zvyšovány tak, že ve 3. stol. n. l. se staly jedním velkým návrším (*Dorfwurf*). Na konci první fáze osídlení v 5. stol. vesnice zabírala přibližně 3,5 ha a ležela 3,50 m nad hladinou moře. Počátky první fáze osídlení tohoto území spadají do poloviny 1. stol. př. n. l. a konec do 2. pol. 5. stol. n. l. Celkem zde bylo rozeznáno 8 horizontů osídlení. Druhá fáze trvala od přelomu 7./8. stol. až do pozdního středověku.

V úvodu publikace je zmíněn fakt, že mezi kostěnými a parohovými nálezy z Feddersen Wierde

jsou většinou oproti přirozenému stavu jen „mírně pozměněné“ zvířecí kosti, jejichž předchozí využití není obvykle přímo zřejmé z dochované vnější formy a podoby, a proto bylo v rámci této studie k získání informací o funkcích těchto artefaktů využito mikroskopické analýzy. Doposud žádný tak velký fond kostěných nálezů, z období prvních století po Kr., nebyl podroben komplexní mikroskopické analýze. To znamená, že podrobnou analýzu nálezů z Feddersen Wierde lze považovat za základ pro budoucí výzkumy tohoto druhu. V lokalitě převládaly výborné podmínky pro zachování organického materiálu, jelikož pahorek byl vzduchotěsně uzavřen převážně uměle navršovanými jílovými vrstvami a nánosovými sídlištními (tj. kulturními) vrstvami. Celkem bylo vyzdviženo přes 65 000 zvířecích kostí. Z tohoto souboru tvořily nástroje vyrobené z kostí, paroží, rohů či slonoviny 1,99 % (1293 kusů). Stav jejich dochování byl velmi dobrý. Pro srovnání byl využíván výběr kostěných artefaktů méně početných souborů z nizozemských provincií Groningen a Friesland, zkoumaných také mikroskopickou analýzou.

Mikroskopické pozorování nálezů při 20 až 100násobném zvětšení umožnilo rozpoznat zejména stopy po nástrojích, které byly použity při výrobě kostěných předmětů. Pro identifikaci výrobních nástrojů byly tyto stopy porovnány s povrchem replik, které byly opracovány různými předměty (celkem bylo v rámci experimentálního ověřování provedeno 42 pokusů). Ve druhém pracovním kroku byly objekty analyzovány pomocí širokoúhlého objektivu s podstatně silnějším zvětšením (100 až 500 násobně), které umožnilo pozorovat lesk na povrchu a rovněž jemné škrábance a manipulační stopy. Zejména u málo upravených kostěných a parohových nástrojů bylo použití mikroskopické analýzy velkým přínosem. Nicméně u některých artefaktů nelze přesnou funkci z důvodu mnohostranného užití určit. Je tak možné, že ne všechny nálezy byly skutečně využívány jako nástroje. Velkou rolí ve vyhodnocení stop na kostěných a parohových artefaktech hraje lesk. Lesk je způsoben chemickými reakcemi, které závisí na přilnavosti zbytků kontaktních materiálů na povrchu nástroje. Vzhledem k tomu, že každý materiál zanechává na povrchu předmětů specifický lesk, může analýza různých faktorů této patiny přispět k určení těchto materiálů. Existují celé řady dalších aspektů, které mohou omezovat výsledky těchto zkoušek. Vždy je třeba předpokládat, že některé z kostěných a parohových artefaktů byly opracovány materiály, které nezanechávají žádné charakteristické znaky nebo jejich stopy dosud nebyly na základě experimentů iden-

tifikovány. Kromě toho mohly být některé nástroje používány velmi krátkou dobu, a proto se nemusely charakteristické známky opotřebení objevit. Nakonec lze také očekávat, že větší procento nástrojů bylo multifunkční. U těchto nálezů se stopy různých materiálů překrývají, což samozřejmě komplikuje analýzu. Často je také problematické, které stopy opotřebení byly vytvořeny při používání přístroje, které jsou pozůstatkem z výroby, nebo které se vyvinuly z přírodních procesů. Mikroskopická analýza neslouží pouze k zjišťování, k čemu byly kostěné a parohové nástroje používány, ale využívá se také pro určování nástrojů sloužících k opracovávání kostí a parohů, tedy zkoumá stopy, které byly zanechány v průběhu výrobního procesu. Dále autorka hodnotila nalezené typy kostí, které byly identifikovány jako nástroje. Nejpočetnější skupinu mezi kostěnými nástroji tvoří žebra s tzv. zaoblenými konci (celkem 438 ks).

Další kapitoly jsou věnovány užití jednotlivých kostěných artefaktů (např. výroba a zpracování textilií, zemědělské nářadí, součásti zbraní či brusle), a také archeozoologickému hodnocení. Nejvíce bylo pro výrobu nástrojů užíváno kostí skotu (58 %). Zjišťován byl poměr mezi neopracovanými a upravenými kostmi, paroží a rohy. Nástroje mohly být opakovaně přibrušovány, takže byly užívány po dlouhou dobu, a proto existovala jen malá potřeba odpovídající suroviny.

Prostorové rozložení kostěných nálezů autorka považuje za velmi omezené, a to přes velké posuny vrstev v průběhu rozšiřování osídlení. Navíc z důvodu proměn povrchu pahorku je silně omezena možnost časového zařazení kostěných a parohových nástrojů na základě jejich stratigrafické polohy. Vzhledem k těmto omezením se nepodařilo vytvořit relativní chronologickou řadu kostěných a parohových artefaktů.

Mikroskopický výzkum kostěných a parohových nástrojů, následně rozvinutý jako obsáhlé téma, ukázal, jak důležitou roli zaujímaly kostěné, parohové a rohové artefakty v mnoha oblastech života obyvatel Feddersen Wierde. Rozsáhlé užívání kostí, parohů a rohů nebylo důsledkem nedostupnosti jiných surovin, ale záměrného výběru materiálů obzvláště vhodných pro výrobu určitých typů nástrojů. Totéž lze předpokládat i na sídlišcích mimo zaměřené oblasti, kde půda poskytuje špatné podmínky pro uchování organických materiálů. Velké množství nálezů z Feddersen Wierde dovolilo provést podrobné vyhodnocení kostěných a parohových artefaktů, a přispělo tak k poznání ekonomiky a každodenního života obyvatel tehdejší osady.

Vojtěch Peksa

N. Venclová – V. Hulínský – J. Henderson – S. Chenery – L. Šulová – J. Hložek: Late Bronze Age mixed-alkali glasses from Bohemia. Archeologické rozhledy 63, 2011, 559–585.

Autoři zjistili, že u nálezů z hrobů knovízské kultury jde o perly shodné s těmi, které byly vyráběné ve Frattesině a snad i v jiných lokalitách při ústí Pádu v severní Itálii; úzký vztah k severní Itálii je indikován podobným rozšířením typických bronzových nádob a plechové zbroje (např. *Bouzek 1997*, 96–98, obr. 78–84), takže toto zjištění je v souladu s mnohými dalšími. Skleněných perel bylo ve střední Evropě nepochybně víc než dochovaných, neboť v žárových hrobech zřejmě jen málokdy přežily hranici; nález roztavených zbytků kolieru z Velkých Ripian je výjimečný (*Březinová 2011*).

Ve Frattesině byla nalezena i mykénská a kyperská keramika; vztahy lokality k východnímu Středomoří jsou nepochybné. Sklo je tam doloženo i v surovém stavu a bývalo považováno podle informací, které jsem měl v 90. letech, za import z Levanty (*Bieti Sestieri 1984a; 1984b*; srov. výsledky analýz *Brill 1992*), podobně jako švýcarské nálezy z nákolí (*Henderson 1993*) a perly z depotu H B3 ve Stadtallendorfu (*Lorenz 2006*) a z lokality Rathgal v Anglii z 9. stol. př. Kr. (srov. *Brill 1992*).

Ale pokrok v přírodovědném bádání učinil obraz složitějším a bohatá dokumentace chemických analýz v recenzovaném článku podává už daleko rozrůzněnější obraz tzv. „mixed alkali“ perel; jejich chemické složení je různé, analyzované paralely z východního Středomoří nejasné a tuto stránku evidence autor tohoto článku rád přenechá kompetentnějším. Podstatnější než původ sklářského písku jsou ovšem ideje skryté za perlami, technologie jejich výroby, a pro ně jsou nejpravděpodobnějšími kandidáty levantští Foiničané.

Ve Středomoří nalezené sklo doby bronzové bylo podle starších analýz považováno ne-li všechno, tedy valnou většinou za substanci levantského původu; mj. i surové sklo nalezené ve vraku v Ulu Burum bylo takto klasifikováno (*Nicholson 1997*). Bylo tomu tak na rozdíl od fajánsu, hojně vyráběnému Minojci i Mykéňany, ale v raném Řecku už i Foiničany na Rhodu (*Webb 1978*). Podobně byl levantský původ prokázán či aspoň s velkou pravděpodobností předpokládán na základě analýz nálezů skleněných perel 11.–10. stol. př. Kr. v Lefkandí na Euboji a na Krétě (*Coldstream 1982; Shaw 1989*).

Foiničané byli skvělými mořeplavci už podle Iliady a Odysseje. Foiničany, zejména sidonské a z Tyru, nepostihlo vážněji tažení mořských národů a neměli temný věk jako Řecko a Anatolie. Jejich drobné obchodní osady v západním Středomoří

i dále na západ od gibraltarské úžiny byly podle tradice založeny už ve 12. stol. př. Kr. (mj. Mogadir v Maroku, srov. *Niemeyer 1984; Niemeyer et al. eds. 1982; Bouzek 1997*, 160–167) a revize nejstarších nálezů z Portugalska včetně dat ¹⁴C přinesla už více údajů pro tyto lokality z raného 1. tisíciletí př. Kr. (*Brandherm 2008; Mayet et al. 2006*). Importy z Levanty, zejména kyperská keramika, sklo a bronzové figurky tzv. typu Rešefa, muže vrhajícího kopí (snad foinický Melqart), prokazují přítomnost Foiničanů na Sicílii, Sardinii (kde tento typ inspiroval produkci sardinských figurek) a na Baleárech; jejich působení na periférii tehdejšího civilizovaného světa naznačují i legendy (*Bunnens 1979; Bonnet 1988*). Zpočátku předčili svou obchodní aktivitou Řeky, cestu na západ do Atlantiku ovládali monopolně. Hlavně se zajímali o kovy, za gibraltarskou úžinou hlavně o cín ze severozápadního Španělska a Anglie. Na Thasu měli podle Herodota (Herod. II, 44) zlaté doly. Jinde zmiňuje Herodotos, že ze severu přicházely tři komodity: zlato, cín a jantar (Herod. III, 114–115).

Průsvitné perly z Býčí Skály mají mnoho obdob v archaické Etrurii (*Haevernick 1979*; srov. *Venclová 1990*, 50, typ 123; též *Haevernick – Frey et al. 1983; Haevernick et al. 1987*). Vyráběli je Foiničané tam usazení, podobně jako jiní z nich na Rhodu skleněné nádobky, včetně oně ze Strakonice (*Michálek 1991; Michálek – Venclová 1992*). Vedle Etrurie a Rhodu byla centra produkce perel v době halštatské také ve Španělsku, v severovýchodní Itálii a v severním Černomoří (*Haevernick – Kunter 1995; Venclová 1990; Bouzek 1997*, 236–238; *Alexejeva 1975; 1978; 1982; Šcapova 1983*). Ze severního Černomoří se šířily do střední Evropy i maskovité perly (*Karwowski 2005*; srov. *Bouzek 2010*), které snad patřily i k inspiračním předlohám laténských maskovitých spon.

Perly s očky i další varianty skleněných ozdob byly původně foinické výrobky, pak asi z dceřiných faktorii a dále aspoň jako foinická idea; Foiničané byli vynálezci základní technologie a zavedli u svých žáků v těchto sekundárních centrech potřebnou technologii výroby skleněných perel. Kromě Karthága Foiničané nevytvářeli politicky samostatné městské státy (srov. *Niemeyer 1984; 1995; 2003*). Jejich obchodní stanice byly drobnými osadami (srov. *Mayet et al. 2006*), nebo žili jako metoikové v řeckých a etruských městech, kde místní svatyně Afrodity-Aštarty byly jejich jakýmsi kulturními středisky; nacházejí se tam často foinické dedikace.

Analogie s pozdější situací a množství importů a imitací pozdně mykénské a kyperské keramiky naznačuje, že v dolním Popádi zavedli už předchůdci Foiničanů technologii výroby skleněných perel, šíře-

ných odtud i dále na sever, v době středoevropských popelnicových polí. Také jejich další působení v rané době železné, zatím archeologicky doložené především sklem a fajánsem, si zaslouží pozornosti i na sever od Alp.

Jan Bouzek

Literatura

- Alexejeva, E. M. 1975, 1978, 1982*: Античные busy Северного Причерноморья. Свод археологических истоchnikov G 1–12. Moskva.
- Bietti Sestieri, A. M. 1984a*: Elementi per lo studio dell'abitato protoistorico di Frattesina di Fratta Polesine (Rovigo). *Padusa* 20, 209–222.
- *1984b*: L'abitato di Frattesina. *Padusa* 20, 413–427.
- Bonnet, C. 1988*: Melqart. Cultes et mythes d'Héraclé Tyrien en Méditerranée. *Studia Phoenicia* 8. Louvain.
- Bouzek, J. 1997*: Greece, Anatolia and Europe in the Early Iron Age. *Jonsered*.
- *2010*: Phoenicians and Central Europe. In: B. Gediga – W. Piotrowski edd., *Rola gównych centrów kulturowych w kształtowaniu oblicza kulturowego Europy środkowej we wczesnych okresach epoki żelaza*, Biskupin – Wrocław, 27–40.
- Brandherm, D. 2008*: Erneut zur Datierung der ältesten griechischen und phönizischen Importkeramik auf der iberischen Halbinsel. *Madrider Mitteilungen* 49, 114–144.
- Brill, R. H. 1992*: Chemical analyses of some glasses from Frattesina. *Journal of Glass Studies* 34, 11–22.
- Březinová, G. 2011*: Náhrdelník zo skleněných korálikov z Veľkých Ripnian, okr. Topoľčany. *Zborník Slovenského národného múzea CV – Archeológia* 23, 61–64.
- Bunnens, G. 1975*: L'expansion phénicienne en Méditerranée. *Essai fondé sur les traditions littéraires*. Bruxelles – Roma.
- Coldstream, J. N. 1983*: Phoenicians in the Aegean. In: *Niemeyer et al. Hrsq. 1983*, 261–271.
- Haevernick, Th. A. 1979*: Die Glasperlen der Býčí Skála–Höhle. *Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft Wien* 109, 113–119.
- Haevernick, Th. A. – Dobiat, C. – Matthäus, H. – Raferty, B. 1987*: Glasperlen der vorrömischen Eisenzeit II: Ringaugenperlen und verwandte Perlengruppen. *Marburger Studien* 9. Marburg.
- Haevernick, Th. A. – Frey, O.-H. et al. 1983*: Glasperlen der vorrömischen Eisenzeit I. *Marburger Studien* 5. Marburg.

- Haevernick, Th. A. – Kunter, K. 1995:* Glasperlen der vorrömischen Eisenzeit IV. Schichtaugenperlen. Marburger Studien 10. Marburg.
- Henderson, J. 1988:* Glass production in Bronze Age Europe. *Antiquity* 62, 435–451.
- *1993:* Chemical analysis of the glass and faience from Hauterive – Champréveyeres, Switzerland. In: M. Rycher-Faraggi, Métal et parure au Bronze Final, Hauterive-Champréveyeres 9, *Archéologie neuchâteloise* 17, 111–117.
- Karwowski, M. 2005:* The earliest types of eastern-Celtic glass ornaments. In: H. Dobrzańska – V. Megaw – P. Poleska eds., *Celts on the Margin. Studies in European Cultural Interaction, 7th century B.C. – 1st century A.D., dedicated to Zenon Woźniak*, Kraków, 163–172.
- Lorenz, A. 2006:* Der spätkbronzezeitliche Hortfund von Stadtlendorf unter besonderer Berücksichtigung seiner Gläser. Bonn: Dr. Rudolf Habelt.
- Mayet, F. – Tavares de Silva, C. 2006:* Le site phénicien d'Abul (Portugal). *Comptoir et sanctuaire*. Paris.
- Michálek, J. 1991:* Eine mediterrane Glasscherbe aus Böhmen. *Germania* 70, 123–126.
- Michálek, J. – Venclová, N. 1992:* Ein mediterranes Glasfragment aus der späthallstatt-zeitlichen Siedlung bei Strakonice in Südböhmen. *Ostbairische Grenzmarken* 34, 4–24.
- Niemeyer, H.-G. 1984:* Die Phönizier in der Mittelmeerwelt im Zeitalter Homers. *Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz* 31, 3–94.
- *1995:* The Phoenicians in the Mediterranean: A non-Greek model for expansion and settlement in antiquity. In: *Greek Colonies and Native Populations*, Sydney, 469–481.
- *2003:* On Phoenician art and its role in trans-Mediterranean interconnection. In: N. C. Stambolidis – V. Karageorghis, eds., *Rethymnon Ploes, Sea Routes, Interconnections in the Mediterranean, 16th – 6th cent. B. C. Proceedings of the International Symposium Held at Rethymnon, Crete, September 29th-October 2nd 2003*, Athens, 201–208.
- Niemeyer, H.-G. et al. Hrsg. 1983:* Phönizier im Westen. Die Beiträge des Internationalen Symposiums über „Die phönizische Expansion im Westlichen Mittelmeerraum“ in Köln vom 24. bis 27. April 1979. *Madrider Beiträge* 8. Mainz.
- Nicholson, P. T. 1997:* The Ulu Burun glass ingots, cylindrical vessels and Egyptian glass. *Journal of Egyptian Archaeology* 83, 143–153.
- Shaw, J. W. 1989:* Excavations at Kommos, Phoenicians in Southern Crete. *American Journal of Archaeology* 99, 165–183.
- Šcapova, Ju. L. 1983:* Očerki istorii drevněgo stěklověděnija. Moskva.
- Venclová, N. 1990:* Prehistoric Glass in Bohemia. Prague.
- Webb, V. 1978:* Archaic Greek Faience. Warminster.

OBSAH ARCHEOLOGICKÝCH ROZHLEDŮ LXIV/2012

- Baloun, L.*: viz Švejcar, O. – Baloun, L. – Trefný, M. 59–88
- Bartošková, A.*, Basic horizons of development at the foregrounds of the Early Medieval hillfort of Budeč – Základní horizonty vývoje na předhradí raně středověkého hradiště Budeč
- Brejcha, R.*: viz Řídký, J. – Květina, P. – Půlpán, M. – Kovačiková, L. – Stolz, D. – Brejcha, R. – Šreinová, B. – Šrein, V. 479–502
- Čulíková, V.*, Rostlinné zbytky ze zaniklé studny: svědci historie Jiřského náměstí na Pražském hradu ve 13. století – Vegetal macro-remains from the defunct well: witness the Jiřské Square history at the Prague Castle in the 13th century
- Dobisíková, M.*: viz Kolář, J. – Jarošová, I. – Dreslerová, G. – Drozdová, E. – Dobisíková, M. 199–236
- Dreslerová, D.*, Les v pravěké krajině II. – Forest in the prehistoric landscape II.
- Dreslerová, G.*: viz Kolář, J. – Jarošová, I. – Dreslerová, G. – Drozdová, E. – Dobisíková, M.
- Drozdová, E.*: viz Kolář, J. – Jarošová, I. – Dreslerová, G. – Drozdová, E. – Dobisíková, M.
- Jarošová, I.*: viz Kolář, J. – Jarošová, I. – Dreslerová, G. – Drozdová, E. – Dobisíková, M.
- Jarošová, I.*: viz Salaš, M. – Jarošová, I. – Kočár, P. – Nývltová Fišáková, M. – Roblíčková, M. 26–58
- Ježek, M.*, Prubířský kámen raně středověké společnosti – Touchstones of early medieval society
- Kočár, P.*: viz Salaš, M. – Jarošová, I. – Kočár, P. – Nývltová Fišáková, M. – Roblíčková, M. 237–264
- Kolář, J. – Jarošová, I. – Dreslerová, G. – Drozdová, E. – Dobisíková, M.*, Food strategies in Central Moravia (Czech Republic) during Final Eneolithic. A case study of Corded Ware culture communities – Potravní strategie v pozdním eneolitu střední Moravy – komunity kultury se šňůrovou keramikou
- Kovačiková, L.*: viz Řídký, J. – Květina, P. – Půlpán, M. – Kovačiková, L. – Stolz, D. – Brejcha, R. – Šreinová, B. – Šrein, V.
- Květina, P.*: viz Řídký, J. – Květina, P. – Půlpán, M. – Kovačiková, L. – Stolz, D. – Brejcha, R. – Šreinová, B. – Šrein, V.
- Lisá, L.*: viz Nerudová, Z. – Neruda, P. – Lisá, L. – Roblíčková, M.
- Neruda, P.*: viz Nerudová, Z. – Neruda, P. – Lisá, L. – Roblíčková, M. 591–627
- Nerudová, Z. – Neruda, P. – Lisá, L. – Roblíčková, M.*, Záchraný výzkum mladopaleolitických lokalit v Brně-Štýřicích v kontextu osídlení Brněnska – Rescue excavation of the Upper Palaeolithic sites in Brno-Štýřice in the context of Brno region
- Nývltová Fišáková, M.*: viz Salaš, M. – Jarošová, I. – Kočár, P. – Nývltová Fišáková, M. – Roblíčková, M.

- Oliva, M.*, K otázkám radiolaritových industrií moravské strany Bílých Karpat – On the questions of radiolarite industries on the Moravian side of the White Carpathians 3–25
- Půlpán, M.*: viz Řídký, J. – Květina, P. – Půlpán, M. – Kovačiková, L. – Stolz, D. – Brejcha, R. – Šreinová, B. – Šrein, V.
- Roblíčková, M.*: viz Nerudová, Z. – Neruda, P. – Lisá, L. – Roblíčková, M.
- Roblíčková, M.*: viz Salaš, M. – Jarošová, I. – Kočár, P. – Nývltová Fišáková, M. – Roblíčková, M.
- Řídký, J. – Květina, P. – Půlpán, M. – Kovačiková, L. – Stolz, D. – Brejcha, R. – Šreinová, B. – Šrein, V.*, Analýza a interpretace nálezů z příkopu neolitického rondelu ve Vchynicích (okr. Litoměřice) – Analysis and interpretation of finds from the Neolithic rondel ditch in Vchynice (Northern Bohemia) 628–694
- Salaš, M. – Jarošová, I. – Kočár, P. – Nývltová Fišáková, M. – Roblíčková, M.*, Potravní zdroje obyvatelstva mladší doby bronzové na Cezavách u Blučiny: analýzy bioarcheologických pramenů – Subsistence in the Late Bronze Age at Cezavy near Blučina: analyses of bioarchaeological sources 391–442
- Sankot, P.*, Bemerkungen zur Wiederauffindung des späthallstattzeitlichen Wagen-grabs von Kladruby, Bezirk Rokycany, Westböhmen – Poznámky k znovuobjevení pozdně halštatského hrobu na voze z Kladrub, okr. Rokycany 695–722
- Stolz, D.*: viz Řídký, J. – Květina, P. – Půlpán, M. – Kovačiková, L. – Stolz, D. – Brejcha, R. – Šreinová, B. – Šrein, V.
- Šrein, V.*: viz Řídký, J. – Květina, P. – Půlpán, M. – Kovačiková, L. – Stolz, D. – Brejcha, R. – Šreinová, B. – Šrein, V.
- Šreinová, B.*: viz Řídký, J. – Květina, P. – Půlpán, M. – Kovačiková, L. – Stolz, D. – Brejcha, R. – Šreinová, B. – Šrein, V.
- Švejcar, O. – Baloun, L. – Trefný, M.*, Pohřební areál ze střední doby bronzové z Nymburka a problematika struktur tvořených kruhovými žlaby v Čechách – The Middle Bronze Age burial area in Nymburk and the structure of round ditches in Bohemia 443–465
- Trefný, M.*: viz Švejcar, O. – Baloun, L. – Trefný, M.
- Varadzin, L.*, Raně středověké hradiště Libušín. Hlavní poznatky z revizního zpracování výzkumů – The early medieval stronghold in Libušín. The main findings from a review of excavations 723–774
- Vích, D. – Žákovský, P.*, Soubor kovových předmětů z dosud neznámé lokality na Litomyšlsku – Assemblage of metal objects from a recently discovered site in the Litomyšl region 89–128
- Žákovský, P.*: viz Vích, D. – Žákovský, P.
- Žegklitz, J.*, Grafické a další předlohy motivů na kachlích z českého prostředí. Renesanční kachle jako prostředek šíření idejí a kultury doby reformace – Prints and other artwork models for motifs on stove tiles in Bohemia. Renaissance stove tiles as an agent in the spread of Reformation ideas and culture 265–319

MATERIALIA

- Beran-Cimbůrková, P.*, Antropologický rozbor kosterních pozůstatků z kruhového objektu ze střední doby bronzové z Nymburka (okr. Nymburk) – Anthropological analysis of skeletal remains found in a circular ditch (Middle Bronze Age) at Nymburk (Central Bohemia) 466–478
- Čižmář, M. – Meduna, J.*, „Bójské“ spony v Čechách a na Moravě – “Boiiian” fibulae in Bohemia and Moravia 347–356
- Děd, J.*: viz Ottenwelter, E. – Hošek, J. – Děd, J. – Štefan, I.
- Frána, J.*: viz Trefný, M. – Korený, R. – Frána, J.
- Hošek, J.*: viz Košta, J. – Hošek, J.
- Hošek, J.*: viz Ottenwelter, E. – Hošek, J. – Děd, J. – Štefan, I.
- Jankovská, V.*, Pyloanalytické výsledky ze zaniklé studny Jiřského náměstí Pražského hradu – Pollen-analytical results from the defunct well on the Jiřské Square, Prague Castle 503–507
- Korený, R.*: viz Trefný, M. – Korený, R. – Frána, J.
- Košta, J. – Hošek, J.*, Meč z hrobu 120 ze Staré Kouřimi – doklad raně středověké zbraně vyrobené z kelímkové oceli? – The sword from grave No. 120 in Stará Kouřim, Central Bohemia – an example of an early medieval weapon made of crucible steel? 157–175
- Kypta, J. – Laval, F. – Neustupný, Z. – Šimůnek, R.*, Osamocený dvůr s opevněným sídlem v pozdním středověku: Rychvald u Dřevíče (okr. Rakovník) a jeho analogie – An isolated Late Middle Ages farmyard with a fortified residence: Rychvald near Dřevíč (Central Bohemia) and its analogies 549–570
- Laval, F.*: viz Kypta, J. – Laval, F. – Neustupný, Z. – Šimůnek, R.
- Meduna, J.*: viz Čižmář, M. – Meduna, J.
- Moník, M.*, Hunter-gatherer site at Vladislav (Třebíč district) – Lovecko-sběračská stanice u Vladislavi (okres Třebíč) 508–524
- Neruda, P.*: viz Nerudová, Z. – Přichystal, A. – Neruda, P.
- Nerudová, Z. – Přichystal, A. – Neruda, P.*, Revize nálezů z jeskyně Pod hradem v Moravském krasu – Review of the finds from the Pod hradem Cave in the Moravian Karst 136–152
- Neustupný, Z.*: viz Kypta, J. – Laval, F. – Neustupný, Z. – Šimůnek, R.
- Ottewelter, E. – Hošek, J. – Děd, J. – Štefan, I.*, Manufacturing processes of S-shaped temple rings from Vrbno, Central Bohemia – Způsoby výroby záušnic z Vrbna 525–533
- Profantová, N.*, Honosné udidlo ze Stavenic, okr. Šumperk – A luxurious equestrian bit from Stavenice, Northern Moravia 153–156
- Profantová, N. – Štolba, M.*, Raně středověké nákončí k pochvě meče z Českého středohoří – Ein frühmittelalterliches Ortband aus dem Böhmischem Mittelgebirge 357–361
- Přichystal, A.*: viz Nerudová, Z. – Přichystal, A. – Neruda, P.
- Sedláčková, L. – Zapletalová, D.*, Skleněné kroužky z Brna a problematika raně středověkého sklářství na Moravě – Glass rings from Brno and the questions of early medieval glass production in Moravia 534–548
- Šimůnek, R.*: viz Kypta, J. – Laval, F. – Neustupný, Z. – Šimůnek, R.
- Štefan, I.*: viz Ottenwelter, E. – Hošek, J. – Děd, J. – Štefan, I.
- Štolba, M.*: viz Profantová, N. – Štolba, M.

- Šumberová, R.*: viz Valentová, J. – Šumberová, R.
- Trefný, M. – Korený, R. – Frána, J.*, K problematice halštatských mís s perlovitě vybějeným okrajem v Čechách – Contribution to the problem of Hallstatt bowls with pearl-like studded rim in Bohemia 320–332
- Valentová, J. – Šumberová, R.*, Keramické cedníky, poklopy a trychtýře z oppida Stradonice – Ceramic colanders, covers and funnels from the Stradonice oppidum 333–346
- Valoch, K.*, K historii členění würmského/viselského glaciálu v českých zemích – To the history of the division of the Würm/Vistula (Weichsel) glacial in the Czech Lands 129–135
- Zapletalová, D.*: viz Sedláčková, L. – Zapletalová, D.

DISKUSE

- Bock, J.*, Trutnov v listinách zderazského kláštera – Trutnov in den Urkunden des Klosters von Zderaz 788–792
- Macháček, J.*, „Velkomoravský stát“ – kontroverze středoevropské mediévistiky – “Great Moravian State” – a controversy in Central European medieval studies 775–787

AKTUALITY

- Chroustovský, L.*, Miejsca pamięci – pradzieje, średniowiecze i współczesność (Biskupin 4.–6. 7. 2012) 793–794
- Chroustovský, L. – Kolář, J. – Vostrovská, I.*, The 33rd Meeting of the Theoretical Archaeology Group 362–365
- Klápště, J. – Sommer, P.*, Prof. PhDr. Tomáš Durdík, DrSc. (24. 1. 1951 – 20. 9. 2012) 799–801
- Kypta, J.*, Havelské město pražské – téma mezioborového (?) kolokvia 797
- Nechvátal, B.*, Životní jubileum Jarmily Princové-Justové 366–367
- Nerudová, Z.*, Mezinárodní konference o středním paleolitu 794–795
- Nerudová, Z.*, Setkání SKAM v Moravském zemském muzeu 795–796
- Nerudová, Z.*, Setkání Společnosti Huga Obermaiera v Toulouse 365
- Venclová, N.*, Uprostřed plné práce odešel Miloš Čižmář 798–799

NOVÉ PUBLIKACE (podle autorů recenzí a referátů)

- Bouzek, J.*, Drahomír Koutecký – Marta Cvrková: Sídliště lužické kultury ve Stadicích (Eine Siedlung der Lausitzer Kultur in Stadice). Archeologické výzkumy ve středních Čechách 14/1, 2010, 79–258. 579–580
- Bouzek, J.*, Drahomír Koutecký – Marta Cvrková, Sídliště lužické kultury ve Stadicích, plocha II (Die Siedlung der Lausitzer Kultur in Stadice – Fläche II). Archeologické výzkumy ve středních Čechách 14/2, 2010, 687–714. 579–580
- Bouzek, J.*, Drahomír Koutecký – Marta Cvrková – Jana Kuljavceva Hlavová: Dvě pravěká naleziště v severních Čechách: Stadice a Trmice, okres Ústí nad Labem (Praha 2011) 580
- Bouzek, J.*, N. Venclová – V. Hulínský – J. Henderson – S. Chenery – L. Šulová – J. Hložek: Late Bronze Age mixed-alkali glasses from Bohemia. Archeologické rozhledy 63, 2011, 559–585 818–820

- Cymbalak, T.*, Krzysztoforzy 28, 2010. Zeszyty Naukowe Muzeum Historycznego Miasta Krakowa. Ed. E. Firlet (Kraków 2010) 187–188
- Hasil, J.*, Zdeňka Schejbalová: Raně středověká řadová pohřebiště v Plzeňském kraji – Frühmittelalterliche Reihengräberfelder in Pilsner Region. Raně středověká pohřebiště v západních Čechách – Frühmittelalterliche Gräberfelder in Westböhmen 1 (Plzeň 2011) 573–577
- Hasil, J.*, Hans-Georg Stephan: Der Solling im Mittelalter: Archäologie – Landschaft – Geschichte im Weser- und Leinebergland, Siedlungs- und Kulturlandschaftsentwicklung, die Grafen von Dassel und Nienover (Dormagen 2010) 183–186
- Hlava, M.*, Natalie Venclová ed. – Petr Drda – Jan Michálek – Jiří Militký – Vladimír Salač – Pavel Sankot – Vít Vokolek: Archeologie pravěkých Čech 7. Doba laténská (Praha 2008) 368–371
- Chvojka, O.*, Pravěk Nová řada 19/2009 (Brno 2011) 583–584
- Kalhous, D.*, Ildar H. Garipzanov: The Symbolic Language of Authority in the Carolingian World (c. 751–877) (Leiden – Boston 2008) 176–179
- Klír, T.*, I. Alfonso ed.: The rural history of medieval european societies. Trends and perspectives (Turnhout 2007) 377–381
- Klír, T.*, Ch. Dyer – R. Jones eds.: Deserted villages revisited (Hertfordshire 2010) 377–381
- Košnar, L.*, Walter Melzer – Torsten Capelle (Hrsg.): Bleibergbau und Bleiverarbeitung während der römischen Kaiserzeit im rechtsrheinischen Barbaricum (Soest 2007) 811–814
- Košnar, L.*, Krzysztof Walenta: Leśno i mikroregion w okresie rzymskim (Chojnice 2009) 193–194
- kv*, Jan Fridrich – Ivana Fridrichová-Sýkorová: Braškov, o. Kladno – nové naleziště přezleticienu v Čechách. S příspěvkem Jiřího Kovandy (Praha 2011) 571–573
- kv*, Philip R. Nigst: The Early Upper Palaeolithic of the Middle Danube Region. Studies in Human Evolution (Leiden 2012) 814–815
- kv*, Martin Oliva: Pravěké hornictví v Krumlovském lese. Vznik a vývoj industriálně-sakrální krajiny na jižní Moravě – Prehistoric mining in the « Krumlovský les » (Southern Moravia). Origin and development of an industrial-sacred landscape (Brno 2010) 582–583
- Kypta, J.*, Aufbruch unter Tage. Stand und Aufgaben der montanarchäologischen Forschung in Sachsen (Dresden 2011) 382–383
- Kypta, J.*, Dějiny staveb 2011. Sborník vybraných referátů z konference v Nečtiněch konané ve dnech 25. 3. – 27. 3. 2011 (Plzeň 2012) 383–384
- Kypta, J.*, Jana Kuljavceva Hlavová – Oldřich Kotyza – Milan Sýkora edd.: Hrady českého severozápadu. Sborník k životnímu jubileu Tomáše Durdíka (Most 2012) 580–582
- Kypta, J.*, Sven Ostritz (Hg.): Die mittelalterliche jüdische Kultur in Erfurt 1. Der Schatzfund: Archäologie – Kunstgeschichte – Siedlungsgeschichte (Weimar 2010) 805–809
- Kypta, J.*, Sven Ostritz (Hg.): Die mittelalterliche jüdische Kultur in Erfurt 2. Der Schatzfund: Analysen – Herstellungstechniken – Rekonstruktionen (Weimar 2010) 805–809
- Kypta, J.*, Sven Ostritz (Hg.): Die mittelalterliche jüdische Kultur in Erfurt 3. Der Schatzfund: Die Münzen und Barren (Weimar 2011) 805–809
- Kypta, J.*, Guido Siebert (Gesamtred.): Der Naumburger Meister. Bildhauer und Architekt im Europa der Kathedralen (Petersberg 2011) 191–192
- Kypta, J.*, Rudolf Schnyder: Mittelalterliche Ofenkeramik. Band I: Das Zürcher Hafnerhandwerk im 14. und 15. Jahrhundert. Band II: Der Zürcher Bestand in der Sammlung des Schweizerischen Nationalmuseums (Zürich 2011) 385–386
- Kypta, J.*, Studia Mediaevalia Pragensia 10/1 (Praha 2011) 586–587

<i>Kypta, J.</i> , John Zimmer – Werner Meyer – Letizia Boscardin: Krak des Chevaliers in Syrien. Archäologie und Bauforschung 2003–2007 (Braubach 2011)	194–195
<i>Laval, F.</i> , Vladislav Razím – Petr Macek edd.: Zkoumání historických staveb (Praha 2011)	584–586
<i>Limburský, P.</i> , Christoph Steffen: Die Prunkgräber der Wessex und der Aunjetitz-Kultur. Ein Vergleich der Repräsentationssitten von sozialem Status (Oxford 2010)	816–817
<i>Matějková, K.</i> , Jiří Orna a kol.: Keramická produkce města Plzně v období 14. a 15. století (Praha 2011)	188–189
<i>Menšík, P.</i> , Ondřej Chvojka a kolektiv: Osídlení doby bronzové v povodí říčky Smutné v jižních Čechách (České Budějovice 2011)	578–579
<i>Nerudová, Z.</i> , Karel Valoch a kolektiv autorů: Kůlna. Historie a význam jeskyně (Průhonice)	386–388
<i>Nováček, K.</i> , Zdeňka Schejbalová: Raně středověká řadová pohřebiště v Plzeňském kraji (Plzeň 2011)	190–191
<i>Peksa, V.</i> , Katrin Struckmeyer: Die Knochen- und Geweihgeräte der Feddersen Wierde. Gebrauchsspurenanalysen an Geräten von der römischen Kaiserzeit bis zum Mittelalter und ethnoarchäologische Vergleiche (Rahden/Westf. 2011)	816–817
<i>Preusz, M.</i> , Kolektiv autorů: Bitva u Rakovníka 1620 (Rakovník 2011)	810–811
<i>Štefan, I.</i> , H. Hamerow – A. D. Hinton – S. Crawford eds.: The Oxford Handbook of Anglo-Saxon Archaeology (Oxford 2011)	372–377
<i>Štefan, I.</i> , Colin Renfrew – Paul Bahn eds.: Archaeology: The Key Concepts (Oxon 2005)	189–190
<i>Tomková, K.</i> , Petr Dresler: Opevnění Pohanska u Břeclavi (Brno 2011)	802–805
<i>Unger, J.</i> , Lumír Poláček – Jana Maříková-Kubková Hrsg.: VIII. Internationale Tagungen in Mikulčice. Frühmittelalterliche Kirchen als archäologische und historische Quelle (Brno 2010)	179–183
<i>Vohryzek, S.</i> , Petr Jokeš: Farní organizace na středověké západní Moravě (Brno 2011)	384–385

NOVÉ PUBLIKACE (podle publikací)

Alfonso, I. ed.: The rural history of medieval european societies. Trends and perspectives. Turnhout 2007 (<i>T. Klír</i>)	377–381
Aufbruch unter Tage. Stand und Aufgaben der montanarchäologischen Forschung in Sachsen. Dresden 2011 (<i>J. Kypta</i>)	382–383
Dějiny staveb 2011. Sborník vybraných referátů z konference v Nečtinech konané ve dnech 25. 3. – 27. 3. 2011. Plzeň 2012 (<i>J. Kypta</i>)	383–384
Dresler, P.: Opevnění Pohanska u Břeclavi. Brno 2011 (<i>K. Tomková</i>)	802–805
Dyer, Ch. – Jones, R. eds.: Deserted villages revisited. Hertfordshire 2010 (<i>T. Klír</i>)	377–381
Fridrich, J. – Fridrichová-Sýkorová, I.: Braškov, o. Kladno – nové naleziště přezleticienu v Čechách. S příspěvkem Jiřího Kovandy. Praha 2011 (<i>kv</i>)	571–573
Garipzanov, I. H.: The Symbolic Language of Authority in the Carolingian World (c. 751–877). Leiden – Boston 2008 (<i>D. Kalhous</i>)	176–179
Hamerow, H. – Hinton, A. D. – Crawford, S. eds.: The Oxford Handbook of Anglo-Saxon Archaeology. Oxford 2011 (<i>I. Štefan</i>)	372–377
Chvojka, O. a kolektiv: Osídlení doby bronzové v povodí říčky Smutné v jižních Čechách. České Budějovice 2011 (<i>P. Menšík</i>)	578–579
Jokeš, P.: Farní organizace na středověké západní Moravě. Brno 2011 (<i>S. Vohryzek</i>)	384–385

Kolektiv autorů: Bitva u Rakovníka 1620. Rakovník 2011 (<i>M. Preusz</i>)	810–811
Koutecký, D. – Cvrková, M.: Sídliště lužické kultury ve Stadicích (Eine Siedlung der Lausitzer Kultur in Stadice). <i>Archeologické výzkumy ve středních Čechách</i> 14/1, 2010, 79–258 (<i>J. Bouzek</i>)	579–580
Koutecký, D. – Cvrková, M.: Sídliště lužické kultury ve Stadicích, plocha II (Die Siedlung der Lausitzer Kultur in Stadice – Fläche II). <i>Archeologické výzkumy ve středních Čechách</i> 14/2, 2010, 687–714 (<i>J. Bouzek</i>)	579–580
Koutecký, D. – Cvrková, M. – Kuljavceva Hlavová, J.: Dvě pravěká naleziště v severních Čechách: Stadice a Trmice, okres Ústí nad Labem. Praha 2011 (<i>J. Bouzek</i>)	580
Krzysztoforzy 28, 2010. <i>Zeszyty Naukowe Muzeum Historycznego Miasta Krakowa</i> . Ed. E. Firlet. Kraków 2010 (<i>T. Cymbalak</i>)	187–188
Kuljavceva Hlavová, J. – Kotyza, O. – Sýkora, M. edd.: Hradý českého severozápadu. Sborník k životnímu jubileu Tomáše Durdíka. Most 2012 (<i>J. Kypita</i>)	580–582
Melzer, W. – Capelle, T. (Hrsg.): Bleibergbau und Bleiverarbeitung während der römischen Kaiserzeit im rechtsrheinischen Barbaricum. <i>Soest</i> 2007 (<i>L. Košnar</i>)	811–814
Nigst, P. R.: The Early Upper Palaeolithic of the Middle Danube Region. <i>Studies in Human Evolution</i> . Leiden 2012 (<i>kv</i>)	814–815
Oliva, M.: Pravěké hornictví v Krumlovském lese. Vznik a vývoj industriálně-sakrální krajiny na jižní Moravě – Prehistoric mining in the « Krumlovský les » (Southern Moravia). Origin and development of an industrial-sacred landscape. Brno 2010 (<i>kv</i>)	582–583
Orna, J. a kol.: Keramická produkce města Plzně v období 14. a 15. století. Praha 2011 (<i>K. Matějková</i>)	188–189
Ostritz, S. (Hg.): Die mittelalterliche jüdische Kultur in Erfurt 1. Der Schatzfund: Archäologie – Kunstgeschichte – Siedlungsgeschichte. Weimar 2010 (<i>J. Kypita</i>)	805–809
Ostritz, S. (Hg.): Die mittelalterliche jüdische Kultur in Erfurt 2. Der Schatzfund: Analysen – Herstellungstechniken – Rekonstruktionen. Weimar 2010 (<i>J. Kypita</i>)	805–809
Ostritz, S. (Hg.): Die mittelalterliche jüdische Kultur in Erfurt 3. Der Schatzfund: Die Münzen und Barren. Weimar 2011 (<i>J. Kypita</i>)	805–809
Poláček, L. – Maříková-Kubková, J. Hrsg.: VIII. Internationale Tagungen in Mikulčice. Frühmittelalterliche Kirchen als archäologische und historische Quelle. Brno 2010 (<i>J. Unger</i>)	179–183
Pravěk Nová řada 19/2009. Brno 2011 (<i>O. Chvojka</i>)	583–584
Razím, V. – Macek, P. edd.: Zkoumání historických staveb. Praha 2011 (<i>F. Laval</i>)	584–586
Renfrew, C. – Bahn, P. eds.: <i>Archaeology: The Key Concepts</i> . Oxon 2005 (<i>I. Štefan</i>)	189–190
Schejbalová, Z.: Raně středověká řadová pohřebiště v Plzeňském kraji. Plzeň 2011 (<i>K. Nováček</i>)	190–191
Schejbalová, Z.: Raně středověká řadová pohřebiště v Plzeňském kraji – Frühmittelalterliche Reihengräberfelder in Pilsner Region. Raně středověká pohřebiště v západních Čechách – Frühmittelalterliche Gräberfelder in Westböhmen 1. Plzeň 2011 (<i>J. Hasil</i>)	573–577
Schnyder, R.: Mittelalterliche Ofenkeramik. Band I: Das Zürcher Hafnerhandwerk im 14. und 15. Jahrhundert. Band II: Der Zürcher Bestand in der Sammlung des Schweizerischen Nationalmuseums. Zürich 2011 (<i>J. Kypita</i>)	385–386
Siebert, G. (Gesamtred.): Der Naumburger Meister. Bildhauer und Architekt im Europa der Kathedralen. Petersberg 2011 (<i>J. Kypita</i>)	191–192
Steffen, Ch.: Die Prunkgräber der Wessex und der Aunjetitz-Kultur. Ein Vergleich der Repräsentationsitten von sozialem Status. Oxford 2010 (<i>P. Limburský</i>)	816–817

- Stephan, H.-G.: Der Solling im Mittelalter: Archäologie – Landschaft – Geschichte im Weser- und Leinebergland, Siedlungs- und Kulturlandschaftsentwicklung, die Grafen von Dassel und Nienover. Dormagen 2010 (*J. Hasil*) 183–186
- Struckmeyer, K.: Die Knochen- und Geweihgeräte der Feddersen Wierde. Gebrauchsspurenanalysen an Geräten von der römischen Kaiserzeit bis zum Mittelalter und ethnoarchäologische Vergleiche. Rahden/Westf. 2011 (*V. Peksa*) 816–817
- Studia Mediaevalia Pragensia 10/1. Praha 2011 (*J. Kypka*) 586–587
- Valoch, K. a kolektiv autorů: Kůlna. Historie a význam jeskyně. Průhonice (*Z. Nerudová*) 386–388
- Venclová, N. ed. – Drda, P. – Michálek, J. – Militký, J. – Salač, V. – Sankot, P. – Vokolek, V.: Archeologie pravěkých Čech 7. Doba laténská. Praha 2008 (*M. Hlava*) 368–371
- Venclová, N. – Hulínský, V. – Henderson, J. – Chenery, S. – Šulová, L. – Hložek, J.: Late Bronze Age mixed-alkali glasses from Bohemia. *Archeologické rozhledy* 63, 2011, 559–585 (*J. Bouzek*) 818–820
- Walenta, K.: Leśno i mikroregion w okresie rzymskim. Chojnice 2009 (*L. Košnar*) 193–194
- Zimmer, J. – Meyer, W. – Boscardin, L.: Krak des Chevaliers in Syrien. Archäologie und Bauforschung 2003–2007. Braubach 2011 (*J. Kypka*) 194–195